

Jadranka Kolenović-Đapo
Nina Hadžiahmetović
ODABRANE TEORIJE LIČNOSTI

Jadranka Kolenović-Đapo
Nina Hadžiahmetović
ODABRANE TEORIJE LIČNOSTI
Sarajevo, 2023.

Glavni urednik Redakcije za izdavačku djelatnost
Univerziteta u Sarajevu – Filozofskog fakulteta

Prof. dr. Sabina Bakšić

Izdavač

Univerzitet u Sarajevu – Filozofski fakultet

Za izdavača

Prof. dr. Kenan Šljivo

Izdanje

Prvo elektronsko izdanje

Recenzenti

Prof. dr. Ana Butković

Prof. dr. Saša Drače

Dizajn korice

Mersija Šljivnjak

Lektor

Amra Huseinbegović

DTP

Eldin Hodžić

ISBN 978-9926-491-20-8

CIP zapis dostupan u COBISS sistemu Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH pod
ID brojem 57001734

Jadranka Kolenović-Đapo
Nina Hadžiahmetović

ODABRANE TEORIJE LIČNOSTI

Sarajevo, 2023.

SADRŽAJ

Predgovor	19
1 Umjesto uvoda	23
1.1 Svi imamo ličnost!	24
1.1.1 Definicije ličnosti	19
2. Teorije ličnosti	32
3. Kako spoznajemo ličnost?	39
3.1 Samoizvještaji/samoiskazi/samoocjenjivanje (S podaci)	42
Intervju	43
Pridjevske liste	43
Skale samoprocjene	44
Uzorkovanje iskustva	49
3.2 Testovni podaci (T-podaci)	51
Fiziološke mjere	52
Projektivne tehnike	54
Implicitne mjere	55
3.3 Opažanje od strane drugih (O podaci)	56
3.4. Podaci o životu osobe (Ž podaci)	57
4. Metode istraživanja u psihologiji ličnosti	60
4.1 Nacrti istraživanja u psihologiji ličnosti	60
4.1.1 Korelacijska metoda	60
4.1.2 Eksperimentalni nacrti istraživanja u psihologiji ličnosti	74
4.1.3 Studija slučaja	78
5. Prva znanstvena (r)evolucija u psihologiji ličnosti: Psihoanalitički pristup i revizija psihoanalitičkog pristupa ličnosti	86
5.1. Psihodinamska teorija Sigmunda Freuda	86
Biografija Sigmunda Freuda	86
5.1.1 Topografski model ličnosti	91
5.1.2 Djelovanje instinkata i funkcioniranje ličnosti	93
5.1.3 Strukturalni model ličnosti	99
5.2 Model psihoseksualnog razvoja	102

Oralni stadij	103
Analni stadij	104
Falusni stadij	105
Period latencije	108
Genitalni stadij	109
5.3 Odbrambeni mehanizmi	113
Represija (potiskivanje)	113
Formirana reakcija ili reaktivna formacija	116
Racionalizacija	117
Projekcija	118
Regresija	120
Poricanje	120
Negiranje	124
Sublimacija	125
5.4 Tehnike psihoanalitičke terapije	127
Slobodne asocijacije	127
Snovi	127
5.5 Kritike upućene Freudu	129
Umjesto zaključka: psihoanalitička teorija: mit ili istina?	131
Idiografički vs. nomotetički pristup iz perspektive vodećeg suvremenog psihoanalitičara Bornsteina (2005)	135
6. Od psihologije ida do psihologije ega	139
7. Individualna psihologija Alfreda Adlera	149
7.1 Kratka biografija Alfreda Adlera	149
7.2 Postavke Adlerove individualne psihologije	152
7.3 Dinamika razvoja ličnosti	155
Fikcionalni finalizam	155
Težnja ka savršenstvu	156
Osjećanje manje vrijednosti	157
Mjerenje osjećanja inferiornosti	159
Kompenzacija	164
Društveni/socijalni interesi	166
Stil života	168

Kreativno ja	171
7.4. Tehnike i praktične implikacije individualne psihologije	173
7.4.1 Rana sjećanja	173
7.4.2 Redosljed rođenja	175
7.4.3 Snovi	180
8. Analitička psihologija: Teorija ličnosti Carla Gustava Junga	183
8.1 Kratka biografija Carla Gustava Junga	183
8.2 Osnovne pretpostavke analitičke psihologije	185
8.3 Struktura ličnosti	187
Ego ili svjesno	188
Lično nesvjesno i kompleksi	188
Kolektivno nesvjesno i arhetipovi	191
„Operacionalizacija“ ostalih relevantnih arhetipova	194
Da li je arhetipove moguće mjeriti – Pearson-Marr indikator arhetipova?	196
8.4 Stavovi i funkcije ličnosti (tipovi ličnosti)	202
8.5 Dinamika ličnosti	206
8.6 Razvoj ličnosti	209
Individuacija – put postizanja samoaktualizacije i dostizanja jastva (selfa)	211
8.7 Psihopatologija i psihoterapija	213
8.8 Primjena i značaj teorije	216
Proučavanje asocijacija	217
Analiza snova i procjena tipova ličnosti	218
Značaj analitičke psihologije za psihoterapiju	221
Humanistički pristup pojedincu	222
Pojam sinhroniciteta	223
Značaj kolektivnog nesvjesnog	224
Koliko se Jungova analitička psihologija može smatrati dobrom teorijom ličnosti?	228
9. Sociopsihodinamska teorija Karen Horney	231
9.1. Kratka biografija Karen Horney	231
9.2 Glavni koncepti u teoriji Karen Horney	233
Bazična anksioznost	233

9.2.1. Neurotski trendovi	236
Usmjerenost prema ljudima	236
Usmjerenost protiv ljudi	237
Usmjerenost od ljudi	237
Interpersonalne orijentacije i zaštita pojma o sebi	237
9.2.2. Sekundarni mehanizmi odbrane: strategije odbrane	
kod pojedinaca s neurotičnim potrebama	239
Pretjerana samokontrola	240
Rigidna ispravnost	240
Neuhvatljivost	241
Slijepe tačke	241
Cinizam	242
Kritike upućene Horneyevoj	242
10. Humanistička teorija Abrahama Maslowa	246
10.1 Kratka biografija Abrahama Maslowa	246
10.2 Ličnost iz perspektive humanističke psihologije	247
10.3 Istraživački nalazi	255
11. Fenomenološka teorija ličnosti Carla Rogersa	264
11.1 Kratka biografija Carla Rogersa	264
11.2 Obilježja Rogersove fenomenološke teorije	266
Razine svijesti i vrste znanja	267
11.3 Struktura ličnosti	268
Pojam o sebi	269
Tjelesni pojam o sebi	273
11.4 Potpuno funkcionalna osoba	274
11.5 Terapija usmjerena na klijenta	275
11.6 Mjerenje self diskrepance	276
12. Psihologija personalnih konstrukata: Teorija ličnosti	
Georgea Alexandera Kellyja	281
12.1 Kratka biografija Georgea Alexandera Kellyja	281
12.2 Osnovne pretpostavke teorije personalnih konstrukata	283
Konstruktivni alternativizam	286
Osoba kao znanstvenik	287

Znanost u konstruktima: (p)održava li konstruktivni alternativizam znanost?	289
Personalni konstrukti	289
Osnovni postulat teorije	292
Kellyjevih 11 aksioma	292
12.3 Struktura ličnosti	294
Formiranje konstrukata	294
Promjena ličnosti i propustljivost konstrukata	297
12.4 Dinamika ličnosti	298
Ciklične tranzicije	298
Objašnjenje emocija	300
Prijetnja	300
Strah	301
Anksioznost	301
Krivnja	302
Agresija	303
Hostilnost	304
12.5 Razvoj ličnosti: može li se razvijati konstruktivna ličnost?	305
12.6 Primjena i značaj teorije personalnih konstrukata	307
Status teorije personalnih konstrukata u suvremenoj psihologiji	310
Područja primjene	311
Upotreba softvera IDIOGRID	327
Zaključak	334
Literatura	339
Kazalo pojmova	367
Iz recenzije	370
O autoricama	371

ZAHVALNICA

Autorice žele izraziti zahvalnost recenzentima knjige, prof. dr. Ani Butković, izvanrednoj profesorici sa Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, i prof. dr. Saši Drače, redovnom profesoru sa Odsjeka za psihologiju, Univerziteta u Sarajevu – Filozofskog fakulteta, na detaljnim i inspirativnim sugestijama za poboljšanje rukopisa knjige.

Autorice upućuju zahvalnost Mersiji Šljivnjak za dizajn naslovnice knjige, Amri Huseinbegović za lekturu rukopisa i mr. sc. Nadini Grebović-Lendo, direktorici Biblioteke Univerziteta u Sarajevu, na suradnji i podršci u publiciranju rukopisa.

Riječ autora

Knjigu sam počela pisati na jesen 2019. godine – vrijeme kada je svijet izgledao bajkovit i kada sam imala više vremena da promišljam, pišem i integriram spoznaje o ličnosti. Ubrzo je počela pandemija, ali nisam imala vremena (zvuči paradoksalno) da nastavim s pisanjem knjige. Ili sam bila na online satima, ili sam čitala doktorske/magistarske radove, ili sam imala webinare, ili sam bila zatrpána administracijom i brojnim radnim zadacima. Vrijeme je baš kada treba, ni prije ni kasnije. Zvuči deterministički. Napisani reci neće biti predmet knjige.

U knjizi ćete pročitati da su mnogi teoretičari ličnosti pisali o potrebama (svako na svoj način), na sličan način, pa iz POTREBE da studenti psihologije imaju jedan udžbenik iz kojeg će učiti klasične teorije ličnosti, nastao je i “rukopis” koji je pred vama. Iako je kolekcija udžbenika iz psihologije ličnosti bogata, evaluacijom sadržaja udžbenika mojoj kolegici doc. dr. Nini Hadžiahmetović i meni poteškoću je predstavljao odabir literature. Neki autori su, iz sebi poznatih razloga, izostavljali neke teorije za koje smo nas dvije smatrale da ih ne možemo zanemariti, te smo u popisu obavezne literature dodavale: Pervin i sur. (poglavlja 4, 5), Hall i Lindzey (poglavlja 1, 2 i 3), Fulgosi (teorije Maslowa, Rogersa, Kellyja, Allport, Eysenck, Cattell), Larsen i Buss (poglavlja 1, 2, 3, 5, 6).

Neki udžbenici su organizirani ekonomičnije te su autori predstavljali domene ličnosti što je izazivalo konfuziju kod studenata kada smo teorije prikazivali na jedinstven način. Neki udžbenici iz psihologije ličnosti su napisani na sto stranica, što je značilo ili da je svakoj teoriji oduzeta “duša”, ili su autori toliko vješti da im je uspjelo da složenost svake teorije predstave s najvažnijim konceptima, ne ulazeći previše u prostranstvo ličnosti, ili smo nas dvije htjele da studenti saznaju “i još više i još dublje...”

Višedecenijska izučavanja, predavanja i istraživanja iz psihologije ličnosti su me upotpunjavala, ali i poticala na raspravu sa sobom. Što sam više znala, to je moja sumnja bila snažnija. Svake jeseni nanovo se divim pionirima psihologije ličnosti, a svakog proljeća njenim suvremenicima. Bez obzira na osobne preferencije ili manjkavosti teorija, svaka od njih je učinila područje psihologije ličnosti savršenim mjestom za bolje razumijevanje ličnosti.

Putovanje sa i uz psihologiju ličnosti je uzbudljivo. Na tom putovanju, na prvoj stanici najduže se zadržim, u učionici sa studentima. Iz rasprava s njima puno sam naučila te su me dodatno motivirali da napišem knjigu iz ovog velikog područja psihologije.

Na koricama knjige su imena autora, međutim mnogo je osoba/ličnosti kojima sam zahvalna na aktivnom sudjelovanju u mom životu.

Najveću zahvalnost upućujem dvjema osobama koje decenijama nisu fizički uz mene. Dragi moji roditelji, hvala vam što ste u meni, adlerijanski kazano, ugradili osjećaj za zajednicu i društvo. Hvala vam na toploj atmosferi u našem domu i osjećaju sigurnosti. Hvala vam što ste me suptilno “obavezali” na važnost savjesnosti. U međuvremenu sam odrasla te sam superego ublažila i dala primat egu. Možda sam svoj snažni superego sahranila u danima nakon što sam vas ispratila na onaj svijet. Zahvalna sam vam što ste me pustili da biram svoj životni put i slijedim svoje snove. Rogers bi vam pozavidio. Po istoj matrici sam odgajala i svoju djecu.

Zahvalna sam sestrama, braći i njihovim obiteljima na iznimnoj pažnji, ljubavi i toplini, koje se nisu iskrale iz gnijezda u kojem smo odrastali.

Zahvaljujem prijateljicama i prijateljima na podršci i strpljenju da slušaju moje prosudbe o različitim perspektivama objašnjenja ličnosti. Posebice, prijateljicama Mersiji Šljivnjak koja je bila moj najodaniji slušatelj, ali i propitivač; Lajli Kaikčiji na uvijek produktivnoj razmjeni mišljenja i lakoći u komuniciranju, njen mekani stil komuniciranja me upotpunjava. Mojoj Miri Valenti – osobi koja je ostavila poseban utisak na mene. Njene poruke nadahnute dubokim razumijevanjem i originalnošću su mi pomogle da mijenjam perspektivu i da odrastam (DA, i u ovim godinama).

Zahvalnost upućujem prijateljicama Indiri Fako (i prešutno se najbolje razumijemo), Maidi Koso-Drljević, Lidiji Jovanović (daleko, ali uvijek blizu), Lamiji Spahić, Katarini Mikulić i Salminki Vižin, na podršci i ljubavi. Znam da jedva čekate da rukopis postane knjiga.

Zahvaljujem profesorici Kseniji Bosnar i profesoru Franji Protu, s kojima sam u ključnim trenucima završetka rukopisa imala prigodu razgovarati o “ličnosti”, u “3D formatu”, kako je to kazao prof. Prot. Susret se ne bi desio bez mog kolege i prijatelja Borisa Balenta, kojem zahvaljujem na produktivnim, inspirativnim i dugim razgovorima (sa isključenim “evaluacijskim vremenom”).

Posebnu zahvalnost upućujem osobi koja ima najviše uloga u mom životu – suprugu, kolegi i najboljem prijatelju Nerminu. Njegovo “ali...” na moje nove spoznaje na davno otvorena pitanja o ličnosti me poticalo na daljnja razmišljanja i istraživanja. U privatnoj sferi života imati ovakvu ličnost pored sebe je dar života.

Uz posebne ima i onih najposebnijih, moja djeca Edvin i Ajna. Zahvalna sam sinu Edvinu, što je iz uloge mladog fizičara pokazao interes za područje ličnosti, postavljajući bezbroj poticajnih i provokativnih pitanja. Njegova sumnja u mitologiju klasičnih teorija psihologije ličnosti i traženje empirijskih dokaza katkad su bila iscrpljujuća. Unatoč tvojoj “opravdanoj” sumnji, hvala ti, sine, što si me ohrabrivao da ću stići završiti rukopis u rokovima koje sam sebi zadala. Zahvalna sam mojoj Ajni na razumijevanju što sam puno vremena provela uz računar, umjesto s njom. Istina, moje “odsustvo” je izjednačavala sa svojim danonoćnim pripremanjem ispita iz anatomije, te smo nekako poravnale “račune”. Ipak, kćeri, dugujem ti vrijeme! Anatomija je bila brža od Ličnosti!

Na koncu, zahvalna sam mojoj prvoj suradnici iz područja ličnosti, doc. dr. Nini Hadžiahmetović. Njeno znanje, znanstveno i istraživačko umijeće, učinili su da naši razgovori budu intelektualna “gozba”. Nas dvije smo, uz našu radoznalost, marljivo radile na poglavljima u knjizi, sukladno našim dogovorima. Nastojanja da što više podesimo naše različite stilove pisanja su nam u razgovorima izazivale osmijeh. Bavimo se ličnostima i njihovim razlikama. Bile smo nemoćne pred ovim izazovom. Ljudi se razlikuju!

Sarajevo, 5. 7. 2023.

Jadranka Kolenović-Đapo

Riječ autora

Prva pomisao na pisanje udžbenika iz psihologije ličnosti učinila mi se suvišnom, bespotrebnom, već viđenom. Kada je prof. dr. Jadranka Kolenović-Đapo predložila tu naizgled neodrživu ideju, bila sam u otporu pred takvim izazovom. Razlozi za to bili su mnogobrojni, ali su svi konvergirali ka jednom veoma čujnom pitanju: Šta bismo *novo* mogle reći o tome? S jedne strane, doživljavala sam se nedostojnom tog zadatka, a s druge strane, udžbenik iz psihologije ličnosti je toliko puta napisan, a svaki put se činio nedovoljnim.

Jedan od pristupa autora udžbenika ličnosti je teorijski (Freudova, Rogersova, Maslowljeva teorija ličnosti..), drugi pristup je usmjeren na kategorije teorija (dinamska, egzistencijalistička, humanistička, fenomenološka perspektiva..), a treći, najizazovniji, je domenski (intrapsihička, kognitivno-doživljajna, biološka domena ličnosti..). U suvremenom domenskom pristupu su često iz sistema ličnosti izostavljene povijesne teorije ličnosti (npr. analitička psihologija iz intrapsihičke domene ili teorija osobnih konstrukata iz kognitivno-doživljajne domene). Te teorije su često svrstane u povijesne s pejorativnim predznakom oduzimanja im heurističke vrijednosti. Uistinu, mnogi njihovi konstrukti i nisu empirijski provjerljivi. Ali, obilježje klasičnih teorija ličnosti je druga vrijednost – vanvremenski općeljudski značaj. Stoga je neizostavno da studenti psihologije budu upoznati i s temeljnim teorijama ličnosti. Ali, tu smo naišli na problem. O klasičnim teorijama je na našem jeziku pisano veoma malo i veoma davno, uz prevladavajući literarno-filozofski stil, neprilježan studentima psihologije socijaliziranim u metodološko-statističkom diskursu.

Tako je nastao novi izazov za mene i novo pitanje: Da li je moguće *povijesne teorije ličnosti* objasniti na *empirijski prihvatljiv* način? Ma koliko bespredmetno zvučalo, upravo to smo pokušali napraviti u ovom udžbeniku. Da bismo to sproveli u djelo, zauzeli smo teorijski pristup spram klasika ličnosti, pojednostavljujući složeni personološki sistem. Možda je i takav pristup pogrešan, ali vjerujemo da je spoznavanje temeljnih teorija osnovni preduvjet razumijevanja sistema ličnosti. Svaka teorija ličnosti predstavljena je kroz područja glavnih odrednica teorije, strukture ličnosti, dinamike ličnosti, razvoja ličnosti, kliničkih osnova teorije, te empirijske

podržanosti teorije. Svaka teorija praćena je demonstracionim primjerima koji bi mogli pomoći u operacionalizaciji konstrukata. Također smo nastojale uvesti nove empirijske spoznaje u klasike lićnosti, nastale od 50-ih godina prošlog stoljeća do danas. Imale smo i olakšavajuću okolnost da, poslije toliko vremena, možemo integritati i empirijske spoznaje iz bosanskohercegovaćkog konteksta. Iako se u početku ćinilo nemogućim napisati nešto drugaćije (ili „ne prepisati“ nešto drugaćije) od personoloških velikana, želim vjerovati da smo uspjele u našem zadatku pisanja *novog* udžbenika lićnosti.

Za proces pisanja nikada nisu odgovorni samo autori. Neizmjerne zahvaljujem idejnom tvorcu ovog udžbenika, prof. dr. Jadranki Kolenović-Đapo. Bez njenih inspirativnih ideja i optimistićnog uvjeravanja u smislenost našeg poduhvata, danas ovaj udžbenik ne bi postojao. Posebnu zahvalnost dugujem kolegi Harisu Bilaloviću i prof. Velimiru Popoviću iz Beograda. Naši putevi prema jungovskoj psihologiji su spontano nenametljivo a fatumski neizbježno sve vrijeme bili isprepleteni. Zahvaljujem prof. Popoviću na nesebićnim stručnim savjetima u definiranju arhetipa.

Zahvaljujem i kolegama koji su podržavali naš dugotrajni proces stvaranja. Hvala studentima. Diskusije s njima i interakcija na nastavi kontinuirani su podsticaj za moje usavršavanje. Zahvaljujem bliskim osobama koje su me neizostavno podržavale. I na kraju, zahvaljujem slučajnim i usputnim ljudima koji su mi pomogli u prevazilaženju lićnih izazova i nadahnuli moje pisanje. Mada, ništa nije slučajno, a usputan je samo diskontinuitet naših susreta. Hvala Dragani, Aleksandru, Srđanu, Emini, Nenadu, Chrisu i Jannu.

Jedna zahvalnost odlazi i u budućnost. Zahvaljujem ćitaocu koji se još nije desio, a koji će imati dovoljno radoznalosti i strpljenja da se upusti u ćitanje ove knjige.

Sarajevo, 15. 6. 2023.

Nina Hadžiahmetović

Predgovor

Jedino mjesto u psihologiji u kojem studenti psihologije izučavaju sve aspekte pojedinca jeste područje psihologije ličnosti. Ličnost je od davnina privlačila podjednaku pažnju učenjaka, naučnika i laika. Svako na svoj način tragao je da odgonetne kompleksnu enigmu – ličnost. Pretpostavke o složenom funkcioniranju ličnosti su polučile razvojem različitih teorijskih modela. Do pedesetih godina dvadesetog stoljeća teorije ličnosti su bile više kliničkog karaktera, te su se zasnivale na studijama slučaja. Paralelno, bez previše akademske buke, razvojem psihometrije autori iz područja ličnosti su faktorskom analizom nastojali utvrditi faktore ličnosti koji čine strukturu ličnosti. Za razliku od teorija kliničkog karaktera, ovaj pristup je ponudio mjerljiv način elemenata ličnosti koje su u osnovi našeg ponašanja. Rezultati istraživanja su pokazali da su osobine ličnosti strukturalne jedinice, te kako je naveo Fulgosi (1990), Eysenck je bez literarnih zanosa i mitova, objektivnim putem došao do spoznaja kako je ličnost je “otkrila samu sebe” (str.388). Međutim, nova struja psihologa ličnosti, tzv. situacionisti, smatrali su da snaga socijalne situacije odnosi prevagu nad osobinama ličnosti. Od pedesetih godina dvadesetog stoljeća, vođena je živahna rasprava između situacijskih psihologa ličnosti i dispozicijskih psihologa, prema kojima su osobine ličnosti primarne u odnosu na situaciju. Oprečna stajališta su pomirena u interakcionizmu, prema kojem je ponašanje rezultat interakcije između osobina ličnosti i situacije.

Područje ličnosti obiluje velikim brojem različitih teorijskih pretpostavki koje su međusobno umjereno ili nikako kompatibilne (što ovisi ovisi o izvoru nastanka pojedinih teorija). Različite teorije ili teorije koje su u intelektualnom srodstvu su bogatstvo u području psihologije ličnosti. Razlike među njima su istovremeno i njihove prednosti. Svaka perspektiva nam omogućuje da ličnost sagledamo iz različitih kutova.

U knjizi smo najprije čitatelja uveli u problematiku psihologije ličnosti. U drugom poglavlju smo predstavili važnost teorija ličnosti i kriterije kojima evaluiramo teorije. Nakon nezaobilaznih tema o načinima mjerenja obilježja ličnosti i istraživačkih metoda, slijede prve sistematske teorije ličnosti, bez kojih se područje ličnosti ne bi kretalo putanjom kojom se

razvijalo. Najprije su opisane teorije “trojca bez kormilara”: Sigmunda Freuda, Alfreda Adlera i Carla G. Junga. Zatim neonalitička teorija Karen Horney. U sljedećim poglavljima predstavljene su spoznaje o ličnosti do kojih su došli humanistički orijentirani teoretičar Abraham Maslow i fenomenološki usmjereni teoretičar Karl Rogers. Na koncu, smatralo smo da knjigu *Teorije ličnosti* trebamo završiti s kognitivnom teorijom Georgea Kellyja. Od prvobitnog cilja da u ovoj knjizi pišemo o Allportovoj personološkoj teoriji i teorijama crta ličnosti Hansa Eysencka i Raymonda Cattella, smo odustale. Prvi razlog je što su teorije o kojima smo pisale – teorije kliničkog karaktera, drugi razlog je što mislimo da ove teorije zaslužuju posebno predstavljanje u zasebnom rukopisu koji najavljujemo *Modeli ličnosti*. Spomenute teorije iz dispozicijske domene su preteče novog načina razumijevanja strukture i dinamike ličnosti, te smo bez dvojbe odlučile da im damo prostor koji zaslužuju.

1

Umjesto uvoda

Na primjeru koji slijedi možete vidjeti na koji bi način različiti teoretičari tražili uzroke ponašanja akterice Vedrane.

Godinama se družite s Vedranom. Osjetljiva je na ljudske probleme i to vas je privuklo njoj. Pažljiva je prema prijateljima. Međutim, neodgovorna je i najčešće kasni na dogovore. Njeno kašnjenje vam smeta i upozoravate je da je nećete drugi put čekati duže od 15 minuta. Unatoč njenim nastojanjima da sljedeći put stigne na vrijeme, ne uspijeva u tome. Svakako, mi smo ti koji trebamo izabrati hoćemo li modificirati vlastito ponašanje prema njoj (poželjno je da to učinimo, ako nam je važna). Međutim, osim kašnjenja, Vedrana ne izvršava na vrijeme ni poslovne obaveze. Usto je u stalnom defanzivnom stavu prema okolini. Ima nerealne zahtjeve od poznanika i prijatelja. Ne bira sredstva da bi došla do cilja. Potrebe i prohtjeve želi zadovoljiti bez odlaganja. Prisjetimo se, Vedrana je pažljiva prema prijateljima, ali je neugodna u mnogim drugim interpersonalnim relacijama; neefikasna je i na poslu. Vedranino ponašanje nam je pokazatelj da nije prilagođena ličnost.

Nekonzistentnost u njenom ponašanju prema prijateljima i okolini je indikativna, te nas psihologe ličnosti zanima šta je u pozadini Vedraninog ponašanja. Zapravo, želimo otkriti uzrok njenog ponašanja, što će nam pomoći da je razumijemo (što ne implicira da ćemo tolerirati ovakvo ponašanje). Kao što ćete vidjeti kasnije u tekstu, različite su perspektive iz kojih možemo ovakvo ponašanje objasniti. Međutim, ličnost je složena, te nijedno od objašnjenja ne mora biti tačno, ali svakako pruža koristan način u razumijevanju ličnosti. S druge strane, nijedna perspektiva *per se* nije loša. Psihoanalitičari bi tragali za njenim iskustvima iz ranog djetinjstva koji su utjecali na razvoj njene ličnosti, te bi intervencijama

pokušali da oslobode njen id kako bi na njegovom mjestu bio ego. Iz sociokulturalne domene, mogli bi reći da je Vedrana odrastala u okruženju u kojem se kašnjenje tolerira i ne smatra se transgresijom socijalne norme, ili je bila „crna ovca u porodici prema kojoj su roditelji bili popustljivi, ili je bila često kažnjavana. Iz dispozicijske perspektive, rekli bi da Vedrana ima izraženu nisku savjesnost i da je emocionalno nestabilna. Iz kognitivno-doživljajne perspektive Vedrana je rigidna; njene konstrukcije svijeta su „crno-bijele” i ima opskuran broj osobnih konstrukata. Adler bi uzroke njenog ponašanja tražio u mogućem osjećaju inferiornosti. Rogers bi kazao da je njen pojam o sebi konfuzan, nesređen, kaotičan. Horneyeva bi tražila uzorke njenog neurotičnog ponašanja u bazičnoj anksioznosti i trendu kretanja. Maslow bi rekao da Vedrana svoje potencijale ne može iskoristiti jer je zaglavljena na nižim razinama zadovoljenja potreba.

Nakon što naučite teorije ličnosti, na kraju knjige ciljano smo ostavili praznu stranicu. Vratite se na praznu stranicu i pokušajte interpretirati Vedraninu ličnost iz perspektive obrađenih teorija.

1.1 Svi imamo ličnost!

Prvi naši susreti s “ličnostima” su roditelji i značajne druge osobe iz djetetovog okruženja. U procesu emocionalnog, socijalnog i kognitivnog razvoja djeteta zapaža da se roditelji razlikuju s obzirom na osobine ličnosti. U prosjeku očevi su popustljiviji, zabavniji, majke više usmjerene na red i disciplinu. Percepcija roditeljskog ponašanja djetetu pruža uvid u njihove osobine ličnosti, iako ih ne može verbalizirati dok ne razvije jezik i govor. Opažanje obilježja roditelja djeci omogućava da predvide njihovo ponašanje. Odnosno, ponašanje roditelja djetetu omogućava da *testira* njihove reakcije, ali i vlastito ponašanje kako bi izbjeglo izvedbe koje roditelji ne odobravaju (izbjegavanje kazne), odnosno da priskrbe nagradu za prihvatljiva ponašanja. Drugim riječima, roditeljske reakcije omogućuju djetetu da evaluira svoje ponašanje. Dosljednost roditelja olakšava djetetu da predvidi njihovo ponašanje. Nedsljedno ponašanje (jednom nešto “može”, drugi put za istu djetetovu aktivnost “ne može”) je zbunjujuće za djetete i ono ne zna kako da se ponaša!

Nadalje, djeca gledajući crtiće, filmove, čitajući stripove, knjige (možda smo zabunom naveli ovu zaboravljenu aktivnost) zapažaju karakterna svojstva likova te su im neki simpatičniji od drugih. Primjerice, gledajući Garfielda, dijete uviđa njegovo neempatično ponašanje prema psu Odiju i vlasniku Jimu. Popularni lijeno-sarkastični mačak Garfield ima 44 godine i mijenjao je svoj izgled (kasnije ćemo spoznati da se naš fizički izgled mijenja u funkciji dobi). Međutim, iako se Garfieldov fizički izgled mijenjao, osobine ličnosti za sve ove godine kod Garfielda su stabilne: mrzovoljan je, nekonformističan, lijen i nesavjestan. Iz njemu poznatog razloga ne voli ponedjeljke (kao i većina ljudi).

Slika 1.1. Garfield u svojoj omiljenoj pozi, mrzovoljnoj!
preuzeto: freepngimg.com)

U kanadskoj animiranoj kompjuterskoj 3D seriji *Patrolne šape*, djeca uviđaju da su njihovi omiljeni psići uvijek spremni da pomažu i timski rade. Iako je ekipa psića uzorna u svemu, svaki član ekipe ima svoju jedinstvenu ličnost. Chase (njemački ovčar) je zreo i ozbiljan; Maršal (dalmatinac) je nespretni i velikodušan; Rocky (mješanac) je entuzijastičan s razvijenim vještinama ekološki osviještene ličnosti; Zuma (čokoladni labrador), duhovit je i vješt spasitelj; Rubble (štene engleskog buldoga) je grub i sladak. Skye (kokapu) je ugodna i pametna. Njih predvodi nadareni desetogodišnji dječak Ryder. Zbog pozitivnih osobina likova *Patrolne šape* su u zadnjoj deceniji postale planetarno poznate.

U navedenim primjerima riječ je o tipičnim osobinama. Međutim, pored njih susrećemo se s likovima i ličnostima koje imaju kardinalne osobine. Kardinalne osobine su dominantne osobine i u cijelosti objašnjavaju ponašanje pojedinca. U nekim slučajevima one postaju sinonimi za osobu koja reprezentira kardinalnu osobinu u životu. Naprimjer, riječ *frejdovac* koristimo kada želimo ukazati na pojedinčeve duboko skrivene želje ili osjećaje. Naime, Freudova kardinalna osobina je bila neiscrpna potraga za motiviranim nesvjesnim i nesvjesnom seksualnošću. Slični opisni termini za kardinalne osobine su makijavelistički, narcistički, psihopatski i slično. Iako je Allport (1961/1991) sugerirao da su ove osobine rijetke, s obzirom na sve veći broj makijavelista, psihopata, narcisa očito da kardinalne osobine nisu raritet kako je to mislio Allport. Kardinalne osobine u potpunosti oblikuju vlastiti osjećaj za sebe, emocionalnu strukturu, stavove i ponašanje i često definiraju život pojedinca. Neke povijesne ličnosti koje su pokazale ove osobine su Abraham Linkoln zbog svog poštenja, Markiz de Sad zbog sadizma, Jovanka Orleanka zbog neustrašivosti. Slijedi primjer lika koji ilustrira osobu s kardinalnom osobinom, lik iz istoimene serije *Dr. House*.

Slika 1.2. Dr. House: primjer osobe s kardinalnom osobinom
(preuzeto:<https://htc-wallpaper.com/>)

Kardinalna crta ličnosti dr. Housea je opsesivnost u odgonetanju kompliciranih bolesti. Iz tog razloga odbija da radi s pacijentima s blažom i umjerenom kliničkom slikom (sve dok mu šefica ne naredi); nepovjerljiv je, ne poštuje pravila i asocijalan je. Prema svojim suradnicima manifestno je beščutan i tretira ih iz pozicije vlastite superiornosti. Međutim, ove osobine ga čine privlačnim publici, jer je poput Sherlocka Holmsa usmjeren na rješavanje “slučajeva” (inače lik dr. Housea je kreiran po uzoru na Sherlocka Holmsa). Zahvaljujući njegovoj strasti (opsesiji), većina pacijenata s kompliciranim i diferencijalnim simptomima se oporavljaju.

Prezentirani sadržaj nam pokazuje kako vrlo rano u našim životima zapažamo “dobre” i “loše” osobine i uviđamo da likovi iz crtića, filmova, slikovnica, knjiga i stvarnog života dijele neke zajedničke osobine, ali se i međusobno razlikuju. Gordon Allport, prvi predavač psihologije ličnosti i prvi autor udžbenika iz psihologije ličnosti u svijetu, na početku prošlog stoljeća kazao je da ne postoje dvije iste ličnosti (Musek, 1993). Ljudi nisu bezlična stvorenja, i koliko god da dijelimo zajednička obilježja s drugim ljudima, neke naše osobine su salijentnije od drugih, što nas čini različitim i posebnim od drugih pojedinaca.

1.1.1 Definicije ličnosti

Pojam ličnost je složen i njegovo značenje se mijenjalo kroz povijest. Termin ličnost se odnosio na “dušu”, “lik”, “pojedince”. Nekada je termin ličnost korišten u izražavanju sebe kao “mi” (Musek, 1993). Danas, u nekim zajednicama kada pitamo ljude starije životne dobi “Kako ste?”, odgovaraju “Mi smo dobro”, što je možda zaostavština iz prošlih vremena. U tabeli 1.1, dati su termini koje najčešće koristimo kao sinonime terminu ličnost.

Tabela 1.1. Sinonimi za termin ličnost

Ličnost	Osoba/lice, persona, individua, pojedinac
Osoba/“lice“	Zvuči apstraktno. Riječ <i>osoba/lice</i> bez pridjeva je amorfna, bezlična (službeno lice, nepoznato lice, lice N.N), uz pridjev, riječ <i>lice</i> dobiva izvjesno značenje, ali ukazuje samo na stanje ili karakter osobe (sumnjivo lice, nasmijano lice, vedro lice, ljutito lice).

Ličnost	Osoba/lice, persona, individua, pojedinac
Persona (lat. maska)	Riječ koju je najbolje koristiti kada se referiramo na utiske koje neka ličnost ostavlja na nas.
Individua	Unutarnji aspekti ličnosti.
Osobnost	Nije sinonim za ličnost. Osobnost je samo jedan od aspekata ličnosti i može se odnositi na naš identitet, stil...
Pojedinac	Jedinka, biće (u naučnim radovima često korisimo ovaj termin)

Kao što možete vidjeti, svi navedeni termini ili se ne odnose na ličnost ili obuhvataju samo neke aspekte ličnosti. Kada koristimo termin ličnost, fokusiramo se na relativno trajna obilježja osobe. Dakle, imamo dojam da se mijenjamo kao ličnost, ali naša prva konstatacija kada ne vidimo ljude nakon nekoliko decenija jest: “Ostala si uvijek ista...”, “Nisi se uopće promijenio”. U funkciji dobi razvijamo nove strategije, učimo nove vještine, iskusniji smo, međutim, jezgra naše ličnosti ostaje nepromijenjena. Za razliku od upotrebe ove riječi u svakodnevnom životu, u znanosti nam je potrebna operacionalna definicija ličnosti, kako bismo mogli preciznije opisati i predvidjeti ponašanje ljudi. U svakodnevnom životu kada kažemo “...to je stvarno ličnost”, onda se referiramo ili na ekspresivnost ili šarm neke osobe. Kada želimo istaknuti posebnu vrijednost neke osobe koja je pouzdana, dosljedna u svojim stavovima, odana, onda kažemo “velika je ličnost” ili “karakterna ličnost”. Za osobe koje doživimo kao beskičmenjake, kažemo “...nema svoju ličnost”.

Također, u upotrebi su i ekspresije “svestrana ličnost”, “zrela ličnost”, “kompleksna ličnost”, “infantilna ličnost”, “javna ličnost”, “konformistička ličnost”, “predrasudna ličnost”, “autoritarna ličnost”. Međutim, laičko tumačenje ličnosti se razlikuje od znanstvenog poimanja koncepta ličnost. Pritom, kada kažemo “javna ličnost”, primarno se vodimo laičkim kriterijem, dok je značenje pojmova, primjerice “konformistička ličnost” ili “predrasudna ličnost”, nastalo na osnovu rezultata istraživanja. Laičko tumačenje “ko je ličnost”, “a ko nije”, zasniva se na impresiji i vanjskim efektima i odnosi se na određenu grupu crta koje su društveno prihvatljive i pozitivne. Sukladno popularnom mišljenju i prije više od pola stoljeća (danas je to trend), stručnjaci su nudili i nude različite reklame/programe (danas youtube stručnjaci- influenceri ili uposlenici u odjelima za ljudske

resurse), “koji tvrde da će vas naučiti da razvijete ličnost, tako što će vas naučiti kako da govorite u javnom prostoru, kako da držite tijelo, razgovarate” (Allport, 1961/1991, str.23). Usto, marketing ide još jedan korak dalje nudeći paletu kozmetičkih i odjevnih modnih proizvoda poručujući vam kako će to “doprinijeti ličnosti”. U ovim slučajevima ličnost čak ne ide “dublje od površine kože” (Allport, 1991, str. 23).

Određivanje ličnosti na osnovu utiska koji osoba ostavlja na nas je važan. Međutim, definiranje ličnosti na osnovu utiska koji ostavljamo na druge ljude je ograničavajući. Poznati influenceri na socijalnim mrežama ostavljaju snažan utisak na stotine tisuća pratitelja njihove “ličnosti”, privlače pratitelje jer mišljenje zasnivaju na vanjskim efektima. “Ličnosti” javnih osoba su, olportovski rečeno, zasnovane na ekspresivnom ponašanju ili igranju uloga. Uloge su grupa očekivanih ponašanja uz određenu poziciju. Tako je zadatak pojedinih influencera, koji imaju ulogu kritičke svijesti javnosti, da budu provokativni, oštri, upadljivi ili ekscentrični. Osobe koje su nedostupne javnosti zasigurno imaju kompleksnije ličnosti, od influencera. Naime, niko od nas neće ostaviti isti dojam na sve ljude. Ili, drugim riječima, kompleksnost ličnosti nije moguće svesti samo na ulogu ili javnu osobu manifestiranu u ekspresivnom ponašanju. Zbog toga nas psihologe ličnosti interesira unutarnja struktura koja utječe na ponašanje ličnosti. Ljudski um je neistražen, zagonetan, samim time je i ličnost kompleksna i izazovna za istraživanje.

U znanosti termin ličnost možemo koristiti dvostruko: kao deskriptivni konstrukt kojeg podvrgavamo operacionalizaciji ili kao kauzalni pojam koji nam služi da objasnimo ponašanje pojedinca. U razvoju psihologije ličnosti mnogi autori su postavili radne definicije ličnosti kako bi ovaj kompleksan pojam učinili prohodnim za izučavanje. Međutim, značajan broj znanstvenika ličnosti umjesto definicije ponudili su teoriju ličnosti, a nama sljedbenicima ostavili prostora za izvođenje zaključaka o njihovom poimanju ličnosti ili naprosto interpretaciji njihovih pretpostavki o ličnosti.

Omnibus definicije (“sve u jedan koš”) su prvi pokušaji definiranja ličnosti i odnose se na sve koncepte koji stavljaju naglasak na opis ličnosti. Omnibus definicija ličnosti izgleda otprilike ovako: “Ličnost je skup bioloških dispozicija, nagona, stremljenja, kao i težnji koje stječemo iskustvom” Allport (1961/1991, str.27). Ovakve definicije ličnosti nisu adekvatne, jer su neprecizne i neorganizirane.

Esencijalistička definicija ličnosti Gordona Allporta (1961/1991) glasi: „Ličnost je dinamička organizacija onih psihofizičkih sistema unutar individue koji određuju njeno karakteristično ponašanje i njen karakterističan način mišljenja“ (str. 27).

Dinamička organizacija se odnosi na glavne pokretače ponašanja pojedinca te ukazuje na mentalnu organizaciju ličnosti. Drugi ključni pojam u Allportovoj definiciji je *psihofizički sistem*, kojim objašnjava savezništvo psihičkih i tjelesnih aspekata u razumijevanju ličnosti. To su sistemi koji određuju, označavaju iz kojih „grupa“ se sastoji naša ličnost, u kakvoj su interakciji i kako djeluju na naše ponašanje. Nadalje, kako bi ostali do kraja odani Gordonu Allportu, riječi “karakteristično ponašanje i njen karakterističan način mišljenja” (iako smatramo da je dva puta riječ karakteristično u jednoj definiciji sufcit), odnose se na činjenicu da je svaki pojedinac poseban, drugačiji, svoj, bez obzira na fizičke sličnosti ili neka druga obilježja ličnosti koja “dijeli” s drugima. Na koncu, ličnost aktivno razmišlja i donosi odluke o svom ponašanju, kako bi se adaptirala na okolinu u kojoj živi.

Larsen i Buss (2008, str. 6), određuju ličnost kao „skup psihičkih osobina i mehanizama unutar pojedinca koji su organizirani i relativno trajni, te utječu na interakcije i adaptacije pojedinca na intrapsihičku, fizičku i socijalnu okolinu“. Pritom, *psihičke osobine* upućuju na elemente ličnosti po kojima se ljudi međusobno razlikuju i po čemu su slični. *Mehanizmi* su usko povezani sa psihičkim osobinama i imaju status dinamičkog svojstva. Pojam *unutar pojedinca* odnosi se na “stabilnost ličnosti i u određenoj mjeri na konzistentnost ličnosti u različitim situacijama” (str.6). *Organizirani i relativno trajni* govori o smislenoj organizaciji elemenata unutar ličnosti, odnosno ukazuje na koherentnost i stabilnost ličnosti. Nadalje, psihičke osobine utječu na naše misli, odluke, ponašanje, doživljaje. Sažeto, ljudi su proaktivna bića. U konačnici, u definiciji Larsena i Bussa (2008), naglašena je interakcija pojedinca i okoline u funkciji adaptacije ličnosti, što je krajnji cilj kojem težimo.

Caprara i Cervone (2003, str. 31), smatraju da je ličnost kompleksan psihološki sistem koji utječe na kontinuitet u ponašanju i (samo)doživljaju individue.

Iz navedenih definicija možemo vidjeti da postoji stupanj preklapanja između autora u definiranju važnih aspekata ličnosti (posebice u definici-

jama Allporta i Larsena i Bussa). Za razliku od složenih definicija ličnosti, neki autori su na jednostavan način definirali ličnost. Primjerice, za Hollandera (1971, str. 394), „ličnost je zbroj svih obilježja pojedinca koji ga čini jedinstvenim“; dok je za Raymonda Cattella (1950, str. 2), ličnost „sve ono što nam dozvoljava predviđanje ponašanja“.

Bez obzira na to što su neke definicije ličnosti šture, druge opsežnije u navedenim definicijama, moguće je identificirati zajedničke ključne termine: strukturu ličnosti (sklop ili skup psihičkih osobina), dinamiku ličnosti (mehanizmi unutar pojedinca), stabilnost ličnosti (relativno trajna obilježja), te adaptaciju ličnosti (interakciju ličnosti s različitim vrstama njene okoline).

2

Teorije ličnosti

Do trenutka pisanja ove knjige ne postoji općeprihvaćena teorija ličnosti. Općenito, dobre teorije (ovdje mislimo i na teorije ličnosti), trebaju udovoljiti kriterijima: empirijske verifikacije, predviđanju ishoda i generiranju novih hipoteza. Znanstvene teorije su sveobuhvatne i međusobno povezane spoznaje koje objašnjavaju neko važno područje ili predmet znanstvenog istraživanja (Musek, 1993). Teorije ličnosti su znanstvena objašnjenja koja imaju za cilj da povežu spoznaje o ličnosti u sveobuhvatan i koherentan sistem. Broj teorija ličnosti je veliki, te prevazilazi broj teorija kojima se objašnjavaju drugi fenomeni u psihologijskim disciplinama. Što se čini i logičnim, jer je ličnost kompleksna i sveobuhvatna te su teoretičari ličnosti iz vlastite perspektive identificirali važne činitelje u razvoju ličnosti. U psihologiji ličnosti, izuzev u strogom metodološkom smislu, nema dobre ni loše teorije. Svaka od teorija ima u manjoj ili većoj mjeri heurističku valjanost i pruža drugačiji pogled na ličnost.

Neke teorije u psihologiji ličnosti su neoborive jer je mnoge koncepte teško empirijski provjeriti. Različito poimanje ljudske prirode i determinanti kojima je objašnjena ličnost udaljavaju nas od jedinstvenog pogleda na ličnost. Katkad nam se čini da egzistiranje velikog broja teorija ličnosti slični barnumovskim idejama (“imamo za svakog po nešto”). Prije će biti da svaka teorija ličnosti ima rašomonski pristup spram ličnosti, svaka je vidi iz kuta iz kojeg je ona druga ne vidi. A komplicirani zadatak psihologa ličnosti jeste pokušati je „vidjeti“ iz svih kutova. Ali upravo imponantan broj različitih pristupa proučavanja ličnosti od najstarijeg psihodinamskog pristupa do dominantnih paradigmi teorija crta ličnosti i bioloških teorija (između kojih postoje značajne konekcije) čini područje izučavanja i razumijevanja ličnosti vrhunskim iskustvom! Iz nekih teorijskih perspektiva proizašle su i definicije ličnosti. U Tabeli 1.2. prikazani su različiti pristupi pogleda na ličnost.

Opsežne teorije ličnosti velikih teoretičara (poput Freuda, Junga, Murryja, Adlera, Allporta, Rogersa) imaju svoje prednosti, ne samo povijesno kako smatraju suvremeni teoretičari ličnosti, već i zbog njihove unutarnje logike. Kritika koju Cloninger (2009) upućuje „velikim teorijama“ da se u njih ne mogu ugraditi nove spoznaje i da potcjenjuju nove napretke koji se rijetko uklapaju u ove modele je neopravdana (u elaboracijama teorija ličnosti uvjerit ćete se da Cloningerova nije u cijelosti u pravu).

Možemo se suglasiti da su široko postavljene teorije prošlost i da je fokus suvremenih autora u području psihologije ličnosti sve više usmjeren na specijalizirana područja istraživanja. Međutim, razumijevanje specifičnih područja je nemoguće bez poznavanja tradicionalnih teorija ličnosti. Zahvaljujući klasičnim teorijama, razvijala se znanost o ličnosti.

Tabela 1.2. *Glavne perspektive ličnosti, osnovni koncepti i njihovi kreatori*

Pristupi	Osnovni koncepti	Autori
Psihodinamska/ neonalitička perspektiva	Nesvjesno, konflikti, id, ego, superego, Eros i Thanatos, motivirano nesvjesno, odbrambeni mehanizmi; objektni odnosi/ kolektivno nesvjesno, arhetipovi/kompleksi/snovi; bazična anksioznost, neurotske potrebe; subjektivna percepcija, osjećanje inferiornosti, stil života; identitet.	FREUD, JUNG, HORNEY, ADLER, ERISKON, KOHUT, KERNBERG
Humanistička/ fenomenološka perspektiva	Sloboda, samoaktualizacija, bezuvjetno prihvatanje, potpuno funkcionalna osoba, vrhunska iskustva, vrhunska postignuća, pojam o sebi, potpuna uronjenost, empatija, pozitivna psihologija.	MASLOW, ROGERS, MAY, SELIGMAN, CSIKSZENTMIHALYI
Kognitivno-doživljajna perspektiva	Personalni konstrukti, konstruktivni alternativizam, poučci, očekivanje i ishod, samoefikasnost, životni narativ, pozitivna psihologija.	KELLY, BANDURA, BECK
Biološka perspektiva	Temperament, evolucija, prilagodba, altruizam, seksualna ljubomora, traženje uzbuđenja, neurotransmiteri, cerebralna funkcija hemisfere; dijeljena i nedijeljena sredina, bihevioralna genetika.	BUSS, EYSENCK, GRAY, ZUCKERMAN, CLONINGER, KAGAN
Dispozicijska perspektiva	Osobine ličnosti, facete, faktori ličnosti; ergovi/sentimenti	ALLPORT, EYSENCK, CATTELL, MCGRAE, COSTA, GOLDBERG.

Adaptirano prema Cloninger (2009, str. 4, u Corr i Matthews, 2009)

Lesten (1995, prema Clonniger, 2009) je postavio pitanje da li se može prevladati fragmentacija teorije ličnosti. Znanstvenici su uložili veliki napor da prikažu integrirano polje ličnosti kombinirajući doprinose različitih teoretičara, ali općenito nedostaje konsenzus u detaljnijem opisivanju teorijskih veza između specifičnih područja koji bi usmjerio istraživače i praktičare. Tako da pristupi ličnosti ipak ostaju podijeljeni.

(1) Kriteriji vrednovanja teorija ličnosti

Teorije ličnosti možemo vrednovati prema nekoliko kriterija. Kako bismo lakše razumjeli teorije ličnosti, najprije trebamo identificirati njihova obilježja. Najjednostavniji kriterij (ali ne i najinformativniji) jeste dihotomni: je li teorija konceptualnog ili empirijskog karaktera. U odnosu na ovaj kriterij razlikujemo teorije koje su nastale hipotetski; teoretičari su prejudicirali koji bi aspekti ličnosti bili važni u razumijevanju ličnosti. Teorije empirijskog karaktera su se razvijale zahvaljujući psihoterapeutskom radu klinički usmjerenih teoretičara (primjerice Rogersova teorija) ili na temelju empirijskih istraživanja (teorije crta ličnosti). Međutim, neke teorije crta ličnosti su produkt hipotetskog pristupa, koji se kasnije podvrgava empirijskim provjerama.

Drugi kriterij za usporedbu teorija ličnosti (Hjelle i Ziegler, 1976, prema Fulgosi, 1990), je usmjeren na pozicioniranje teorija na sljedećim dimenzijama.

Idiografičnost – nomotetičnost: Na ovoj dimenziji razlikujemo teorije s obzirom na parametar deriviranja podataka o ličnosti. Odnosno, teorije ličnosti idiografičnog karaktera do spoznaja o ličnosti došli su na temelju podataka prikupljenih na pojedincu koje su potom generalizirali na populaciju. Teoretičari nomotetskog karaktera do spoznaja o ličnosti dolazili su prikupljajući podatke na većem broju ispitanika, te su smatrali da se dobiveni rezultati odnose i na pojedince.

Detaljnije razlike između idiografičnog i nomotetičnog pristupa su prikazane u Tabeli 2.2.

Holizam – elementarizam: Na ovom kontinuumu pozicioniramo teorije u ovisnosti da li koriste holistički pristup, prema kojem ponašanje pojedinca posmatramo kao cjelinu ili elementaristički – razumijevanje ponašanja pojedinaca sagledavamo kroz različite aspekte njegove ličnosti.

Tabela 2.2. Osnovne razlike između idiografičnog i nomotetičnog pristupa

Teorijski naglasak	Idiografičnost	Nomotetičnost
Osnovni podaci	dubinsko poznavanje pojedinca	opća načela mentalnog zdravlja ljudi
Prikupljanje podataka	fleksibilno, kontekstualno, usmjereno na pojedinca	sistematično, rigidno i a priori udešeno na replikaciju
Okvir za interpretaciju	razumijevanje pojedinca u interpersonalnim odnosima	eksperimentalna kontrola
Uloga kliničara	empatičnost; analiza dobivenih podataka ovisi o stručnosti kliničara	objektivni način prikupljanja podataka

Prema Bornsteinu, (2007, str. 13)

Sloboda – determinizam: Na ovoj dimenziji razlikujemo teorije koje prioritet daju slobodi izbora pojedinca da kreira svoju ličnost u onom pravcu koji smatra najboljim za sebe (primjerice, humanističke i fenomenološke teorije) i teorije koje smatraju da je naše ponašanje unaprijed determinirano ili ranim učenjima u okolini ili nesvjesnim aspektima naše ličnosti.

Reaktivnost – proaktivnost: Teoretičari ličnosti, također, zastupaju različita stajališta s obzirom na uzroke ljudskog ponašanja. Drugim riječima, nastoje odgovoriti na pitanje da li je uzrok ljudskog ponašanja u pojedincu (proaktivnost) ili pojedinac reagira na vanjske stimuluse (reaktivnost). Bez dvojbe, bihevoristi smatraju da je ponašanje ličnosti produkt pojedinčevih reakcija na vanjske stimuluse. U fenomenološkoj, humanističkoj i kognitivno-doživljajnoj domeni uzrok ponašanja ličnosti je unutarnje prirode.

Homeostaza – heterostaza: Ova dimenzija međusobnog razlikovanja teorija ličnosti odgovara na pitanje jesmo li bića koja žele reducirati napetost kako bi održali ili uspostavili unutarnju ravnotežu ili su u traganju za napetostima (Frankl, 1981, str. 90). Neki teoretičari ličnosti dokazuju da je težnja za dosljednošću bitna karakteristika ponašanja ličnosti (Musek, 1993). Međutim, puka redukcija napetosti nastala uslijed aktiviranih potreba očito nije primarno obilježje ljudi, kako je primjerice smatrao Freud. Prema homeostatičkoj koncepciji, pojedinci nisu tendenciozni u “održavanju stanja bez napetosti...usmjereni su na razvoj i rast i u stalnoj su potrazi za stimulusima koji će doprinijeti ostvarivanju njihovih potencijala” (Fulgosi, 1990, str. 16).

Subjektivnost – objektivnost: Razlika između teorija ličnosti može se “utvrditi” i prema stajalištu je ponašanje ličnosti produkt njegovog doživljaja svijeta, odnosno njegovog osobnog iskustva (Fulgosi, 1990, str. 14). Nasuprot subjektivnosti (paradigma karakteristična primarno za fenomenološke i egzistencijalističke pristupe), u drugim koncepcijama (primjerice teorije učenja) ponašanje ličnosti je rezultat utjecaja socijalizacijskih faktora, procesa učenja ili osobina ličnosti.

Racionalnost – iracionalnost: Iako su prve spoznaje iz psihologije čovjeka smatrale racionalnim bićem (strukturalizam i funkcionalizam), Freudovo poimanje razvoja ličnosti se temeljilo na koncepciji da su ljudi iracionalni te da na njihova ponašanja utječe nesvjesna motivacija. Ekstenziji značaja nesvjesnog u ponašanju ličnosti doprinio je Jung koji je uveo pojam kolektivno nesvjesno. Drugi teoretičari, poput Adlera, Allporta, Kellyja, Rogersa, Maslowa misle da su ljudi svjesni svojih postupaka, aktivno sudjeluju u svom životu, imaju mogućnost izbora, postavljaju ciljeve i biraju strategije za njihovo ostvarenje.

Spoznatljivost – nespoznatljivost: Na ovoj dimenziji pravimo distinkciju između fenomenoloških i egzistencijalističkih teorija, s jedne strane, i teorija učenja (primjerice Skinner, Watson), teorija crta ličnosti (Eysenck, Cattell, Costa i McGrae) i bioloških teorija (Gray, Zuckerman), s druge strane. Prema potonjoj, široj porodici teorija ličnosti ponašanje pojedinca je mjerljivo te se ličnost može spoznati različitim znanstvenim metodama. U fenomenološkom i egzistencijalističkom pristupu, ličnost ima svoj fenomenološki svijet, koji je potrebno razumjeti, putem zauzimanja perspektive drugog, introspekcijom, empatijom i imaginacijom (Fulgosi, 1990, str. 18).

Naslijeđe – okolina: O primarnom utjecaju naslijeđa vs. okoline na razvoj ličnosti polemizira se od davnina. Znanstvenici su se mimoilazili u mišljenju da li nasljedni faktori u većoj mjeri doprinose razvoju ličnosti od okolinskih ili obrnuto. Teoretičari učenja su strastveni zagovornici snage okolinskih faktora, dok su mnogi drugi teoretičari smatrali da ljudi nemaju mnogo utjecaja na svoj razvoj s obzirom na to da su urođeni motivi (motiv za samoaktualizacijom) ili nagoni (Eros i Thantao), ili bazične osobine ličnosti (koje imaju svoju biološku osnovu), ili konstitucijska obilježja ličnosti, glavne determinante ponašanja pojedinca. U vječnoj utrci znanstvenika u potrazi za odgovorom “naslijeđe ili okolina”, uz snažne argumente i jednih i drugih, rezultat je za sada neriješen. Zapravo, naučni

mirovni sporazum je donekle prihvaćen; naše dispozicije će se razviti u ovisnosti od okoline u kojoj odrastamo.

Treću grupu kriterija vrednovanja teorija ličnosti predložili su Larsen i Buss (2008, str. 19). Pri tome, autori su na ekonomičan način pristupili proučavanju teorija ličnosti, te su ih svrstali u šest domena: intrapsihičku domenu, dispozicijsku domenu, biološku domenu, kognitivno-doživljajnu domenu, socijalnu i kulturalnu domenu i domenu prilagodbe. Prilikom određivanja kriterija za vrednovanje teorija ličnosti, mi ćemo se voditi i domenama i pojedinačnim teorijama.

- (1) *Obuhvatnost*: Prema ovom kriteriju teorija bi trebala objasniti strukturu ličnosti, dinamičke procese, determinante razvoja ličnosti, potencijale ličnosti te utjecaj strukturalnih aspekata ličnosti na adaptibilnost pojedinca.
- (2) *Heuristička valjanost* se odnosi na otkriće i nove spoznaje. Konkretno, kada izučavate određenu teoriju ličnosti razmišljajte koji novi koncept autor uvodi i u kojoj mjeri je taj koncept zainteresirao naučnu javnost na daljnja istraživanja i proširio dosadašnje spoznaje o ljudima.
- (3) *Parsimonija* odgovara na pitanje da li je teorija škrta ili „raskošna“. Šta to znači? Neki autori su koristili puno pojmova kako bi objasnili složenost ljudskog ponašanja, a operacionalizacije tih koncepata su konfuzne ili se različiti pojmovi koriste kako bi objasnili sličan fenomen (kao što ćete vidjeti kada budete čitali Jungovu teoriju). Parsimonične teorije koriste manje koncepata koji su dobro operacionalizirani. Međutim, prilikom donošenja odluke o parsimoničnosti teorije treba kritički promišljati. Nije nužno da teorije s više koncepata ishitreno svrstamo u dobre ili loše teorije. Naprotiv, nekada teoriju koja ima više koncepata, ukoliko su dobro operacionalizirani, možemo svrstati u parsimoničnu teoriju.
- (4) *Provjerljivost*: U znanosti vrijedi pravilo „Dokaži da je tako“. Prema tome, testabilnost koncepata je jedan od važnih kriterija vrednovanja teorija. Ukoliko određeni koncept ne možemo empirijski dokazati, on egzistira kao deskriptivni pojam.
- (5) *Kompatibilnost i integriranost kroz različite domene*: teorije su međusobno manje ili više kompatibilne što ovisi o parametrima koje

koristimo. Ukoliko koristimo grupiranje teorija prema domenama (intrapsihička, dispozicijska, kognitivno-doživljajna, socijalna i kulturalna, biološko-evolucijska i domena prilagodbe), možemo kazati da je dispozicijska domena djelomično kompatibilna s biološkom domenom; intrapsihička s dispozicijskom domenom (samo u dijelu koji se odnosi na slična obilježja između motiva i osobina ličnosti). Međutim, ako ovaj kriterij apliciramo na teorije ličnosti, onda možemo kazati da su Freudova i Jungova teorija kompatibilne jer su oba teoretičara ličnosti smatrala da je nesvjesno važan aspekt ličnosti (motivirano vs. kolektivnom nesvjesnom), snovi su jedna od glavnih tehnika u radu s klijentima, psihička/životna energija je koncept koji autori smatraju važnim za djelovanje ličnosti. Unatoč istim konceptima, njihov sadržaj je elaboriran na različite načine. Teorije iz intrapsihičke domene (Freud i Horney) i teorije iz humanističko-fenomenološke domene (koje Larsen i Buss svrstavaju u kognitivno-doživljajnu domenu) su kompatibilne s obzirom na važnost *potreba* u razumijevanju ličnosti. Pojam selfa je očito bio važan većini teoretičara (Adleru, Horneyevoj, Rogersu, Jungu, Kohutu) te i iz ove perspektive smatramo da su navedene teorije formalno kompatibilne. Jungova teorija je kompatibilna ponajviše s evolucijskom domenom.

- (6) *Aplikativna valjanost* (dodatak autorica): osim heurističke valjanosti i provjerljivosti, važan aspekt vrednovanja teorija je njena primjenjivost, odnosno u kojoj mjeri je teorija upotrebljiva u praksi. Teorije kliničkog karaktera su ponajprije vrijedne zbog psihoterapijskog pristupa (primjerice, iz Freudove teorije proizišla je psihoanaliza, iz Rogersove teorije terapija usmjerena na klijenta). Također, iz teorija kliničkog karaktera su razvijeni testovi za procjenu ličnosti. Iz psihoanalize su proizišle projektivne tehnike, iz Rogersove teorije skale za procjenu selfa, iz Kellyjeve teorije REP test). Iz teorija zasnovanih na nomotetskom pristupu primarno su razvijeni testovi i upitnici za mjerenje osobina ličnosti (EPQ, 16 PF, NEO-PI-R); također utemeljitelji dispozicijske domene Eysenck i Cattell su ponudili oblike terapije zasnovane na teorijama učenja. Svakako ovi psihoterapijski pravci nisu imali veliki utjecaj u praksi, u odnosu na već spomenute psihoterapije razvijene iz teorija kliničkog karaktera.

3

Kako spoznajemo ličnost?

Na temelju definicija ličnosti možemo vidjeti da ništa nije teže nego proučavati ličnost. Međutim, kompleksnost izučavanja konstrukta ličnost, ne znači kako je davno Allport kazao „da ličnost ne postoji“. Ličnost je slojevita i način spoznavanja ličnosti u velikoj mjeri ovisi o kriterijima i izvoru podataka koje koristimo.

Laički kriterij: U svakodnevnom životu susrećemo se s velikim brojem ljudi. U prometnom socijalnom (kompleksnom) svijetu promatramo ponašanje ljudi i brzo skiciramo njihove osobine. Jedan od izvor zaključivanja o drugima su nam mentalne sheme o drugima (odnosno, donošenje zaključka na temelju automatskog pilota). Automatski način mišljenja je saturiran shemama i heuristicima (primjerice, heuristik dostupnosti, heuristik reprezentativnosti, samopoispunjavajuće proročanstvo implicitne teorije ličnosti) i služi nam u donošenju prosudbi potencijalnih uzroka ponašanja drugih osoba ili šire u objašnjenju socijalnih događaja (što nije predmet ove knjige). Konkretno, u spoznavanju drugih ljudi koristimo se različitim kanalima neverbalne komunikacije, implicitnom teorijom ličnosti, atribucijama uzroka ponašanja drugih osoba. U procesu atribuiranja uzroka ponašanja osoba (samim time i zaključka o drugoj osobi), pristrasni smo zbog tendencije da ponašanje drugih osoba objašnjavamo njenim osobinama ličnosti, a vlastito situacijskim činiteljima (Aronson i sur., 2005; Hewstone i Stroebe, 2003). Osim ustaljene prakse da ljude opažamo dihotomno “vanjski vs. unutarjni razlozi”, teorija korespondentnih zaključaka (Jones i Davis, 1965, prema Penningtonu, 2005) sugerira da u procesu donošenja prosudbi o drugim ljudima tražimo odgovor na pitanje: Je li osoba imala namjeru (atribucija namjere) da izvede određeno ponašanje ili su ponašanju doprinijele njene osobine ličnosti (atribucija dispozicije). Za potrebe razumijevanja laičkog pristupa navest ćemo primjer za implicitne teorije ličnosti, koje nam pomažu da brzo stvorimo

detaljne dojmove o drugim ljudima na osnovu samo nekoliko informacija koje imamo o njima, dok praznine popunjavamo osobinama (Aronson i sur., 2005). Primjerice, ako doživimo osobu kao duhovitu, automatski ćemo joj pripisati osobine druželjubiva, topla, socijabilna, zanimljiva. Suprotno, za osobu koja je škrta, nećemo „popunjavati“ repertoar s osobinama darežljiva, širokogruda, prostrana, već uskogruda, sebična.

Donošenje posudbi na temelju automatskog pilota ima svojih ograničenja. Ljudi su kognitivne lijenčine (Taylor i Brown, 1988) i često učinimo prvi dojam konačnim. Razlog tome je u ograničenoj dnevno raspoloživoj količini psihičke energije, koju moramo štedjeti za druge aktivnosti. Ukoliko se upustimo u proces razmišljanja (što znači da smo i motivirani), preispitat ćemo naš dojam uzimajući u obzir i druge faktore koji su mogli doprinijeti ponašanju pojedinca. Dakle, kako su nas naučili socijalni psiholozi, naše prosudbe o obilježjima ličnosti mogu biti tačne, ali podjednako i pogrešne. Jedan od razloga jeste što ljude viđamo u ograničenom broju situacija i često ne možemo potvrditi da li je naše mišljenje tačno (Aronson i sur., 2005). Međutim, ne smijemo zanemariti činjenicu da su neki kriteriji zajednički i laicima i znanstvenicima. U formiranju dojma o vašim profesorima, pored najvažnijeg studentskog kriterija “je li profesor strog ili blag”, pratit ćete njihovu neverbalnu komunikaciju, ekspresivno ponašanje, sadržaj njihovih misli i osjećanja dok vas podučavaju. Vaše prosudbe možete usporediti s mišljenjem studijskih kolega. Ukoliko se vaša mišljenja podudaraju, onda ste sigurniji da ste u pravu. Međutim, vi profesore vidate u ulozi nastavnika i nemate prilike vidjeti u kojoj mjeri je njihovo izvedeno ponašanje (ponašanje iz uloge) korespondentno njihovoj psihičkoj jezgri. Kada bismo ih uspoređivali s influencerima iz primjera na početku, i profesori igraju profesionalne uloge, koje se, za razliku od influencera, dešavaju u offline kontekstu, ali mogu jednako kao i influenceri utjecati na ponašanja studenata jer je njihovo ponašanje, zajedno sa stavovima i vrijednostima, model studijske socijalizacije koji se prenosi na studenta. Podjednako tako kao kada preferirate neku javnu osobu na “intuitivnoj” razini možete biti subjektivni, jer ćete se možda voditi emocijama, te će vam se neko učiniti simpatičnijim od drugog. Dakle, svako od nas može biti potencijalna greška mjerenja!

Za razliku od laika, znanstvenik koristi niz mjera za procjenu ličnosti. Unatoč tome, skeptici bi mogli zapitati “zar i psiholozi ličnosti ne viđaju osobe koje procjenjuju u specifičnim situacijama (primjerice, mjere osobine

ličnosti kod studenata u učionici) i na osnovu toga izvode zaključke. Jesu li ti zaključci znanstvenika “pouzdani” podjednako kao i kod laika. No, znanstvenici su “preduhitrili” laike razvijajući i unapređujući metode i tehnike za mjerenje ličnosti, te dojmovi o drugim ljudima nisu zasnovani na pristrasnom zaključivanju, nepreciznim mjerama i vjerovanjima, već putem standardiziranih mjera ličnosti. Također, psiholozi ličnosti koriste više izvora podataka o ličnosti kako bi izveli pouzdanije zaključke. Znanstvenici su greške mjerenja sveli na minimum!

U nastojanju da se pronađe optimalan način klasificiranja tehnika i alata za proučavanje ličnosti, psiholozi ličnosti su se vodili različitim logičkim principima. Campbell (1957, prema Allportu, 1961/1991, str. 273) je predložio da se metode klasificiraju prema sljedećim kriterijima: (a) *teorijama*, (b) *oblastima ličnosti koje se istražuju* (primjerice, crte ličnosti), (c) *tipu stimulusa* (strukturirani vs. nestrukturirani materijal; olovka – papir vs. aparat), (d) *tipu odgovora* (prisilno odgovaranje, višestruki izbor, potpuno slobodne reakcije – pisanje autobiografije), (e) *uvjetima u kojima se vrši ispitivanje* (laboratorij, učionica) i (f) *načinu konstrukcije instrumenta* (standardizirani vs. nestandardizirani). Jednostavniju klasifikaciju pronalazimo kod Rosenzweiga, koji je predložio klasificiranje mjera ličnosti u tri grupe: (a) *subjektivnu* (samoiskaz, intervju, testovi ličnosti), (b) *objektivnu* (opažanja obilježja ličnosti u laboratoriju ili u svakodnevnim situacijama, ocjenjivanje od strane bliskih osoba) i (c) *projektivne tehnike*. Rosenzweig (1948, sve prema Allportu, 1961) je projektivne tehnike klasificirao u tri tipa: motorno-ekspresivno ponašanje, perceptivno-strukturalni pristup (primjena Rorschachovog testa mrlja) i aperceptivno-dinamički tip (tumačenje slika, testovi asocijacije).

Kao što možete vidjeti, današnje klasifikacije izvora podataka o ličnosti su crpile ideje i spoznaje pionira psihologije ličnosti te je najčešća klasifikacija (u kojoj su izdiferencirane različite prijašnje metode), koju koristimo, ona koju je predložio Raymond Cattell (STOŽ), to je akronim metoda pobrojanih u nastavku. Na temelju velikog broja podataka koje je Cattell (1978) koristio u istraživanju ličnosti i pri konstruiranju testova za mjerenje bazičnih osobina, izvore podataka je svrstao u:

1. Samoizvještaje/samoiskaze/samoocjenjivanje
2. Testne podatke (T)

3. Opažanje od strane drugih (O)
4. Podatke iz života osobe (Ž)

3.1 Samoizvještaji/samoiskazi/samoocjenjivanje (S podaci)

Samoizvještaji/samoprocjene/samoiskazi su najčešće korištena mjera u istraživanjima individualnih obilježja (osobina ličnosti, emocija, stavova, motiva, interesa, životnih ciljeva). Prisjetite se koliko ste do sada bili kooperativni sa svojim profesorima i asistentima (zanemarit ćemo uvijek dobrodošle kompenzacijske bodove ☺), da sudjelujete u istraživanjima, gdje ste popunjavali različite skale, upitnike i/ili skale za mjerenje osobina ličnosti, stavova, emocija i drugih individualnih obilježja.

Dvije su prednosti mjera samoiskaza (dakle ima ih više): (1) niko bolje od nas ne može znati kako se osjećamo, o čemu mislimo, kakvi su naši stavovi i (2) ekonomične su. Navedene prednosti su i potencijalni nedostaci mjera samoiskaza. No, da li smo dovoljno iskreni? Najveća manjkavost mjera samoiskaza upravo je sklonost osoba da sebe vide u pozitivnom svjetlu, zanemarujući osobine koje smatraju nepoželjnim. Međutim, unatoč ovoj atribuciji u vlastitu korist, ovakav nalaz je validan jer ga možemo usporediti s drugim izvorima podataka o ličnosti, te zaključiti koliko je osoba bila subjektivna u odnosu na rezultat koji postiže na objektivnim mjerama ličnosti. No, ne treba zanemariti i činjenicu da značajan broj ljudi sebe ocjenjuje objektivno, što ide u prilog korištenju mjera samoprocjenjivanja.

Računajući na tendenciju osoba da sebe uljepšavaju pri ispunjavanju skala, primjerice za mjerenje samopoštovanja, osobne kompetencije, sreće, nade, optimizma i sličnih konstrukata, očekujemo da ćemo na razini grupe dobiti negativno asimetrične rezultate, što nam sugerira da su ispitanici sebe ocjenjivali većim vrijednostima, kako bi pretpostavljamo ostavili dobar dojam o sebi. Međutim, na etabliranim upitnicima za mjerenje osobina ličnosti (poput Eysenckovog upitnika ličnosti, EPQ ili Cattellovog upitnika za mjerenje 16 primarnih faktora ličnosti), iskrenost u odgovaranju provjeravamo uz pomoć posebnih supskala – skale laži, skale upravljanja dojmovima i tendencijom ispitanika da daje rijetke odgovore. To ne znači da i kada imamo korektivne skale ispitanici neće davati socijalno poželjne odgovore, o čemu ćemo kasnije diskutirati.

U mjere samoprocjene uključujemo veliki broj tehnika: intervju, pridjevske liste, skale samoprocjene, upitničke mjere, ocjenjivačke skale, uzorkovanje iskustva (ili ponašanja).

Intervju

Većina autora je konzistentna u mišljenju da je intervju “razgovor sa svrhom” (Milas, 2005). Za razliku od kliničkog intervjuja koji je po svojoj naravi dijagnostički i psihoterapijski “instrument”, u psihologiji ličnosti primjenom intervjuja želimo istražiti specifične aspekte pojedinčevog života. Intervju može biti otvorenog tipa (polustrukturirani) ili zatvorenog tipa (strukturirani). Polustrukturirani intervju ostavlja mogućnost psihologu da dodatno postavi pitanja koja ga interesiraju, a nisu dio protokola. Ako želimo saznati da li osoba ima široku socijalnu mrežu, možemo je pitati *Sklapate li lako poznanstva? Imate li puno prijatelja? Da li inicirate razgovor s nepoznatim osobama?* Dok je strukturirani intervju standardiziran, što znači da se pojedincima postavljaju pitanja na jednoobrazan način, “istim tonalitetom, istim redoslijedom i istim značenjem (Milas, 2005, str. 586). Intervjuer treba imati dobre socijalne vještine i “ugodnu ličnost” kako bi mogao kreirati adekvatnu atmosferu za provedbu intervjuja. Intervjuer ne smije apriori donijeti prosudbe o ispitaniku. Ukoliko intervjuer ima predrasude prema nekoj ciljnoj grupi, onda iz etičkih razloga vođenje intervjuja treba prepustiti suradniku koji nema predrasude prema pripadniku određene grupe. Intervjue koristimo u profesionalnoj selekciji, pri selekciji kandidata za upis na studij, pri zapošljavanju i sl. Intervju se provodi na standardizirani način; poželjno je da u navedenim situacijama budu tri intervjuera, koji neovisno procjenjuju pojedince uz prethodno definirane kriterije.

Pridjevske liste

Od sredine prošlog stoljeća, mnogi istraživači i stručnjaci su koristili u procjeni ličnosti pridjeve koji se odnose na osobine ličnosti i ponašajne obrasce. Prema Goughu (1960), jedna od potreba istraživača, koji se bave proučavanjem i opisom ljudskog ponašanja, posebno u njihovim interpersonalnim interakcijama, je opisati ličnost putem skupa deskriptivnih pojmova. Deskriptivni pojmovi trebaju biti (a) smisleni, (b) dovoljno složeni da pokriju uobičajeni raspon posmatranog ponašanja i (c) moraju biti podložni sistematskoj analizi. Konceptualni sustav za opis ličnosti

može biti narušen u ispunjavanju bilo kojeg od ova tri kriterija. U nekim slučajevima uvedeni neološki termini mogu biti u suprotnosti s uobičajenim jezičnim navikama i koji zahtijevaju posebne definicije i pravila tvorbe riječi (iz riječi koje su prethodno bile shvaćene), te je njihova upotreba besmislena. Uspostavljanje novih pojmova i fraza za mali broj središnjih koncepata u teoriji ponašanja može biti vrlo korisno, ali za opis denotativnog, tj. osnovnog značenja nekog izraza. Drugi konceptualni modeli bili su preuski i ograničeni u opsegu da bi se bavili širokim rasponom ljudskog ponašanja. Ova analiza opisnih pridjeva i termina za procjenjivanje dovela je do razvoja nekoliko široko korištenih kontrolnih popisa pridjeva za procjenu ličnosti koji su postulirani i kao konstrukti za validaciju nekoliko modela ličnosti. Najistaknutiji među popisima pridjeva su: Analiza vektora aktivnosti (AVA) iz 1948., Pridjevska ček-lista iz 1950. (ACL) i novija Pridjevska ček-lista (PACL) koju je konstruirao Strack (1987). Zapravo, pridjevske ček-liste mogu biti koncipirane na dva načina. Prvi način je da ispitanicima damo listu pridjeva uz uputu da označe samo pridjeve koji ih dobro opisuju. Drugi način jeste da od sudionika tražimo da označe za svaki pridjev u kojoj mjeri je karakterističan za njih. Kardum i Smojver (1993) su konstruirali pridjevsku listu za mjerenje pet velikih osobina ličnosti. Ispitanici imaju zadatak da za pedeset pridjeva na skali Likertovog tipa od 5 stupnjeva procijene koliko ih dobro svaki pridjev opisuje (0 – uopće se ne odnosi na mene; 4 – u potpunosti se odnosi na mene). Svaki faktor je u prvoj verziji skale pokriven sa po deset pridjeva. Primjeri pridjeva za pet velikih faktora ličnosti iz spomenute skale:

topao	0 1 2 3 4	(ekstraverzija)
anksiozan	0 1 2 3 4	(neuroticizam)
skroman	0 1 2 3 4	(ugodnost)
organiziran	0 1 2 3 4	(savjesnost)
kreativan	0 1 2 3 4	(otvorenost)

Skale samoprocjene

Iako najčešće koristimo skalu od pet stupnjeva, ipak se smatra da je skala od sedam podioka najbolja jer je diskriminativnija, ali smanjuje stupanj slaganja između neovisnih procjenjivača. Neki autori imaju tendenciju da konstruiraju skalu od deset podioka. Na skalama od deset podioka utvrđena

je neobična tendencija ispitanika da na ovakvim skalama zaokružuju neparne brojeve (5, 7, 9). Skale s manje od pet podioka su suviše grube (sve prema Allportu, 1961/1991, str. 288). U nastavku su na primjeru istraživanja smisla za humor prikazane jednostavnije i složenije skale procjene.

U istraživanjima za grubu procjenu neke osobine možemo koristiti **jednostavne skale procjene**. Pretpostavimo da želimo ispitati smisao za humor kod ispitanika. Na primjeru smisla za humor od ispitanika bismo zahtijevali da na skali od 1 (najmanje karakteristično za mene) do 5 (najviše karakteristično za mene) procijene u kojoj mjeri imaju razvijenu ovu osobinu. Skala koja je prikazana predstavlja primjer Likertove skale koja se najčešće koristi u samoprocjeni osobina ličnosti. Najčešće utvrđene prosječne vrijednosti na grupi studenata su $M=3.8$, što ukazuje da ispitanici imaju tendenciju da ovu poželjnu osobinu ličnosti ocjenjuju višim vrijednostima. Svakako, rezultat samoprocjene možemo usporediti s drugim izvorom podataka (procjenom smisla za humor od strane bliskih osoba) i dobiti pouzdaniju kvantitativnu mjeru smisla za humor.

SMISAO ZA HUMOR

1 2 3 4 5

Nije uopće kod mene razvijen

U potpunosti je kod mene razvijen

Pored opće manjkavosti samoprocjenjivačkih skala (tendencija ljudi da sebe vrednuju s većim vrijednostima kada su u pitanju poželjne osobine ličnosti), nedostatak samoprocjene smisla za humor jeste taj što nemamo uvida na šta ispitanik obraća pažnju kada procjenjuje vlastiti smisao za humor. Navedeni nedostatak možemo otkloniti tako što ćemo ispitanike pitati na koje su aspekte smisla za humor bili fokusirani kada su davali procjene. Najčešće izjave ispitanika na osnovu čega smatraju da imaju smisao za humor su “znam dobro pričati viceve”, “razumijem šale”, “u razgovoru s ljudima ubacujem duhovite opaske”, “često se šalim sa svojim ukućanima i prijateljima”.

Obratite pažnju da smo u uputi iznad tražili od ispitanika da procijene vlastiti smisao za humor, međutim, možemo pitanje formulirati specifičnije. Čestice koje slijede su preuzete iz Upitnika za ispitivanje tendencije reagiranja smijehom i smiješkom u različitim socijalnim situacijama (SHRQ, autora Martina i Lefcourta, 1984).

Kako biste ocijenili svoju duhovitost i sposobnost da se smijete u najrazličitijim situacijama?

- (1) To je jedna od mojih najvažnijih karakteristika
- (2) Iznad prosjeka
- (3) Prosječno
- (4) Ispod prosjeka
- (5) Vrlo slaba

ili još specifičnije

Koliko, u odnosu na situaciju, ovisi da li ćete se nasmijati ili na drugi način izraziti duhovitost određene situacije (Koliko to ovisi s obzirom na to s kim ste, gdje se nalazite, kako se osjećate...)

- (a) Uopće ne ovisi
- (b) Ne ovisi puno
- (c) Ovisi u određenoj mjeri
- (d) Ovisi jako puno
- (e) U potpunosti ovisi

U istraživanjima koje je provela Kolenović-Đapo (2012), utvrđene su umjerene i statistički značajne povezanosti ($r = .389$) između samoprocjene smisla za humor i ocjenjivanja duhovitosti, odnosno spremnosti osobe da smijehom reagira u različitim situacijama, umjerena i statistički značajno povezana ($r = .389$). Dakle, osobe koje procjenjuju da imaju veći smisao za humor procjenjuju i da su spremnije da duhovito i sa smijehom reagiraju u različitim situacijama. Slična povezanost je utvrđena i između samoprocjene smisla za humor i spremnosti pojedinca da izrazi duhovitost u ovisnosti od osoba, situacije i vlastitih osjećanja. Međutim, iako bismo intuitivno rekli da se radi o dva ista ili slična koncepta, možete vidjeti na osnovu utvrđene povezanosti da je riječ o sadržajno različitim konceptima.

Osim ovih jednostavnih skala procjena, razvijen je veliki broj skala i upitnika za različite konstrukte u psihologiji ličnosti. U mjere samoiskaza spadaju **upitnici i skale** koji su derivirani iz teorija ličnosti koje imaju snažnu empirijsku potporu. Osim spomenutih upitnika EPQ (Eysenck i Eysenck, (1975), 16 PF (Russell i Karol, 2000), za mjerenje tipičnih

ponašanja u upotrebi su i drugi inventari, poput NEO-PI-R upitnika ličnosti (Costa i McCrae, 1992), upitnika HEXACO (Lee i Ashton, 2004). Iako smo spomenuli da ovi upitnici imaju korektivne skale, ipak ne možemo nikada biti sigurni da li rezultati ispitanika odražavaju njihova tipična ponašanja. Nekada su ispitanici motivirani da iskrive odgovore kako bi sebe prikazali u lošijem svjetlu (naprimjer, u situacijama kada pojedinac želi da ide u prijevremenu mirovinu za koju nije stekao uvjet) kako bi nešto priskrbili za sebe. Ili, u suprotnom smjeru mogu iskriviti odgovor, prikazujući sebe pozitivno kako bi dobili preferirani posao.

Dakle, kada želimo izmjeriti tipična ponašanja pojedinca koristit ćemo upitnike navedene u poglavlju iznad. Na osnovu rezultata želimo predvidjeti različite životne ishode. Ukoliko želimo izmjeriti neku osobinu koja izlazi izvan okvira tipičnih ponašanja, primjerice samopoštovanje, onda najčešće koristimo Rosenbergovu skalu. S obzirom na to da smo kao primjer za mjeru grube samoprocjene koristili smisao za humor, u nastavku su navedene neke od skala i upitnika koji se najčešće koriste za mjerenje smisla za humor. Svakako da se iz repertoara skala ili upitnika odlučujemo za one koji se odnose na cilj istraživanja. Kao i svaki konstrukt, tako i smisao za humor operacionaliziramo, tj. činimo ga mjerljivim. Prema tome, navest ćemo indikatore ovog konstrukta. Dakle, smisao za humor je kompleksan konstrukt koji podrazumijeva: (1) sposobnost razumijevanja, prepričavanja šala i produciranje šala/dosjetki; (2) sposobnost uživanja u različitim tipovima humorističkog materijala; (3) spremnost da smijehom reagiramo na šale i da se učestalo smijemo prikladnim duhovitim stimulima i događajima u životu, i (4) spremnost da koristimo humor na vlastiti račun (Ruch, 1996, Martin, 2004, prema Kolenović-Đapo, 2012). U odnosu na cilj istraživanja možemo koristiti *Upitnik za mjerenje stilova humora* (HSQ, Martin i sur., 2003), *Multidimenzionalnu skalu smisla za humor* (Thorson i Powell, 1993), *Skalu smisla za humor* (SHQ-6, Svebak, 1996). Primjerice, upitnikom za mjerenje stilova humora identificiramo dominantne načine korištenja humora (afilijativni, samouzdižujući, agresivni i samoporažavajući). Primjeri čestica iz HSQ jesu: *Puno se šalim i smijem sa svojim prijateljima; Obično ne volim da prepričavam šale ili da zabavljam ljude; Ne trebam se puno truditi da nasmijem druge ljude – izgleda da sam po prirodi duhovita osoba. Često pretjerujem u omalovažavanju sebe kada zbijam šale ili pokušavam biti humorističan*”.

U mjere samoiskaza/samoocjenjivanja ubrajamo i **ocjenjivačke skale**. Kod skala procjene – procjenjujemo, dok kod ocjenjivačkih skala vrednujemo u kojoj mjeri nam se nešto sviđa ili ne sviđa. Uzmimo, naprimjer, ocjenjivanje pisanih šala, slikovnih šala ili meemova. U inicijalnoj fazi prikupljamo što više šala ili meemova, koje neovisni procjenjivači svrstavaju, naprimjer u kategorije: seksualne, agresivne, besmislene i satirične šale. Zadatak ispitanika je da ocijene koliko im je šala smiješna na skali od pet stupnjeva (od 1 – nije uopće smiješna do 5 – jako mi je smiješna). Nakon ove faze istraživači u uzorak šala uključuju samo šale za koje su utvrđene prosječne vrijednosti od 2.4 do 3.8.

Nekoliko je nedostataka ocjenjivačkih skala kod mjerenja preferiranja šala različitog sadržaja: Možda ispitanik nije razumio sadržaj šale (ili nema potrebna znanja da bi razumio šalu) ili stvarno ne preferira taj tip šala (Kolenović-Đapo, 2012). Također, razlog zbog kojeg ispitanik šalu ocjenjuje manje smiješnom može biti u činjenici da je šalu ranije vidio ili čuo (ako su pisane šale u pitanju). Naime, šale i viceve koje čujemo više puta gube svoj potencijal, jer ne moramo “tragati” za inkongruentnošću što čini suštinu humorističnog materijala.

Slijedi primjer slikovnih šala iz Eysenckovog testa slikovnih šala (Eysenck, 1986).

agresivna šala

"Budale! Izgleda da zaboravljate da je zakon na mojoj strani!"

seksualna šala

"Imam malo iznenađenje za tvoj rođendan!"

Uzorkovanje iskustva

Uzorkovanje iskustva (*Experience Sampling Method*, ESM) je relativno nova tehnika samoiskaza koju su razvili Csikszentmihalyi i Figurski (1982). Međutim, uzorkovanje "iskustva" je bilo često korištena tehnika (pod nazivom uzorkovanje ponašanja) sredinom prošlog stoljeća i isključivo se primjenjivala za procjenu ponašanja djece predškolskog i ranog školskog uzrasta (Allport, 1961/1991). U ovoj životnoj dobi dječije ponašanje je spontano, usto nemaju dovoljno razvijen jezik i govor te ne mogu tačno iskazati šta osjećaju. Iz tog razloga su psiholozi uzorkovali ponašanje djece (Allport, 1961/1991), bilježeći njihovo ponašanje (po pet minuta u određenim vremenskim intervalima tijekom dana ili nekoliko sekundi svakih pet minuta), na igralištu, kod kuće, ili u školi te su uočavali određene trendove ponašanja kod djece, poput "drži se po strani", "inicijator je igre", "često napušta igru", "sluša druge", "usmjereno je na djecu ili na stvari" (str. 286).

Razvojem tehnologije, omogućeno je da uz pomoć elektroničkih uređaja ispitamo "pravilnosti u promjenama u ponašanju u određenom vremenskom periodu" (Larsen i Buss, 2008, str. 29). Zanimljivo istraživanje o učestalosti razmišljanja o sebi proveli su Csikszentmihalyi i Figurski (1982). U istraživanju je sudjelovalo 107 uposlenika (od 19 do 63 godine; prosječna dob 37 godina), iz pet različitih preduzeća. Svi sudionici su dobrovoljno sudjelovali u ovoj "studiji o radnom iskustvu". Sudionici su bili različitih zanimanja (od radnika na pokretnoj traci i službenika do menadžera i inženjera). Šezdeset i dva posto ispitanika bile su žene. Sudionici su zamoljeni da osam dana (jedan dan je bio rezerviran za uvježbavanje) nose dojavljivače, odnosno aparat koji emitira signale tijekom budnih sati, od 7:30 do 22:30, prema rasporedu randomiziranom unutar razdoblja od dva sata. Posljedično, sudionici su dobivali "zvučni signal" sedam do devet puta svaki dan (aproksimativno 56 puta tijekom sedam dana prikupljanja podataka). Zadatak sudionika je bio da na zvuk dojavljivača odgovore o čemu misle u tom trenutku i kakvog su raspoloženja.

Csikszentmihalyi i Figurski (1982) su primjenom ESM-a ispitivali samosvijest, dobrovoljnost i kvalitetu iskustva. Samosvijest su ispitivali česticom: „O čemu ste razmišljali kada ste dobili zvučni signal?" Otvoreni odgovori su najprije kodirani u 154 kategorije, a zatim su svedeni u 12 glavnih kategorija misli sudionika. Sadržaj misli kodiran je u kategoriji

misli “**Ja**” kada je glavni fokus svijesti bio usmjeren na stanje pojedinca, bilo fizičko ili emocionalno. Neki primjeri odgovora kodiranih u ovoj kategoriji su: “*Razmišljam o boli*”, “*Zašto sam se ovako udebljao?*” “*Kako sam opušten*”, “*Kakva mi je frizura*” i “*Kako sam lijep*”. U drugu kategoriju su kodirani odgovori koji su se odnosili na odgovore usmjerene na druge ljude ili stvari (npr. ljude, hranu, televiziju, istraživački projekt, vrijeme), ili bilo koje druge specifične aktivnosti (posao, hobi, hrana, rasprave o aktualnim događajima). Misaone kategorije su se međusobno isključivale. Drugim riječima, samousmjerene misli bile su razdvojene ne samo od misli o drugim objektima, već i od misli sudionika koje su se odnosile na izvedbu. Primjerice, misao poput “*Radim li na poslu?*” je bila kodirana kao misao o poslu, a ne misao o sebi. Drugo pitanje se odnosilo na procjenu “*dobrovoljnost*”, a glasilo je “*Zašto ste mislili o tome?*” Sudionicima su ponuđene tri kategorije odgovora: “*Morao samo to učiniti*”, (b) “*Htio sam to učiniti*” i (c) “*Nisam imao šta drugo raditi*”.

Kvaliteta iskustva je mjerena pomoću tri varijable: *utjecaj*, *aktivacija* i *uključenost*. *Utjecaj* se odnosio na procjenu emocija pozitivnog i negativnog tonaliteta (b) *aktivacija* na procjenu osjećaja budnosti (budan vs. pospan; aktivan vs. pasivan). Stanje aktivacije je ispitano nakon svakog odgovora o iskustvu o kojem su izvještavali sudionici i (c) *uključenost* je mjerena pitanjem “*da li biste željeli da ste radili nešto drugo?*” Sudionici su odgovarali na ocjenjivačkoj skali od 10 podioka (od 1 – uopće ne do 10 – jako).

Autori su izvijestili o sljedećim nalazima: (1) Emocionalno iskustvo sudionika je bilo povezano s njihovim osjećajem dobrovoljnosti. Dobrovoljnost “*htio sam da to učinim*” povećava vjerovatnoću kvalitete iskustva kod sudionika. (2) Emocionalna iskustva su povezana s razmišljanjem o sebi (samosvijest), u situacijama kada je osoba imala namjeru da izvede to ponašanje (percipirana “*dobrovoljnost*”). Tijekom aktivnosti koje se smatraju dobrovoljnim, ljudi su pod nižim utjecajem doživljaja kvalitete iskustva kada razmišljaju o sebi nego kada razmišljaju o nečem drugom. Ovaj rezultat nije dobiven kada su sudionici percipirali da su “*morali o tome misliti*”. Općenito, rezultati istraživanja su pokazali da su sudionici vrlo malo mislili o sebi; te se najviše njihovih odgovora (od ukupno 4.800 odgovora) odnosilo na misli o “*poslu*” ili “*ni o čemu*”. Dakle, introspekcija nam nije uobičajena aktivnost.

Broj različitih tehnika iz korpusa mjera samoiskaza koje koristimo u procjenjivanju ličnosti je impozantan. Uz sve prednosti koje pružaju, trebamo biti svjesni njihovih ograničenja iz razloga koje smo naveli na početku poglavlja. Psiholozi ličnosti koriste i druge izvore podataka o ličnosti koji su manje osjetljivi na davanje socijalno poželjnih odgovora. Drugi izvor o ličnosti su testovni podaci.

3.2 Testovni podaci (T-podaci)

Ovaj izvor podataka o ličnosti je objektivniji i podatke od ispitanika dobivamo u standardiziranim uvjetima, najčešće u laboratorijskim uvjetima (primjenom eksperimentalne metode). Jedan od zanimljivih ranih istraživanja doživljaja humora, proveo je Shurcliff (1968, prema Fulgosi, 1990). Naime, Shurcliff (1968) je testirao psihoanalitičku hipotezu da se doživljaj humora povećava s anksioznošću. Sudionici su podijeljeni u tri grupe koje su bile korespondentne različitim stupnjevima anksioznosti s kojom je istraživač manipulirao (Fulgosi, 1990, str. 71). Sudionicima je rečeno da će sudjelovati u eksperimentu kojim se želi ispitati njihova reakcija na male životinje. U laboratoriju su bila tri kaveza: u prva dva su bili bijeli štakori, a u trećem kavezu štakor nije bio vidljiv. U prvoj grupi su bili sudionici kod kojih je induciran najniži stupanj anksioznosti. Sudionicima je data uputa da je štakor u trećem kavezu miran i da s njim neće imati poteškoća. Kod druge grupe ispitanika je inducirana srednja razina anksioznosti. Njihov zadatak je bio da uzmu uzorak krvi trećem štakoru, ali prije toga im je prikazan dijapozitiv na kojem je prikazana navodna krv štakora iz prva dva kaveza. Eksperimentator ih je dodatno ohrabrio da će taj zadatak lako obaviti. Trećoj grupi ispitanika induciran je najveći stupanj anksioznosti. Oni su dobili uputu da moraju uzeti uzorak krvi trećem štakoru, te da će taj postupak biti iznimno opasan jer ih štakor može ugristi. Prije toga su im pokazani uzorci krvi dvaju štakora i postupak kako se iglom uzimaju veće količine krvi. U trećem kavezu je zapravo bio gumeni štakor. Nakon toga su sudionici procjenjivali humorističnost situacije i stupanj anksioznosti. Za sudionike iz treće grupe situacija je bila najkomičnija, te su rezultati ove eksperimentalne studije potvrdili Freudovu pretpostavku da je stupanj procjene komičnog proporcionalan stupnju reduciranja napetosti. Međutim, ovaj nalaz možemo protumačiti i iz perspektive kognitivnih teorija humora, konkretnije teorije o izazivanju

humora, Collinsa i Wyera (1992, prema Kolenović-Đapo, 2012). Autorica Kolenović-Đapo (2012) smatra da je reinterpretacija štakora kao gumene igračke mogla utjecati na veće umanjivanje situacije u cijelosti, što je dovelo do komičnog efekta.

Prikazana studija pokazuje vrijednost laboratorijskih istraživanja, koje unatoč svim benefitima imaju i svojih nedostataka. Iako su testovni podaci objektivni, i ovi podaci imaju svoje nedostatke. Testovni podaci se najčešće provode u laboratoriju, te Larsen i Buss (2008, str. 33) navode da svi nedostaci eksperimentalnih studija jesu nedostaci testnih podataka. Najprije, sudionici mogu pretpostaviti šta se ispituje i modificirati svoje ponašanje kako bi bilo usklađeno sa zahtjevima eksperimentatora. Drugo, sudionici mogu pogrešno interpretirati eksperimentalni scenarij, što posljedično može utjecati na takav način odgovaranja. Treće, eksperimentalne situacije su interpersonalne te treba uzeti u obzir i učinak eksperimentatora. Osobine ličnosti eksperimentatora i način kako se ponaša mogu posljedično utjecati na rezultate istraživanja.

Testovni podaci uključuju i korištenje fizioloških mjerenja, korištenje elektroencefalografa (EEG) ili funkcionalne magnetne rezonance f(MRI). U novije vrijeme se koriste implicitni testovi asocijacija (IAT), uređaji za registriranje spontane verbalne produkcije (EAR), uz programe za automatsku analizu teksta (LIWC).

Fiziološke mjere

Najčešće korištene fiziološke mjere su: srčano-žilne aktivnosti (srčane frekvence i krvni tlak), provodljivost kože, mjerenje moždanih aktivnosti, biohemijske analize krvi i analize pljuvačke (salive). Primjerice, pretpostavku da je niža razina kortizola povezana s učestalošću smijeha možemo provjeriti neinvazivnom metodom – analizom pljuvačke. Ispitanicima prvo izmjerimo razinu salivalnog kortizola te formiramo dvije grupe ispitanika (grupa koja ima niske vrijednosti i grupa koja ima visoke vrijednosti kortizola), nakon toga ih izlažemo duhovitim stimulusima i mjerimo učestalost smijanja. Dosadašnje spoznaje pokazuju da će se osobe s niskom razinom salivalnog kortizola više smijati u odnosu na osobe iz druge grupe. Mjerenja salivalnog kortizola je realan pokazatelj slobodnog kortizola u krvnoj plazmi i može se uzorkovati u bilo koje doba dana, što je prednost ovog načina mjerenja.

Primjenom EEG-a, koji se koristi za ispitivanje regionalne aktivnosti mozga i pruža korisne informacije o različitim područjima mozga koji se povezuju s različitim tipovima obrade informacija (Larsen i Buss, 2008), možemo otkriti koja je hemisfera mozga uključena u razumijevanje i preferiranje humorističnih sadržaja. Gardner je (1975, prema Moranu i sur., 2004), pretpostavio da se smisao za humor sastoji od dvije komponente – kognitivne (razumijevanje humora) i afektivne (uživanje u humorističnom sadržaju). Ako humor posmatramo kao emociju, onda je limbički sustav (posebice amigdala) odgovoran za emocionalno reagiranje, te su brojni autori bili zainteresirani da ispituju ulogu dominantnosti desne i lijeve moždane hemisfere u razumijevanju i procesiranju humora, s obzirom na to da su frontalne regije desne i lijeve hemisfere na različite načine uključene u doživljaj afektiviteta (Kolenović-Đapo, 2012). Istraživanja pokazuju da bi lijeva hemisfera bila odgovorna za razumijevanje šala, a desna za emocionalno procesiranje šala. Desna hemisfera je povezana s izražavanjem negativnih emocija, dok je lijeva hemisfera povezana s doživljajem pozitivnih emocija. Gardner i suradnici (1981) su proveli istraživanje kod osoba s oštećenjem desne hemisfere. Primjenom EEG-a utvrdili su da kod ovih osoba ne dolazi do potpune nesposobnosti za razumijevanje humora, ali su evidentirane promjene u razumijevanju šala koje zahtijevaju reinterpretaciju integriranja različitih dijelova šala (prema Kolenović-Đapo, 2012).

Dokaze o doživljavanju pozitivnih emocija koje se odnose na smijeh i moždanih aktivnosti, ponudili su Ekman i suradnici (1990). Istraživači su pokazali da se povećava moždana aktivnost lijeve hemisfere samo s grčanjem mišića uključenih u pravi, istinski osmijeh (Duchenneov osmijeh). Primjenom f(MRI), Goel i Dolan (2001) su ispitanicima prezentirali šale te su pratili promjene u mozgu. Nalazi do kojih su došli autori pokazuju da razumijevanje humora pojačava aktivaciju lijevog i desnog posteriorno-središnjeg temporalnog gyrusa, dok je “ocjenjivanje” smiješnosti šala aktiviralo područje u ventromedijalnom prefrontalnom korteksu. Goel i Dolan (2001) su također utvrdili da procjenjivanje humorističnog materijala aktivira bilateralne regije insula korteksa i amigdale. Osim ovih nalaza, utvrđeno je da se kod razumijevanja humora aktiviraju i područja u lijevom posteriorno središnjem temporalnom gyrusu i lijevom inferiornom frontalnom gyrusu.

Projektivne tehnike

Larsen i Buss (2008) u testovne podatke svrstavaju projektivne tehnike jer ispitanici testiraju standardizirani materijal. Projektivne tehnike su dobile ime po odbrambenom mehanizmu projekcija i funkcioniraju po mehanizmu da dvosmileni stimulusi potaknu nesvjesne razine ličnosti. Najpoznatiji projektivni test konstruirao je Herman Rorschach (test mrlja) 1921. godine (prema Allportu, 1961/1991). Rorschachov test primarno nije dijagnostičko sredstvo već ima za cilj da “otkrije” nesvjesne motive i emocije pojedinca. Test se sastoji od deset slika (pet crno-bijelih i pet u boji). Ispitaniku se prezentira jedna po jedna slika i mjeri se vrijeme reakcije, od izlaganja stimulusa do trenutka kada ispitanik počne da govori šta vidi na slici (naprimjer, da li je fokusiran na dijelove ili cjelinu). Interpretacija Rorschachovih mrlja je složena i zahtjevna. Nedostatak ovih tehnika je niska pouzdanost u dvije vremenske tačke i kompliciran način bodovanja.

Za razliku od Rorschachovih mrlja, u širokoj upotrebi je Test tematske apercepcije (TAT, Morgan i Murry, 1939, prema Fulgosi, 1990). Test tematske apercepcije se sastoji od 20 slika na kojima su prikazane osobe u različitim situacijama. Od ispitanika se zahtijeva da ispriča priču ne dužu od pet minuta. Pričajući priču pretpostavlja se da ispitanik projicira vlastite potrebe, strahove, očekivanja. Također, primjena TAT-a uključuje mjerenje vremena reakcije od izlaganja stimulusu do početka kada osoba počne govoriti (vrijeme latencije). Test tematske apercepcije danas se koristi za mjerenje potrebe za postignućem, posebice kada želimo predvidjeti dugoročne životne ishode.

Smisao projektivnih tehnika jeste u otkrivanju nesvjesne motivacije i iz tog razloga su bolji izbor od skala procjena. Međutim, Allport (1961/1991) pronicljivo postavlja pitanje kakva je korist od projektivnih tehnika ako se, naprimjer, kod ispitanika na nestrukturiranom materijalu utvrdi da ima puno strahova, ali se takav nalaz ne dobiva na mjerama samoiskaza. Da li bi to značilo da je riječ o dvjema različitim osobama. U prvom slučaju bismo rekli da je riječ o loše integriranoj osobi. Rezultat na mjeri samoiskaza bi ukazivao da osoba ima odličan uvid u svoju ličnost, zna da je plašljiv. “O njemu projektivne tehnike ne kazuju ništa više od onog što kazuje jedan savjesno dat samoiskaz” (str. 306).

Implicitne mjere

Iako neki autori implicitne mjere ličnosti svrstavaju u S-podatke, one ipak po svom karakteru pripadaju T-podacima. Vidjeli ste da eksplicitna mjerenja podliježu različitim ograničenjima, te su istraživači nastojali osmisliti mjere koje su manje osjetljive na pristrasnosti pri odgovaranju. S tim ciljem razvijene su implicitne mjere, koje su manje podložne davanju socijalno poželjnih odgovora i strategijama samoprezentacije od eksplicitnih mjera. Međutim, implicitne mjere nisu potpuno imune na lažiranje i mogu se dobiti distorzirani odgovori ako se sudionicima da izravna uputa kako da upravljaju svojom izvedbom. Dostupni nalazi pokazuju da su implicitne mjere rezistentnije na davanje društveno poželjnih odgovora i prikladnije za procjenu samopredstavljanja u odnosu na izravne mjere (Vianelo i sur., 2013). Način implicitnog mjerenja može se okarakterizirati kao automatsko, intuitivno i nekontrolirano reagiranje, te je jedan od razloga zašto možemo očekivati da će biti otporniji na spomenuto davanje poželjnih odgovora. Jedan od najčešće korištenih i najpoznatijih implicitnih mjernih alata je *Implicitni test asocijacije* (IAT; Greenwald, McGhee i Schwartz, 1998). Riječ je o testu kojeg čine klasifikacijski zadaci u kojem se mjeri latentno vrijeme reakcije. Primjenom IAT-a istraživači mjere vrijeme reakcije od izlaganja stimulusu do davanja odgovora. Drugim riječima, utvrđuje se povezanost između konceptata, uspoređivanjem vremena reakcije iz odgovora na dva različita kombinirana zadatka (Grumm i Von Collani, 2007). Spomenuli smo da samopoštovanje najčešće mjerimo primjenom Rosenbergove skale samopoštovanja (S-podaci) i najčešće dobivamo rezultate “uljepšane slike pojedinca”. Zadatak ispitanika je da na deset čestica ocijeni, na skali od 1 (uopće se ne slažem) do 4 (u potpunosti se slažem), koliko ga čestica opisuje. Međutim, kada koristimo IAT za mjerenje samopoštovanja, mjerimo koliko je vremena pojedincu potrebno da odgovori na stimulus koji uključuje pojam o sebi, koristeći stimulus koji se odnosi na pozitivne i negativne izraze (prema Pervinu i sur., 2008). Pokazalo se da neke osobe koje imaju na eksplicitnim mjerama visoke skorove na samopoštovanju, na IAT-u imaju duže vrijeme reakcije (prema Larsen i Buss, 2008), što bi bio indikator nižeg samopoštovanja, odnosno dužeg vremena reakcije prilikom povezivanja sebe sa terminima pozitivne vrijednosti. Iz tog razloga, IAT može biti korisna mjera za indirektnu procjenu samopoštovanja, pored standardnih eksplicitnih mjera.

3.3 Opažanje od strane drugih (O podaci)

Jedan od važnih kanala kako spoznajemo sebe jeste opažanje kako nas drugi doživljavaju. Podjednako tako i mi psiholozi ličnosti smatramo da su nam informacije koje dobijemo o ispitaniku od njegovih bliskih osoba (roditelja, učitelja, prijatelja, partnera) dragocjene kako bismo mogli usporediti u kojoj mjeri su podudarni podaci koje nam je ispitanik “isporučio” putem samoiskaza s mišljenjem bliskih osoba. Opažači nisu nužno bliske osobe ispitanika. Opažanje mogu provoditi utrenirani psiholozi u prirodnim uvjetima. Shoda i sur., (1994) su sustavno nekoliko dana opažali ponašanje djece u kampu i procjenjivali u kojoj mjeri je njihovo agresivno ili submisivno ponašanje povezano s njihovim samopoštovanjem. Navedeni primjer možda više odgovara metodi sistematskog opažanja (koja se ne koristi često u psihologiji ličnosti). Međutim, od profesionalnih psihologa ličnosti može tražiti, recimo farmaceutska kompanija da od deset prijavljenih kandidata izabere najkreativniju osobu. Kandidati bi trebali boraviti nekoliko dana u psihologijskom centru za procjenjivanje ličnosti (takvi centri ne postoje u našoj zemlji), a zadatak profesionalnih psihologa bio bi da opažaju njihovo ponašanje, uz davanje različitih zadataka. Opažanja od strane profesionalaca također imaju ograničenja. Spoznaja da ih procjenjuju psiholozi ličnosti može kod ispitanika izazvati da koriste strategije samopredstavljanja, kako bi ostavili dobar dojam na procjenjivače (Larsen i Buss, 2008).

Opažanje ponašanja u prirodnim uvjetima ima prednosti jer se ljudi ponašaju autentično, spontano te ih bliske osobe viđaju u različitim situacijama (ali i iz uloge roditelja, prijatelja, bračnog partnera). No, bliske osobe mogu biti pristrasne, dajući prednost pozitivnim obilježjima i minimiziraju “negativna” obilježja. Između S-podataka i O-podataka je utvrđen najveći stupanj povezanosti, u odnosu na međuodnos sa i između drugih mjera podataka o ličnosti. Pretpostavljamo da na povezanost između mjera samoiskaza i opažanja od strane bliskih osoba doprinosi činjenica da pojedinac svoju sliku o sebi u velikoj mjeri razvija na očekivanjima od bliskih osoba (primarno roditelja i značajnih osoba iz okruženja) i povratnim informacijama koje dobiva od njih.

Vježba: Razmislite i napišite pet osobina/pridjeva za koje smatrate da Vas najbolje opisuju. Zamolite bliskog člana obitelji i prijatelja da Vas opišu s pet osobina. Nakon toga, zamolite studijskog kolegu/icu da Vas opišu s pet osobina koje su, prema njihovom mišljenju najkarakterističnije za Vas

Usporedite dobivene podatke; utvrdite sličnosti i razlike između deskriptora koje ste Vi napisali i bliske osobe. Nadalje, usporedite sličnosti između deskriptora koje su dale bliske osobe i kolege/ice koji Vas nedovoljno poznaje. Analizirajte sličnosti i razlike između Vašeg doživljaja sebe i različitih opažača.

3.4 Podaci o životu osobe (Ž podaci)

Ovaj izvor podataka uključuje sve podatke koji su nam dostupni o nekoj osobi u javnim bazama, poput bračnog statusa, radne povijesti (odsustva s posla, broja i dužine bolovanja), članstva u različitim političkim partijama, broj kazni za prekoračenje brzine, korištenje kreditne kartice, pretraživanje internetskih stranica, analiza sadržaja pojedinca na društvenim mrežama (otvoreni profili). Koristeći Ž-podatke možemo procijeniti impulsivnost i potragu za uzbuđenjem, na osnovu broja prekršaja i prometnih nezgoda i nesreća, broja rastave brakova. Također, impulsivno ponašanje možemo identificirati putem kupovine luksuznih stvari kreditnom karticom. Preference osoba možemo ustanoviti na osnovu pregleda internetskih stranica (da li osobe više posjećuju web stranice znanstvenih članaka, ili stranice “kako ostati lijep, zdrav i mlad”).

Također, na osnovu S i O podataka, možemo predviđati ponašanja pojedinaca u odrasloj dobi. Caspi i sur., (1987, prema Larsenu i Bussu, 2008) proveli su longitudinalno istraživanje koristeći opažanje djece od strane majke. Kliničke intervju s majkama proveli su kada su djeca imala između 8 i 10 godina. Autori su kreirali dvije skale za mjerenje teških ispada bijesa i za učestalost ispoljavanja bijesa. Tri decenije kasnije, Caspi i sur. (1987, prema Larsenu i Bussu, 2008) mjerili su životne događaje kod sudionika. Rezultati su pokazali da su muškarci koji su ispoljavali bijes u djetinjstvu češće mijenjali posao, bili duže nezaposleni, imali nestabilne brakove ili su bili razvedeni (Larsen i Buss, 2008, str., 38). Kod žena je pokazan drugačiji trend; njihov bijes

iz djetinjstva nije utjecao na njihove poslovne živote, ali je i kod žena utvrđen sličan trend u bračnim odnosima.

Također, iz životnih događaja, primjerice broj izostanaka tijekom školovanja možemo usporediti s izostancima s posla (bolovanjima “bez razloga”) u odrasloj dobi. Podaci iz života pojedinca su vrijedan izvor podataka o ličnosti, ali trebamo biti oprezni pri njihovom tumačenju jer, osim osobina ličnosti, na životne događaje utječu i drugi faktori.

U novije vrijeme posebno interesantan izvor životnih podataka o ličnosti je ponašanje na društvenim mrežama. Procjenjuje se da 25% svjetske populacije i 50% svih internet korisnika posjeduje aktivan Facebook profil (Chamorro-Premuzic i sur., 2016). Na primjer, da li osoba ima profil na društvenim mrežama, koliko kontakata ima, koliko je aktivna na društvenim mrežama, koje sadržaje dijeli sa ostalim korisnicima i slično, mogu biti zanimljivi i korisni indikatori za dobivanje podataka o ličnosti. Tako se pokazalo da manje emocionalno stabilni korisnici više posjećuju Facebook, dok ekstravertiraniji i emocionalno stabilniji korisnici posjećuju Facebooku da bi bili u kontaktu sa poznanicima. Savjesniji korisnici postavljaju manje sadržaja na svoj profil, dok suradljivi korisnici u većoj mjeri postavljaju sadržaj vezan prije za njih same nego za druge ljude (Moore i Mcelroy, 2012). Preferencije statusa, ljudi, brendova i grupa na Facebooku su indikatori vlastitih individualnih razlika u vrijednostima, stavovima i ličnosti, jer se Facebook preferencije mogu smatrati za digitalne ekvivalente vlastitog identiteta (Chamorro-Premuzic i sur., 2016).

Iz široke ponude različitih tehnika i metoda prikupljanja podataka svakako nećemo primjenjivati sve što je ponuđeno. Kada procjenjujemo ličnost, i na osnovu intervjua izvedemo zaključak da je pojedinac integriran i ima uvida u svoje ponašanje, dovoljan nam je mali broj tehnika. Ukoliko je osoba konfuzna, dezintegrirana, onda ćemo koristiti više tehnika unutar istog izvora o ličnosti, ali i po potrebi i druge izvore podataka o ličnosti, kako bismo mogli donijeti pouzdaniju procjenu.

Zaključno, svaki od izvora podataka ima svoje prednosti i nedostatke. Prema dosadašnjim spoznajama, najveći stupanj slaganja, kao što smo već navele, utvrđen je između S-podataka i O-podataka; a najniži za odnos između S-podataka i T-podataka. No, u znanosti opreza nikada dosta. Pretpostavimo da želimo izmjeriti osobinu dominantnost. Osoba sebe procjenjuje umjereno dominantnom. Prijatelj je opaža vrlo dominantnom. Ovo

neslaganje „ne znači nužno pogrešku mjerenja (iako se sigurno može dogoditi), već može ukazivati na nekonzistentnost u procjenama uzrokovana različitim kriterijima kojima su se osobe vodile pri procjenjivanju dominantnosti“ (Larsen i Buss, 2008, str. 40).

U cilju dobivanja potpunije slike o ličnosti potrebno je koristiti više od jednog izvora podataka.

4

Metode istraživanja u psihologiji ličnosti

Prethodno su se čitatelji mogli upoznati s načinima procjene ličnosti akronima STOŽ i razinama direktne i indirektna, odnosno eksplicitne i implicitne procjene ličnosti. U ovome poglavlju ćemo govoriti o najčešće korištenim nacrtima istraživanja u psihologiji ličnosti i o interpretaciji ličnosti primjenom statističkih analiza.

4.1 Nacrti istraživanja u psihologiji ličnosti

Iako se danas u istraživanjima ličnosti mogu koristiti različiti nacrti zasnovani na longitudinalnim testiranjima, bihevioralnoj genetici, uzorkovanju iskustva, psihobiografiji u studijama slučaja, arhivskoj analizi, internetskim podacima i drugim metodama (Robins i sur., 2007), istraživački nacrti u psihologiji ličnosti mogu se kategorizirati u tri nadređene grupe: korelacijska metoda, eksperimentalna metoda i studija slučaja.

4.1.1 Korelacijska metoda

Korelacijska metoda podrazumijeva ispitivanje međusobnog kovariranja dvije ili više varijabli relevantnih za ličnost. Ovom metodom se ispituje da li je promjena u jednoj varijabli sukladna s promjenom koja nastaje u jednoj ili više drugih varijabli, na takav način da s povećanjem u jednoj varijabli istovremeno dolazi do povećanja u drugoj varijabli, što indicira pozitivnu korelaciju; da s povećanjem u jednoj varijabli istovremeno dolazi do smanjenja u drugoj varijabli, čime je indicirana negativna korelacija; ili da se na temelju promjena u jednoj varijabli ne može ništa zaključiti o

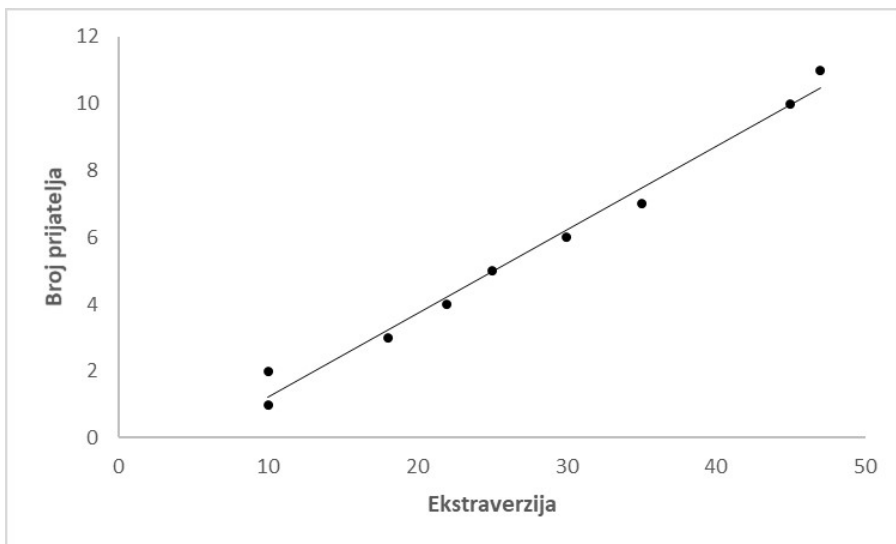
povećanju ili smanjenju vrijednosti u drugoj varijabli, čime je implicirana nulta povezanost.

Uzmimo za primjer povezanost između osobina ličnosti i situacijskih transakcija, odnosno relacija između ličnosti i situacijskog konteksta i obratno. Prema jednoj od pretpostavki aktivne korelacije između dispozicija ličnosti i njene okoline (Larsen i Buss, 2008), bilo bi očekivano da osobe aktivno biraju onu okolinu koja pogoduje njihovoj ličnosti, čime se očekuje i da postoji pozitivna korelacija između osobina ličnosti i dnevnog korištenja vremena (Rohrer i Lucas, 2018). To bi značilo da osobe raspoložu svojim slobodnim vremenom i dnevnim aktivnostima prema svojim crtama ličnosti. Tako su istraživači na uzorku od 1.364 osobe i 5.456 dana ispitivali odnos osobina ličnosti i dnevnih aktivnosti. Iako je stupanj povezanosti bio mali do umjeren ($.10 - .25$), pokazalo se da je ekstraverzija povezana s brojem prijatelja o kojem su ispitanici izvijestili, dok je otvorenost negativno bila povezana s gledanjem televizije (Rohrer i Lucas, 2018). Kako je poznato, ekstraverzija je crta ličnosti koju karakterizira težnja za povezivanjem s drugima i stupanjem u prijateljske i tople odnose s njima, uz prevalenciju pozitivnog afektiviteta. Otvorenost je crta ličnosti čije je obilježje traganje za novim iskustvima, eksperimentiranje s neobičnim i novim doživljajima, te nekonvencionalno promišljanje o društvenim pitanjima. Tako se čini opravdanim rezultatom da ekstravertiraniji pojedinci češće tijekom dana teže ka tome da se susretnu s prijateljima, dok otvoreniji pojedinci imaju veću dnevnu izmjenu iskustava, što smanjuje učestalost gledanja televizije, a što je radnja koja ustaljenim režimom nameće red i strukturu koja nije odgovarajuća za otvorene pojedince.

Autori su u spomenutom istraživanju proveli složene korelacijske analize (vidjeti Rohrer i Lucas, 2018). Za potrebe demonstracije povezanosti prikazat ćemo hipotetski primjer pozitivne ili negativne korelacije kao dvodimenzionalni scatter dijagram (dijagram raspršenja) na Slici 4.1.

Zamislimo da je ekstraverzija mjerena upitnikom ličnosti na skali Likertovog tipa od 10 stavki s rasponom stupnjeva od 1 do 5, pri čemu 1 znači „*Nikako se ne odnosi na mene*“; a 5 „*U potpunosti se odnosi na mene*“. Mogući kompozitni raspon rezultata na ovoj supskali iznosio bi od 10 do 50, što je prikazano na x-osi dijagrama. Broj prijatelja je operacionaliziran kao broj osoba (poznatika, prijatelja i sl., s kojima se ispitanik sastao u posljednjih sedam dana) dobiven samoopažanjem i prikazan je na y-osi.

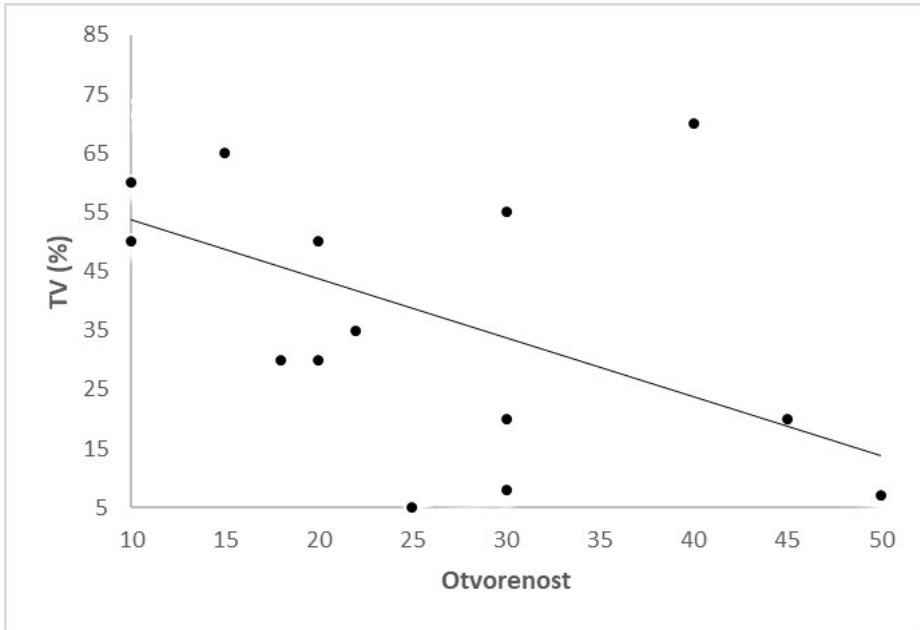
Na dijagramu možemo uočiti kako raste stupanj ekstraverzije, izviješteno je i o većem broju prijatelja. Osim smjera korelacije, bitan je i intenzitet korelacije. U mnogim istraživanjima ličnosti, korelacije između osobina ličnosti i konkretnih ponašajnih ishoda nisu uvijek pretjerano visoke, ali su vremenski i kontekstualno stabilne. U ovom izmišljenom primjeru,

Slika 4.1. Hipotetski primjer pozitivne korelacije između ekstraverzije i broja prijatelja

izračunata korelacija iznosi $r = .99$ i skoro je potpuna (+1), uz vrlo mala ili nikakva odstupanja od regresijskog pravca. Potrebno je uzeti u obzir da su vrlo visoke korelacije u empirijskoj praksi veoma rijetka pojava.

Sada ćemo u dvodimenzionalnom prostoru predstaviti hipotetsku relaciju između otvorenosti i gledanja televizije (Slika 4.2). Zamislimo da je u navedenom primjeru otvorenost ispitana na isti način kako je prethodno opisano, što je prikazano na x-osi, a učestalost gledanja televizije dobivena samoprocjenom količine gledanja TV-emisija izražene u procentima na skali 0–100%. Na scatter dijagramu prikazana je negativna korelacija, pri čemu otvorenije osobe izvještavaju o manjoj učestalosti gledanja TV-sadržaja. Za razliku od prethodnog primjera, raspršenje oko regresijskog pravca je veće, što indicira niži stupanj povezanosti, u ovom slučaju korelacija iznosi $r = -.53$.

Slika 4.2. Hipotetski primjer negativne korelacije između otvorenosti i gledanja televizije

Iako se na crte ličnosti često gleda kao na dispozicije ili internalna kauzalna svojstva (Larsen i Buss, 2008) koja prethode ponašanju, korelacija ne implicira kauzalni odnos između varijabli. Međutim, značajna korelacija indicira da su moguća barem tri izvora kauzalnosti. Prvo, sukladno intuitivnim očekivanjima, moguće je da ekstraverzija kao dispoziciona crta ličnosti utječe na traženje većeg broja kontakata iz vlastitog okruženja. Drugo, jednako je moguće da osobe koje imaju veći broj prijatelja, imaju bolja iskustva i toplije odnose s ljudima te se i osjećaju pozitivnije, o čemu izvještavaju na upitniku ličnosti, što ujedno i povećava njihov rezultat na skali ekstraverzije. Treća mogućnost je da treća varijabla ili relevantni faktor koji nije kontroliran, odnosno izmjeren u istraživanju, povećava rezultate i ekstraverzije i izvješća o broju prijatelja.

Zadatak:

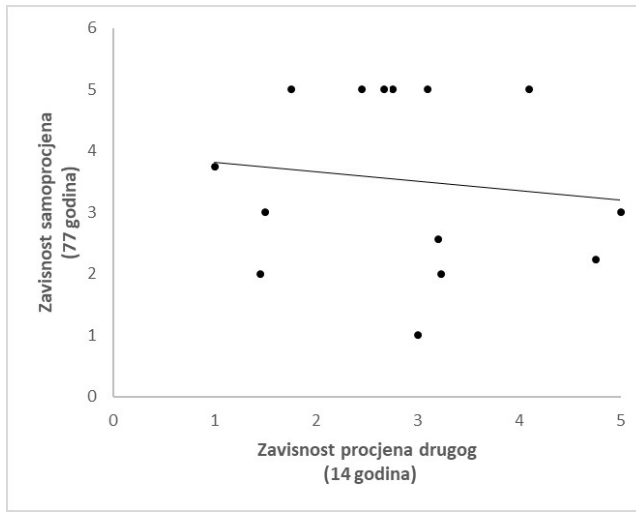
Na koji način biste mogli interpretirati negativnu povezanost između otvorenosti i učestalosti gledanja televizije, s obzirom na moguće izvore kauzalnosti ove relacije?

Naprimjer, to bi mogli biti uvjeti odrastanja u kojima je osoba bila izložena velikom broju kontakata, što je dovelo do veće vjerovatnoće stvaranja prijateljstava i većeg izvještavanja na stavkama ekstraverzije o toplim odnosima s ljudima ili liderskim pozicijama. Kada govorimo o interpretacijama ličnosti i njenim manifestiranjima u ponašanju, djelovanje treće varijable moglo bi biti ispitano kroz njene potencijalne medijacijske ili moderacijske efekte na osnovnu relaciju crta ličnosti i ponašanja.

Kao što je moguće da osobine ličnosti pozitivno ili negativno koreliraju s drugim ponašajnim, socijalnim ili varijablama ličnosti, jednako tako se u empirijskoj praksi može desiti da ne postoji korelacija između osobina ličnosti i drugih varijabli. Uzmimo za demonstraciju primjer povezanosti između crte ličnosti *zavisnosti* u dobi od 14 i 77 godina. Grupa istraživača s Univerziteta u Edinburghu (Harris i sur., 2016) se upravo bavila ovim pitanjem. Korelirali su procjenu učitelja djece na osobini zavisnosti u dobi od 14 godina sa samoprocjenom na istoj osobini u dobi od 77 godina, te nisu pronašli nikakvu korelaciju između navedenih procjena. Osobina zavisnosti je formirana kao latentni faktor na osnovu (samo)procjene šest različitih osobina: samopouzdanja, upornosti, stabilnosti raspoloženja, savjesnosti, originalnosti i želje za postignućem iz Termanove (1925) liste osobina. Podaci o procjeni učitelja prikupljeni su 1950. godine kada nije bio razvijen danas univerzalno prihvaćeni upitnik za mjerenje Velikih pet crta ličnosti. Ista osobina je ponovo izmjerena kada su ispitanici imali 77 godina. Korelacija između procjene drugoga (učitelja) u djetinjstvu i samoprocjene u trećoj životnoj dobi, iznosila je $r = -.04$. Ovakva korelacija implicira odsustvo stabilnosti osobine zavisnosti u funkciji vremena. Dalje, dobivena korelacija također implicira da se na osnovu zavisnosti u djetinjstvu ne može predvidjeti zavisnost u odrasloj dobi, kao ni da se na osnovu procjene zavisnosti u odrasloj dobi ne može bilo šta naknadno zaključiti o tome koliki je bio stupanj izraženosti te osobine u djetinjstvu. Radi demonstracije, prikazat ćemo hipotetsku nultu korelaciju između dvije vremenske tačke: procjena drugog (14 godina) i samoprocjena (77 godina) u dimenziji zavisnosti (Slika 4.3).

U datom primjeru, iako postoji tendencija negativnog koreliranja dviju mjera i zabilježena je korelacija u iznosu $r = -.12$ koja je statistički neznčajna, mjerenje u dvije vremenske tačke nije stabilno i evidentno je veliko raspršenje oko regresijske osi. Također se može uočiti da različitim

razinama zavisnosti u 14. godini prikazanoj kao aritmetička sredina procjene na skali Likertovog tipa u rasponu od 1 do 5, odgovaraju iste razine samoprocijenjene zavisnosti u 77. godini (vrijednost 5), što indicira nemogućnost predviđanja vrijednosti iz jedne varijable u drugu.

Slika 4.3. Hipotetski primjer nulte korelacije između zavisnosti u funkciji vremena

S obzirom da su psiholozi ličnosti u velikoj mjeri kritički nastrojeni prema instrumentima za procjenu ličnosti, posebno nakon rigorozne Mischelove (1968) kritike o nemogućnosti predviđanja ponašanja na osnovu osobina ličnosti, korelacijski nacrti se primjenjuju i za provjeru metrijskih karakteristika instrumenata.

Razmislite:

Koji su mogući razlozi dobivanja nulte korelacije u istoj osobini između dva mjerenja? Kako se ovaj nalaz može pomiriti s definicijom koja implicira relativnu trajnost ličnosti?

Pouzdanost je jedna od osnovnih metrijskih karakteristika. U ovisnosti o tome šta je cilj istraživanja, konceptualizirana je ili kao stabilnost u vremenu, ili kao internalna konzistencija. Stabilnost u vremenu podrazumijeva da primjena iste mjere u različitim vremenskim tačkama daje nepromijenjen ili relativno stabilan rezultat. U tom kontekstu, prethodno navedeni primjer o povezanosti mjera zavisnosti u djetinjstvu i trećoj životnoj dobi

je ujedno i indikator niske stabilnosti osobine zavisnosti. Relativno visoka stabilnost manifestira se visokim pozitivnim korelacijama reda $r=.70$ ili $r=.80$ pri primjeni istog testa u različitim periodima testiranja. Tako naprimjer, ako ispitanik pokazuje istu razinu visokog samopoštovanja na Rosenbergovoj skali samopoštovanja (Rosenberg, 1965) u različitim vremenskim tačkama mjerenja, te na taj način i visoku korelaciju u samopoštovanju između pojedinačnih mjerenja, tada se može govoriti o pouzdanosti kao stabilnosti u vremenu.

Internalna konzistencija podrazumijeva pretpostavku da je svaki zadatak u mjerenju, odnosno svaka stavka u upitniku ličnosti, odgovarajući reprezent crte ličnosti, te bi svaka stavka pojedinačno trebala visoko korelirati s ukupnim rezultatom na određenoj mjeri (item-total korelacija). Indikator dobre interne konzistencije za koju se uzima granična vrijednost $> .70$ je Cronbach alpha koeficijent. Recimo, jedno istraživanje koje se bavilo ispitivanjem pouzdanosti Rosenbergove skale samopoštovanja na osobama s intelektualnim poteškoćama, pokazalo je Cronbach alpha vrijednost $\alpha = .71$ (Park i Park, 2019). Tako koncept internalne konzistencije pretpostavlja da bi svaki zadatak, kroz visoku korelaciju s ukupnim rezultatom, trebao da jednako dobro reprezentira konstrukt. One stavke u upitnicima ličnosti koje ne udovoljavaju tom kriteriju imaju nisku korelaciju s ukupnim rezultatom i preporučljivo bi bilo izostaviti ih iz upitnika.

Osim pouzdanosti, važan je i koncept valjanosti koji se definira kao pretpostavka o tome da mjera mjeri konstrukt kojemu je namijenjena. Iako definicija valjanosti može djelovati zbunjujuće i cirkularno, jako dobro je primjenjiva na testove ličnosti, posebice iz razloga što se ovim testovima pretendira mjerenje određenih specifičnih crta ili modela ličnosti za koje su testovi prvobitno i konstruirani. Iz ove definicije proizlazi i naziv konstruktna valjanost, kao nadređeni pojam koji obuhvata sadržajnu, konvergentnu, kriterijsku (prediktivnu) i divergentnu (diskriminativnu) valjanost (Larsen i Buss, 2008). Drugi autori, naprimjer Mcleod (2023), vrše podjelu na sadržajnu (pojavnju i konstruktnu) i kriterijsku (istodobnu i prediktivnu) valjanost, dok Cronbach i Meehl (1955) pominju kriterijsku (prediktivnu i istodobnu), sadržajnu, te konstruktnu (konvergentnu i diskriminativnu) valjanost. Ukratko ćemo svaki oblik valjanosti prikazati na primjerima istraživanja u psihologiji ličnosti u skladu sa podjelom koju su dali Larsen i Buss (2008).

Sadržajna valjanost je pojam koji označava stupanj u kojem instrument mjeri latentni konstrukt koji reprezentira. Sadržaj stavki instrumenta bi u određenoj mjeri trebao odgovarati mjerenom konstrukt, čime je predstavljena i facijalna valjanost, iako sadržaj ne mora uvijek odgovarati predmetu mjerenja (npr. indirektno mjerenje ličnosti testovima kondicionalnog rezoniranja). Stoga facijalna valjanost označava stupanj u kojem test mjeri ono što bi trebao predstavljati (tj. „*ono za šta se predstavlja*“ da mjeri). Tako naprimjer, prilikom jedne primjene HEXACO-PI-R upitnika ličnosti (Ashton i Lee, 2009) na uzorku studenata psihologije, studenti su pomislili da domena Poštenje-Poniznost iz HEXACO modela ustvari mjeri socijalno poželjno odgovaranje zbog stavki koje glase: „*Kada bih znao/la da me nikada neće uhvatiti, bio/la bih spreman/a ukrasti milijun eura.*“, ili „*Ne bih se pretvarao/la da mi se neko sviđa samo kako bih pridobio/la tu osobu da mi učini uslugu.*“ Iako stavke Poštenja pomalo podsjećaju na pitanja socijalno poželjnog odgovaranja iz supskale upravljanja dojmovima, npr.: „*Kada uzimate bolovanje s posla, da li ste toliko bolesni kao što tvrdite da jeste?*“, ili „*Da li biste sve prijavili na carini, kada biste znali da vas nikada neće otkriti?*“ (Sackeim i Gur, 1978, prema Paulhus, 1984), riječ je o dva odvojena konstrukta, koja se samo čine identično *facijalno valjanim*. Uistinu, postoje indikatori visoke povezanosti između Poštenja-Poniznosti i upravljanja dojmovima, pri čemu je ova crta bila naj snažniji prediktor upravljanja dojmovima i na studentskom, ali i na uzorku odraslih uposlenika, ali isto tako, posebno na uzorku odraslih, upravljanje dojmovima je bilo dodatno i u negativnoj korelaciji s ostalim osobinama ličnosti (saradljivošću, savjesnošću, otvorenošću) i djelomično (supskala samopromocije) u pozitivnoj korelaciji s ekstraverzijom (Bourdage i sur., 2015). Iako je nekada moguće na osnovu facijalne valjanosti upitnika ličnosti imati ideju o svrsi ispitivanja, upitnici ličnosti ne mjere uvijek one crte koje se čini da mjere.

Iako ovo ne mora uopće biti relevantno za ispitanika i, štoviše, može biti i prednost ako ispitanik nije upućen u pravu svrhu testiranja, istraživaču ličnosti je važno da ima uvid u to da li neki upitnik ličnosti mjeri konstrukte kojima je namijenjen. Takva provjera konstruktne valjanosti se najbolje postiže primjenom eksploratorne faktorske analize. U nastavku je prikazan takav jedan primjer (Tabela 4.2.).

Prikazana je eksploratorna faktorska analiza upitnika za ispitivanje BIS/BAS sustava ličnosti (Carver i White, 1994) prema Grayevoj teoriji osjetljivosti

na potkrepljenje (Gray, 1982). Prema ovoj teoriji, postoje individualne razlike u moždanoj osjetljivosti pojedinaca na stimuluse iz okoline, konkretno na nagradu i kaznu. Dok su neki pojedinci motivirani izbjegavanjem neugode i kažnjavanja (BIS – *behavioral inhibition system* – sustav inhibicije ponašanja), drugi su dominantno motivirani poželjnim stimulusima i nagradama iz okoline (BAS – *bihevioral activation system* – sustav aktivacije ponašanja), te ih karakterizira impulzivno ponašanje i kretanje ka cilju.

Upitnik ima 24 stavke, pri čemu su četiri stavke filleri koji se ne zbrajaju u ukupnom bodovanju, a koriste se da bi preusmjerili facijalnu valjanost sa svrhe ispitivanja. Stavke mjere dva predložena hipotetska sustava: BIS i BAS koji ima još tri podskale: poriv, traženje zabave i reakcija na nagradu. Da bismo demonstrirali konstruktivu valjanost ovog općeprihvaćenog upitnika, primijenili smo eksploratornu faktorsku analizu na uzorku studenata psihologije (N=106) na 20 stavki od značaja s ekstrakcijom zadana dva faktora i varimax rotacijom.

Tabela 4.2. Rotirana matrica faktorske strukture BIS/BAS upitnika ličnosti

Čestice	Faktor1	Faktor2
Ako mislim da će se dogoditi nešto neugodno, često se prilično uznemirim.	0.82	
Kritika i prijekor me prilično pogađaju.	0.73	
Čak i ako očekujem da mi se desi nešto loše, rijetko osjetim strah ili nervozu.	-0.69	0.24
Osjećam se prilično zabrinuto ili uznemireno kada mislim ili znam da je neko ljut na mene.	0.65	
Brinem da ne napravim pogrešku.	0.52	
Osjećam se zabrinuto kada mislim da sam slabo uspio/la u nečemu važnom.	0.51	0.13
U poređenju s mojim prijateljima, imam veoma malo strahova.	-0.50	0.28
Uvijek želim da probam nešto novo ako mislim da će biti zabavno.		0.68
Često ću raditi stvari samo zbog toga što bi mogle biti zabavne.	-0.12	0.60
Kada težim nečemu, često koristim pristup "svih dozvoljenih sredstava".	-0.16	0.58
Čeznem za uzbuđenjima i novim podražajima.		0.52
Često reagiram "po impulsu".	0.18	0.51
Kada mi se ukaže prilika za nešto što volim, odmah se uzбудim.	0.19	0.51
Osjećao/la bih se uzbuđeno da osvojim natjecanje.		0.48
Ako uočim priliku da dobijem nešto što želim, odmah je iskoristim.	-0.27	0.43
Kad mi se dešavaju dobre stvari, to me jako pogađa.		0.34
Kada sam dobar/dobra u nečemu, volim to da održim.		0.30
Trudim se da dobijem stvari koje želim.	-0.28	0.30
Kada nešto želim, obično dam sve od sebe da to dobijem.	-0.17	0.29
Kada dobijem nešto što želim, osjećam se uzbuđeno i energično.		0.27

Zadatak:

Na osnovu tabele, u Faktoru2 pokušajte identificirati koje stavke pripadaju porivu, traženju zabave i reakciji na nagradu.

Zatim potražite rješenje na https://depts.washington.edu/uwccsc/sites/default/files/hw00/d40/uwccsc/sites/default/files/BIS-BAS_0.pdf (The BIS/BAS Scales)

Je li u ovom slučaju facijalna valjanost praćena i sadržajnom valjanošću?

Sukladno očekivanju, ekstrahirana su dva faktora koji odgovaraju upitničkoj bodovnoj i sadržajnoj distribuciji stavki, Faktor1 korespondentan BIS sustavu i Faktor2 korespondentan BAS sustavu. U ovom primjeru nije provedena faktorizacija na razini tri supskale iz BAS sustava.

Još jedan način da se utvrdi valjanost konstrukta je i ispitivanje njegove konvergentne i/ili divergentne (diskriminativne) valjanosti. Obično se obje ispituju istovremeno. Konvergentna valjanost je mjera stupnja konvergencije, odnosno stupnja u kojemu ispitivani konstrukt korelira s drugim srodnim konstruktima s kojima bi bilo očekivano da korelira. Nasuprot tomu, divergentna valjanost je mjera stupnja divergencije, odnosno stupnja u kojemu mjera ne korelira s drugim raznorodnim konstruktima s kojima ne bi bilo očekivano da korelira. Kako smo verbalno kontrastirali ove dvije definicije, još ih je bolje i empirijski vizualno kontrastirati u prikazu višeosobinske-višemetodske matrice (MTMM – *multitrait-multimethod matrix*, Campbell i Fiske, 1959). Prije toga, zamislimo da osobina ličnosti ekstraverzija na samoprocjeni korelira s istom procjenom značajnog drugoga korelacijom intenziteta .78 i pozitivnog smjera. Ovo bi bio indikator konvergentne valjanosti zbog procjene crte ekstraverzije putem dvije različite metode, gdje se konvergencija očekuje, pod uvjetom minimiziranja pogreške mjerenja. Ako ovaj primjer analiziramo u kontekstu STOŽ-a, kao načina dobivanja podataka o ličnosti, mogli bismo reći da su samoiskaz (S) i opažanje drugog (O) u visokoj konvergenciji. S druge strane, ne bi bilo očekivano da crte ličnosti u velikoj mjeri koreliraju s mjerama sposobnosti. Ako bismo dobili nultu korelaciju između ekstraverzije i opće sposobnosti ($r = .09$), to bi bio indikator dobre divergentne valjanosti obje mjere (ličnosti i sposobnosti).

Sada ćemo konvergentnu valjanost demonstrirati u prikazu višeosobinske-višemetodske matrice (Tabela 4.3.), pri čemu smo korelirali šest crta ličnosti (poštenje, emocionalnost, ekstraverziju, saradljivost, savjesnost i

otvorenost) iz modela HEXACO-60 (Ashton i Lee, 2009) s osobinama iz modela Velikih pet (emocionalna stabilnost, ekstraverzija, ugodnost, savjesnost i intelekt) na pridjevskoj listi Karduma i Smojvera (1993) na uzorku N=124 studenta psihologije.

U dijagonali matrice prikazane su pouzdanosti skala za svaku crtu ličnosti iz oba modela raspona Cronbach alpha od .69 do .88. U svrhu ispitivanja konvergentne i divergentne valjanosti putem višemetodskog pristupa, crte ličnosti izmjerene primjenom HEXACO-60 upitnika su tretirane kao Metoda 1, a crte ličnosti izmjerene primjenom Upitnika za procjenu Velikih pet kao Metoda 2. Svaka crta iz oba modela odnosi se na višeosobinski pristup, pri čemu se korelacije mogu uspoređivati između crta istog ili različitog modela.

Kako je i očekivano, uz neke manje izuzetke (npr. pouzdanost za Otvorenost iz HEXACO modela), pouzdanosti (ista crta-ista metoda) u dijagonali matrice sadrže najveće (item-total) korelacije.

Tabela 4.3. MTMM matrica mjera ličnosti na upitniku HEXACO-60 i Upitniku za mjerenje Velikih pet

	Metoda 1 (HEXACO model)						Metoda 2 (model Velikih pet)					
	□	H	E	X	A	C	O	N	E	A	C	O
	KVADRANT 1						KVADRANT 2					
Metoda 1	H	0.70										
	E	0.10	0.76					0.34**				
	X	-0.18	-0.05	0.80				-0.45**	0.74**			
	A	0.23*	-0.05	-0.16	0.76			-0.34**	-0.24**	0.33**		
	C	0.26**	-0.01	0.06	-0.02	0.77		-0.15	-0.11	0.20*	0.65**	
	O	0.13	-0.14	0.05	0.00	-0.02	0.69	0.03	0.10	-0.03	-0.14	0.44**
	KVADRANT 3						KVADRANT 4					
Metoda 2	N	<u>-0.07</u>	0.34**					0.88				
	E	<u>-0.14</u>	<u>0.02</u>	0.74**				-0.14	0.70			
	A	0.32**	0.33**	0.11	0.33**			-0.24**	0.07	0.80		
	C	0.27**	0.12	0.18*	0.12	0.65**		-0.33**	0.02	0.53**	0.79	
	O	<u>0.04</u>	-0.19*	0.28**	<u>-0.09</u>	<u>0.03</u>	0.44**	-0.28**	0.16	0.20*	0.08	0.81

H – poštenje, E – Emocionalnost (Metoda 1), Ekstraverzija (Metoda 2), X – Ekstraverzija (Metoda 1), A – Saradljivost (Metoda 1), Ugodnost (Metoda 2) C – Savjesnost, O – Otvorenost (Metoda 1), Intelekt (Metoda 2), N – Emocionalna stabilnost (Metoda 2); * $p < .05$, ** $p < .01$

Napomena: radi lakšeg praćenja, u oba modela navedena je identična oznaka O za faktor ličnosti, koji se u HEXACO modelu zove Otvorenost, a u modelu Velikih pet (Kardum i Smojver, 1993) Intelekt. Jednako vrijedi i za oznaku A koja u HEXACO modelu označava Saradljivost, a u modelu Velikih pet Ugodnost. U modelu Velikih pet (Kardum i Smojver, 1993), zvaničan naziv crte je Emocionalna stabilnost. Oznaka N u tabeli odnosi se na kodiranje čestica u smjeru neuroticizma, u svrhu provjere konvergentne valjanosti sa osobinom Emocionalnost iz HEXACO modela ličnosti.

Prvi (Metoda 1) i četvrti (Metoda 2) kvadrant matrice sadrže interkorelacije (različita crta-ista metoda) unutar istog modela ličnosti, dok drugi i treći kvadrant sadrže kros-korelacije, odnosno korelacije na istim (različita metoda-ista crta) i različitim (različita metoda-različita crta) osobinama ličnosti, izmjerenim primjenom dva različita instrumenta. Ove kros-korelacije imaju najveću važnost za interpretaciju konvergentne i divergentne valjanosti. Ako pogledamo Kvadrant 1 i 4 koji sadrže interkorelacije crta ličnosti unutar istih modela, evidentno je da su neke korelacije očekivane i umjerenog intenziteta, npr. korelacija poštenja sa saradljivošću i savjesnošću (HEXACO), ili negativna korelacija neuroticizma sa ugodnošću, savjesnošću i otvorennošću (model Velikih pet). Ove korelacije ne bi trebale biti veće od korelacija u dijagonali valjanosti (Kvadrant 2 i 3), koja je indikator konvergentne valjanosti, odnosno korelacije između istih crta izmjerenih primjenom dva različita upitnika ličnosti. Iako su konvergentne valjanosti najveće za crtu ekstraverzije i savjesnosti, nešto niže su za neuroticizam, saradljivost i otvorenost. Od ovih korelacija je veća i korelacija (Kvadrant 4) između ugodnosti i savjesnosti ($r = .53, p < .01$) u upitniku Velikih pet. Ovakav rezultat nije sasvim neočekivan, uzimajući u obzir da crte neuroticizma, saradljivosti i otvorenosti nisu identično predstavljene u dva modela ličnosti. Dok se HEXACO emocionalnost više može opisati sentimentalnošću, neuroticizam Velikih pet je u većoj mjeri tipičan za emocionalnu nestabilnost. HEXACO saradljivost je više povezana s praštanjem, a saradljivost/ugodnost Velikih pet s ljubaznošću. I na kraju, HEXACO otvorenost je više povezana s estetskim doživljajima, a intelekt u modelu Velikih pet je predstavljen dubokoumnnošću i promišljanjem. Međutim, dalji indikator dobre valjanosti bi bio i pokazatelj niske korelacije između različitih crta izmjerenih različitim instrumentima (Kvadrant 3). U ovom kvadrantu, označene kurzivom i podvučene, su one korelacije koje se odnose na povezanost između različitih crta u različitim modelima ličnosti. Kako bi i bilo očekivano da takve crte najmanje međusobno koreliraju, dobivene su npr. niske korelacije između poštenja (HEXACO) i neuroticizma (Velikih pet), između otvorenosti (HEXACO) i neuroticizma (Velikih pet), ili između saradljivosti (HEXACO) i intelekta (Velikih pet).

Prilikom interpretacije konvergentne i divergentne valjanosti u ovom primjeru, potrebno je da čitatelj obrati pažnju na to da kvadranti 2 i 3 predstavljaju reflektirane i simetrične matrice identičnog sadržaja, ali su prikazane vrijednosti samo pojedinačnih trouglova ispod dijagonale, te su indikatori

konvergentne i divergentne valjanosti označeni odvojeno radi njihovog lakšeg praćenja. Dalje, iako je MTMM matrica jedan od obuhvatnijih pristupa testiranju konvergentne i divergentne valjanosti, nije neophodan pristup u ispitivanjima valjanosti za pojedinačne crte ličnosti. U takvim slučajevima, mogu se izvijestiti samo korelacije među relevantnim varijablama.

Kriterijska valjanost u istraživanjima ličnosti je metrijska karakteristika koja se odnosi na stupanj u kojemu mjera ličnosti predviđa s njom povezano vanjsko ponašanje. Kriterijskom valjanošću se ispituje koliko je određena mjera ličnosti dobar prediktor nekog vanjskog kriterija. Naprimjer, na ovaj način se može ispitati koliko su modeli ličnosti uspješni prediktori školskog uspjeha, ostanka na poslu, razvoda braka, sklonosti konzumiranju psihoaktivnih supstanci, rizičnog ponašanja i sl. Obično su osobine ličnosti prediktori u provjeri kriterijske valjanosti jer se smatraju dispozicijama za vanjska ponašanja. Različita istraživanja potvrđuju uspješnu prediktivnost osobina ličnosti u višestrukim ishodima. Tako se savjesnost pokazala najsnažnijim i značajnim pozitivnim prediktorom obrazovne tranzicije iz srednje škole u stručno obrazovanje (Nießen i sur., 2020). Crte ličnosti su i značajni prediktori kognitivnih pristranosti, pri čemu je ekstraverzija značajan prediktor pretjeranog pouzdanja i pristranosti stada, neuroticizam prediktor samo pristranosti stada, a savjesnost prediktor samo pretjeranog pouzdanja (Ahmad, 2020). Pored toga, otvorenost i ekstraverzija su pozitivni prediktori, dok je savjesnost negativan prediktor online kupovine (Roos i Kazemi, 2022). Na osnovu par prikazanih primjera, evidentno je da je ličnost konzistentan prediktor različitih vanjskih ponašanja, iako konzistentnost pojedinačnih crta može varirati u predikciji različitih ishoda.

Za ispitivanje kriterijske valjanosti najčešće je korišten postupak višestruke linearne regresijske analize ili hijerarhijske regresijske analize. Višestrukom regresijom se ispituje u kojoj mjeri je grupa varijabli značajan prediktor određenog kriterija. Hijerarhijska linearna regresija se može primijeniti kada je cilj ispitati da li crte ličnosti objašnjavaju dodatni udio varijance vanjskog kriterija, kada se kontroliraju neke druge varijable (npr. varijable socioekonomskog statusa, kognitivne sposobnosti i sl.). Razlika u primjeni testiranja regresijskih modela naspram korelacije je u tome što se regresijske analize primjenjuju za ispitivanje prediktivnosti složenih i međusobno povezanih varijabli i modela u objašnjenju nekih vanjskih ishoda. Kada su u pitanju korelati ličnosti, vrlo rijetko se može govoriti o strogo bivarijatnim

korelacijama, jer se korelacija svake crte ličnosti s vanjskim ishodom može interpretirati pod pretpostavkom da su kontrolirane ostale varijable iz modela ličnosti. Dakle, ovaj postupak omogućuje testiranje prediktivnosti cijeloga modela. Također, regresijski model pruža i uvid u zajedničku dijeljenu varijancu između nekoliko prediktorskih varijabli i kriterija.

Za potrebe prikaza, na podacima iz studije o povezanosti crta ličnosti sa pojmom o sebi na uzorku studenata psihologije ($N=423$) testirali smo koliko će crte ličnosti iz modela Velikih pet (Kardum i Smojver, 1993) biti dobri akademskog samopoštovanja, odnosno pozitivnog vrednovanja vlastitog postignuća u akademskom kontekstu. U ovom primjeru, crte ličnosti su u regresijski model uvedene kao prediktori, a ukupan rezultat na procjeni akademskog samopoštovanja kao kriterij (Tabela 4.4.).

Kako se može vidjeti, model Velikih pet je značajan prediktor akademskog samopoštovanja $F(5, 417) = 21.62, p < .001$ i ima udio od 21% varijance u objašnjenju akademskog samopoštovanja. Od osobina ličnosti modela Velikih pet, značajnim za samopoštovanje su se pokazale savjesnost kao najsnažniji prediktor, a zatim emocionalna stabilnost i ekstraverzija. Pozitivna povezanost savjesnosti sa pozitivnim samovrednovanjem u akademskom kontekstu je očekivani nalaz, uzimajući u obzir njezine karakteristike kao što su samodisciplina i motiviranost za postignućem.

Tabela 4.4. Regresijski model prediktivnosti crta ličnosti u objašnjenju akademskog samopoštovanja

Prediktori	<i>B</i>	<i>SE</i>	β	<i>t</i>	<i>p</i>
konstanta (<i>y</i>)	-3.26	0.40		-8.07	< .001
Emocionalna stabilnost	0.03	0.01	.17	3.54	< .001
Ekstraverzija	0.03	0.01	.17	3.45	.001
Otvorenost	0.02	0.01	.08	1.65	.100
Ugodnost	0.00	0.01	-.02	-0.29	.770
Savjesnost	0.07	0.01	.27	5.41	< .001

R = 0.45
R² = 0.21

B – nestandardizirani regresijski koeficijent, *SE* – standardizirana pogreška, β – standardizirani regresijski koeficijent, *t* – t-test, *p* – p-vrijednost, *R* – korelacija između svih prediktora i kriterija, R² – koeficijent determinacije (postotak objašnjene varijance kriterija prediktorima iz modela)

Tomu još pretpostavljeno doprinose i pozitivni afektivitet kao obilježje emocionalne stabilnosti, te otvorenost prema drugima kao obilježje ekstraverzije, pri čemu bi navedene karakteristike također bile važne za dobro mišljenje o vlastitom akademskom postignuću. Pored fokusiranosti na akademske zadatke, pozitivne emocije spram vlastite angažiranosti i njezinih ishoda, kao i socijalna podrška mogu igrati značajnu ulogu u akademskom samopoštovanju.

4.1.2 Eksperimentalni nacrti istraživanja u psihologiji ličnosti

Iako se korelacijski nacrti u psihologiji ličnosti čine dominantnim, moguće je primjenjivati i eksperimentalne nacрте s ciljem utvrđivanja kauzalnosti ponašanja. Bez obzira na to što formirane crte ličnosti nije moguće eksperimentalno inducirati, te ih se u eksperimentalnom nacrtu tretira kao subjekt varijable, moguće je dizajnirati eksperimente koji kombiniraju efekte vanjskog okruženja i određenih stanja s crtama ličnosti. U tom smislu je važno razlikovati crte i stanja (Revelle, 2007). Osobine su relativno konzistentne i trajne manifestacije ponašanja u različitim situacijama (npr. stalni osjećaj anksioznosti i strepnje neovisno o kontekstu), dok su stanja trenutne misli, osjećanja i raspoloženja koja se mogu inducirati datim kontekstom (npr. situaciona anksioznost, situaciona ljutnja ili dobro ili loše raspoloženje). Da bi nacrt mogao biti definiran kao eksperimentalni, neophodno je da postoji barem jedna varijabla varirana na dva nivoa koju nazivamo nezavisna varijabla (NV) i barem jedna opažena varijabla koju zovemo zavisna varijabla (ZV), na kojoj ispitujemo efekte inducirane nezavisne varijable. S obzirom na to da nije moguće prirodno inducirati crte ličnosti kao subjekt varijablu (SV), postavlja se pitanje iz kojeg razloga se sprovode i koja je važnost primjene eksperimentalnih nacрта u psihologiji ličnosti. Eksperimentalnu metodu u psihologiju ličnosti uveli su J. W. Atkinson i H. J. Eysenck i značaj uvođenja varijabli ličnosti kao subjekt varijabli u eksperimentalna istraživanja ima nekoliko važnih implikacija (Revelle, 2007):

1. Crte ličnosti služe kao *generalizatori* efekta nezavisne na zavisnu varijablu: uvođenjem crta ličnosti u generalni linearni model postavljaju se granice mogućnosti generalizacije. Ako nezavisna varijabla pokazuje efekat na zavisnu varijablu, a pri tome nije u interakciji s crtom ličnosti kao subjekt varijablom, tada se

efekat crte ličnosti može generalizirati izvan uvjeta djelovanja nezavisne varijable. Aditivni efekti eksperimentalnog uvjeta i crte ličnosti mogu indicirati da crte ličnosti imaju efekat nezavisan od eksperimentalnog uvjeta na zavisnu varijablu. Ukoliko je interakcija nezavisne i subjekt varijable značajna, tada se područje generalizacije varijable ličnosti smanjuje, tj. efekat crte ličnosti uvjetovan je različitim razinama nezavisne varijable.

2. Crte ličnosti služe kao moderatori (*amplifikatori* ili *reduktori*) efekta nezavisne na zavisnu varijablu: crte ličnosti kombinirane s eksperimentalnim uvjetom mogu pojačati ili smanjiti djelovanje internalnih stanja (npr. pobuđenja ili pozitivnog i negativnog afektiviteta) na zavisnu varijablu. Naprimjer, prilikom testiranja efekta prijetnje na emociju straha, efekt indukcije prijetnje može biti amplificiran selektiranjem visoko naspram nisko anksioznih ispitanika. Ili, prilikom indukcije negativnog raspoloženja na kognitivnu izvedbu, efekt može biti smanjen, ako se manipulacija vrši na ekstravertiranim naspram introvertiranih ispitanika. Na sličan način može se ispitati jesu li ekstraverti generalno skloniji pozitivnom afektivitetu ili su više reaktivni na indukcije pozitivnog raspoloženja testiranjem interakcije SV(ekstraverzija)*NV(raspoloženje: pozitivno vs. neutralno). Tako je Revelle (2007) izvršio eksperimentalnu simulaciju na bazi podataka na uzorku od 100 ispitanika. Ekstraverzija je izmjerena putem stavki iz IPIP-a¹ (Goldberg i sur., 2006), a raspoloženje je inducirano gledanjem filma pozitivnog ili neutralnog sadržaja. Pozitivni afekt (y) je prikazan kao funkcija efekta nezavisne varijable, subjekt varijable i njihove interakcije u regresijskoj jednadžbi:

$$y = \beta_1 \text{ekstraverzija} + \beta_2 \text{film} + \beta_3 (\text{ekstraverzija} * \text{film})$$

Ekstraverzija je izmjerena kao kontinuirana varijabla, film je kodiran kao kategorijalna varijabla s dvije razine (pozitivni i neutralni), dok je u interakcijskom umnošku ekstraverzija centrirana oko aritmetičke sredine (standardizirana), što je postupak neophodan

¹ IPIP – *International Personality Item Pool* (<https://ipip.ori.org/>) – međunarodna baza stavki testova ličnosti u otvorenom nekomercijalnom pristupu

za testiranje interakcijskog efekta. Rezultat simulacije je pokazao nepostojanje nezavisnog efekta ekstraverzije, dok je glavni efekat filma bio značajan, kao i interakcija filma i ekstraverzije na pozitivni afektivitet. Gledanje filma pozitivnog sadržaja povećalo je pozitivni afektivitet, neovisno o ekstraverziji. Međutim, interakcijski efekat ukazuje na povećanje pozitivnog afektiviteta kod ekstravertiranih ispitanika prilikom gledanja filma pozitivnog sadržaja, dok je gledanje neutralnog filma kod ekstravertiranih ispitanika izazvalo smanjenje pozitivnog afektiviteta. Različite eksperimentalne simulacije podataka s datim R skriptom za analizu dostupne su na stranici Projekta ličnosti Northwestern sveučilišta:

<https://personality-project.org/r/simulating-personality.html#simulation>

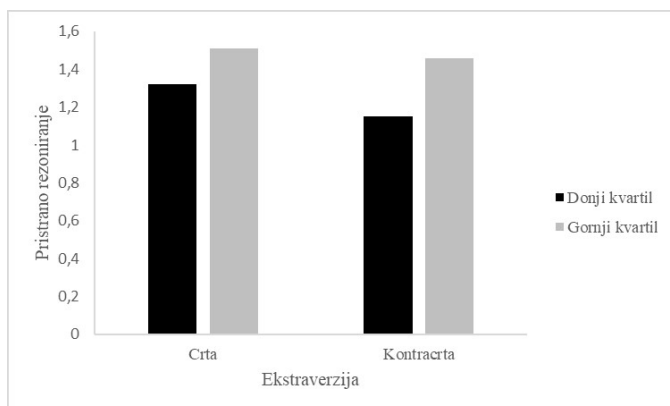
3. Crte ličnosti nisu konfundirajuće varijable u eksperimentalnom nartu: ova pretpostavka podrazumijeva da bi crte ličnosti ravnopravno trebalo uključiti kao nezavisne subjekt varijable koje neovisno o, ili u interakciji s manipulacijskim nezavisnim varijablama, ostvaruju efekat na zavisnu varijablu. Ono što se u ovom slučaju smatra konfundirajućim varijablama u eksperimentu su druge (subjekt) varijable izvan konkretne crte ličnosti (npr. druge crte ličnosti, socioekonomski status ili okolinski uvjeti, vrijeme provođenja eksperimenta i sl.) koje nisu kontrolirane u eksperimentu.

Vođeni sličnom analogijom, u nastavku smo prikazali simulaciju na našim podacima (Hadžiahmetović, 2018) iz studije koja se bavila efektima osobina ličnosti i ličnosnog sadržaja na izvedbu na zadacima rezoniranja. U ovom smo primjeru testirali efekat crte ekstraverzije izmjerene upitnikom NEO-PI-R (Costa i McCrae, 1992) na izvedbu u rezoniranju na zadacima sadržajno korespondirajućim ekstraverziji (crti) ili njenom opozitu introverziji (kontracrti). Treba uzeti u obzir da je dimenzija ekstraverzija-introverzija kontinuum i da se ljudi mogu međusobno razlikovati u pozicioniranosti na ovoj dimenziji i pri tome ne moraju biti pozicionirani na ekstremnim vrijednostima dimenzije, odnosno biti isključivo ekstraverti ili isključivo introverti. Za potrebe eksperimenta unutar grupa, pri čemu su svi ispitanici bili izloženi zadacima rezoniranja i crte (smjer ekstraverzije) i kontracrti (smjer introverzije), sadržaj zadataka silogističkog rezoniranja je dihotomiziran tako da odgovara krajevima kontinuumu i da bude isključujući, kako je prikazano u tabeli:

Tabela 4.5. *Primjer zadatka silogističkog rezoniranja korespondentnih ekstraverziji i introverziji*

Ekstraverzija (primjer silogizma)	Introverzija (primjer silogizma)
Premisa 1: Svi koji traže izazove imaju jaku potrebu za uzbuđenjem.	Premisa 1: Svi koji ne vole uzbuđenja, izbjegavaju šokantne i zastrašujuće filmove.
Premisa 2: Ja imam jaku potrebu za uzbuđenjem.	Premisa 2: Ja izbjegavam šokantne i zastrašujuće filmove.
Konkluzija: Ja tražim izazove.	Konkluzija: Ja ne volim uzbuđenja.

Zadaci su priređeni prema sadržajima stavki upitnika ličnosti NEO-PI-R, a dodata je i izjavna forma u prvom licu jednine, kako bi se postigao veći stupanj identificiranja sa sadržajima korespondentnim ili opozitnim od ekstraverzije. Kontinuirana varijabla ekstraverzije je naknadno dihotomizirana pomoću medijane, tako da su ispitanici s vrijednostima na dimenziji ispod centralne kategorizirani u grupu introverata, a ispitanici s vrijednostima na dimenziji iznad medijane u grupu ekstraverata. Primijenjen je mješoviti 2x2 ANOVA nacrt, s faktorom sadržaj (ekstraverzija vs. introverzija) unutar grupa i faktorom crta (crta vs. kontracrta) između grupa. Značajan glavni efekt imao je samo sadržaj $F(1, 272) = 7.79, p < .01, \eta^2 = .03$, dok interakcija crta x sadržaj nije bila značajna $F(1, 272) = 1.58, p = .21$, što indicira da su ispitanici bili samo pod utjecajem sadržaja rezoniranja, neovisno od stupnja izraženosti crte ekstraverzije. Kada je sadržaj u pitanju, pokazana je bolja izvedba na rezoniranju na sadržajima introverzije ($M = -0.52, SD = 0.11$), nego na sadržajima ekstraverzije ($M = -0.71, SD = 0.11$). Moguće je da bi veći stupanj ispoljenosti crte doveo do bilježenja statistički značajnih efekata, što je i dobiveno u usporedbi ekstremnih grupa prvog i zadnjeg kvartila ekstraverzije (Hadžiahmetović i sur., 2019), kako je prikazano na dijagramu 4.1. U navedenoj studiji je ispitivan performans na rezoniranju, operacionaliziran kao prosjek pristranih prihvaćanja nevalidnih konkluzija, pri čemu veći rezultat označava i veću pristranost, odnosno slabiji performans. Uspoređivani su ispitanici donjeg (25% najnižih rezultata na NEO-PI-R skali ekstraverzije) i gornjeg (25% najviših rezultata na istoj skali) kvartila. Performans ispitanika je uspoređivan u dva uvjeta unutar grupa: rezoniranju na crti (sadržaj usmjeren prema ekstraverziji) i rezoniranju na kontracrti (sadržaj usmjeren prema introverziji).

Dijagram 4.1. Izvedba u rezoniranju na sadržaju crte-kontracrte u funkciji ekstraverzije (priređeno prema Hadžiahmetović i sur., 2019)

Dok na sadržajima crte ekstraverzije nije bilo značajne razlike u rezoniranju između grupe introverata i ekstraverata, na sadržajima kontracrte introverzije utvrđena je statistički značajna razlika između dvije grupe, pri čemu su ekstraverti pravili više pogrešaka rezoniranja na sadržajima introverzije od introverata, odnosno imali više pristranih prihvatanja konkluzije silogizma. Iako rezultat nije repliciran na svim crtama ličnosti, navedeni primjer demonstrira mogućnost kombiniranja crta ličnosti kao subjekt varijabli sa okolinskim varijablama.

4.1.3 Studija slučaja

Studija slučaja je metoda korištena u psihologiji ličnosti koja se primjenjuje za procjenu jednog ispitanika. Za razliku od prethodno opisanih pristupa, ova metoda nije kvantitativno konvencionalna jer se zasniva na idiografskom pristupu i većinom je primjenjivana u kliničkom radu s klijentima. Ali isto tako, bez obzira što se studija slučaja izbjegava u modernijim pristupima istraživanja ličnosti, treba uzeti u obzir da su mnoge značajne, a neke od njih i na osobu usmjerene teorije, upravo nastale iz kliničke prakse. Neke od tih teorija su Freudova, Rogersova i Kellyjeva. Poznato je da su Freudove studije slučaja, kao što su *Mali Hans*, *Anna O.*, *Čovjek pacov* i *Čovjek vuk*, objavljivane kao zasebni svesci eklatantnih primjera studija slučaja. Carl G. Jung je često vlastite snove i događanja koristio kao metaforu za analitička objašnjenja. Studije slučaja mogu se

odnositi na proučavanje ličnosti javnih ili privatnih osoba. O ličnostima javnih osoba je često javno i izvještavano, jer se čini da takvi opisi, koji ne moraju uvijek biti znanstveni, privlače veću pozornost čitatelja. S druge strane, studija slučaja može biti prikazana o bilo kojoj privatnoj osobi kao sastavni dio njene kliničke procjene ili psihoterapijskog rada.

Prema Elmsu (2007), primjena studije slučaja u istraživanjima ličnosti ima nekoliko funkcija:

1. *Razumijevanje jedinstvenih obrazaca ličnosti* – ova funkcija bila bi sukladna pretpostavci da, iako svi ljudi imaju neke zajedničke crte, koje su, naprimjer, potvrđene faktorskim modelima ličnosti, isto tako postoje i određene crte koje svakog pojedinca čine jedinstvenim i drugačijim od drugih. Također se može govoriti i o klasteru osobina jedinstvenih ličnosti kakve su posebno talentirani pojedinci (umjetnici, pisci, glumci, znanstvenici). Prisjetimo se da je Abraham Maslow, na osnovu studija slučaja izvanrednih i jedinstvenih pojedinaca, idiografskom metodom definirao 15 karakteristika samoaktualizirajućih osoba.
2. *Kliničku procjenu* – svrha procjene je, ne samo pokušati povezati sadašnje klijentovo stanje s njegovom poviješću ili prošlošću, nego također pokušati objasniti i predvidjeti klijentovo ponašanje na osnovu saznanja o njegovom životu i indikatorima psihološke procjene. Ovakav pristup se, u strogo empirijskom smislu, smatra neznanstvenim, posebno ako nije moguće potvrditi vjerodostojnost klijentovih samoiskaza i dosjećanja. Studija slučaja sa svrhom kliničke procjene je često preduvjet za ulaženje u psihoterapijski proces.
3. *Predviđanje izvedbe političkih kandidata u mandatu* – u okviru ove psihobiografske procjene, kako Elms (2007) navodi, autor James David Barber je u okviru svoje publikacije *Predsjednički kandidat* identificirao tipologiju američkih predsjedničkih kandidata na dimenzijama aktivno-pasivno i pozitivno-negativno, što njihovim kombiniranjem daje tipove aktivan-pozitivan, aktivan-negativan, pasivan-pozitivan i pasivan-negativan, kao i načine klasificiranja američkih predsjednika prema datoj tipologiji. Na osnovu psihobiografskih studija slučaja, bilo bi moguće identificirati klastere osobina koji su snažni prediktori uspješnosti kandidata na predsjedničkim izborima.

U nastavi i procesu poučavanja iz oblasti psihologije ličnosti, studenti imaju priliku susresti se s obje forme studije slučaja. U jednoj formi psihobiografija se primjenjuje s odabranim subjektom iz javnog korpusa dostupnog o ličnosti i zatim, primjenom povijesnog proučavanja života subjekta, opisuje se ličnost i argumentiraju teze o ličnosti iz perspektive više različitih pristupa. Tako su u praktičnoj nastavi odabirane poznate ličnosti kao što su Adolf Hitler, Marilyn Monroe, Pablo Picasso, Michael Fassbender, Ingmar Bergman, Madonna i dr., te je njihova ličnost, na osnovu javno dostupnih arhiviranih podataka, evaluirana integrativnim pristupom kombiniranjem (psiho)analitičke, humanističke i fenomenološke perspektive. U drugoj formi, primjenjuje se klinički pristup proučavanju privatnih osoba, uz primjenu psihološkog intervjua i baterije testova ličnosti (Upitnika Maslowljevih potreba, Upitnika self-diskrepance, Upitnika samokonzistencije, REP testa, Upitnika ličnosti za procjenu Velikih pet, NEO-PI-R-a, HEXACO-a i sl.) uz primjenu integrativnog pristupa u opisu ličnosti.

U nastavku je dat tabelarni pregled (Tabela 4.6) protokola psihobiografije koji bi bilo poželjno slijediti prilikom prikaza studije slučaja javnih osoba. Prikazane su preporuke za primjenu postupaka prilikom rada na psihobiografiji. Uz napomene koje navodi Elms (2007), sintetizirali smo potencijalne prednosti i nedostatke svakog pojedinačnog postupka u procesu izrade psihobiografije.

Prva etapa obuhvata odabir subjekta, odnosno javne ličnosti čija će životna povijest biti tematski obrađena u psihobiografiji. Preporuka je da autor odabere ličnost koja kod njega izaziva ambivalentne osjećaje, umjesto odabira ličnosti koja pobuđuje ili ekstremno negativne emocije (npr. Adolf Hitler), ili ekstremno pozitivne emocije (Majka Tereza).

Tabela 4.6. Uputstva za prikaz psihobiografije (priređeno prema Elmsu, 2007)

Etapa	Prednosti	Nedostaci
Odabir subjekta	Odabir ambivalentne ličnosti Odabir preminule ličnosti	Nedostupni privatni podaci Izgubljeni arhivski podaci
Postavljanje probne hipoteze	Afirmativna hipoteza o postignuću Spekulativno hipotetiziranje	Neoriginalnost
Inicijalno prikupljanje podataka iz različitih izvora	Biografije Životne povijesti Memoari, Dnevnici, Pisma Preživjeli rođaci	Neobjavljen arhivski materijal
Revizija probnih hipoteza	Fokusirane hipoteze Suprotne hipoteze	Odsustvo uvjerljive alternative
Fokusirano prikupljanje podataka	Primarni indikatori psihološke salijentnosti Supersalijentnost	Nedostatni podaci
Prevazilaženje diskrepanci u različitim izvorima podataka	Preferiranje primarnih izvora Sekundarni opažači <i>Cui bono?</i> u konfliktnim svjedočenjima	Neprecizni i nepouzđani podaci
Proširivanje interaktivnog procesa pretraživanja	Postupno izvođenje hipoteza	Otkrivanje novih materijala
Identificiranje i ograničavanje validnog zaključivanja	Alternativna objašnjenja	Stručna kritika
Nastavak iterativnog proučavanja subjekta od drugih istraživača	Psihobiografska triangulacija	Nezainteresiranost za subjekt

Allportovim terminima rečeno, preporuka je odabir ličnosti kod koje su prepoznatljive centralne, ali ne i ekstremne kardinalne crte. Također, jedna od prednosti je mogućnost odabira preminulih javnih ličnosti zbog zaštite podataka i privatnosti. Većina podataka o preminulim ličnostima je posthumno dostupna u javnoj arhivi, a i živi članovi obitelji često su spremni surađivati i podijeliti nove informacije kako bi se očuvalo sjećanje na preminulu javnu osobu. Jedan od potencijalnih nedostataka selektiranja javnih naspram privatnih subjekata je i nedostupnost određenih arhiviranih

podataka, pri čemu se dešava da su oni nepotpuni, izgubljeni, ili ne sadrže određene privatne informacije.

Druga etapa podrazumijeva postavljanje probnih hipoteza o ličnosti i djelovanju javne osobe. U fazi generiranja probnih hipoteza o ličnosti, potencijalni problem može biti neoriginalnost jer su svi pokušaji objašnjenja nečijeg života već iscrpljeni. Kada je riječ o javnim ličnostima, one privlače pažnju mnogih (psiho)biografa, te je stoga moguće da su sve dosjetljive radne hipoteze o životu u fokusu već postavljene. Naprimjer, ako bismo psihobiografski proučavali životne povijesti značajnih socijalnih psihologa kakvi su Solomon Asch, Stanley Milgram ili Philip Zimbardo, moguće je da bismo naišli na teškoću alternativnog objašnjenja motivacije za eksperimente koje su sprovodili, jer se čini da su u psihološkoj povijesti dati eksperimenti, uz biografiju autora, detaljno elaborirani. U svakom slučaju, probna hipoteza trebala bi biti formulirana oko kontroverznih pitanja ili životnih fragmenata koji su privlačili pažnju javnosti, npr. misterije koje su odstupale od pojedinčeve svakodnevnice i koje je bilo teško objasniti njihovim standardnim životnim obrascima.

Naprimjer, zanimljiva psihološka tumačenja privlači kratki, ali misteriozni nestanak čuvene spisateljice kriminalističkih romana Agathe Christie iz njenog doma u Berkshireu, u periodu od 11 dana (3. – 14. 12. 1926.). Spisateljica je napustila svoj dom jedne decembarske večeri poslije svađe sa svojim suprugom Archibaldom, nakon što je on zatražio razvod jer je imao aferu s 10 godina mlađom ljubavnicom, koju je dvije godine kasnije i oženio, nakon što je razvod sa spisateljicom okončan. Poznato je da se spisateljica za vrijeme nestanka nalazila u odmaralištu u Yorkshireu, gdje je boravila pod pseudonimom Teresa Neele i da je u tom periodu poslala tri pisma, jedno svojoj sekretarici o uputama za postupanje s izdavačima, drugo svome šogoru, a treće suprugu Archieju, koje je ovaj spalio. Postavljeno je nekoliko probnih hipoteza o njenome nestanku. Jedna hipoteza je razmatrala kriminalistički isplaniranu osvetu suprugu zbog nečasnog preljuba, koja je uključivala i saučesnike. Prema drugoj hipotezi, cijela priča oko nestanka kreirana je s ciljem spisateljicine javne promidžbe, koja tada još uvijek nije bila dostigla vrhunac svoje slave. Postojala je i hipoteza o nestanku zbog amnezije, jer spisateljica navodno nije prepoznala svog supruga koji je otišao po nju u odmaralište. Još jedna hipoteza jeste i ona o pokušaju suicida, jer je spisateljica navodno

patila od depresije. Agatha Christie o tome više nikada nije govorila javno, a taj incident nije zabilježen ni u njenoj zvaničnoj autobiografiji (Kirchhoffer, 2023). Primijetite da je u probnim interpretacijama prisutan jedan nepovratan nedostatak – spaljivanje pisma koje je možda sadržavalo pravi odgovor o spisateljičinom nestanku. Slično tome, psihobiografski bi se moglo spekulirati i o misterioznom suicidu Sergeja Jesenjina ili opsjednutošću Nikole Tesle golubovima.

Treća faza fokusirana je na inicijalno prikupljanje podataka iz različitih izvora. Za tu svrhu je potrebno prethodno izučiti svu dostupnu arhivsku građu koja može obuhvatati pisma, dnevnike, memoare, lične publikacije, intervjue, životopise, dokumentarne filmove ili intervjue preživjelih srodnika, ukoliko je subjekt proučavanja preminula ličnost. Iako je izučavanje arhivskog materijala nenametljiva korisna metoda, kako je prethodno rečeno, njen nedostatak može biti nedostupnost materijala.

Razmislite:

Na trenutak razmislite koja Vas javna ličnost po nečemu fascinira ili intrigira? Postoje li nerazjašnjeni detalji u životu ličnosti koje biste željeli dalje istražiti? Koje biste probne hipoteze o životu ličnosti mogli formulirati?

Pod uvjetom da je dostupan materijal istražen, *četvrta faza* odnosi se na reviziju probne hipoteze. Takva revizija može obuhvatiti veću preciznost i fokusiranost hipoteza, npr. istraživanje samo mogućih suicidalnih tendencija Agathe Christie ili postavljanje suprotnih hipoteza od zvanično usvojenih, npr. da je Nikola Tesla ipak uživao u fizičkoj ljubavi s osobama ženskog spola. U ovim fazama psihološke interpretacije mogu biti angažirani i konstrukti iz različitih teorija ličnosti: npr. psihoanalitička analna fiksacija, Eriksonova kriza identiteta, Rogersova i Higginsova diskrepanca između realnog ili javnog i privatnog života, motivacija za postignućem ili povezanošću i sl. (Elms, 2007). Moguća ograničenja ove faze su u odsustvu alternativnih hipoteza ili povijesnih dokaza za ispitivanje druge perspektive.

Peta faza usmjerena je na fokusirano prikupljanje podataka koji idu u prilog revidiranoj hipotezi. U tom kontekstu, Irving Alexander (1990, prema Elmsu, 2007) navodi važnost indikatora psihološke salijentnosti u subjektovom životu, što su teme koje su posebno prevalentne, zatim teme koje subjekt prve spominje, najčešće spominje ili odbija o njima

razgovarati, prema kojima ima otpor i sl. Sukladno prethodno navedenom primjeru, temi nestanka u životu Agathe Christie bi se moglo dati više na važnosti, posebice što se sama autorica o tome više nikada nije javno izjasnila.

Šesta faza uključuje prevazilaženje diskrepanci u različitim izvorima podataka. Jedan od nedostataka bavljenja psihobiografijom je nailaženje na proturječne informacije u različitim izvorima podataka, na osnovu čega je teško donijeti odluku koji izvor je vjerodostojniji ili empirijski relevantniji za interpretaciju ličnosti. U takvim dilemama preporučljivo je dati prednost primarnim naspram sekundarnih izvora, npr. autobiografijama u odnosu na biografije drugih o ličnosti. Koliko su god subjektivne i kvalitativne, autobiografije sadrže neprerađene subjektive misli, stavove i osjećanja, dok se sekundarni izvori, iako mogu biti tačni, oslanjaju na posredne interpretacije. Kada se za izvore podataka koriste sekundarni opažači (npr. članovi obitelji), važno je ispitati njihovu objektivnu prisutnost u životu ličnosti, te vjerodostojnost informacija koje bi bilo preporučljivo provjeriti iz više izvora. Ako postoji nekoliko sekundarnih opažaca koji su međusobni oponenti u iznesenim tvrdnjama, bilo bi korisno postaviti pitanje (*cui bono?*), odnosno u čiju korist je takvo svjedočenje dato, da li u korist opažaca, ili u korist objektivnosti procesa opažanja.

Sedma faza je proširivanje procesa pretraživanja. Ona je po sebi iterativna i može uključivati nekoliko ponavljajućih potprocesa, što znači da može sadržavati formuliranje nekoliko probnih hipoteza, odbacivanje hipoteza, istraživanje materijala, reformuliranje hipoteza, fokusiranje na perspektivu koja se čini najvjerodostojnijim objašnjenjem i sl. Koliko sekundarni opažači mogu biti pristrani, jednako pristran može biti i sam psihobiograf, te je iterativni proces također i postupak samozaštite od vlastitih pristranosti u interpretaciji ličnosti.

Osma faza uključuje postavljanje granica izvođenja validnih zaključaka o proučavanoj ličnosti. Lišena probabilističkog zaključivanja, psihobiografija treba posebno biti oprezna prilikom determinističkih dedukcija. Upravo je to bio jedan od osnovnih prigovora slaboj mogućnosti empirijske validacije Freudove psihoanalize. Oprez podrazumijeva traganje za alternativnim hipotezama i objašnjenjima o istom postupku. Naprimjer, psihobiografija fokusirana na nestanak Agathe Christie ima tek spekulativni stupanj zaključivanja.

I na kraju, *deveta faza* podrazumijeva iterativnu generalizabilnost zaključaka koju bi nanovo trebali izvesti drugi nezavisni psihobiografi. Nedostatak ove faze može biti nedovoljna zainteresiranost drugih istraživača da se bave određenom ličnošću ili nekom specifičnom temom iz njenog života. S druge strane, postoje ličnosti koje privlače pozornost velikog broja psihobiografa, npr. Adolf Hitler i tumačenja njegovog preživljavanja čak pretpostavljena 42 pokušaja atentata.

Iako studija slučaja nema jednaku znanstvenu vjerodostojnost kao drugi postupci, u psihologiji ličnosti, kao i u nekim drugim društvenim znanostima (sociologiji i povijesti) pronašla je svoje posebno mjesto i može se promatrati kao studija na uzorku $N=1$, koja nije neizvodiva čak ni primjenom kvantitativnih postupaka, iako to prevazilazi problematiziranje u ovoj knjizi. Uz oprezno postupanje, studija slučaja može poslužiti kao inicijalni postupak u generiranju hipoteza, koje se dalje mogu testirati primjenom rigoroznijih metodoloških postupaka.

Zadatak:

Ispod je navedeno nekoliko istraživačkih pitanja kojima se mogu zanimati istraživači u području psihologije ličnosti. Razmislite koji od opisanih postupaka biste primijenili u testiranju istraživačkih problema, te osmislite istraživačke nacрте koji bi najbolje mogli odgovoriti postavljenom istraživačkom problemu:

1. Istraživač je zainteresiran za testiranje hipoteze da su depresivni ljudi pod većim rizikom od infektivnih bolesti od nedeprativnih.
2. Istraživač želi testirati hipotezu da ljudi s visokom nadom biraju teže ciljeve od ljudi s niskom nadom.
3. Istraživač planira testirati hipotezu da je vjerovatnije da će ljudi s visokim samopoštovanjem pokazati ljutnju kada budu izloženi predrasudama, nego ljudi s niskim samopoštovanjem.
4. Kako biste ispitali da li je potiskivanje povezano s većim konfliktima u području potiskivanja?
5. Istraživača zanima da li otvorenost za iskustva predviđa rizična ponašanja.
6. Istraživač želi ispitati vezu između samoprocjene stidljivosti i kreativne izvedbe unutar grupe studenata.
7. Kako biste ispitali konvergentnu valjanost samoprocjene i procjene drugih na Velikih pet faktora ličnosti?
8. Kako biste ispitali koliko se stilova humora može izdvojiti iz Upitnika stilova humora, te nakon toga testirati hipotezu da su stilovi humora determinante pesimizma i optimizma?
9. Istraživača zanima povezanost ekstraverzije s razinom buke.

5

Prva znanstvena (r)evolucija u psihologiji ličnosti: psihoanalitički pristup i revizija psihoanalitičkog pristupa ličnosti

5.1 Psihodinamska teorija Sigmunda Freuda

„Bio je dovoljno odvažan da konkretnim slučajevima dopusti da govore sami o sebi“.
Carl Gustav Jung, 1961/1995, str. 50

Biografija Sigmunda Freuda

Sigmund Freud je rođen 1856. godine u Moravskoj (današnja Češka), odrastao je i najveći dio svoga života proveo je u Beču. Umro je 1939. godine u Londonu. Jacob i Amalie Freud imali su još sedmero djece koje su dobili unutar deset godina, ali je u odnosu na svoju braću i sestre Freud imao privilegirani status. Rodio se s bujnom kosom što je u židovskoj tradiciji označavalo “obećavajuće dijete”, u šta je njegova majka snažno vjerovala. Nije posve jasno kakav je utjecaj u njegovom razvoju imala njegova majka Amalie. Mišljenja biografata su različita. Neki biografi su Amalie opisali kao toplu figuru majke, dok su je drugi smatrali dominantnom i egoističnom osobom, prema kojoj je Freud imao ambivalentan stav (Hardin, 1994, str. 97). Njegov biograf Ernest Jones (1953) je zabilježio da je mlada, popustljiva majka, možda djelomično pridonijela njegovom cjeloživotnom samopouzdanju. Učen, ozbiljan mladić, Freud nije imao bliske relacije s braćom i sestrama. Međutim, uživao je u toplom, popustljivom odnosu s majkom, te je nekoliko godina prije smrti u knjizi *Autobiografija, Nova*

uvodna predavanja u psihoanalizi (Freud, 1933/1973) napisao da je odnos između majke i sina jedinstven; najsavršeniji i najslobodniji od svih drugih međuljudskih odnosa, koji su *per se* ambivalentni.

Međutim, puno ranije Freud je imao drugačije mišljenje o majci te je njegov odnos prema njoj bio suzdržan. Freudova rana iskustva s roditeljima zasigurno su utjecala na koncepciju o razvoju ličnosti. Kada je Freud imao dvije godine, njegova je majka rodila svog drugog sina, Juliusa. Ovaj događaj je imao značajan utjecaj na Freudov psihički razvoj. Sigmund je bio ispunjen neprijateljstvom prema svom mlađem bratu i gajio je nesvjesnu želju za njegovom smrću (Feist i sur., 2018). Kad je Julius umro sa šest mjeseci kasnije, Sigmund je imao osjećaj krivnje jer je vjerovao da je uzrokovao bratovu smrt. Kada je bio u srednjim godinama, reinterpreterao je svoje vjerovanje i shvatio da njegova želja nije mogla uzrokovati bratovu smrt, te da se kod djece često javlja želja za smrću mlađeg brata ili sestre. Ovo otkriće je pomoglo Freudu da se riješi osjećanja krivnje koji je nosio u odrasloj dobi, te je utjecalo na njegov kasniji razvoj ličnosti (Freud, 1900/1953).

Ipak, u periodu kada je njegova majka izgubila sina Juliusa, a nosila treće dijete, Freud je bio odvojen od nje. Brigu o nadarenom dječaku Freudu, Amalie je prepustila dadilji koja je na Freuda ostavila snažan utisak. U kratkoj bilješci Molnar (1996) navodi dijelove iz pisma kojeg je šesnaestogodišnjak Freud uputio prijatelju Eduardu Silbersteinu, iz čijeg se sadržaja može vidjeti da je Freud bio skeptičan, prema kvalitetama svoje majke “Druge majke – i zašto skrivati da se i naše nalaze među njima...brinu samo o tjelesnim stanjima njihovih sinova, te u njihovom duhovnom razvoju nisu uključene” (str. 136). Ipak u knjizi “Tumačenje snova”, Freud (1900/2008), navodi “susreo sam se sa osobama koje su se pred majkom htjele istaći i izboriti u životu, razvile visoko samopouzdanje i optimizam koji se može svrstati u herojski čin koji neosporno dovodi do uspjeha u životu” (str. 57). Očito je da je Freud ipak nastojao impresionirati svoju majku, te je svoj uspjeh između ostaloga pripisao svojoj percepciji očekivanja koje je imala Amalie od najomiljenijeg djeteta. Zanimljivo je da je Freud na taj način simbolično “riješio” problem s majkom koji ga je pratio od njegove druge godine života. Umjesto da ode na ukop svoje majke, poslao je kćer Annu Freud. Molnar (1996) iz ovog čina izvodi psihološki zaključak da je “sin prema zakonu taliona uradio upravo ono što je njemu

njegova majka učinila u ranom djetinjstvu. Na sprovod majke poslao je ‘zamjenu’ sina, isto kako je njegova majka u odlučujućoj fazi u njegovom djetinjstvu, brigu o njemu povjerila ‘zamjeni’ – dadilji” (str.137).

S druge strane, njegov otac je bio puno stariji od majke te je iz prvog braka imao dvojicu sinova koji su bili u dobi kao Freudova majka. Da bi izbjegao da se između njegovih sinova i Freudove majke razvije seksualna ili ljubavna veza, sinove je poslao na školovanje u London (E. Jones, 1953).

U knjizi “Tumačenje snova”, Freud (1905/2008) navodi kako ga je otac često pozivao u šetnju i dijelio s njim svoje mišljenje o društvenim aktualnostima. “Kad sam bio mlad, išao sam u subotnju šetnju svojim rodnim gradom lijepo odjeven s krznenom kapom na glavi. Tada me je mimoišao neki kršćanin, jednim mi udarcem zbacio kapu s glave u blato na putu i pritom doviknuo: ‘Čifute bježi s pločnika!’ ‘A šta si ti učinio?’ – pitao ga je Freud. “Prešao sam na cestu i podigao svoju kapu iz blata” – hladnokrvno je odgovorio njegov otac (str. 203). Ovakva je očeva reakcija snažno utjecala na Freuda – bio je razočaran očevim submisivnim ponašanjem. Prema ocu je imao ambivalentan stav, te je psihoanaliza nastala neposredno nakon očeve smrti i, kako su njegovi biografi pisali, možda i zahvaljujući Jakobu Freudu.

Njegov izbor studija je bio sužen. U tom periodu antisemitizam je bio u porastu, te je Freud zbog ograničavajućih okolinskih uvjeta odlučio upisati studij medicine. U vrijeme studija pokazao je interes za psihički život čovjeka, međutim, kao mladi neurolog najprije je radio na Bruckeovu institutu gdje je istraživao strukturu gonada jegulja i živčanih ćelija potočnih rakova, te je razvio važnu metodu za bojenje živčanih ćelija zlatnim kloridom (Hothersall, 2001). Kako ističe Franz Brentano (1973), presudan utjecaj za njegov interes za histeriju je slučaj Ane O. i suradnja s Josefom Breuerom. Freud je najprije započeo svoje studije slučaja u suradnji s dr. Josefom Breuer, posebno na studiji o Anni O. Naime, Breuer je liječio inteligentnu i privlačnu ženu Berthu Pappenheim (za potrebe studije nazvana je Ana O.). Ana O. je imala niz fizičkih i psihičkih poremećaja poput neprekidnog kašlja, povremenog gubitka svijesti, poremećaje u govoru. Njeni problemi nisu bili organske prirode, te joj je Breuer dijagnosticirao histeričnu neurozu. Ana O. je dobro reagirala na hipnozu, te joj je hipnotički trans pomogao u prisjećanju na događaje iz njenog života (Hothersall, 2001). U procesu prisjećanja je bila emotivna, a nakon hipnoze je bila vesela i suradljiva sa Breuerom. Breuer je ovo

oslobađanje nazvao katarzom, odnosno “liječenje razgovorom”, dok se Ana O. koristila terminima “čišćenje dimnjaka (Clark, 1980, str.102). Odnos između Freuda i Breuera bio je mješavina divljenja i natjecanja, temeljen na činjenici da su radili zajedno na slučaju Anne O. i nužnosti balansiranja dviju različitih ideja kao njezinoj dijagnozi i liječenju. U konačnici i Breuer i Freud otkrili su da je hipnoza od velike pomoći u otkrivajući simptoma i tretmana Anne O. Istraživanje i ideje koje su u pozadini studije o Anni O., Freud je često spominjao u predavanjima o porijeklu i razvoju psihoanalize.

Ova zapažanja dovela su Freuda do teorije da se problemi s kojima se suočavaju histerične osobe mogu povezati s bolnim iskustvima iz djetinjstva koje su potisnute u nesvjesno. Nemogućnost dosjećanja pojedinaca na događaje iz prošlosti oblikovala su njihova osjećanja, misli i ponašanja. Na temelju ovih zapažanja razvila se psihoanalitička teorija ličnosti.

Strastveno interesiranje za motivirano nesvjesno učinit će ga jednim od najvećih mislilaca u dvadesetom stoljeću. Njegova profesionalna afirmacija ispisala je prve stranice psihologije ličnosti. Inspiriran Nietzscheovom filozofijom, Breuerovom „Anom O.“, dotadašnjim spoznajama strukturalista (s kojima nije dijelio mišljenje), zadao je snažan udarac čovjeku smatrajući ga nesvjesnim bićem.

Freud (1902, prema Hothersallu, 2001), se najprije sastajao sa Adlerom, Stekelom, te dvojicom liječnika Kahanom i Reitelom. Ova skupina je bila poznata kao Psihoanalitičko društvo srijedom. Broj Freudovih sljedbenika se povećavao te je 1908. godine, Psihoanalitičko društvo srijedom preimenovano je u Bečko psihoanalitičko društvo (Hothersall, 2001). Sa svojim sljedbenicima Freud je 1910. godine osnovao Internacionalni institut za psihoanalizu, u Beču (Feist, 1994). Posebno mu je bio važan odnos sa švicarskim psihijatrom Carlom Gustavom Jungom kojeg je imenovao za predsjednika Instituta. Freuda je zaintrigirala Jungova oštroumnost i u njemu je vidio svog nasljednika. Dotadašnji Freudovi učenici bili su Židovi (Kurzweil, 1989), a Freud je želio da psihoanaliza ima kozmopolitski karakter. Međutim, poput Adlera i Stekela, i Jung je napustio psihoanalitički pokret jer nije dijelio Freudovo mišljenje. McGuire (1974) je smatrao da je razilaženje između Junga i Freuda vjerovatno kulminiralo na putovanju u Sjedinjenim Američkim Državama. Tumačeći jedan drugome snove, između njih je izbio sukob, što je označio početak kraja njihove sedmogođišnje suradnje i dubokog prijateljstva.

...On nije znanstveno objasnio antičku mitologiju, nego je predložio nov mit. Zavodljivost njegovih ideja nimalo se ne razlikuje od zavodljivosti koju ima mitologija...ta njegova mitologija je vrlo moćna.

Wittgenstein (1943-1946)

Freudov rad imao je veliki utjecaj ne samo u psihologiji, već i općenito na razvoj znanstvene misli. Britanski magazin *Time*, 1993. godine, Freuda je odabrao za jednog od najvažnijih mislilaca 20. stoljeća (*TIME Magazine Cover: Is Freud Dead? - Nov. 29, 1993*).

Prije nego što se upoznate s Freudovim pristupom i spoznajama o ljudskom umu, na početku je važno da znate da je njegovo učenje bilo i prilično kontroverzno. Freud (1900/2008) je bio uvjeren da je veliki dio našeg ponašanja determiniran psihološkim silama kojih nismo svjesni. Pet godina kasnije je postavio hipotezu da ljudi imaju izražena seksualna osjećanja od rane dobi i da su neka od tih seksualnih osjećanja usmjerena prema roditeljima. Ovakvo mišljenje je izazvalo negodovanje i oštre kritike, podjednako i laika i naučnika.

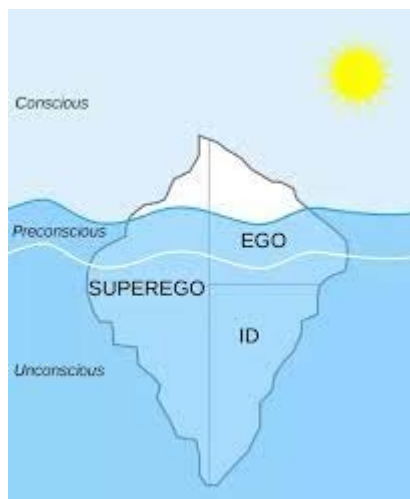
Međutim, kako navodi Bornstein (2006), unatoč ovim kontroverzama, niti jedan kompetentni psiholog ili student psihologije ne može zanemariti psihodinamsku teoriju ličnosti. Naprosto, teorija je previše važna za psihološku znanost i praksu i ima neprocjenjivu ulogu u širokom spektru disciplina unutar i izvan psihologije, naprimjer za razvojnu psihologiju, socijalnu psihologiju, sociologiju i neuroznanost (Bornstein, 2005., 2006; Solms i Turnbull, 2011). Najprije, Freudov pogled na ljudski um je imao ogroman utjecaj u razvoju ne samo psihologijske znanosti, već znanosti uopće. Drugo, bez poznavanja Freudove teorije teško možemo ocijeniti druge teorije ličnosti. Teorije koje su se razvijale kasnije u većoj ili manjoj mjeri su nastale kao reakcija na psihoanalitičko tumačenje ličnosti. Treće, mnoge teme (snovi, seksualne želje, unutarnji mentalni konflikt i psihološki život djeteta), koje su iznimno teške za proučavanje, a koje su važne za razumijevanje ličnosti, prvi je proučavao Freud. Tijekom prve polovine dvadesetog stoljeća psihoanalitička teorija je doživjela procvat. Psihoanaliza je raskošnim rječnikom pružala uvjerljive “dokaze” u opisivanju ljudskog ponašanja i mentalnog života. Dodatno, popularizaciji psihoanalize unutar i izvan znanstvene zajednice, doprinijele su studije slučaja povijesnih i suvremenih ličnosti (npr. Leonardo da Vinci, Adolf

Hitler). Međutim, prostor koji su dobile ove teme izvan psihodinamskog okvira je bio zanemarljiv (Pervin i sur., 2008, str. 101).

Freud je bio neurolog te ne čudi da je primarna postavka psihoanalitičke teorije bila biološka. Freud je objašnjavao psihološke pojave u terminima koji se mogu povezati s neurološkim funkcioniranjem onako kako je to bilo shvaćeno u njegovo doba. Budući da je Freudov rad na ovom području evoluirao tijekom više od 50 godina (započet 1885. godine i nastavljen sve do njegove smrti), teorija je doživjela niz revizija (Bornstein, 2006). Prema Bornsteinu (2006), Freudovu teoriju je najelegantnije posmatrati kao skup međusobno povezanih modela koji se nadopunjuju i nadograđuju. Osnovne pretpostavke psihodinamske teorije iznenađujuće su jednostavne. Štoviše, ove su pretpostavke jedinstvene za psihodinamski okvir. Nijedna druga teorija ličnosti (Bornstein, 2006) ne prihvata tri ideje u najčistijem obliku. Te tri ideje su sadržane u tri modela: topografski model, strukturni model i model psihoseksualnog razvoja. Freud je najprije razvio topografski model (naš um se sastoji od nesvjesnog, predsvjesnog i svjesnog dijela ličnosti). Kasnije je razvio model prema kojem smatra da se naš um sastoji od tri strukturalne jedinice: *ida*, *ega* i *superega*. Strukturne jedinice su “nastanjene” u topografskom prostoru i treba ih posmatrati kao cjelinu (iako ćemo ih prikazati i pojedinačno i skupno), te mislimo da bi konačnu Freudovu koncepciju trebalo izučavati iz perspektive strukture ličnosti u topografskom prostoru, dinamičkom modelu i modelu psihoseksualnog razvoja ličnosti.

5.1.1 Topografski model ličnosti

Ljudski um se prema Freudu sastoji od tri razine: nesvjesnog, predsvjesnog i svjesnog. Navedene razine predstavljaju topografiju ličnosti. Ovaj model u razumijevanju ponašanja ličnosti Freud je isključivo koristio sve do 1928. godine; nakon toga je u model ugradio strukturalna svojstva ličnosti (*id*, *ego* i *superego*). Unatoč modifikaciji modela ličnosti, koncept *ja/ego* bio je prisutan od početka njegovog rada. U Freudovim ranim radovima, svjesno i *ego* su bili jako prisni (štaviše, smatrao ih je sinonimima), koje je definirao „kao osjetilne organe za opažanje, misaone procese, preko kojih primamo unutarnje i vanjske poticaje“ (Blanck i Blanck, 1985, str. 30).

Slika 5.1 Ljudski um prema S. Freudu (Izvor: Wikimedia Commons)

Freudov odgovor na zagonetku - Od čega se sastoji ljudski um?

Suština psihoanalitičkog pogleda na ljudski um je objašnjena preko shvatanja pojedinca kao energetskog sistema. U ovom sistemu "energija je fluidna, skreće s glavnog toka ili je zatumljena" (Pervin i sur., 2008, str.104). Opća stajališta na kojima je zasnovan odgovor na hipotetski model koji je zagovarao Freud, mogu se svrstati, prema Pervinu i suradnicima (2008), u tri moguća objašnjenja. Naime, Freud je bio pod dojmom fizičara Helmholtza i zakona očuvanja energije tvari koja se može pretvoriti, ali ne i uništiti. Također, uska suradnja između Freuda i fiziologa Bruckea, koji je "smatrao da ljude pokreću sile prema načelu očuvanja energije" (str. 105), utjecala je na Freuda da isti princip primijeni i na područje psihologije. Pritom, Freud pravi razliku između energije tvari i energije kojom čovjek raspolaže, te je ovu potonju energiju nazvao psihička energija (Fulgosi, 1990). Za psihičke procese potrebna je psihička energija, koja "može biti transformirana iz fiziološke, a može se i transformirati u fiziološku" (str. 40). Psihička energija s kojom raspolažemo je ograničena i relativno stabilna kod pojedinca (kako na dnevnoj razini, tako i tijekom života). S obzirom na obilježja psihičke energije, zadatak pojedinca je da bude ekonomičan u njenom utrošku. Psihička energija u organizmu nastaje djelovanjem instinkata, samim time je u vlasništvu ida, nesvjesnog dijela ličnosti (Fulgosi, 1990). Instinkti su (seksualni i agresivni nagoni) urođeni; ali ih društvo ne voli. Zbog toga su osujećena prirodna ljudska ponašanja

– potreba za doživljavanjem ugone. Zbog pravila koje društvo nameće ljudima, inhibirano je direktno ispoljavanje seksualnih prohtjeva, samim time psihička energija se preusmjerava na društveno prihvatljiva ponašanja. Kako navode Pervin i suradnici, (2008), kada se seksualna energija ne može osloboditi, ona ne nestaje iz organizma (načelo očuvanja energije), samo je kanalizirana u drugom smjeru – prema društvu. Isti autori, navode da je "Freud stvarno vjerovao da su produkcije iz umjetnosti i kulture plod izražavanja seksualne i agresivne energije" (str. 105).

5.1.2 Djelovanje instinkata i funkcioniranje ličnosti

Instinkti su refleksne radnje, prema Freudu to je "pokretački, urođeni i trajni izvor ekscitacije koji troši ukupnu energiju organizma transformirajući je u psihičku energiju" (Fulgosi, 1990, str. 40). U svojoj misiji, instinkti akumuliraju višak energije koji dovodi do napetosti. Prema Freudu, iz instinkata nastaje psihička energija. Instinktivno je primarno, na sebe usmjereno, želi zadovoljenje "odmah i sada". Primarno se ogleda i u kateksiranju (investiranju) libidinalne energije u prvi dostupan objekt koji može reducirati napetost koja dolazi iz instinkata. Naprimjer, kada osjećamo glad, dolazi do porasta energije koju bi trebalo kateksirati u hranu ili obrok da bi se desila realna redukcija napetosti. Zamislimo da smo na poslu zauzeti stresnim zadatkom i da izvor hrane u datom trenutku „odmah i sada“ nije dostupan. S obzirom na to da id „vrši pritisak“ za trenutnim zadovoljenjem koje izmiče, najbliža kateksa koju može napraviti je konzumiranje grickalica za užinu. Ili, ako ni grickalice nisu dostupne, idovo „zadovoljenje“ se trenutno može osloniti samo na fantazam (zamišljanje objekta zadovoljenja, u ovom primjeru hrane). Osoba u određenom trenutku može zamisliti kako će, po završetku posla, naručiti ukusnu hranu, što može izazvati trenutni osjećaj zadovoljstva, ali ne i zadovoljenje. Da bi se ono dogodilo, potrebno je angažirati ego i sekundarne procese obrade informacija iz okoline. Sekundarno je racionalno, kontrolirano, ali sekundarno nastaje iz primarnog. Kako Allport (1961/1991) navodi, "primarni zahtjev djeteta za zadovoljenje potrebe je raniji nego svaki sekundarni racionalni razvoj... iz ovog proizlazi da sva obilježja koja je čovjek stekao kao sekundarno je, kako je to Freud rekao, providna sublimacija procesa ida, što nam ukazuje da je priroda normalne zrele ličnosti animalistička" (str.109). Ako se sekundarni

proces zamisli kao providna sublimacija ida, to bi značilo da sekundarni proces dozvoljava idu da bude kanaliziran na socijalno prihvatljiv način. Takav način ujedno zahtijeva i djelovanje po principu realnosti, pri čemu ego omogućuje odgodu zadovoljenja potrebe za id i njeno odlaganje do socijalno prihvatljive realizacije, odnosno do katekste u stvarni objekat koji može jedino i zadovoljiti nastalu potrebu. U datom primjeru to bi bilo stvarno konzumiranje hrane naspram zamišljaja njene konzumacije.

Freud je prvobitno koncept instinkata/nagona zasnovao na Libidu, životnoj energiji koja je usmjerena ka održavanju vrste. Pod utiskom Darwinove teorije evolucije smatrao je nagone za preživljavanjem i održavanjem vrste glavnim pokretačem dinamike ličnosti. Međutim, oni nisu bili dostatni u razumijevanju drugih oblika ponašanja ljudi. Eros kao nagon ljubavi (svrstan u grupu nagona Libida), koji je u službi održavanja vrste, nije bio tako miroljubiv kako je Freud tumačio. Freud (1920) je napisao “da je odvažno razmatranje za njega bilo njegovo uvjerenje o suštinskoj bipolarnosti u mentalnom životu” (str. 53). Bipolarnost koju je osjećao sigurno se mora odražavati u prirodi instinkata, tako da oni moraju pripadati dvjema velikim klasama u međusobnom sukobu i suprotnosti.

Suočavajući Ja-instinkte i objektne instinkte, Freud (1950) izvodi zaključak da “libidalni nagon ljubavi dobiva drugačiji status u ovisnosti od objektnih nagona” (str. 325). Drugim riječima, nagon koji je u svrsi produženja vrste može se ispoljiti u agresivnoj formi (naprimjer, sadizam, mazohizam). Prema tome, Freud je pretpostavio da mora postojati suprotan destruktivni nagon, koji je nazvao Thanatos. Zapravo, Freud je sve do početka Prvog svjetskog rata vjerovao da je glavni pokretač ljudske motivacije nagon života (Libido). U periodu Prvog svjetskog rata, Freud uvodi u objašnjenju nesvjesne motivacije nagon smrti, Thanatos. Freud je time nesvjesnoj motivaciji dodijelio dualni status. Dakle, našim ponašanjem dominiraju dva instinkta: Eros (seksualni nagon) i Thanatos (agresivni nagon). Dakle, nagon destruktivnosti je deriviran iz Erosa.

Na osnovu ovih promišljanja, Freud (1920, 1950) je bio uvjeren da se ova dva nagona često pojavljuju udruženi. Ovu hipotezu je objasnio na primjeru sadizma i mazohizma. U interakciji Erosa i Thanatosa “kroz sadizam se izopačuje smisao erotskog cilja; odnosno seksualnost se ispoljava u kombinaciji vrlo snažne legure ljubavne čežnje i nagona destrukcije. Kod mazohizma su destruktivnost i seksualnost okrenuti unutra” (str. 327).

Freud je ponudio nekoliko koncepcija instinkata, od kojih smo neke opisali u tekstu iznad. Psihička energija, kako smo objasnili, nastaje iz instinkata. Pritom, “psihološka reprezentacija nekog instinkta naziva se željom, a tjelesni proces koji izaziva instinkt je potreba. Instinkti vrše selektivnu kontrolu nad ponašanjem pojedinca preko ida, ega i superega” (Fulgosi, 1990, str. 41).

Freud je smatrao da instinkti imaju četiri obilježja: (1) *izvor* je potreba koja nastaje iz tjelesne aktivacije, (2) *cilj* ima zadatak da zadovolji potrebu, (3) *objekat* je način na koji pojedinac zadovoljava potrebu i (4) *poriv* je snaga potrebe; što je potreba snažnija to je poriv veći. Ovaj model djelovanja instinkata Freud je nazvao modelom reduciranja napetosti. Izvor i cilj su konstantni tijekom života. Objekti se mijenjaju jer se psihička energija bez ograničenja može premještati s jednog objekta na drugi. Upravo je premještanje energije s jednog objekta na drugi najvažnija karakteristika dinamike ličnosti S. Freuda. Na ovaj način je objašnjeno složeno ljudsko ponašanje. Kateksija je trajno investiranje psihičke energije u neki objekt. U slučaju da je zadovoljenje potrebe blokirano, bilo unutarnjim ili vanjskim faktorima, onda dolazi do *antikateksije*, tj. sprečavanja neposrednog zadovoljenja nekog od instinkata. Kateksija i antikateksija su srž motivacije u Freudovoj teoriji. Primjeri za kateksiju su mnogobrojni. Pojedinac, naprimjer, trajno investira energiju u relacije sa članovima obitelji, partnerima/icama, u prijateljske relacije, na poslu i sl. (prema Fulgosiju, 1990).

Nesvjesno

Nesvjesno sadrži materijal u kojem smo potisnuli sve neprihvatljive želje, osjećanja, misli ili neugodna iskustva. U nesvjesnom su sadržana i znanja kojih nismo svjesni. Nesvjesno u najvećoj mjeri određuje naše ponašanje i riznica je našeg „neznanja“ o sebi. Iz tog razloga, prema Freudu (1901/2018), ništa što nam se dešava nije slučajno (deterministička koncepcija). Nesvjesno sadrži sve one porive, porive ili instinkte koji su izvan naše svijesti, ali koji ipak motiviraju većinu naših riječi, osjećanja i aktivnosti. Iako smo možda svjesni svojih otvorenih ponašanja, često nismo svjesni mentalnih procesa koji su u njihovoj pozadini (Feist i sur., 2018, str. 28).

U nesvjesnom je cjelokupna psihička energija koju posjedujemo. Nesvjesno je sjedište instinkata – pokretača našeg ponašanja. Ideja o nesvjesnom

je postajala prije Freuda, u filozofiji i književnosti. Prema tome, ideja o nesvjesnom nije originalno freudovska. Freudova zadužbina jeste što nam je pokazao kako možemo opažati nesvjesno (neizravnim putem). Tako je njegova pasioniranost nesvjesnim rezultirala dokazima o egzistiranju nesvjesnog. Freud je u svojim djelima detaljno objasnio svaki od kanala izražavanja nesvjesnog. Prema Freudu, šale koje pamtimo i pričamo su izraz nesvjesnog (posebno šale koje su saturirane seksualnim i agresivnim sadržajem); pogreške koje izgovaramo ili napišemo u svakodnevnoj komunikaciju su refleksija popuštanja inhibicija (najčešće se javljaju uslijed potiskivanja neprijatnih situacija) te posljedično potisnute i skrivene misli “neočekivano” isplivaju na površinu. Nesvjesno možemo opažati i preko trivijalnih pogrešaka ili povremenog gubitka pamćenja. Prva autorica knjige često spominje studentima primjer koji ilustrira povremeni gubitak pamćenja. Njena prijateljica joj je ispričala kako je sreća školsku drugaricu svog sina i dok je razgovarala s njom uporno je pokušavala da se sjeti kako je ime njenoj majci. Nije se mogla sjetiti te je samo kazala “Pozdravi majku”. Kada je ušla u stan ugledala je svoju petogodišnju kćer i nije se mogla sjetiti kćerinog imena. Opisala je “u glavi mi je bila praznina”, dok je sebe slušala kako izgovara: “Mirela kćeri, molim te operi ruke da mi pomogneš u kuhanju”. Kćer se smijala i rekla joj je: “Mama, šta ti je? Ja sam Jasna, a ne Mirela”. Smijale su se obje. Majčino ime sinove školske drugarice bilo je Mirela, a njena prijateljica je nekoliko dana ranije imala problema u komunikaciji s dobrom prijateljicom koja ju je optužila da favorizira izvjesnu poznanicu Mirelu. Smijeh koji joj je opisala prijateljica bio je histeričan. Rekli bismo katarzički.

Dokaz o nesvjesnom Freud je tražio u snovima, neurotskim simptomima, otporu koji pružamo u konverzaciji, projiciranju svojih nedostataka na druge, hipnozi (koju je odbacio) te slobodnim asocijacijama i propustima da obavimo neke važne zadatke, kako bismo izbjegli neprijatnosti koje anticipiramo.

Međutim, svi nesvjesni procesi nisu produkt potisnutih događaja iz djetinjstva. Freud je vjerovao da dio našeg nesvjesnog potječe iz iskustva naših ranih predaka koja su nam prenesena kroz stotine generacija. Ove naslijeđene nesvjesne slike nazvao je našom filogenetskom zaostavštinom (Freud, 1917/2000, 1933/1973). Freudov pojam filogenetske zaostavštine prilično je sličan konceptu kolektivno nesvjesno koji je razvio Jung

(Feist i sur., 2018). Nesvjesni nagoni mogu se pojaviti u svijesti, ali tek nakon što prođu određene transformacije. Osoba može izražavati erotske ili neprijateljske porive prema drugoj osobi, (naprimjer, zadirivanjem ili šalom). Izvorni nagoni (seks ili agresija) su prikriveni i skriveni od svjesnog uma obje osobe. Što znači da je nesvjesno prve osobe izravno utjecalo na aktivaciju nesvjesnog dijela uma druge osobe. Obje osobe doživljavaju određeno zadovoljstvo bilo seksualnih ili agresivnih poriva, ali nijedno nije svjesno temeljnog motiva koji je u osnovi zadirivanja ili šale. Odnosno, nesvjesni um jedne osobe može komunicirati s nesvjesnim umom druge osobe, a da nijedna osoba nije svjesna tog procesa, kako navode Feist i sur. (2018, str. 29). Nesvjesno nije neaktivno ili uspavano. Snage u nesvjesnom dijelu imaju tendenciju da postanu svjesne, međutim neki nesvjesni elementi nikada ne dospiju doći do svjesnog dijela uma. Kako nesvjesne ideje motiviraju ljude, objašnjavaju Feist i sur. (2018), na primjeru neprijateljstva sina prema ocu. Naime, umjesto neprijateljstva sin razvija pretjeranu (čak i ekstravagantnu) naklonost prema ocu. Ispoljavanjem naklonosti sin izbjegava preveliku anksioznost koja bi se manifestirala kod njega da nije zamaskirana. Njegov nesvjesni um ga motivira da izrazi neprijateljstvo neizravno kroz pretjerano pokazivanje ljubavi i laskanja. Budući da maska mora uspješno prevariti osobu, često je potreban suprotan oblik od izvornih osjećaja, ali je gotovo uvijek prenapuhan i nametljiv (nije li ovo primjer za reaktivnu formaciju).

Predsvjesno

U predsvjesnom dijelu ličnosti smještena su naša sjećanja i misli koje mogu biti dostupne svjesnom ako uložimo stanoviti kognitivni napor (Freud, 1933/1964). Predsvjesno radi “non-stop”. Sadržaji predsvjesnog dolaze iz dva izvora od kojih je prvi svjesna percepcija. Ono što osoba opaža svjesno je prolaznog karaktera, jer brzo prelazi u predsvijest kada se fokus pažnje pomakne na druge ideje. Ove ideje koje se lako izmjenjuju između svjesnog i predsvjesnog uglavnom su oslobođene tjeskobe i u stvarnosti su puno sličnije svjesnim slikama nego nesvjesnim porivima. Drugi izvor predsvjesnih slika je nesvjesno. Freud je vjerovao da ideje mogu proći budnom cenzoru i ući u predsvijest, ali u prikrivenom obliku. Neke od tih slika nikad ne postanu svjesne jer kad bismo ih prepoznali kao derivate nesvjesnog doživjeli bismo povećane razine tjeskobe, što bi aktiviralo da konačni cenzor potisne te slike pune tjeskobe, vraćajući ih natrag u

nesvjesno. Ostale slike iz nesvjesnog dobivaju pristup svijesti, ali samo zato što se njihova prava priroda vješto prikriva kroz proces snova, lapsuse u govoru i pogreške u pisanju ili odbrambene mehanizme.

Svjesno

Na slici 5.1. možete vidjeti da je svjesno samo “vrh ledenog brijega”. Svjesno ima relativno malu ulogu u psihoanalitičkoj teoriji i predstavlja mentalni element u svijesti koji nam je izravno dostupan. Ideje mogu doprijeti do svijesti iz dva različita smjera. Prvi je iz perceptivnog svjesnog sustava, koji je okrenut vanjskom svijetu i djeluje kao medij za percepciju vanjskog svijeta. Drugim riječima, ono što percipiramo svojim osjetilima, ako nije previše prijeteće, ulazi u našu svijest (Freud 1933/1964). Priroda drugog izvora svjesnih elemenata nastaje unutar mentalne strukture i uključuje neprijeteće ideje iz predsvijesti i prijeteće slike iz nesvjesnog (ali dobro zamaskirane). Ove slike iz nesvjesnog ulaze u predsvjesno zamaskirane kao bezopasni elementi i izbjegavaju primarni cenzor. Do trenutka kada dospiju u svjesni sustav, ove slike su snažno distorzirane i kamuflirane, često poprimaju odbrambeni ponašajni stav ili elemente sna. Ukratko, Freud (1917/1963, str. 295–296), koristeći analogiju s “nepozvanim gostima” koji žele biti na prijemu, prikazuje kako nesvjesno ulazi u svjesno. Nesvjesni elementi (nepozvani gosti) uspijevaju doći do velikog ulaznog hodnika u kojem je mnoštvo raznolikih, energičnih i neuglednih ljudi koji se motaju okolo, guraju jedni druge nastojeći da iz hodnika dođu u susjednu sobu za primanje. Međutim, budni stražar štiti prag između velikog ulaznog hodnika i male sobe za primanje. Nepozvani gosti vrebaju neopreznost stražara da uđu u glavnu sobu za prijem. Stražar ima dva načina da spriječi nepozvane “goste” da napuste ulazni hodnik – da im ne dozvoli da uđu ili da izbaci one koji su se tajno ušuljali u sobu za prijem. Učinak je u oba slučaja isti; prijeteći, neuredni ljudi spriječeni su da dođu u vidokrug važnog gosta koji sjedi na drugom kraju sobe za primanje iza paravana. Značenje analogija je očita. Ljudi u predsoblju predstavljaju neosviještene slike. Mala soba za primanje je predsvijest i njeni “stanovnici” predstavljaju predsvjesne ideje. Ljudi u sobi za primanje (predsvjesno) mogu ili ne moraju doći u vidokrug važnog gosta koji, naravno, predstavlja centar svijesti. Stražar koji čuva prag između dviju soba je primarni cenzor koji sprečava da nesvjesne slike postanu predsvjesne i pretvara predsvjesne slike u nesvjesno, vraćajući ih natrag. Paravan koji dijeli hodnik od sobe za primanje je taj koji čuva važnog

gosta i posljednji je cenzor koji sprečava mnoge (ali ne sve) predsvjesne elemente da uđu u svijest.

5.1.3 Strukturalni model ličnosti

U topografiji ličnosti Freud je inkorporirao strukturalne elemente ličnosti. Struktura ličnosti odgovara na pitanje od čega se ličnost sastoji. Prema Freudu sastojnice naše ličnosti su: id, ego i superego. Strukturalne jedinice Freud je smjestio u topografiju ličnosti. Sva tri elementa strukture ličnosti se nalaze u manjoj ili u većoj mjeri u nesvjesnom dijelu ličnosti.

ID je nesvjesni dio naše ličnosti i vlasnik je psihičke energije. Id je biološka komponenta i u službi je ispunjavanja najprimitivnijih nagona i impulsa. On nije sposoban da razlikuje fantaziju i realnost te želi zadovoljstvo “ovdje i sada”. Ne poznaje inhibiciju, nepoznati su mu zakoni logike, ravnodušan je prema zahtjevima ekspeditivnog djelovanja i nesputan prema otporima stvarnosti. Idom dominira primarni proces mišljenja koji izravno izražava somatski generirane instinkte. Dakle, id funkcionira prema *primarnom procesu*. Kroz neizbježno iskustvo frustracije dojenče se uči prilagoditi potrebama stvarnosti, iz tog razloga mu je potreban razvoj druge instance ličnosti – ega.

EGO je komponenta koja se razvija u drugoj godini života. U ovom životnom periodu svoj razvojni put započinju i samopoštovanje i samokontrola. Ego je psihološka komponenta i funkcionira po principu realnosti, odnosno sekundarnom procesu. Ego crpi energiju iz ida, ali on je i instrument razuma i psihičkog zdravlja. Sjedište je naših misli, osjećanja; „većinom je svjestan i koristi sjećanje, percepciju okoline i navike da bi odgovorio ulozi racionalnog izvršitelja“ (Hothersal, 2002). Razvojem ega razvijaju se strategije koje su u funkciji potreba za odgodom zadovoljenja u službi samoodržanja, nastojeći prevenirati anksioznost između konflikata koji bi mogli nastati između ida i ega i ega i superega. Drugim riječima, ego ima instrumente kojima blokira potrebu za trenutnim zadovoljstvom jer raspolaže mehanizmima odbrane. Ego kao izvršitelj naših misli, planova, osjećanja ima nezahvalnu ulogu jer treba dobro balansirati između neobuzdanih idovih zahtjeva, realnosti i superega. Pritom, treba imati na umu da “ego nema vlastitu psihičku energiju”, te treba biti domišljat kako bi uravnotežio zahtjeve ovog trojca.

SUPEREGO je socijalna komponenta. Razvija se u periodu od treće do pete godine. Njegov razvoj je pod utjecajem roditeljskih intervencija (ili skrbnika djeteta). Superego dijeli isto obilježje kao i id; oba funkcioniraju izvan realnosti. Složeni socijalni život znači da dijete treba naučiti niz pravila ponašanja i da internalizira vrijednosti svoje mikro zajednice. U procesu razvijanja prihvatljivih oblika ponašanja, roditelji koriste ili nagradu ili kaznu. Nagradom se potiču socijalno prihvatljiva ponašanja, a kaznom eliminiraju neprihvatljiva dječija ponašanja. Svakako treba imati na umu kako kazna može djelovati. Iako je njen cilj da blokira neprihvatljiva ponašanja djeteta, kazna kod neke djece može imati pojačavajući efekt. Ukoliko dijete percipira da je odbačeno, za njega je kazna način da privuče pažnju roditelja. Međutim, u frejdovskom tumačenju kazna je put ka razvijanju savjesti kod djece, dok nagrada utječe na razvoj ego-ideala.

Zahtevi okoline često su pretjerani i iz tog razloga i superego je izvan realiteta. Superego ima snagu kažnjavanja (samo je djelomično svjestan, Slika 5.1.) jer je agresivne impulse nepovratno zadužio od ida i usmjerio ih prema ego proizvođači osjećanja krivnje. Dakle, ego je na usluzi idu, superegu i stvarnom svijetu u kojem osoba živi. Pritom superega ne zanima kako se ego osjeća; njegova težnja je usmjerena ka slijepo nerealanom savršenstvu. Superego je nerealan kako smo već naveli, a ego stvarno ne može zadovoljiti sve njegove zahtjeve (u njemu su involvirani zahtjevi roditelja i drugih legitimnih i nelegitimnih autoriteta). Zbog toga je superego sličan idu – ne poznaje granice, sebičan je, ne interesira ga kako će ego udovoljiti njegovim strogim zahtjevima (Feist i sur., 2018).

Rezimirajući strukturalni model, možemo zaključiti da je Freud (1933) vidio ego kao element isturen prema vanjskom svijetu koji se ponaša kao idov odvjatnik. Primarna uloga ega je prilagodbeno (Trebješanin, 2003), a sekundarna da organizira intrapsihičke procese. Integriranom ego to uspijeva, međutim ako ego nije dovoljno razvijen „aktiviraju se različiti mehanizmi odbrane koji predstavljaju neuspješan pokušaj da se savlada rascjep unutar ličnosti“ (str. 22). S obzirom na to da ego koristi psihičku energiju ida, njegova uloga u dinamici ličnosti je ograničena. Freudovu teoriju možemo posmatrati iz tri različite perspektive: **topičke**, **dinamičke** i **ekonske**. Kako navode Laplanche i Pontalis (1984), iz *topičke* perspektive JA je ovisno o zahtjevima ida, superega i realnosti. Iako je ego medijator uz ulogu da zastupa interese cjelokupne ličnosti,

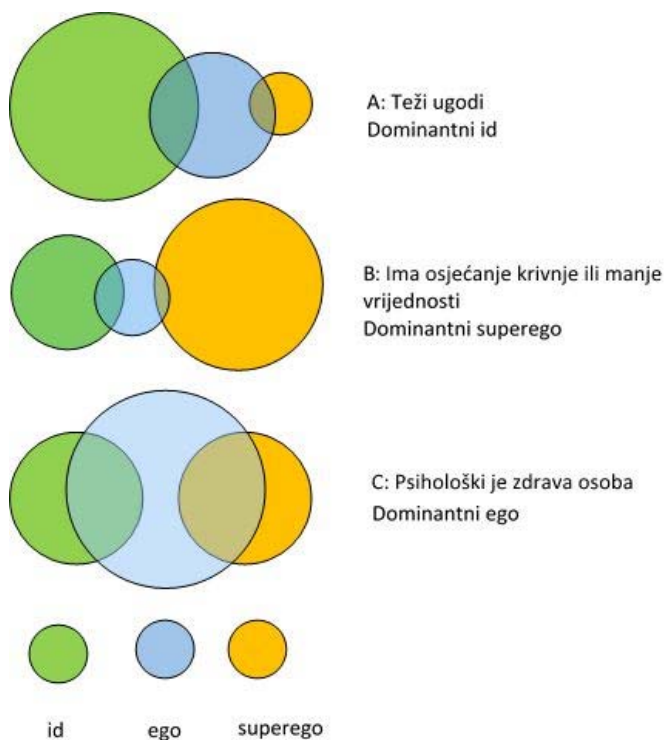
njegova samostalnost je upitna („više nego relativna“). Zapravo, prije bismo rekli da je *JA* uslužni djelatnik *ida*, superega i realiteta. Iz *dinamičke* perspektive, *JA* je u neurotskom sukobu i da bi riješio ovaj sukob, aktivira mehanizme odbrane. S *ekonomske* perspektive „*Ja* je faktor vezivanja psihičkih procesa. U odbrambenim radnjama pokušaji vezivanja instinktivne energije kontaminirani su samosvojnim obilježjima primarnog procesa i manifestiraju se na prisilan, repetitivan i nestvaran način“ (str. 143). Laplanche i Pontalis (1984) smatraju da je topička perspektiva, kod Freuda, krajnji oblik pojma *ja*. S obzirom na ograničenu ulogu *ega*, Freudova psihologija je bila *psihologija ida*.

Komunikacija između tri stratuma ličnosti često dovodi do intrapsihičkih sukoba. *Idovi* prohtjevi su nezreli i nestrpljivo žude da odmah zadovolje potrebu koja se pojavila. *Ego* traži način kako da na realan način zadovolji *idovu* potrebu, a da pri tome ostane u dobrim odnosima sa *superegom*. *Ego* je kreativan (ukoliko je integriran) i uspijeva da uskladi „nemoguće“. Kao što smo kazali, *ego* ima na raspolaganju mehanizme odbrane. Zahvaljujući odbrambenim mehanizmima, *ego* na socijalno prihvatljiv način zadovoljava *prohtjeve ida* i *zahtjeve superega* (Slika 5.3). Individualne razlike u Freudovoj teoriji su prepoznatljive na razini razvijenosti *ida*, *ega* ili *superega*. Razvojni put tri navedene jedinice ličnosti je *jasan*. Međutim, iskustva pojedinca mogu biti toliko snažna da jedna od tri komponente može biti dominantna u odnosu na druge dvije. Iako je Freud optimistično smatrao da većina pojedinaca uspijeva razviti integrirani *ego*, podaci s psihoterapijskih seansi i iskustava koje imamo u interpersonalnim relacijama pokazuju da se mnogi pojedinci ne oslobode infantilnog načina ponašanja bez obzira na životnu dob, ili funkcioniraju uz snažan *superego*.

Zadatak za vježbu:

Pročitajte knjigu Pinokio i objasnite razvojni put Pinokijeve ličnosti.

Dominantni *superego* utječe da pojedinac osjeća krivnju kada propusti učiniti nešto što smatra da se očekuje od njega. Pojedinci s dominantnim *idom* ponašaju se regresivno, nezrelo i smišljaju laži; u donošenju odluka su nepromišljeni; teže komoditetu i stanju ugone.

Slika 5.2 Dominantnost strukturalnih komponenata ličnosti i efekti na ponašanje tri hipotetske osobe (preuzeto od Feista, 1994, str. 41)

5.2 Model psihoseksualnog razvoja

Freud je razvoj ličnosti prikazao kroz četiri stadija: oralni, analni, falusni i genitalni stadij (između falusnog i genitalnog stadija je period latencije). Stadiji označavaju erogenu zonu u kojoj je skoncentrirana (kateksirana) seksualna energija. Razvoj ličnosti odvija se kroz stalnu aktivaciju životnog instinkta. Freud je prvobitno smatrao da je u životu najvažniji seksualni instinkt, a za njegovu aktivaciju je potreban angažman u različitim erotskim zonama. Drugim riječima, seksualni instinkt je biološka potreba koju treba zadovoljiti. Aktiviranjem seksualnog instinkta stvara se napetost, koju organizam želi razriješiti jer redukcija napetosti dovodi do zadovoljstva. Najranije manifestacije seksualnosti nastaju u odnosu na tjelesne funkcije, koje su u osnovi neseksualne, ali su vezane za oralnu seksualnu zonu, poput hranjenja ili analnu zonu u radnjama eliminiranja urina i fecesa (Philip, 2010). Za svaki stadij je karakterističan konflikt između zadovoljenja

instinkata i ograničavanja iz okoline, ili, dinamskim terminima kazano, konflikt između primarnog i sekundarnog procesa. Prema Freudu razvoj ličnosti je diskontinuiran. Ukoliko “okolina” premalo ili previše udovoljava djetetovim prohtjevima, konflikt ostaje neriješen što dovodi do fiksacije za taj stadij razvoja. Posljedično, pojedinac će se u odrasloj dobi ponašati u skladu s karakteristikama konflikta stadija u kojem je “zastao” u razvoju. Sama po sebi teorija psihoseksualnog razvoja je kontroverzna.

Oralni stadij

U prvoj godini života ponašanjem dojenčeta dominira id, a zadovoljstvo se postiže kroz usnu i usnu duplju. U prvih šest mjeseci oralno zadovoljstvo prema Freudu postiže se dojenjem ili prehranjivanjem iz bočice. Na ovaj način dojenče ostvaruje socijalni kontakt sa skrbnikom. Za ovu prvu fazu karakteristično je sisanje koje dovodi do užitka kod djeteta. Od šestog do dvanaestog mjeseca dojenče pokazuje tendenciju da stavlja u usta igračke ili druge stvari koje mu se nalaze u okruženju; s nicanjem zuba djeca grizu igračke. Oralno grizenje je modificirani način oralnog zadovoljstva. Na ovaj način “ugoda i zadovoljenje su kateksirani za sve objekte koji izazivaju uzbuđenje oralne zone, a to su: majčina prsa, flašica, cucla, glodalice, zveke, nokat ili palac” (Fulgosi, 1990, str. 48).

Ukoliko dijete u prvoj fazi dobiva premalo ili previše hrane, ostatak će fiksirati za oralni stadij, koji je Freud nazvao oralno-pasivni tip. U ovom periodu djeca razvijaju temeljno povjerenje vs. nepovjerenje, te će u odrasloj dobi razvijati ili interpersonalne relacije pretjerane privrženosti (ukoliko je dijete razvilo povjerenje), ili sumnjičavost, ukoliko je razvilo nepovjerenje. U odrasloj dobi osobe koje su ostale fiksirane za drugu fazu oralnog stadija razvit će oralno-agresivni tip ličnosti. Posljedice fiksacije druge faze oralnog stadija su pretjerana ovisnost o aktivnostima koje se odnose na upotrebu oralnog aparata, naprimjer osobe puno pričaju ili konzumiraju duhanske proizvode ili koriste druge psihoaktivnih tvari. Generalna hipoteza psihoanalitičara je da osobe fiksirane za oralni stadij imaju izraženu potrebu za fizičkom bliskošću.

Juni i suradnici (2010) testirali su psihoanalitičku hipotezu prema kojoj oralno ovisni pojedinci žele bliski fizički kontakt s drugim ljudima. U studiji je sudjelovalo 65 studenata. Studenti su najprije popunili Rorschachovu ljestvicu oralne ovisnosti, te su formirane dvije grupe

ispitanika “oralno ovisni” i “oralno neovisni”. Zadatak ispitanika je bio da s povezom preko očiju provedu suradnika kroz labirint. Želja za kontaktom je operacionalizirana preko iznosa vremena kada je ispitanik stvarno dotaknuo suradnika dok se kretao labirintom. Uz metodološke manjkavosti ovog istraživanja, istraživači su utvrdili statistički značajnu povezanost između oralne ovisnosti i učestalosti dodirivanja ($r = .39, p = .001$) i dužine trajanja vođenja suradnika kroz labirint ($r = .31, p = .01$).

U korelacijskoj studiji, Hollender i suradnici (1970) prikupili su podatke od 112 žena koje su bile hospitalizirane na Odjelu za akutnu psihijatriju. Cilj istraživanja je bio da se ispita odnos između oralnog ponašanja (tjelesnog kontakta, zainteresiranosti za oralne aktivnosti i stupnja zadovoljstva ovakvim aktivnostima). Autori izvještavaju da su žene koje su postizale visok rezultat na mjerama “oralne ovisnosti” (1) bile zainteresirane za oralnost te su iskazivale veliko zadovoljstvo nakon oralnih aktivnosti, (2) bile su ležernije u prihvatanju seksualnosti, (3) bile su slobodne da izraze agresivnost, (4) bile su ugodnije nakon konzumiranja alkohola, (5) pozitivno su reagirale na drugi oblik tjelesnog kontakta, naprimjer ples u dvorani, i (6) pokazivale su zadovoljstvo u taktilnom ponašanju.

Analni stadij

Analna faza se javlja u drugoj godini života. Ova faza je podijeljena u dvije podfaze, tj. fazu analne ekpulzije i fazu analne retencije. Analna ekpulzivna faza počinje sa završetkom druge faze oralnog stadija. U analnom stadiju užitak za dijete je izbacivanje fecesa. Izbacivanjem fecesa dijete uklanja nelagodu i stvara osjećaj olakšanja. Početak treninga toaleta dijete formira prvo iskustvo s vanjskom regulacijom instinktivnog impulsa. Dijete mora naučiti da odgađa zadovoljstvo koje dolazi od ublažavanja analnih tenzija (Tomy, 2010, str.184). Tijekom perioda analne retencije, od djeteta se očekuje da se prilagodi (često “strogim”) zahtjevima treninga toaleta. Dijete treba naučiti da mu zadovoljstvo bude ne zadržavanje, nego izbacivanje fecesa. U ovom periodu kod djece se javlja reaktivna formacija. Dijete želi da zadrži feces, jer je on dio njega, ali istovremeno od njega okolina očekuje da izbaci feces. Od načina vježbanja odlaska na toalet i osjećanja majke u vezi s defekacijom ovisit će da li će dijete ostati fiksirano za analni stadij. Podučavanje treningu odlaska na toalet ne smije biti praćeno kaznom, niti materijalnom nagradom. Strogi trening doprinijet će formiranju specifičnih osobina i vrijednosti ličnosti djeteta. Psihoanalitičari

su iz studija slučaja, retrospektivno pokazali da kod osoba čija je majka u podučavanju toaletu bila gruba, kod djece se javljala opstipacija, koja se kasnije manifestirala i na druga područja. U ovom slučaju razvit će *analno-retentivni karakter*. Osobe fiksirane za analni stadij imaju izražene osobine: tvrdoglavost, urednost, štedljivost i škrtost. Ako je majka preblaga u podučavanju toaletu i nagrađuje dijete, razvit će se *analno-agresivni karakter*, koji karakteriziraju okrutnost, destruktivnost i neprijateljstvo. Analni karakter je poznat kao trijada osobina ličnosti (Pervin i sur, 2008., str. 154). Međutim, osobine štedljivost i škrtost nisu sinonimi, te bismo prije kazali da je za analno retentivni karakter pravilnije koristiti termin analna tetrađa (tvrdoglavost, urednost, štedljivost i škrtost), s obzirom na to da je štedljivost pozitivna socijalizacijska osobina, a škrtost negativna socijalizacijska osobina. Analizirajući obilježja analnog karaktera, prije bismo rekli da su to osobe koje vole skupljati i čuvati stvari koje sežu do korijena „iz želje da se zadrži moćni i važni feces“ (Pervin i sur., 2008, str. 154), te ne bismo niti uz ovo obrazloženje analni karakter opisali putem trijade osobina ličnosti. Negativne osobine iz analnog stadija mogu se prenijeti u adolescentskim odnosima, projicirani na rizična seksualna ponašanja.

Falusni stadij

Treći stadij psihoseksualnog razvoja traje od treće do pete godine života. Seksualna energija je koncentrirana oko spolnih organa. Dječaci dodirivanjem penisa osjećaju stanovito zadovoljstvo. Poput Edipa, dječaci se žele riješiti oca kojeg percipiraju kao figuru koja ih sprečava da budu blizu majke. Međutim, dječaci percipiraju da ih otac može kastrirati i oduzeti im „muškost“. Ovaj proces je nazvan *strah od kastracije* (kastriacijska anksioznost). Konflikt koji se javlja u falusnom stadiju Freud je nazvao Edipov kompleks. Zbog straha od kastracije dječaci se poistovjećuju s ocem i na taj način razrješavaju edipovski kompleks. Pervin i sur. (2008), navode, da “u mašti svaki dječak je osuđen da se riješi oca i oženi se svojom majkom. Kastriacijsku anksioznost može pojačati stvarna prijetnja oca da će dječaku odrezati penis. Ova prijetnja se pojavljuje u mnogo slučajeva”. (str. 132), posebice u primitivnim zajednicama.

Prema povjesničaru Martinu Evanu Jayu, idealiziranje oca i potreba za sigurnošću i zaštitom oca pomjera se na višu razinu, te se vjerovanje u Boga (Totem i Tabu) smatra nesvjesnom potrebom za svemogućom

zaštitom, koju Bog pruža osobi. Freud kao razlog povratka ubijenog oca vidi u dvostrukoj ulozi oca u životu sinova. Dogan i Šola (2014) navode “da je otac prije svega uzor, model koji sinove inspirira. Sinovi imaju težnju da budu poput očeva. Međutim, otac im je istovremeno i objekt mržnje, autoriteta i zabrane. Iz tog razloga je Freud smatrao da dječaci nesvjesno žele da se riješe oca, poput Edipa”. Međutim, pomisao na “eliminiranje oca kod dječaka izaziva grižnju savjesti, koja rezultira osjećanjem krivnje koji je vrlo teško nadvladati” (str. 94–95). Budući da su se sinovi identificirali s ocem, isti autori, pozivajući se na Freuda, objašnjavaju da bez obzira na slobodu, “ti isti muškarci shvataju da se njihova seksualna požuda ne može ostvariti, te je Freud došao do zaključka kako muškarci, kako bi uspostavili ekvilibrij u svom libidu, sakraliziraju svoga ubijenog oca te ga simboliziraju u liku totema. Totem se smatra pretkom grupe, idealni uzor koji treba u sebi ostvariti i ujedno je predmet posmrtnog kajanja. Sve to ujedinjeno u totemu služi da u nasljednicima, muškarcima, tj. sinovima, ublaži krivnju. Zbog toga postoje totemski obredi, a njima se izražava potreba participiranja u stvarnosti u kojoj je ubijeni otac. To dovodi do procesa stvaranja novih zakona i normi koje nalazimo u svakodnevnom životu u međuljudskim odnosima. Odbijajući genitalnu seksualnost, premještajući je na druge objekte, tražeći oslobađanje od osjećanja krivnje, prema Freudovom mišljenju, čovjek postavlja temelje religije, morala i kulture” (str. 95). Prema tome, za Freuda „svaka religija, bez obzira na civilizaciju i kulturu iz koje proizlazi, u sebi sadrži izvornu pojavu Edipovog kompleksa, različito prikazanog u religijama, što bi impliciralo da sve religije sadrže istu psihološku strukturu“ (Štefanec, 2019, str. 14).

Kod djevojčica se javlja Elektrin kompleks (Freud je bio privrženiji terminu “kastracijski kompleks”, ali je prihvatio Jungov prijedlog o nazivu kompleksa kod djevojčica). Djevojčice zavide dječacima na falusu, razočarane su otkrićem da su kastrirane, te nesvjesno “optužuju” majku da ih je ona kastrirala. Na ponašajnoj razini ispoljavaju privrženost ocu, a majci oponiraju. Freud je (1931, prema Stracheyu, 1966, str. 229–243), pretpostavio da djevojčice slijede jedan od tri pravca nošenja s kastracijskim kompleksom: (1) razvijaju gađenje prema seksualnosti, (2) biraju homoseksualni izbor objekta ljubavi, ili (3) “pobijede” pre-edipovsku povezanost s majkom i doživljavaju oca kao ljubavni objekt, te razvijaju privrženost prema ocu i heteroseksualnu orijentaciju.

Jedan od načina ispitivanja fiksiranosti za falusni stadij je pokušaj aktiviranja Edipovog kompleksa putem semantičkog priminga primalne scene, te ispitivanja njegovog efekta na pretpostavljene teorijske ishode nerazriješenog Edipovog kompleksa, kastracioni strah i seksualno konotiranu moralnost. Ova ideja testirana je u jednoj studiji (Hadžić, 2021), gdje su ispitanicima oba spola po slučaju dati scenariji priminga Edipalnog poraza, Edipalne pobjede i kontrolni scenarij (prema Hunyady i sur., 2008), a zatim su ispitivani njihovi stavovi prema seksualnoj nevjeri i svakodnevnoj moralnosti, kao i njihov strah od smrti. Kako je u psihoanalizi poznato, razrješenje Edipovog kompleksa, koje se manifestira u inhibiranju i potiskivanju seksualnih osjećanja prema majci i identificiranju s ocem, trebalo bi da za ishod ima adekvatan razvoj superega i moralnosti u odrasloj dobi. Ukoliko ne dođe do potiskivanja nesvjesne seksualne želje prema majci, a time izostane i identifikacija s ocem, otac se posmatra kao rival, te je aktivan strah od očeve osvete i kažnjavanja, što se manifestira kao strah od kastracije, odnosno gubitka muškosti. Taj strah je nesvjestan i biva potisnut u odrasloj dobi, ali prema nekim pretpostavkama (Sarnoff i Corwin, 1959), moguće je da se manifestira kao ultimativni strah od smrti. Stoga, ako se nepravilno razriješi Edipov kompleks (kao poraz), očekivano bi bilo da stavovi prema seksualnoj nevjeri budu negativniji, jer rekreiraju scenu “majčine nevjere“, kao i da strah od smrti bude izraženiji. Edipalni poraz odnosi se na semantički scenarij u kojem šestogodišnji dječak/djevojčica svjedoči primalnoj ljubavnoj sceni između roditelja koja bude razriješena na njihovu štetu, odnosno iz perspektive dječaka, roditelji ga ne prime u svoju postelju i majka ga ne uzme k sebi da ga pomazi. S druge strane, u scenariju Edipalne pobjede, dječak prekida primalnu scenu, ušuška se između roditelja i majka ga tješi. Kako je i pretpostavljeno, pokazan je glavni efekat scenarija u smjeru poraza na stavove prema nevjeri, odnosno ispitanici su u uvjetu poraza u većoj mjeri osuđivali seksualnu nevjeru naspram ispitanika u uvjetu pobjede ili kontrolnom uvjetu između kojih nije bilo značajne razlike. Ovaj efekat je pokazan samo na seksualnoj, ali ne i na svakodnevnoj moralnosti, pri čemu nije bilo razlike u funkciji uvjeta. Nije pokazana očekivana interakcija uvjeta i spola, ali je pokazan glavni efekat spola na strah od smrti na takav način da su žene pokazivale veći strah od smrti nego muškarci. Također je pokazan glavni efekat spola na seksualnu nevjeru na način da su muškarci generalno više nego žene bili skloni da osude preljub. Glavne efekte spola

moguće je objasniti iz perspektive nekih drugih teorija, npr. socijalnog utjecaja na rodno izražavanje straha od smrti, kao i teorije seksualnog odabira na veću ispoljenost osude preljuba kod muškaraca naspram žena. Međutim, još jedna važna hipoteza nije bila potvrđena, a to je odsustvo glavnih situacijskih ili interakcijskih efekata na strah od smrti.

Iz tog razloga, provedena je sekundarna analiza (Hadžić i Hadžiahmetović, 2022), s ciljem ispitivanja efekta drugih irelevantnih varijabli na strah od smrti. Uzimajući u obzir važnu situacijsku okolnost sprovođenja studije za vrijeme pandemije COVID-19, očekivano bi bilo da nesvjestan potisnuti edipovski strah bude zamaskiran efektima svjesnog salijentnog straha od smrti uslijed pandemije potencijalno smrtonosnog zaraznog oboljenja. Iz tog razloga je dalje ispitano da li će scenarij imati efekat na strah od smrti kada se kontrolira stvarni strah od smrti izazvan pandemijom, kao i varijable relevantne za alternativna objašnjenja prethodno dobivenih efekata spola (npr. ljubomora kao individualna razlika). Jednako je replicirano da uvjet nije pokazao značajan efekat na strah od smrti, ali je strah od smrti uslijed oboljenja COVID-19 bio najsnažniji prediktor općeg straha od smrti. Uz to, parcijalizacija efekta ostalih irelevantnih varijabli smanjila je efekte scenarija na procjenu seksualne i svakodnevne moralnosti koji su postali marginalno značajni, ali je tendencija veće osude u uvjetu Edipalnog poraza ostala ista. Iako su studije na razini ispitivanja Edipovog kompleksa kao potencijalne fiksacije na falusni stadij veoma zanimljive, metodološki je izazovno pokazati parcijalizirani rezidual Edipovog kompleksa, uzimajući u obzir veliki raspon konfundirajućih varijabli kojima se mogu objasniti ishodi jednako očekivani kao i kod nerazriješenosti Edipovog konflikta.

Period latencije

Ovo je prividno miran period u psihoseksualnom razvoju i traje od rane školske dobi do ulaska u pubertet. Djeca su okupirana školskim obavezama i hobijima, dok je njihova primarna briga u periodu latencije percepcija sebe u usporedbi s vršnjacima. Neuspjeh u postizanju ravnopravnog statusa vršnjaka može uzrokovati neravnotežu i ego učiniti krhkim. Prema mišljenju Noltemeyera i sur., (2012), odbijanje i prihvatanje od vršnjaka ovisi o društvenim, emocionalnim i kulturnim normama. Ukoliko se dijete prema ovim faktorima ne uklapa u većinu, može biti odbačeno od vršnjaka, što će doprinijeti da osjećaji 'manje vrijednosti' postanu dominantni. Unutar psihoseksualnog razvoja ova je faza izravno povezana s 'latentnom fazom',

u kojoj je seksualna motivacija uspravna zbog potrebe djeteta da se uklopi i prilagodi društvenim normama, pojačavajući važnost poistovjećivanja s vršnjacima (Noltemeyer i sur., 2012).

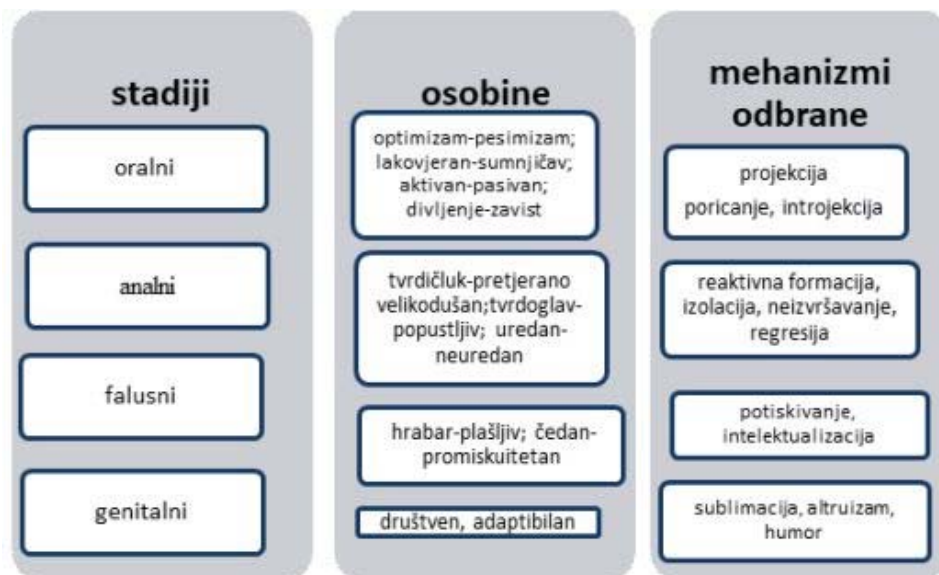
Genitalni stadij

Nakon prolaska kroz tri prethodna stadija i pod uvjetom da osoba nije ostala fiksirana za oralni, analni ili falusni stadij, u genitalnom stadiju se razvijaju zreliji interpersonalni odnosi. Pubertet označava ponovno buđenje seksualnog cilja i početak interesa za genitalije. Tijekom puberteta, dvofazni seksualni život osobe ulazi u drugu fazu, koji je razlikuje od infantilnog razdoblja (Freud, 1923/1961b). Adolescenti se odriču autoerotizma i svoju seksualnu energiju usmjeravaju prema drugim osobama, umjesto prema sebi. Drugo, u ovom životnom periodu osobe su reproduktivne. Treće, iako zavist prema falusu može i dalje postojati kod djevojaka, vagina konačno dobiva isti status za njih koji je falus imao u infantilnom seksualnom razdoblju. Paralelno, dječaci sada na ženski spolni organ gledaju kao na traženi objekt, a ne kao na izvor traume. Četvrto, cijeli seksualni nagon poprima potpuniju organizaciju, a sastavni nagoni koji su djelovali donekle neovisno tijekom ranog infantilnog razdoblja dobivaju neku vrstu sinteze tijekom adolescencije. Dakle, usta i usna duplja, anus i druga područja koja stvaraju zadovoljstvo imaju pomoćnu ulogu u odnosu na genitalije, koji postaju nadmoćna erogena zona. Ova sinteza Erosa, povišena važnost statusa vagine, reproduktivne sposobnosti seksualnog nagona i sposobnosti ljudi da usmjeravaju libido prema vani radije nego na sebe, predstavljaju glavne razlike između infantilne i odrasle seksualnosti. Međutim, na nekoliko drugih načina Eros ostaje nepromijenjen. On može da potiskuje seksualne želje, da ih sublimira ili izražava u onaniji ili drugim seksualnim aktivnostima. Podređene erogene zone također nastavljaju biti prijenosnici erotskog užitka. Usta i usna duplja, naprimjer, zadržavaju mnoge od svojih infantilnih aktivnosti; osoba ne siše palac, ali prekomjerno konzumira cigarete ili preferira dugotrajno ljubljenje (Feist i sur., 2018).

Vježba:

Razmislite o razvojnim stadijima Pinokijevog psihoseksualnog razvoja. Je li Pinokio ostao fiksiran na nekom od stadija? Obrazložite zašto tako mislite.

U razvojnim stadijima ličnost se brani od anksioznosti koja nastaje u konfliktima između ida i ega (razvoj neurotične anksioznosti) ili sukoba između ega i superega (razvoj moralne anksioznosti). Fiksacija za pojedinačne stadije psihoseksualnog razvoja determinira korištenje određenih mehanizama odbrana (Slika 5.3). Odnosno, fiksacija za niže razvojne stadije rezultirat će korištenjem nezrelijih mehanizama odbrane. Ovu hipotezu razradio je psihoanalitičar Maddi (1972, prema Popoviću, 1999), koji je naveo da su glavni mehanizam odbrane kod oralnih tipova: *projekcija, poricanje i introjeksija*. Analni karakteri koriste mehanizme odbrane: *intelektualizaciju, reaktivnu formaciju, izolaciju i neizvršenje*. Glavni mehanizam odbrane falusnog tipa ličnosti je *potiskivanje*, dok genitalni tipovi koriste zrele mehanizme odbrane (*sublimaciju, humor, altruizam, anticipaciju i supresiju*).

Slika 5.3. Prikaz osobina ličnosti i mehanizama odbrane kao fiksacija za određeni stadij psihoseksualnog razvoja (Kolenović-Đapo i sur., 2015., str. 41).

Psihoanalitička perspektiva smatra da razvoj mehanizama odbrane korespondira stadijima psihoseksualnog razvoja, odnosno razvoja strukture ličnosti. Za upotrebu zrelijih mehanizama odbrane neophodno je da ego bude dobro integriran u odnosu na druge dvije komponente ličnosti. Dominantnost ida, kako smo naveli, doprinosi infantilnom ponašanju, što

se na razini odbrana ličnosti manifestira upotrebom nezrelih mehanizama odbrane (naprimjer, projekcije i regresije). Dominantan superego proizvodi osjećanje krivnje, te će ove osobe koristiti neurotične mehanizme odbrane. Iako je razvijenost psihičke strukture bitna u uspostavljanju hronološkog pojavljivanja odbrambenih mehanizama, Anna Freud (1936) smatra da se potiskivanje i sublimacija javljaju kasnije u razvoju pojedinca, dok procesi kao što su regresija, okretanje protiv sebe ostaju vjerovatno neovisni od stupnja koji psihička struktura dosegne i isto tako su stari kao i konflikti između instinktivnih prohtjeva i prepreka koje se pojavljuju na putu njihovih razrješenja. Svjesna razlika između iskustvenog i teoretskog gledišta, Anna Freud je u konačnici smatrala da je možda besmisleno tragati za redosljedom razvoja mehanizama odbrane. Kontradiktornost možemo vidjeti na primjeru potiskivanja. Ako se potiskivanje javlja kasnije u razvoju, kako je moguće da malo dijete ispoljava simptome iz spektra neuroza, a prema psihoanalizi, prethodnik neurotskih simptoma je potiskivanje (Kolenović-Đapo i sur., 2015). Međutim, autori Hartmann i suradnici (1964, prema Kondić, 1987), misle da se u formiranju ličnosti razvijaju psihički mehanizmi koji su istovremeno i u funkciji odbrane. Tako, navedeni autori smatraju “da su projekcija i introjeksija prvi mehanizmi odbrane koji imaju funkciju da odvoje *ja* od *ne-ja*; dok je poricanje početna faza u eliminiranju svih uznemirujućih stimulusa” (str. 160). Hartmann (1939) ove mehanizme posmatra primarno kao refleksne radnje novorođenčeta s ciljem prilagodbe, koji kasnije u životu mogu funkcionirati kao mehanizmi odbrane. Navedene pretpostavke je provjerio (Cramer, 1997) u longitudinalnoj studiji. Nalazi studije su pokazali da ipak postoji određeni razvojni trend u korištenju mehanizama odbrane (Cramer, 1997). S obzirom na kognitivni razvoj djeteta, očekivano je da će se načini odbrane kretati od jednostavnijih ka složenijim. Uz kognitivni razvoj, pojam o sebi postaje sve složeniji. Obrada informacija o sebi i svojim iskustvima zahtijeva kompleksniju i sofisticiraniju upotrebu mehanizama odbrane. Na primjeru humora kao mehanizma odbrane znamo da se djeca ne mogu šaliti na vlastiti račun jer nisu kognitivno zrela, a adolescenti jer su hipersenzibilni na vlastiti pojam o sebi.

Negiranje i projekcija su dva glavna mehanizma odbrane kod djece predškolskog uzrasta, što se primarno objašnjava jednostavnošću kognitivnih shema i razvoja pojma o sebi. Dvogodišnjak u ovoj dobi spoznaje da ima svoje ja, što utječe na njegovu percepciju. Sukladno ovom procesu,

percepcija da je njegovo Ja ugroženo izaziva negativizam kod dvogodišnjaka (prepoznatljivo dječije „*Neću*“). Naprimjer: dijete koje je uništilo igračku, negira da je to napravilo i odgovornost pripisuje nekoj drugoj osobi ili liku iz crtica (Kolenović-Đapo i sur., 2015). U longitudinalnoj studiji, Cramer (1997) je pratio dvije godine dva uzorka djece, jedan uzorak su činila djeca u dobi od 6.6 godina, a u drugom uzorku su bila djeca dobi od 9.6 godina, te je došao do nalaza da djeca koriste najčešće projekciju i identifikaciju.

Dijete školske dobi, „smatra“ da je dobilo lošu školsku ocjenu jer ga učitelj ne voli ili ako ne dobije očekivani broj bodova na pismenom radu, taj neuspjeh pripisuje nastavniku „koji mu je oduzeo bodove“ (primjer projekcije). Identifikacija s roditeljima je glavni mehanizam odbrane koji doprinosi razvoju ličnosti, jer poistovjećivanje s roditeljima djetetu zadovoljava njegovu primarnu potrebu za sigurnošću.

Razvoj ličnosti je vezan za određenu razvojnu dob, ali korištenje mehanizama odbrane se prvenstveno odnosi na fiksaciju ličnosti za određeni stadij, što implicira da osoba bez obzira na životnu dob može upotrebljavati nezrele načine odbrane. Potpuniji odgovor na pitanje koji su mehanizmi odbrane karakteristični za određeni razvojni period i zašto, trebamo tražiti u drugim teorijskim perspektivama, prvenstveno u kognitivnim teorijama, razvojno-socijalnim i socijalno-kulturalnim teorijama.

Pod utjecajem Freuda, istraživanja su usmjerena na proučavanje anksioznosti i mehanizama odbrane. Prema psihodinamskom shvatanju, anksioznost je nužna za razvoj ličnosti, što implicira da su odbrane ega od anksioznosti do određene granice prihvatljive i normalne, ako njen intenzitet prelazi ove granice može se tretirati kao problem odbrane od neuroze ili kao poremećaj u ponašanju (Krstić, 1988). S obzirom na to da mehanizmi odbrane imaju prvenstveno protektivnu ulogu, prema mišljenju Cramera (1997), navedene funkcije odbrambenih mehanizama bi trebale biti važnije u istraživanjima mehanizama odbrane od naglašavanja njihove funkcije kao zaštite od anksioznosti. Međutim, u starijim koncepcijama primarno je naglašavana ova potonja funkcija. Značaj mehanizama odbrane u zaštiti od anksioznosti prepoznatljiv je i u drugim pristupima tumačenja ličnosti. Prema Cattellu (1978), mehanizmi odbrane su opravdali svoju postojanost u aplikativnoj psihologiji. Učestalost korištenja mehanizama odbrane je kriterij na osnovu kojeg možemo predviđati psihoterapijske učinke. Njihova primarna funkcija je pomoći loše prilagođenoj osobi da se lakše nosi sama sa sobom.

5.3 Odbrambeni mehanizmi

Iz prethodnog poglavlja ste mogli steći grubu skicu o mehanizmima odbrane koje svi mi koristimo kako bi svakodnevnicu učinili podnošljivijom. Iz Freudove teorije razvijeni su mehanizmi odbrane koji predstavljaju automatski psihički odgovor u situacijama kada je ugrožen ego. Ranjivom egu treba da se odbrani od napada koji proizlaze ne samo iz intrapsihičkog sukoba ida, ega i superega, već i iz neumoljive realnosti. Bez odbrana ega, ličnost bi bila ogoljena. Odbrambeni mehanizmi su ekonomični (štede psihičku energiju), automatski se aktiviraju i svaki od njih zahtijeva distorziju. Korištenjem zrelih mehanizama pojedinac blago do umjereno distorzira realnost, dok pojedinci koji koriste nezrele i neurotične odbrambene mehanizme realnost distorziju na kontinumu umjereno do ekstremno. U konačnici, pojedinci koji koriste patološke mehanizme ekstremno distorziraju realnost.

Freud je smatrao da je potiskivanje glavni mehanizam odbrane iz koje se razvijaju ostale odbrane ličnosti te je prema kriteriju vremenskog slijeda otkrivanja, potiskivanje prvi mehanizam odbrane. Iz potiskivanja su razvijeni svi ostali odbrambeni mehanizmi. Ostale mehanizme odbrane je majstorski objasnila njegova kćer Anna Freud. Iz njihovih radova možemo zaključiti da su mehanizmi odbrane: (1) glavno sredstvo za rješavanje intrapsihičkih konflikata, (2) nesvjesni su, (3) međusobno se razlikuju, (4) reverzibilni su i (5) mogu biti adaptivni i patološki (Kolenović-Đapo i sur., 2015).

U ovoj knjizi prikazat ćemo glavne/osnovne odbrambene mehanizme. Detaljnije spoznaje o mehanizmima odbrane možete pročitati u knjizi *Psihološki mehanizmi odbrane: Teorijski pristupi, klasifikacija i vodič za vježbe*, autora Kolenović-Đapo i sur., (2015). (dostupno na stranici e-izdavaštvo Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu).

Represija (potiskivanje)

Represija je glavni mehanizam odbrane, smatra se univerzalnim psihičkim procesom koji je osnova za razvoj ličnosti (Fulgosi, 1990), i temelj je na kojem je izgrađeno zdanje psihoanalize. Potiskivanje je „rodno mjesto nesvjesnog kao posebne cjeline izdvojene od ostatka psihičkog života“ (Laplanche i Pontalis, 1984, str. 328). Tijekom psihoanalize Freud je opazio

da su njegovi klijenti potisnuli neprijatna životna iskustva. Potiskivanje se manifestiralo na dva načina: klijenti se nisu mogli sjetiti negativnih emocionalnih iskustava, ili su bili u otporu u trenucima kada su potisnuta negativna iskustva trebala isplivati na površinu. U studiji „*Represija*“, Freud (1915/1963) navodi: „da je suština represije u njenoj funkciji da odbija i čuva nešto izvan nesvjesnoga“ (str.105). Freud je razlikovao dvije faze represije: primarnu i pravu represiju. Primarna represija se sastoji od poricanja ulaska u svijest mentalnih predstava instinktivne prirode. Prava represija derivira potisnute instinktivne predstave ili naučene misli različitog porijekla koje su povezane s tim mislima. Prednost korištenja potiskivanja je što osoba blokira anksioznost, dok je nedostatak ovog mehanizma odbrane što u procesu inhibiranja anksioznosti ego troši mnogo psihičke energije. Utrošena energija se ne može investirati u konstruktivne aktivnosti. Nemogućnosti svjesnog ispoljavanja neprijatnog materijala dovodi do smanjene kontrole ega, te se potisnuti materijal “ispušta” u snovima, maštanju, pogreškama u govoru ili pisanju i propustima da nešto uradimo (Kolenović-Đapo i sur., 2015).

Potiskivanje je neurotična odbrana ega. Od svih mehanizama odbrane potiskivanje je pobudilo najveće interese istraživača. Prva laboratorijska istraživanja represije odnosila su se na testiranje hipoteze Kurta Lewina, koji je u okviru topološkog prikaza dinamike ličnosti pretpostavio da napetost traje sve dok se ne ostvari lokomocija, odnosno dok se ličnost ne pomjeri iz jednog životnog prostora u drugi koji je cilj njene aktivnosti (Fulgosi, 1990, str. 202). Drugim riječima, Lewinovu pretpostavku o lokomociji, provjerila je Zeigarnikova (1927, prema Fulgosi, 1990), polazeći od ideje da će ispitanici bolje pamti zadatke koje nisu uspjeli riješiti, od uspješno riješenih zadataka. Dobiveni nalazi su potvrdili njenu hipotezu, te je *Zeigarničin efekat* o potiskivanju doprinio teorijama zaboravljanja. Istraživanja koja su uslijedila verificirali su drugi istraživači, ali samo u situacijama kada je ego uključen i kada je aktivirana prijetnja ličnosti. Ovaj efekat nazvan je Rosenzweigov efekat.

Općenito, rezultati istraživanja daju djelomičnu podršku frejdovskom poimanju potiskivanja. Potvrđeno je da ljudi potiskuju negativna iskustva kako bi zaštitili sliku o sebi, ali ne svi. Od osamdesetih godina prošlog stoljeća, istraživači iz psihologije ličnosti su se usmjerili na istraživanja tzv. potiskivača.

Davis i Schwartz (1987) su proveli studiju na tri grupe ispitanika. Jednu grupu su činili potiskivači, a druge dvije grupe nepotiskivači; jednu od ove dvije grupe činili su visoko anksiozni, a drugu nisko anksiozni (svakako su istraživači u pretestu izmjerili anksioznosti). Sudionici su u istraživanju imali dva zadatka; prvi je bio da se dosjete bilo kojeg događaja iz djetinjstva, a drugi zadatak je da se prisjete najranijeg iskustva uz osnovne emocije: sreću, tugu, ljutnju, strah i čuđenje. Potiskivači su se za razliku od nepotiskivača dosjećali ranih životnih događaja, ali uz manje negativnih emocija. Nadalje, njihova sjećanja su povezana s negativnim emocijama ali na događaje iz kasnijih perioda života. Ovi nalazi su bili potvrda psihoanalitičkog shvatanja potiskivanja. Međutim, istraživači su bili zainteresirani da “odgonetnu” prepreku koja potiskivače sprečava da se prisjećaju događaja s negativnom emocionalnom valencom. Brojni istraživači su pretpostavili (Hansen i Hansen, 1988; Shimmach i Hartmann, 1997), da potiskivači emocionalna iskustva kodiraju na drugačiji način od nepotiskivača. Wegner i Pennebaker (1993) su pokazali da potiskivanje uzbudljivih misli dovodi do indukcije negativnih afekata što posljedično utječe na to da su pojedinci preokupirani nekontroliranim mislima i iracionalnim idejama. U ovim istraživanjima, jedna grupa ispitanika je dobila uputu da ne misli o seksu, a druga grupa da misli o seksu. Ova instrukcija je kod obje grupe proizvela emocionalno uzbuđenje. Međutim, uputa da potisnu misli na ispitanike je djelovala tako da budu preokupirani tim mislima, što je kod njih izazvalo ponovno emocionalno uzbuđenje. Generalni nalaz upućuje da potiskivanje uzbudljivih misli ima potencijalno veću snagu da se s tim mislima aktivno bavimo, nego kada želimo o njima namjerno misliti.

U većini slučajeva potiskivanje je nesvjesno, međutim ono se može odvijati i na svjesnoj razini. Kada smo motivirani da izbjegnemo nešto što smo uradili, a što nije sukladno našim internaliziranim vrijednostima, taj „materijal” svjesno potiskujemo i izbjegavamo da se u mislima njime aktivno bavimo. Zapravo, današnje spoznaje pokazuju ”da je funkcija potiskivanja zaštita vlastite ličnosti od negativne socijalne evaluacije, a ne kako se ranije smatralo zaštita od svjesnosti vlastitih slabosti” (Caprara i Cervone, 2003, str. 427). Dakle, pogreške u govoru i pisanju mogu se dogoditi uslijed potiskivanja, baš kako je Freud pretpostavio. Naprimjer, jedna gospođa je u iščekivanju operacije tumora pisala studiju o humoru. Uronjena u pisanje, tek kada se vratila čitanju teksta uvidjela je da je umjesto riječi humor, pisala “tumor doprinosi psihološkoj dobrobiti”;

“tumor je obilježje zdrave i samoaktualizirane osobe”... Međutim, pogreške u govoru mogu se dogoditi uslijed umora kada nam kočnice popuste. Brojni su i primjeri kada se potiskivanje odvija zbog straha od negativne socijalne evaluacije. Naprimjer, supružnik potiskuje da ima ljubavnicu te na društvenim mrežama kompulzivno postavlja fotografije sa suprugom na kojima romantizira njihov odnos.

Nova studija je pokazala da bi, suprotno uvriježenom vjerovanju, potiskivanje moglo imati i pozitivne efekte na mentalno zdravlje (Mamat i Andersen, 2023). Studija je bila usmjerena na trening potiskivanja negativnih ili neutralnih misli na uzorku ispitanika iz 16 zemalja. Potiskivanje je imalo efekat na smanjivanje negativnih misli i na reduciranje anksioznosti. Sudionici koji su potiskivali negativne misli izvijestili su o slabijoj anksioznosti, negativnom afektu i depresiji, a najveću korist od treninga imali su ispitanici sa anksioznošću kao crtom ličnosti koji su ujedno doživjeli i posttraumatski stres izazvan pandemijom COVID-19. Pozitivni efekti treninga na reduciranje depresije i negativnog afekta bili su perzistentni i tri mjeseca nakon treninga potiskivanja (Mamat i Andersen, 2023).

Formirana reakcija ili reaktivna formacija

Reaktivna formacija je klasificirana u neurotične odbrane. Svako od nas zatekne samog sebe u situacijama kada reagira suprotno od onoga što u tom trenutku osjeća. Nasmiješimo se ili ispoljimo posebnu ljubaznost prema osobi koja nam je antipatična; razveselimo se gostima “baš ste nas obradovali dolaskom” (koje bismo najradije izbjegli), ili u trenucima ljutnje prema bliskoj osobi pokazujemo pretjeranu brigu. Navedeni primjeri ilustriraju formiranu reakciju – mehanizam odbrane koji se smatra više svjesnom, nego nesvjesnom odbranom. Proces ispoljavanja formirane reakcije prolazi kroz dvije faze. U prvoj fazi dolazi do potiskivanja nepoželjnih impulsa, a u drugoj fazi, na svjesnoj razini, impulsi se ispoljavaju na suprotan način od inicijalnog (Fulgosi, 1990). Jedno od glavnih obilježja reaktivne formacije je pretjerano ponašanje koje može, kako je to Freud pretpostavio, imati opsesivno-kompulzivne oblike. Formirana reakcija je moćan mehanizam odbrane kada se koristi s ciljem da se osoba distancira od aktivnosti u kojima se anksioznost najlakše ispoljava. Istovremeno, može imati negativne društvene konsekvence zbog svoje jake reakcije (Krech i Crutchfield, 1958). Iz perspektive socijalne psihologije, u osnovi formirane reakcije su self-prezentacijske

strategije (Cramer, 2000). Pretjerano ispoljavanje pozitivnih ponašanja prema ciljnim grupama ili pojedincima koji su meta naših predrasuda je manifestacija reaktivne formacije. Prema mišljenju Kolenović-Đapo i sur. (2015), reaktivna formacija je ekvivalent modernim predrasudama, koje se definiraju kao „nepredrasudno ponašanje pred drugima, dok se u sebi zadržavaju predrasudni stavovi“ (Aronson i sur., 2005, str. 492).

Racionalizacija

Racionalizacija ili odbrana od neuspjeha ili iracionalni izgovor za dogovor je nezreli mehanizam odbrane. Jedan od temeljnih socijalnih motiva je održavanje pozitivne slike o sebi. Unatoč tome što je teško (premda, ne i nemoguće) odrediti koji nam odbrambeni mehanizam najviše pomaže u održavanju pozitivnog self imidža, pretpostavljamo da bi racionalizacija prva stigla do cilja. Psiholog Munn (prema Petzu, 1992, str.364) je kazao: „Sve je u životu racionalizacija (bez nje biste poludjeli) i ovo što vam sada govorim shvatite kao racionalizaciju“. Procesi koji su u osnovi ovog mehanizma, u povijesti su označavani različitim imenima: fikcije, zablude, ideologija, deriviranje, hipokrizija i mit (Allport, 1961/1991). Racionalizacija je traženje dobrih razloga koji će zamijeniti stvarne razloge neuspjeha. Koristeći racionalizaciju, pojedinac rješava emocionalni konflikt prikrivajući stvarnu motivaciju za svoje misli i osjećanja tako što priprema netačna objašnjenja ili objašnjenja koja će ga umiriti (DSM-IV, 1996). Navedena definicija racionalizacije korespondira frejdovskom poimanju racionalizacije; osoba izmišlja blage i prihvatljive razloge kako bi se uklopili u njegovu emocionalnu shemu (Kolenović-Đapo i sur., 2015). Za razliku od Freuda, Bartlett (1932, prema Erdelyi, 1993), smatra da do racionalizacije dolazi zbog „potrebe uma“. Pojedinac suočen s određenom situacijom koja se ne uklapa u njegove već postojeće kognitivne sheme, kreira razloge kojima objašnjava zašto se određeni događaj desio baš na taj način. U ovom procesu pojedinac sadržaje prilagođava sebi, iskrivljuje ih i stvara konstrukcije novih sadržaja u pamćenju. Među autorima postoji konsenzus u mišljenju da je racionalizacija produkt iskrivljavanja, ali se razlikuju u tumačenjima što je funkcija racionalizacije. Za Freuda cenzura (u ovom slučaju distorzija realiteta) u službi je redukcije emocionalnog konflikta, dok za Bartletta racionalizacija ima svoju kognitivnu svrhu, a događaji prizvani u sjećanju osobu čine više senzibilnom (Erdelyi, 1993).

U literaturi su opisane dvije forme racionalizacije: „kiselo grožđe“

(*omalovažavanje objekta koji nam se sviđa*) i „**slatki limun**“ (*uljepšavanje objekta koji nam nije dopadljiv*). Poput lije iz Ezopove basne, koja nije mogla dosegnuti grožđe, pa je kazala „svakako je kiselo“, i mi se ponašamo slično. Kada ne možemo dosegnuti nešto što želimo, kažemo: „*Ionako to nije za mene*“. Za razliku od reakcije „kiselo grožđe“, „slatki limun“ uključuje potcjenjivanje neugodne situacije. Nakon prekida dugogodišnjeg prijateljstva, tipične su izjave „*Sve je s razlogom, život mi je postao kvalitetniji, riješila sam se smarača*“. Racionalizacija više nego bilo koji odbrambeni mehanizam utječe na zavaravanje pojedinca.

Projekcija

Projekcija ima dugu tradiciju u psihologiji i originalno se definira kao „nesvjesno pripisivanje drugima naših osobina, želja, namjera“ (Fulgosi, 1990, str. 55). Projekcija je odbrambeni mehanizam koji je svoj razvoj započeo u psihoanalizi. Razvojem socijalno-kognitivne psihologije projekcija je osigurala sebi drugačiji status (koji će vam biti prihvatljiviji), jer su socijalno-kognitivni psiholozi empirijskim putem utvrdili mehanizme koji aktiviraju projekciju. Projekcija je proces koji je svojstven i ljudima i životinjama; i jedni i drugi koriste selektivnu percepciju (Laplanche i Pontalis, 1984). Životinje opažaju podražaje koje usmjeravaju njihovo ponašanje. Za razliku od životinja, ljudi se usmjeravaju i na stimuluse socijalne okoline, te sukladno individualnim obilježjima, selekcioniraju podražaje koje će percipirati i na koje će reagirati. S obzirom na upotrebnost vrijednost projekcije u svakodnevnom životu, ovo je jedan od mehanizama odbrane koji je, uz potiskivanje, privukao najveću pažnju istraživača.

Iako je Freudova hipoteza o mehanizmu djelovanja projekcije manje-više prihvaćena, istraživači su nakon Freuda pokušali doći do odgovora na suštinsko pitanje, koji su mehanizmi u osnovi projekcije. Prema Freudu, projekciju aktivira transfer. U ovom smislu transfer ne trebamo shvatiti isključivo kao proces karakterističan u psihoanalizi (koji ima funkciju redukcije nagona) već kao prošireni koncept koji neke osobe koriste u svakodnevnom interpersonalnim relacijama (Kolenović-Đapo i sur., 2015). U rasvjetljavanju odnosa između transfera i projekcije, koji posreduje projekciji ili ipak uzrokuje njenu aktivaciju, u okviru socijalno-kognitivne domene, transfer je definiran kao proces koji nastaje uslijed aktivacije znanja o sebi i drugima. Autori Andersen i sur., (1995), ovako shvaćen transfer doveli su u vezu s konstruktom *hronične dostupnosti* (Higgins, 1996).

Naime, Andersen i suradnici (1995) smatraju da su znanja o značajnim drugim osobama dostupne sheme, koje se aktiviraju u situacijama kada upoznajemo novu osobu. Ili da pojednostavimo, u procesu razvoja selfa pojedinac stječe znanje o tome „ko je“, prvenstveno na osnovu informacija o sebi, od značajnih drugih osoba (roditelja, braće i sestara, odgajatelja, učitelja, vršnjaka). Uporedo sa stjecanjem znanja o sebi, pojedinac stječe i znanja o obilježjima značajnih drugih (Kolenović-Đapo i sur., 2015). Ove mentalne predstave o drugima, prema Andersenu i sur. (1995) čine hronično dostupno znanje koje upravlja pojedinčevim percepcijama nedavno upoznatih osoba. Visoko dostupno znanje o drugima prenosi se na nove situacije. Dobro dokumentirani istraživački nalazi Andersena i suradnika, potvrdili su opću pretpostavku da ljudi nastoje transferirati na „nove poznanike misli i osjećanja koja su imali u odnosu na značajne druge osobe“ (Caprara i Cervone, 2005, str. 431).

Laboratorijski nalazi Newmana i suradnika (1997), u istraživanjima kognitivnih procesa koji mogu navesti osobe da projiciraju svoje nesvjesne misli na druge, pokazuju najprije da se ovaj proces zaista dešava, a u objašnjenju ovog fenomena autori se također kao Andersen i suradnici (1995) pozivaju na hipotezu *hronične dostupnosti* (Higgins i King, 1981, prema Pervinu i sur., 2005). Naime, poput mentalnih predstava o značajnim drugima ljudima, svako od nas ima znanje o sebi. Naše vlastito ja (pojam o sebi) percipiramo u terminima pozitivnih i/ili negativnih atributa. Podsjećamo vas da smo skloniji o sebi misliti i prosuđivati na temelju pozitivnih atributa, a nepoželjne ili negativne attribute potiskujemo ili negiramo (Kolenović-Đapo i sur., 2015). Newman i suradnici (1997) pokazali su da kod drugih percipiramo upravo vlastite nepoželjne osobine. S obzirom na sklonost ljudi da se živo i aktivno dosjećaju svojih pozitivnih obilježja, a nastoje potisnuti negativne strane svoje ličnosti, iako zvuči paradoksalno, Wegner i Wenzlaff, (1966, prema Kolenović-Đapo, 2015), su pokazali da proporcionalno ljudskoj želji da svoja negativna obilježja „zaborave“, povećava se kognitivna dostupnost negativnih atributa. Poput opće sklonosti da nove poznanike percipiramo na osnovu pohranjenih informacija o značajnim drugim osobama, tako postoji tendencija da svoje hronično dostupne nepoželjne osobine projiciramo na druge osobe. Naprimjer, prijateljicu smo zamolili da nam pravi društvo dok čekamo termin kod stomatologa. Ona nam kaže da „ne može jer je umorna“. Ako smo egoistični onda ćemo reći da je ta osoba sebična. Neko drugi

će isto ponašanje okarakterizirati drugim atributima (“lijena je”). Naše interpretacije ovise o dostupnosti znanja o vlastitim negativnim atributima.

O nalazima sjajnih eksperimenata o projekciji sugeriramo da više pročitate u knjizi *Psihološki mehanizmi odbrane: Teorijski pristupi, klasifikacija i vodič za vježbe*.

Regresija

Riječ regresija znači “vratiti se unatrag”. Dakle, regresija kao mehanizam odbrane označava sve infantilne reakcije odrasle osobe kada se nađe u situacijama frustracije ili stresa. Neki od primjera za regresiju su: Studentica koja je promijenila mjesto boravka radi studija, u mjesecima prilagodbe spava sa svojim medvjedićem. Tridesetogodišnjak kojeg je ostavila djevojka plače zbog prekida veze s partnericom. Regresiju možemo najbolje objasniti preko stupnjevitih razvojnih teorija ličnosti, kao što su Freudova teorija psihoseksualnog razvoja i Eriksonova psihosocijalna teorija. Prolazeći kroz različite razvojne stadije ili faze, pojedinac treba razriješiti određene krize ili usvojiti tipične zadatke karakteristične za taj razvojni period. Uspješno razrješenje krize dovodi do formiranja osobina ličnosti ili u protivnom do fiksiranja za prethodni stadij, čime je onemogućen daljnji rast i razvoj ličnosti. Na primjeru Freudove psihoseksualne teorije, osoba fiksirana za oralni stadij u odrasloj dobi previše konzumira cigarete, stalno žvače žvakaću gumu ili puno priča. Psihoanalitičari smatraju da se trudnice u prva tri mjeseca ponašaju regresivno: imaju averziju prema određenoj vrsti hrane, izraženu potrebu za spavanjem, pretjerano su osjetljive što su ponašanja karakteristična za malu djecu (prim. autora: ove promjene treba shvatiti kao hormonalne promjene). Školski primjer regresije (koji možete naći u bilo kojem udžbeniku iz psihologije) jeste vraćanje odrasle osobe roditeljima u situacijama bračnog konflikta.

Poricanje

U većini udžbenika autori poricanje i negiranje koriste kao sinonime. Međutim, ova dva mehanizma odbrane dijele neka zajednička obilježja, ali se i značajno razlikuju. Laplanč i Pontalis (1992), smatraju da je poricanje snažniji izraz od negacije; ne odnosi se samo na tvrdnju koja se negira već i na odricanje od nečega. Zapravo, poricanje je jedna vrsta potiskivanja, koja je bezazlena (prema Allportu, 1961/1991), od sebe odbijamo ono što nije podudarno našem životnom stilu, a da se pri tome ne nosimo s lošim

posljedicama. Naprimjer, osoba koja vodi jednoličan način života, poriče da je tako. Razlika između ova dva mehanizma odbrane je i u njihovoj klasifikaciji; poricanje je nezrela odbrana, a negacija neurotična odbrana. U DSM -IV, negacija je uvrštena na drugu razinu (nakon zrelih odbrana) u grupu odbrana *psihičke inhibicije*, a poricanje je na četvrtoj razini označenoj kao *nepriznavanje neugodnih i neprihvatljivih impulsa ili misli* (prema Kolenović-Đapo i sur., 2015). Slično mišljenje je iznio Kernberg (1975, prema Westen, 1985), smatrajući da je poricanje viši oblik negacije, koji je u značajnoj mjeri povezan s potiskivanjem i bliži mehanizmu izdvajanja. Westen (1985, prema Kolenović-Đapo i sur., 2015), poricanje smatra nekontroliranom fantazijom koja se isprepliće s realnošću. Prema Crameru (2006), poricanje je pogrešan reprezent misli ili iskustava koji bi u slučaju ispravne percepcije bili uznemirujući za pojedinca. Prema tome, poricanje funkcionira prema principu ignoriranja. Zapravo, Cramer (1991) sugerira da ignoriranje karakteristično za poricanje uključuje različite obrasce koji se mogu smatrati formama poricanja. To su: fantazije, negacija, umanjivanje ili preuveličavanje „snage“ nekog događaja, perceptivne odbrane ili pak ismijavanje situacije u kojoj se pojedinac našao.

Zapravo, kada su okolnosti previše neugodne, pojedinac poriče da je tako. Kod suočavanja s bolešću, poricanjem se blokiraju osjećanja i osoba izbjegava da razmišlja o bolesti. Tako ove osobe ne vode brigu o sebi, izbjegavaju liječničke preglede i odbijaju pomoć najbližih (Malone i sur., 2013). Poricanje u blažem obliku uključuje uporno odbijanje ili ignoriranje kritike i često ovi pojedinci ne uspijevaju primijetiti zašto su ostali ljuti na njih. U nekim slučajevima osobe koje koriste poricanje odbacuju i pomisao koja bi ukazivala da ih partner vara (Atkinson i sur., 1983). Ekstremni oblik poricanja je fantomski ud nakon amputacije noge ili ruke (Maltaby i sur., 2010). Navedeni primjeri nam ukazuju da se poricanje, bez obzira na to što pripada klasteru nezrelih odbrana, često koristi u svakodnevnom životu. Poricanje funkcionira na svjesnoj razini i prema mišljenju Kulenovića (1989), ovisi o efikasnosti ega koja se odnosi na svjesne percepcije u odnosu prema realitetu. Međutim, ovaj kataloški pregled definicija poricanja ne odgovara nam na glavno pitanje o funkciji i učestalosti korištenja ove odbrane. Baumeister i sur. (1998), su analizom rezultata istraživanja iz psihologije ličnosti i socijalne psihologije došli do zanimljivih podataka. Naime, autori izvještavaju da je, s jedne strane, vrlo malo dokaza koji upućuju da ljudi sistematski poriču stvarne događaje,

posebno kada je realnost „opipljiva“. Naprimjer, osoba koja je slomila nogu neće poricati ovaj događaj. U ovom slučaju koristit će neku drugu odbranu prikladniju za ovaj stresni događaj. S druge strane, puno je podataka koji ukazuju da ljudi rutinski odbacuju informacije koje su prijatna njihovom samopoštovanju. Odnosno, pristrasnost u atribuiranju se najčešće dovodi u vezu s poricanjem. Ovaj podatak može biti zbunjujući jer smo vidjeli da mnogi autori pristrasnost u vlastitu korist objašnjavaju kao oblik negacije. Ali ako poricanje prihvatimo kao viši oblik negacije, onda postaje jasnije zašto osobe odbacuju informacije koje bi bile ugrožavajuće za njihov self. Ako se vratimo na defincije poricanja, vidjet ćemo da je u svakoj od njih naglašeno da pojedinac ignorira ili potiskuje sve misli ili iskustva koji bi mogli imati negativne implikacije za njegovo samopoštovanje.

U velikom broju istraživanja ispitivana je uloga poricanja na akademsko postuguće. Dobiveni rezultati u velikom broju studija (Wyer i Frey, 1983; Schlenker, Weigold i Hallam, 1990; Pyszczynski i sur., 1985, prema Baumeisteru i sur., 1998) pokazuju da studenti i učenici vjeruju da je test loše napravljen kada postignu slabije ocjene, a pozitivno vrednuju testove kada dobiju dobre ocjene. Na ovaj način, davanjem eksternalnih atribucija poriče se osobna odgovornost za neuspjeh. Eksternalne atribucije u koje je inkorporirano poricanje prisutno je u mnogim životnim područjima. Sportaši najčešće neuspjeh atribuiraju pogrešnim odlukama sudaca, lošim terenom, nedostatkom sreće.

Na pitanje kakvi su kratkoročni i dugoročni efekti korištenja poricanja nije jednostavno dati odgovor. U primjerima koje smo naveli, pozivanjem na vanjske faktore kojima opravdavamo neuspjeh, štitimo ili čak uzdižemo samopoštovanje i samopouzdanje. U ovim uvjetima poricanje je adaptivno (Baumeister i sur., 1998). Longitudinalno istraživanje Carvera i Scheiera (1994), pokazuje da poricanje nije u potpunosti efikasno u minimiziranju negativnih emocija vezanih za ishode ispitne situacije. Naime, cilj njihovog istraživanja bio je ispitati u kojoj mjeri načini suočavanja doprinose reduciranju stresne anksioznosti. Autori su dva dana prije ispita izmjerili dispozicijske stilove suočavanja, a zatim su koristili mjere stresa i situacijske načine suočavanja koje su primijenili neposredno nakon ispita i nakon što su objavljeni rezultati ispita. U svim situacijama ispitanici su koristili različite forme poricanja, ali ni u jednoj od navedenih situacija upotreba poricanja nije značajno doprinosila redukciji negativnih afekata.

Međutim, u nekim situacijama poricanje može biti itekako adaptivno. Janoff-Bulman (1992, prema Baumeister i sur., 1998) je sugerirao da poricanje ima važnu ulogu u praćenju oporavka od ozbiljnih traumatskih događaja, kao što su osobne nesreće ili viktimizacija. U prvoj fazi, u ovakvim situacijama Janoff-Bulman (1992, prema Baumeister i sur., 1998), smatra da je generalno prisutno poricanje traume u cijelosti, a zatim se u drugoj fazi reinterpreterira proces, a poricanje polako opada. Također, poricanje je prvi odgovor nakon dijagnosticiranja teške bolesti.

Na osnovu različitih definicija možemo zaključiti da poricanje obuhvata niz drugih odbrana i to prvenstveno negaciju, potiskivanje i izdvajanje. Na osnovu sveobuhvatne analize Baumeister i sur., (1998) izveli su nekoliko važnih zaključaka. Najprije, autori smatraju da je poricanje originalan i učinkovit odbrambeni mehanizam. Međutim, uzimajući u obzir najstrožiju definiciju poricanja koja uključuje neuspjeh senzorne percepcije da prepozna fizičke podražaje povezane s prijetnjom, ovako definirano poricanje nije uobičajena ili uspješna odbrana. Premda postoje neki dokazi perceptivne odbrane, ipak oni uključuju zakašnjelu reakciju prije nego pogrešnu percepciju prijetnje. Moguće je, da se ovaj proces može javiti među osobama s mentalnim bolestima, ali istraživanja u psihologiji ličnosti i socijalnoj psihologiji ne pružaju puno dokaza o perceptivnom poricanju u tipičnoj populaciji.

Baumeister i suradnici (1998) smatraju da postoji dovoljno dokaza za druge oblike poricanja. Tako ljudi odbacuju ili minimiziraju informacije koje su prijetnje njihovom samopoštovanju. Poricanjem pojedinci olakšavaju negativnu povratnu informaciju o svom zdravlju. Konzumenti poricanja odbacuju razne rizike i opasnosti, a ponekad se ponašaju kao psihički snažne osobe. Neke manifestacije poricanja su povezane s visokim samopoštovanjem, prilagodbom i srećom, što pokazuje da poricanje može biti učinkovita odbrana. Premda su neka pitanja i dalje otvorena, Baumeister i suradnici (1998) zaključuju da nema potpunog odgovora kako poricanje funkcionira i da li poricanje stvarno može imati funkciju odbrane samopoštovanja.

Negiranje

Negiranje se definira kao neprihvatanje situacije u kojoj se pojedinac nalazi i svrstava se u prilično jednostavne mehanizme odbrane. Anna

Freud (1936) je detaljnije objasnila procese na kojima se zasniva negacija. Naime, infantilno „ja“ ima privilegiju da unatoč tome što uvijek ima na raspolaganju osjećaj za realnost, negira sve što mu se u toj realnosti ne sviđa. Također, primijetila je da roditelji često favoriziraju negaciju kako bi djetetu osigurali „prividno“ zadovoljstvo ili da ga utješe. Iako su prošla desetljeća od stvaranja, primjeri koje je navela i danas su aktualni u interakciji roditelja s djecom. Naprimjer, roditelji uvjeravaju malo dijete kako je „jak kao tata“, „spretan kao mama“, „hrabar kao vojnik“. Kada je dijete uznemireno što jedan od roditelja putuje, odrasli dijete tješe riječima „*Tata (ili mama) će se odmah ili brzo vratiti*“. Ovaj oblik negacije A. Freud je nazvala *negacija fantazmama*, koja iščezava sintezom ega. U odrasloj dobi aktivirat će se kod pojedinaca kod kojih je doživljaj realnosti poremećen ili doživljaj stvarnosti nije krunisan uspjehom.

Poput drugih mehanizama odbrane negacija uključuje određene distorzije. Negiranje stvarnosti prepoznajemo i u izjavama „*To se meni ne može dogoditi*“, unatoč činjenici da prijetnja postoji (Pervin i sur., 2008). Roditelji čije dijete zaostaje u kognitivnom razvoju, negiraju ovu činjenicu, tražeći dokaze za njegove dobre sposobnosti. Čest oblik negiranja jeste neprihvatanje neugodne povratne informacije kao irelevantne za nas. Socijalni psiholozi su bili skeptični prema konceptu mehanizama odbrane te su skovali druge nazive, koji u osnovi korespondiraju obilježjima pojedinih mehanizama odbrane. Larsen i Buss (2008), smatraju da koncept fundamentalne atribucijske pogreške može biti specifičan oblik negiranja. Pojedinač vlastite uspjehe objašnjava dispozicijski, dok za neuspjeh optužuje okolnosti. Mi bismo prije negiranje postavili šire u koncept atribuiranja u vlastitu korist, te bi oblici negiranja primarno bili *odbrambeni optimizam* („*Ne, to se meni ne može dogoditi*“) i *pozitivne self iluzije*. Upotreba negacije u velikim količinama može nas odvesti u slijepu ulicu iz koje se teško vraća natrag. Međutim, negiranje je u nekim aspektima adaptivno. Kako sugeriraju istraživanja pozitivne self iluzije, koje se često zasnivaju na negiranju, protektivni su faktor za mentalno zdravlje (Taylor i Armor, 1996; Taylor i Brown, 1994; Taylor i sur., 2000).

Sublimacija

Sublimacija je svaki proces kojim se neka karakteristika preobražava u drugu, s tim što je novi oblik etički vredniji (Hudolin, 1968). Sublimacijom (preobražajem, pretvaranjem) kanaliziramo negativne

afekte u konstruktivna i kreativna djela, ili u terminima psihoanalize neprihvatljive seksualne i agresivne porive pretvaramo u društveno korisne aktivnosti (prema Kolenović-Đapo i sur., 2015). Anna Freud (1936) je opisala sublimaciju kao zreli i najnapredniji odbrambeni mehanizam, jer omogućuje djelomičan izraz nesvjesnih poriva u modificiranom i društveno prihvatljivom obliku. Korištenje sublimacije ograničava izražavanje idovih neprihvatljivih zahtjeva, što omogućava ego da manje ulaže energiju u kontroliranju idovih želja (Larsen i Buss, 2008), što u konačnici dovodi do uštede psihičke energije. Prema Fulgosiju (1990), "pravac sublimacije determiniran je mogućnostima investiranja seksualne i agresivne energije u objekte koji imaju zamjensku vrijednost. Zamjenska vrijednost ovisi od dva faktora: od sličnosti zamjenskog objekta s originalnim objektom i u kojoj mjeri društvo dozvoljava zamjenske aktivnosti" (str. 57). Freud je vjerovao da je cjelokupna umjetnost razvijena na mehanizmu sublimacije. Ciljevi sublimacije izražavaju se veoma jasno u postignućima kao što su muzika, likovna umjetnost i književnost, ali se mogu manifestirati u međuljudskim odnosima i socijalnim interesima (Feist, 1994). Seksualna ili agresivna energija koja se ne može ispoljiti u prvobitnom obliku postaje pokretač drugih aktivnosti. Glavni pokretači sublimacije su ego i superego. Ova dva stratuma ličnosti preusmjeravaju životnu energiju (Libido) od seksualnih i agresivnih ciljeva prema sublimaciji. Sublimacija velikom silinom odstranjuje seksualne ili agresivne porive i na taj način ih deaktivira vraćanjem u nesvjesno (Kulenović, 1989). Kod sublimacije se ne mijenja objekat nego cilj instinktivnog pokretača koji se neutralizira, tako da se agresivni i seksualni nagon sa svojim derivatima apsorbiraju, što dovodi do poželjnih transformacija u ego (Kondić-Beloš i Levkov, 1989). Naprimjer, pojedinci koji su istaknuti pobornici zaštite društva od pornografskih sadržaja u filmovima ili na televiziji, provode mnogo vremena gledajući pornografiju. U Freudovim terminima, ove osobe su sublimirale svoju snažnu želju za gledanjem pornografije i seksualno voajerske instinkte i izražavaju ih putem aktivnosti koje su društveno poželjne (Maltaby i sur., 2010). Kada ste pod pritiskom, ispit vam je naredni dan, anksiozni ste jer ne možete sve stići, imate dojam da ništa ne znate (ako ste učili to je pogrešan dojam), pametno je da takvu energiju sublimirate baveći se fizičkom aktivnošću.

Zaključno, svi se koristimo ego odbranom u cilju bolje psihološke prilagodbe i zaštite tjelesnog zdravlja. Ljudi se zaista razlikuju u stupnju u kojem se

oslanjaju na različite odbrane ega – tako da istraživači sada proučavaju “odbrambeni stil” svake osobe (jedinственu konstelaciju odbrana koju koristimo). Rezultati istraživanja pokazuju da su određene odbrane bolje u prilagodbi pojedinca od drugih: tako su racionalizacija i sublimacija zdravije (psihološki gledano) od represije i reaktivne formacije (Cramer, 2006). Poricanje je loše za naše zdravlje, jer ljudi koji koriste poricanje obično zanemaruju simptome bolesti dok ne bude prekasno (Bond, 2004).

Pored njihove primarne funkcije da zaštite naš ego, u ovisnosti od kategorije u kojoj su svrstani odbrambeni mehanizmi (zreli, nezreli, neurotični i patološki), njihova učinkovitost se ogleda u adaptibilnosti ličnosti. Drugim riječima, ukoliko koristimo nezrele i neurotične mehanizme odbrane, kratkoročno ćemo djelovati na „simptom“. Međutim, dugoročno, upotreba navedenih mehanizama odbrane ima mal(adaptivne) posljedice te vodi ka ruminiranju vlastitog samopoštovanja ili njegovanju niskog samopoštovanja, narušava kvalitetu interpersonalnih odnosa i smanjuje produktivnost pojedinca u obrazovnom području ili u poslu. Za razliku od nezrelih i neurotičnih mehanizama odbrane, zrele odbrambene reakcije (sublimacija, humor, altruizam, supresija i anticipacija) imaju dugoročne efekte u psihološkoj adaptaciji pojedinca. Rezultati istraživanja konzistentno pokazuju da su pojedinci koji koriste zrele mehanizme odbrane zadovoljniji svojim životom, imaju kvalitetnije interpersonalne relacije, zadovoljniji su poslom i bolje se nose s hroničnim bolestima (Malone i sur., 2013).

Iako smo pričom o mehanizmima odbrane izašli iz psihodinamskog okvira, ne smijemo zanemariti nekoliko važnih činjenica: (1) Freud je prvi uočio da koristimo mehanizme odbrane, (2) katalog mehanizama odbrane je proizišao iz ovog pravca, i (3) za psihoanalizu odbrambeni mehanizmi su vodilja i važan kriterij u evaluiranju uspješnosti terapijskog procesa.

5.4 Tehnike psihoanalitičke terapije

Antisemitizam nije samo utjecao na Freudov izbor studija već i na medicinsku praksu. Naime, u nekoliko navrata je aplicirao za mjesto docenta, ali je svaki put odbijen. Između ostaloga, to je jedan od razloga zbog kojeg je osnovao privatnu terapijsku praksu u Beču (1886, prema Hothershall, 2001). Njegov interes je bio usmjeren na liječenje hysterije. U prve tri godine svoga rada „u liječenju hysterije koristio je tehnike kao što su kupke, masaže, elektroterapija i odmor“ (Hothershall, 2001). Ove tehnike se nisu pokazale dugoročno učinkovitim te je Freud u radu s klijentima uključio hipnozu. I ovu tehniku je Freud brzo napustio jer se pokazalo da sve osobe nije moguće podvrgnuti hipnozi, a kod klijenata kod kojih je hipnoza „radila“, simptomi nisu dugoročno nestajali. Iz ovih razloga Freud je uveo tehniku slobodnih asocijacija.

Slobodne asocijacije

Tehniku slobodnih asocijacija Freud je najprije nazvao „Breureova metoda“, zatim „fizička analiza“ i u konačnici je skovao termin „psihoanaliza“ (ispitivanja dubine ljudskog uma). Podsjećamo vas da je psihoanaliza u širem smislu naziv za pokret koji je nastao u nauci. Zašto je Freud tehniku slobodnih asocijacija originalno nazvao psihoanalizom, nije do kraja jasno. Pretpostavljamo da je razlog tome taj što je tehnika slobodnih asocijacija pokazana kao najučinkovitija u procesu otkrivanja duboko potisnutih sjećanja klijenata. Drugi razlog može biti činjenica da je Freud ovu tehniku smatrao ne samo tehnikom psihoterapije, već i znanstvenom metodom. Putem slobodnih asocijacija klijent se potiče da priča prvo što mu padne na pamet. Slobodne asocijacije su bez cenzure, što je čini pogodnom za deinstaliranje materijala iz nesvjesne motivacije u svjesni dio ličnosti.

Iskusni psihoanalitičar brzo prepoznaje znakove koji ukazuju da se nesvjesni materijal pojavljuje u svijesti. Ti znakovi su: „pauze u govoru, oklijevanje u govoru, lagani drhtaji u načinu kako je riječ izgovorena, lažno započinjanje razgovora, otpor prema izgovorenim riječima, nervozni osmijeh ili nesvjesni smijeh“ (Larsen i Buss, 2008, str. 296).

Snovi

Drugu tehniku koju je Freud koristio u radu s klijentima su *snovi*. Snovi su kraljevski put u nesvjesno. Prema Freudu, snovi imaju postdiktivni karakter

i uvijek “govore” o sanjaču. Snovi imaju tri funkcije: (1) ispunjavaju želje, (2) stražari su spavanja i (3) ventilatori su negativnih emocija. Snovi nemaju vremensku i prostornu perspektivu, te su u Freudovoj teoriji snova (opisanoj u njegovoj knjizi *Tumačenje snova*) dva ključna pitanja: šta je materijal snova i kako ti različiti materijali funkcioniraju zajedno. Prema Freudu (1900/2008), „izvori snova uključuju podražaje iz vanjskog svijeta, subjektivna iskustva, organske podražaje unutar tijela i mentalne aktivnosti tijekom sna“ (str. 22). Empirijski dokazi podupiru neke od ovih tvrdnji. Teorija samoorganiziranja sanjanja tvrdi da konsolidacija pamćenja, regulacija emocija i primanje vanjskih podražaja mogu doprinijeti sadržaju snova (Zhang, 2016). Prema tome, sadržaj sna može sadržavati važne informacije o sanjaču, kako je Freud pretpostavio.

Prema Freudu (1900/2008), snovi imaju manifestni i latentni sadržaj. Manifestni sadržaj je priča koju čujemo od sanjača. Međutim, odgovor o mehanizmima koji imaju kauzalni odnos na pojavu sna čini latentni sadržaj. Prema Freudu (1900), četiri su mehanizma koji su u osnovi latentnog sadržaja sna. To su: (1) *kondenzacija* se odnosi na smanjenje i pojednostavljenje bogatog latentnog sadržaja sna; (2) *premještanje* se odnosi na proces koji zamjenjuje različite aspekte (npr. sastavnice, intenzitet, značaj i svojstva), koje manifestne i latentne sadržaje sna čini različitim; (3) *simboli* pokazuju da je latentni san izražen odgovarajućim znakovima i (4) *sekundarna revizija* uključuje prerađivanje nesređenog i nekoherentnog materijala iz snova u organiziraniji i razumniji.

Neki istraživači (Kavanagh, 1994) su tvrdili da sadržaj sna predstavlja cijeli san, bez elementa iskrivljenja ili prerusavanje. Tako je Kavanagh (1994) sugerirao da se odbaci freudovska ideja o latentnom sadržaju snova i umjesto toga predlaže da se manifestni sadržaji tretiraju kao “pravi” snovi. Slično mišljenje iznosi humanističko orijentirani psiholog Jennings (2007), koji tvrdi da su snovi očigledni jer izravno odražavaju iskustva, osobine i želje sanjača. Te bi se, iz ove perspektive, terapeuti u radu s klijentima trebali isključivo fokusirati na manifestni sadržaj snova. Snovi imaju samoočigledno značenje. Svaka slika iz snova je upravo ono što jest. “San utjelovljuje jedinstveno individualizirano značenje osobina i težnji te ih sanjaču predstavlja izravno u neskrivenom obliku. Poteškoće u razumijevanju slika iz snova ne proizlaze iz skrivenosti ni iz složene simbolike, već iz njihove apsolutne neiskrivljenosti” (Jennings, 2007, str. 272).

Freudovsko tumačenje mehanizama koji su u osnovi sanjanja, Zhang i Guo (2018) polemiziraju u okviru teorije samokategoriziranja sanjanja. Prema ovoj teoriji, priroda kondenzacije je zapravo fragmentacija sjećanja tijekom konsolidacije, jer se u ovom procesu izdavaju važne informacije za daljnju obradu. Premještanje, iz ove perspektive, ovisi o slaboj kontroli mozga prilikom spavanja i visokom stupnju slobode u elementima sna. U tom stanju mozak razvija nove veze između različitih elemenata. Zhang i Guo (2018), navode da "mehanizam samoorganizacije kombinira različite elemente za konstruiranje relativno usklađene priče, koja se prema Freudovoj teoriji smatra sekundarnom revizijom. Analogni simboli postoje u sadržaju snova jer su elementi predstavljeni u njima samo fragmenti sjećanja i drugih komponenata obrade informacija" (str. 4).

5.5 Kritike upućene Freudu

Odvažnost Sigmunda Freuda da nesvjesnom da privilegirani status u objašnjenju ljudskog ponašanja *per se* je bilo izazovno za teoretičare i istraživače. Njegova akademska drskost da na temelju dva nagona Erosa i Thanatosa objasni kompleksnost ljudskih potreba utjecala je na razvoj pluralističkih teorija motivacije. Dok je njegova ideja o psihoseksualnom razvoju (u koju je Freud snažno vjerovao), bila neprihvatljiva i kontroverzna. Na ovim kritikama ili bolje kazano neslaganju s Freudom nastale su teorije koje ćete izučavati nakon psihodinamske teorije. Međutim, možda najveća kritika koja je upućena Freudu jeste njegov odnos prema ženama. Feministkinje su mu u strogom tonu "skrenule" pažnju na koncept "zavist na penisu" i ponudile smislenije objašnjenje (vidjeti Poglavlje 9). Pored ove specifične kritike, općenito iz Freudovih djela može se jasno iščitati da nije razumio žensku psihu.

Freud (1924/1961) je žene nazivao različitim imenima ("opasne mačke", "vještice", "zvijeri");. Činjenica da nije imao ideju kako da nazove kompleks koji se javlja kod djevojčica u falusnom stadiju razvoja, indikator je njegovog nepoznavanja "žene i ženstvenosti". Njegova pretpostavka da su djevojčice neuspjeli dječaci, a odrasle žene nalikuju kastriranim muškarcima, nije imala dobar prijem u psihološkom svijetu. Što su kritike bile snažnije, njegovi stavovi su bili rigidniji. Bio je nepopustljiv u odbrani stava da su psihološke razlike između muškaraca i žena nastale zbog anatomskih razlika te se ne mogu objasniti različitim socijalizacijskim

faktorima. Osim ove ideje koju je njegovao, ipak je u knjizi *Inhibicije, simptomi i anksioznost* (Freud, 1926/1959a), priznao da žene ne razumije tako dobro kao muškarce, te ih je nazivao “mračnim kontinentom za psihologiju” (str. 212). Feist i sur. (2018) smatraju da je Freud imao seksističke stavove, te ih pronicljivo, uz konstatiranje činjenice da su Freudovi klijenti u najvećem broju bile žene, interesira kako je promaklo Freudu da nikada nije pitao svoje klijentice o njihovim iskustvima. Odgovor na pitanje zašto Freud nije mogao razumjeti žene, Feist (1994) i Feist i sur. (2018), traže u njegovom odgoju, roditeljskom prihvatanju, njegovoj dominancije nad sestrama, sklonosti u preuveličavanju razlika između žena i muškaraca (isključivo preko bioloških razlika) i njegovo uvjerenje da su žene nastanjene na “mračnom kontinentu” čovječanstva, “ostavljaju dojam da je malo vjerovatno da je Freud imao potrebna iskustva za razumijevanje žena” (str. 64).

Gay (1988), u djelu “Freud: Život u naše vrijeme”, polemizira Freudov odnos prema ženama, te zaključuje da je Freud bio proizvod svog vremena u kojem su dominirali muškarci. U Austriji, u 19. stoljeću, žene su bile građanke drugog reda, s malo prava i privilegija. U njegovom psihoanalitičkom društvu (koje se sastajalo svake srijede u 19.00 sati), tijekom prvih četvrt stoljeća to je bio isključivo klub muškaraca. Nakon Prvog svjetskog rata, nekoliko žena se pridružilo psihoanalitičkom društvu, naprimjer Marie Bonaparte, Helene Deutsch, Melanie Klein, Anna Freud, međutim, nikada ga nisu uspjele uvjeriti da su sličnosti između spolova veće od razlika.

Nadalje, Gay (1988) navodi da je “Freud bio pravi buržoaski bečki džentlmen čiji su seksualni stavovi oblikovani u vrijeme kada se od žena očekivalo podaničko ponašanje prema muževima. Njegova žena Marta nije bila iznimka, slijedila je pravila ponašanja žena tadašnjeg vremena. Uloga žena je bila da brinu o svojim muževima, upravljaju kućanstvom, brinu za djecu i ne miješaju se u mužev posao ili profesiju. Freud se neprestano borio s pokušajima da razumije žene, a njegovi pogledi na ženstvenost mijenjali su se nekoliko puta tijekom života. Kao mladi student, kazao je prijatelju: Kako su mudri naši profesori što ne zamaraju ljepši spol znanstvenim spoznajama” (str. 522).

Umjesto zaključka: psihoanalitička teorija: mit ili istina?

Teorija Sigmunda Freuda je sveobuhvatna. Freud je detaljno objasnio strukturu, dinamiku i razvoj ličnosti. Heuristička valjanost teorije je jako dobra. Freud je utjecao na promjenu naučne misli. Iz njegove teorije razvijena je psihoterapija (psihoanaliza), projektivne tehnike te je koncept odbrambenih mehanizama doprinio da teoriju svrstamo u grupu teorija s dobrom upotrebnom vrijednosti. Odbacivanje psihoanalitičara da empirijski provjere teoriju čini ih izoliranima od ostatka akademske zajednice. Reakcije akademske psihologije su popraćene žestokim profesionalnim i ponekad osobnim kritikama. Iz tog razloga su suvremeni psihoanalitičari postavili pitanje može li se psihoanaliza pomiriti sa znanstvenim metodama. Prema Kaganu, postoji razlog za optimizam. Neki psihoanalitičari koriste znanstvene istraživačke metode za provjeru psihoanalitičkih hipoteza, apelirajući na druge da ih slijede kako bi spriječili propast psihoanalitičke teorije i olakšali njezinu ponovnu povezanost s glavnim idejama (Bornstein, 2001).

Mnogi pojmovi koji se danas koriste u psihologiji ličnosti, uključujući implicitnu memoriju, pogreške u pronalaženju, kognitivno izbjegavanje, sheme osobe i centralni izvršitelj samo su novi termini koje je psihoanaliza uočila ranije (Bornstein, 2005). Naprimjer, tumačenje iscrpljenosti samokontrole kada je kognicija narušena mislima o smrti, kako smatraju Gailliot i suradnici (2006) podsjećaju na Freudovu hipotezu o psihičkoj energiji u kojoj ego ima ograničene resurse i ne može logično i svjesno da upravlja mislima pojedinca. Nemogućnost intervencije ega da adekvatno reagira uslijed nedostatka psihičke energije utječe na pojedinca da se prepusti iracionalnim mislim, što nas podsjeća na "igru" između automatskog načina mišljenja (Sistem mišljenja I) i kontroliranog načina mišljenja (Sistem mišljenja II). Konkretnije, riječ je o procesu samomotrenja. Iako pojedinac pokušava da odbaci ometajuće misli, uslijed pada psihičke energije, automatski način mišljenja (koji je nesvjestan i izvan kontrole pojedinca) vrebata slabosti kontroliranog mišljenja i paradoksalno, što se osoba više odupire intruzivnim mislima, one se intenzivno javljaju. Ovaj paradoks socijalni psiholozi nazivaju ironija u potiskivanju misli (Aronson i sur., 2005). Međutim, ove novije teorijske okvire lakše je podvrgnuti empirijskim istraživanjima u odnosu na tradicionalne koncepte psihoanalitičke teorije.

Četiri su trenda u psihodinamičkoj perspektivi u aktualnom vremenu, to su: teorija objektnih odnosa, empirijsko testiranje psihodinamičkih koncepata, psihoanaliza i kultura te istraživanje poveznica psihoanalize s neuroznanosti.

Empirijska istraživanja koja provjeravaju psihodinamičke koncepte su nekonzistentna. Međutim, neki koncepti su dobili dobru empirijsku potporu, dok je neke teško empirijski verificirati. Na primjer, hipoteza da izražavamo snažne seksualne osjećaje od vrlo rane dobi, kako sugerira model psihoseksualnog razvoja, nije izdržao empirijsku provjeru. S druge strane, ideja da postoje ovisni, usmjereni na kontrolu i kompetitivni tipovi ličnosti – ideja također generirana iz modela psihoseksualnog stadija – čini se korisnom. Luborsky i Barrett (2006) pregledali su većinu istraživanja u kojima su provjeravane psihodinamske ideje. Iz istraživanja Bornsteina (2005), Gerbera (2007) i Huprich (2009), tri su psihodinamske hipoteze koje su dobile snažnu empirijsku potporu: utjecaj nesvjesne motivacije na ponašanje ljudi, odbrambeni mehanizmi i predviđanje interpersonalnih odnosa u odrasloj dobi na osnovu ranih internaliziranih mentalnih predstava.

Nesvjesni procesi očito utječu na naše ponašanje kako psihodinamska perspektiva predviđa. Naime, percipiramo i obrađujemo mnogo više informacija nego što shvatamo, a veliki dio našeg ponašanja oblikuju osjećanja i motivi kojih smo, u najboljem slučaju, samo djelomično svjesni (Bornstein, 2009, 2010). Dokazi o važnosti nesvjesnih utjecaja toliko su uvjerljivi da su postali središnji element suvremene kognitivne i socijalne psihologije (Robinson i Gordon, 2011).

Mentalne predstave o sebi i drugima doista služe kao sheme kasnijih veza. Mnoge studije pokazuju da mentalne slike naših roditelja i drugih značajnih figura oblikuju naša očekivanja za kasnija prijateljstva i romantične veze. Ideja da biramo romantičnog partnera koji slični majci ili ocu je mit, ali istina je da očekujemo da će se naši partneri i prijatelji prema nama ponašati kao što su to činili naši roditelji u ranom periodu našeg života (Silverstein, 2007; Wachtel, 1997).

Prije više od dvadesetak godina, nobelovac Eric Kandel (1998) artikulirao je viziju empirijski orijentirane psihodinamske perspektive čvrsto ugrađene u principe i nalaze neuroznanosti. Kandelova vizija u konačnici je dovela do razvoja neuropsihoanalize, integracije psihodinamičkih i neuropsiholoških koncepata koja je doprinijela boljem razumijevanju istraživača o brojnim

aspektima ljudskog ponašanja i mentalnog funkcioniranja (Solms i Turnbull, 2011). Neki od prvih pokušaja integriranja psihodinamskih principa s nalazima iz neuroznanosti uključivali su san i snove, a suvremeni modeli formiranja snova sada uključuju principe iz obje domene (Levin i Nielsen, 2007). Tehnike oslikavanja mozga (engl. *neuroimaging*) poput funkcionalne magnetne rezonance (fMRI) počele su igrati središnju ulogu u trajnoj integraciji između psihoanalize i neuroznanosti (Gerber, 2007; Slipp, 2000).

Psihoanalitičari tvrde da se većina psiholoških procesa odvija izvan svjesnog uma. Psihoanalitičari su pretpostavljali da su aktivnosti uma (ili psihe) uglavnom nesvjesne. Suvremena istraživanja potvrđuju ovu osnovnu premisu psihoanalize. Mnoge naše mentalne aktivnosti – sjećanja, motivi, osjećanja – u velikoj su mjeri nedostupne svijesti (Bargh i Morsella, 2008; Bornstein, 2010; Wilson, 2009). U formiranju naše ličnosti veliku ulogu imaju događaji iz ranog djetinjstva, koji ostaju izvan svijesti jer ih ili zbog kognitivnog razvoja ne možemo procesirati ili kasnije, ukoliko su iskustva neprijatna, potiskujemo ih i na taj način ih udaljavamo od svijesti.

Psihodinamska teorija nije jedina teorija koja tvrdi da događaji u ranom djetinjstvu igraju važnu ulogu u oblikovanju ličnosti. Jedinstvenost ove teorije se ogleda u naglašavanju da rano djetinjstvo određuje našu razvojnu putanju i dinamiku ličnosti. Prema psihodinamskom modelu, rana iskustva – uključujući ona koja su se dogodila tijekom prvih tjedana ili mjeseci života – pokreću procese unutar ličnosti koji utječu na nas godinama, čak i desetljećima kasnije (Blatt i Levy, 2003; McWilliams, 2009). To se posebno odnosi na događaje koji su izvan uobičajenih iskustava (naprimjer, gubitak roditelja ili brata ili sestre u vrlo ranoj dobi). Osim naglašavanja ranih iskustava u formiranju ličnosti, još jedna temeljna pretpostavka psihodinamske teorije jeste da se u mentalnom životu pojedinca ništa ne događa slučajno (psihološki determinizam). Drugim riječima, ne postoji slučajna misao, osjećaj, motiv ili ponašanje. Ova premisa je poznata kao načelo psihičke uzročnosti. Iako malo psihologa prihvata načelo psihičke uzročnosti upravo onako kako ga psihoanalitičari shvataju, većina teoretičara i istraživača suglasni su u mišljenju da misli, motivi, emocionalni odgovori i ponašajni obrasci ne nastaju slučajno i uvijek proizlaze iz kombinacije bioloških i psiholoških procesa koji se mogu identificirati (Elliott, 2002.; Robinson i Gordon, 2011).

Freudovu teoriju smo najprije evaluirali prema kriteriju razlikovanja teorija s obzirom na dimenzije ličnosti, uz objašnjenja zašto je pozicionirana na takav način kako je prikazano u Tabeli 5.1, a potom slijedi evaluacija teorije prema kriterijima Larsena i Bussa (2008).

Napominjemo da smo nakon svake teorije koja će uslijediti dali istu tabelu. Vaš zadatak je da označite na kojoj je dimenziji svaka teorija. Tako ćete steći bolji uvid u glavna obilježja teorija ličnosti.

Freudova teorija je kliničkog karaktera, što znači da je Freud u proučavanju ličnosti koristio metodu studije slučaja po čemu je njegova teorija idiografična. Freud je ličnost posmatrao kao cjelinu, te je njegova teorija holističkog karaktera. Teorija je deterministička – nesvjesno je glavni motivator ponašanja i “sve se dešava s nekim razlogom”. Budući da nas je Freud opisao kao “robove nesvjesnog”, samim time smo reaktivni i iracionalni. Nadalje, smatrao je da ljudi teže redukciji nagona, te je njegova teorija na kontinuumu homeostaze. S obzirom na to da je naš um pod utjecajem nesvjesnog, prema Freudu ličnost je nespoznatljiva.

Tabela 5.1. Freudova teorija prema kriteriju dimenzija ličnosti

idiografičnost	X _____	nomotetičnost
holizam	X _____	elementarizam
sloboda	_____	X determinizam
reaktivnost	X _____	proaktivnost
homeostaza	_____ X _____	heterostaza
subjektivnost	_____ X _____	objektivnost
racionalnost	_____	X iracionalnost
spoznatljivost	_____	X nespoznatljivost

S obzirom na to da je idiografičnost jedna od prepreka razvoja psihodinamske misli, u nastavku je objašnjen novi trend suvremenih psihoanalitičara kojima je cilj da nomotetskim pristupom psihoanalizu krunišu snažnijim empirijskim nalazima.

Idiografički vs. nomotetički pristup iz perspektive vodećeg suvremenog psihoanalitičara Bornsteina (2005)

Od svog nastanka psihoanaliza je usmjerena na dubinsko razumijevanje pojedinca. Informacije je crpila iz “trajnog” odnosa između klijenta i terapeuta. Tako su više od jednog stoljeća sirovi podaci psihoanalize – materijal iz kojeg su izvedeni i testirani psihoanalitički principi i terapijske tehnike – proistekli iz interakcija koje su se događale na psihoanalitičkim seansama. Isključivo oslanjanje na kliničke dokaze i vrednovanje psihodinamičkih ideja započeo je Freud. Posljedično,iskusni kliničari su veću vrijednost davali “iskustvenim podacima”, nego kvantitativnim podacima dobivenim primjenom konvencionalnih znanstvenih metoda (Bornstein, 2005).

Tako je Sigmund Freud, odgovorio Saulu Rosenzweigu, koji je proučavao represiju u eksperimentalnim uvjetima: “Sa zanimanjem sam pratio Vaše eksperimentalne studije za provjeru psihoanalitičkih tvrdnji. Ne mogu im dati veliku vrijednost jer ih bogatstvo pouzdanih opažanja na kojima počivaju moje tvrdnje čine neovisnima o eksperimentalnoj provjeri“ (Bornstein, 2007, str. 590). Također, Freud nije imao ništa protiv da se njegove spoznaje empirijski provjeravaju, ali je bio siguran da dobiveni empirijski nalazi neće utjecati na njegovo stajalište o psihičkom životu ljudi. Ovo su jasni pokazatelji da je Freud smatrao psihoanalizu znanostu za sebe, favorizirajući metodu u kojoj je analitičar nepristran promatrač ponašanja klijenta. Freud je praktičnog psihoanalitičara konceptualizirao kao neku vrstu znanstvenika u terapeutskoj sobi, napominjujući da „U psihoanalizi od samog početka postoji neraskidiva veza između kliničkog rada i istraživanja. Samo izvršavajući naš analitički rad, možemo produbiti naše shvatanje ljudskog uma“ (Freud, 1927/1986, str. 256).

Freudovo poimanje analitičara kao nepristranog promatrača ponašanja pacijenta stvorilo je filozofsku osnovu idiografičke psihoanalize koja je, unatoč povremenim protestima kritičara, doživjela ekspanziju kroz veći dio dvadesetog stoljeća. Freudov pogled na analitičara kao objektivnog, nepristranog promatrača postupno je ostao u sjeni, jer su shvatanja suvremenih neoanalitičara, terapeuta posmatrali kao osjetljivog i empatičnog slušatelja (Kohut, 1971, 1977/1990; Sandler i sur., 2000), dok su klinički podaci i materijali sa seansi iz studija slučaja predstavljali temelje na kojem je izgrađeno psihoanalitičko znanje. Suvremena idiografička psihoanaliza

nastavila je ovaj trend, iako se naglasak zadnjih dvadesetak godina promijenio jer su psihoanalitičari, poput ostalih znanstvenika i stručnjaka za mentalno zdravlje, bivali sve više pod utjecajem postmodernih pogleda na znanje i traženje dokaza za svoje pretpostavke.

Klinički dokazi bili su presudni u razvoju psihoanalitičke teorije i terapije. Pozitivno je da su ovi dokazi igrali ključnu ulogu u razvoju psihoanalitičke teorije tijekom prve polovine 20. stoljeća, dijelom zato što je idiografski pristup psihoanalizi pružio bogat i uvjerljiv jezik za opisivanje ljudskog ponašanja i mentalnog života, a dijelom i zbog toga što je ovakav pristup postavio osnove za studije slučaja povijesnih i suvremenih ličnosti (Bornstein, 2001, 2002). Idiografski pristup je popularizirao psihoanalizu unutar akademske zajednice i izvan nje. Posljednjih desetljeća situacija se promijenila. Snažan naglasak psihoanalitičke teorije na idiografskom pristupu postao je jedno od njezinih najvećih intelektualnih opterećenja. Kako su se druge teorijske perspektive sve više temeljile na podacima iz kontroliranih empirijskih studija, tako se povećavao broj psihoanalitički orijentiranih psihologa za provedbu empirijskih istraživanja. Međutim, ovaj broj je i dalje mali, a rezultati empirijskih istraživanja nemaju velikog utjecaja na rad psihoterapeuta.

U suvremenoj psihologiji kontinuirani idiografski pristup psihoanalize imao je posebno snažan negativan utjecaj. S obzirom na nedostatak snažnih empirijskih podataka za psihoanalitičke koncepte, utjecao je da psiholozi iz drugih teoretskih perspektiva javno *ocrnjuju* psihoanalizu, čak i kada u svom empirijskom radu kooptiraju i potvrđuju tradicionalne psihoanalitičke hipoteze (Bornstein, 2005a). Stoga, suvremeni psihoanalitičari nastoje da nadgrade psihoanalitičku teoriju koristeći: tradicionalni idiografski okvir i nomotetički model izveden iz metoda istraživanja koje se koriste u eksperimentalnoj psihologiji.

Tabela 5.2. Evaluacija Freudove teorije ličnosti

Kriteriji	Obrazloženja
Objašnjenja	Freud je za koncepte koji su središnji dio njegove teorije ponudio dobra objašnjenja.
Testabilnost koncepata i njihova validacija	Odbrambeni mehanizmi, perceptivna odbrana
Sve(obuhvatnost)	Teorija je jedna od najsveobuhvatnijih teorija ličnosti. U teoriji su objašnjeni strukturalni i dinamički aspekti uz pretpostavljene mehanizme koji su u osnovi procesa. Također, detaljno je objašnjen razvoj ličnosti.
Parsimonija	Teorija je prosječno parsimonična; neki koncepti su dobro operacionalizirani.
Heuristička vrijednost	Prvi autor koji je pokazao put kako da otkrijemo nesusjesno. Psihoanaliza je naučni pokret koji je snažno utjecao na promjene u znanosti i umjetnosti. Freud je skinuo masku s dvoličnosti, jer je preispitao cjelokupno svjesno mišljenje i namjere te pokazao koliko su česti oblici otpora kojima se prikriva stvarnost.
Praktična vrijednost	Psihoterapija/psihoanalitička terapija Projektivne tehnike

Preporuke za dalje proučavanje:

Djela Sigmunda Freuda:

- Tumačenje snova (1899)
- Psihopatologija svakodnevnog života (1904)
- Tri oglada o seksualnosti (1905)
- Dosjetka i njen odnos prema nesusjesnom (1905)
- Odlomak iz jedne analize histerije (1905)
- Totem i tabu (1913)
- Uvod u psihoanalizu (1917)
- S one strane načela zadovoljstva (1920)
- Kolektivna psihologija i analiza čovjekovog Ja (1920)
- Budućnost jedne zablude (1927)
- Nelagodnost u kulturi (1929)
- Mojsije i monoteizam (1938)

- *Pročitajte Studiju o Anni O. i nakon toga pročitajte knjigu “Kad je Nietzsche plakao”, autora Irvina Yaloma (2008).*

Zadaci za vježbanje:

Zadatak 1: Napišite studiju slučaja o nekoj Vama bliskoj osobi ili vlastitu biografiju.

Zadatak 2: Napišite esej “Dođe mi pismo od sebe”. Analizirajte šta je dosljedno u Vašoj ličnosti iz ranijeg perioda života i sada.

Zadatak 3. Kako biste Freudovu teoriju predstavili?

1. inženjeru mašinstva
2. studentu veterine
3. profesoru fizike

Filmovi:

1. Opasna metoda (2011)
2. The Talking Cure (2010)

Pročitajte krimi-roman “Tumačenje ubistva”, autora Jeda Rubenfelda (2007).

Glavni junaci u romanu su Sigmund Freud i Carl Jung, a kroz priču se prepliću motivi erotike, ubistva, misterije, ludila, Shakespearova djela, uz izvanredan opis New Yorka na početku 20. stoljeća. Kao inspiraciju za svoj debitantski roman Jed Rubinfeld je iskoristio događaj koji se odigrao početkom 20. stoljeća kada je Sigmund Freud prvi i jedini put boravio u Americi. O onome šta se dešavalo Freudu na tom putovanju malo se zna jer je po povratku u Beč Freud o njemu rijetko govorio, a Ameriku je opisao kao “ogromnu džunglu”. Nadahnut pitanjem o kojem se raspravlja sve do danas: šta je to zadesilo ovog velikog genija na tim dalekim obalama, Jed Rubinfeld je napisao roman s izvanredno vođenim zapletom i nekim neodoljivim sastojcima, u rasponu od šekspirovskih mozgalica pa do psiholoških zagonetki. Tumačenje ubistva počinje jedne vrele augustovske večeri 1909. godine, kad se Freud iskrcava s parobroda George Washington, u pratnji svog učenika i konkurenta Junga. Povod za Freudov dolazak je bio da održi niz predavanja na tamošnjim sveučilištima i dodjela prestižne nagrade na Clark University. S obzirom na to da je slučaj kompleksan, Freud prepušta Strathamu Youngeru, jednom od vodećih psihoanalitičara u Americi i Freudovom sljedbeniku, da pomogne detektivu u rješavanju ubistva lijepe nepoznate djevojke (za čiju smrt je očito odgovoran serijski ubica). Mladi psihoanalitičar bit će preko noći uvučen u kaotičan svijet svemoćnih milijunaša, smrtonosnu močvaru političkih intriga te vrtoglavi koloplet neobičnih seksualnih navika visokog društva (*knjiga.ba; kgz.hr; knjizare-vulkan.rs*)

6

Od psihologije ida do psihologije ega

Freudov “auditorij” je bio i sljedbenički i odmetnički. U zenitu njegovog stvaralaštva sljedbenici su odustali od psihologije ida u obliku koji je Freud zastupao, te je *ego-psihologija*, neoanalitička psihologija i/ili u konačnici teorija objektnih odnosa, dobivala sve veću potporu akademske zajednice. Prve korake u ego-psihologiji napravila je Freudova kćer, Anna Freud, međutim ocem ego-psihologije smatra se Heinz Hartmann (Kondić, 1987). Hartmann (1939) je napravio jasnu razliku između pojmova selfa i ja, smatrajući da je *Ja* intrapsihička struktura, dok je self subjektivni doživljaj sebe koji pripada široj intrapsihičkoj strukturi korpusa JA (Kondić, 1987). Za Hartmanna ego ima važniju ulogu u procesu prilagodbe, nego što je to Freud smatrao. Zapravo, Hartmann je iznio stav da je ego u psihoanalitičkoj psihologiji do 1939. godine, bio uglavnom predstavljen kao jedna od sukobljenih komponenata psihičke strukture, međutim, puno važniji aspekt sukoba je bio marginaliziran; taj sukob nastaje na relaciji „realnost – prilagođenost razvoju“ (Tudor, 2010). Objašnjavajući psihologiju ega, Hartmann (1958, prema Blanck i Blanck, 1985), je skovao termin *uzajamno podešavanje*. Naime, ego funkcionira sukladno pravilima prilagodbe, a prilagodba je u službi uzajamnog podešavanja. Ovaj proces sinhronizacije ega, uključuje, kako su opisali Blanck i Blanck (1985), četiri procesa udešavanja, to su: (1) ego harmonizira odnos između pojedinca i okoline; (2) ima funkciju da uspostavi homeostazu; (3) doprinosi ravnoteži psihičkih sistema i (4) „nije isključiva ravnoteža samome sebi, jer je urođen i njegova krajnja funkcija je sintetička“ (str. 39). Zapravo, Hartmannov (1958) eksplanatorni pristup razvoja ega obuhvata „relativnu nezavisnost razvoja ega“, „ustrojstvo ega“ i „autonomni razvoj ega“ (prema Blancku i Blancku, 1985, str. 40). Autonomni razvoj ega podrazumijeva da *ja* nije izvršitelj nagona već je slobodan da stvara planove, realizira ciljeve bez cenzure i straha da će biti kažnjen.

Prema Hartmannu, ego „ima neovisan utjecaj na dinamiku ličnosti, vlastite funkcije i ulogu neovisnu od ida“ (Fulgosi, 1990, str. 115). Ova nova perspektiva utjecala je i na shvatanje psihičkih odbrana. Kako navode Hall i Lindzey (1983), ego psiholozi su smatrali da odbrane ne moraju biti nužno normalne i patološke, već mogu voditi zdravim ciljevima. Kako ego ima prilagodbenu funkciju, Hartmann je sugerirao da su odbrane neovisne od instinkata i da svaka osoba ima sposobnost da nađe najprihvatljivije rješenje s ciljem efikasne prilagodbe. Tako je Hartmann (1939) smatrao da je novorođenče opremljeno i sposobno na adaptaciju u uobičajenom okruženju. Ovakva koncepcija ego vidi iz dva stajališta, biološkog i socijalnog.

Ego psihologiju (ili Ja psihologiju) je radikalnije predstavio britanski psihoanalitičar Ronald Fairbairn (1958, prema Hall i Lindzey, 1983, str.92). Naime, Fairbairn je smatrao da id ne postoji, već samo ja, koje je izvor energije samom sebi i određuje svoju razvojnu putanju. Kako je on tvrdio, funkcije *Ja* su da traži i formira odnose s objektima u vanjskom svijetu.

Kolenović-Đapo i sur. (2015) navode da je u ovom smjeru nastavljena neonalitička tradicija. Budući da je ego data centralna uloga ego-psihologije, samim time konflikti ličnosti nastaju sukobima unutar ega. Pomjeranje sa psihologije ida na psihologiju ega, ljudima je “vraćena” svjesnost, a sukobi unutar ličnosti su objašnjeni nekonzistentno definiranim ciljevima pojedinca. Vjerovatno pod utjecajem ego-psihologa, Henry Murray, motivacijski psiholog, prihvatio je Freudovu koncepciju strukture ličnosti, ali je ego dao veći značaj. Prema Murrayu ego nije samo izvršitelj/inhibitor ili potiskivač idovih prohtjeva, već ima sposobnost da kontrolira dinamiku pojavljivanja ovih impulsa koji utječu na ponašanje individue (Fulgosi, 1990). Tako, kompetentni ego doprinosi uspješnoj psihosocijalnoj prilagodbi.

Broj pristalica ego psihologije je bio sve brojniji, a u tom korpusu, posebne zasluge pripadaju Eriku Eriksonu. U njegovoj psihosocijalnoj teoriji razvoja ličnosti, ego ima centralnu ulogu. Za Eriksona „ego je moćan, nezavisni dio ličnosti... uključen u ovladavanje okolinom, ispunjavanje vlastitih ciljeva i konstrukciju vlastitog identiteta“ (Larsen i Buss, 2008, str. 314). Erikson je djelomično prihvatio Freudovo učenje, što je očigledno u njegovom tumačenju da ego ima funkciju da integrira psihoseksualne i psihosocijalne elemente iz svake razvojne faze, te sposobnost da integrira nove elemente u postojeći identitet. Zapravo, Erikson je skicirao razvoj ličnosti na epigenetički način, predstavljajući osam razvojnih faza, koje su u funkciji

razvoja ega i socijalnog razvoja. Svaka faza praćena je razvojnom krizom koja se može riješiti na pozitivan i negativan način. Erikson je predstavio razvoj ličnosti kroz osam hronološki raspoređenih faza: (1) temeljno povjerenje – temeljno nepovjerenje; (2) autonomija – sumnja; (3) inicijativa – krivnja; (4) sposobnost – inferiornost; (5) identitet – difuznost identiteta; (6) intimnost – izolacija; (7) produktivnost – stagnacija i (8) integritet – očaj. U svakoj fazi, ego doživljava brojne pozitivne transformacije, koje predstavljaju uspjeh ega. To su (1) nada, (2) volja, (3) svrha, (4) sposobnost, (5) vjernost, (6) ljubav, (7) briga i (8) mudrost. Najvažniji konstrukt u njegovoj teoriji jeste identitet. Da bi izbjegao rasprave o tome jesu li identitet i self-koncept isti konstrukti, Erikson se odlučio za termin identitet, kao najprikladniji u eksploraciji socijalne funkcije ega. Pri tome, smatrao je da identitet obuhvata mnoge aspekte koji su uključeni u koncept selfa. Ovaj pojam Erikson koristi kako bi naglasio socijalnu funkciju ega u adolescenciji, sugerirajući da bi kontroverze u konceptima ego i self mogle biti prevaziđene, ako bi ego dodijelili subjektu, a self objektu. Prema Eriksonu (1959, 2008), identitet je „unutarnji kapital“ koji je stećen kroz iskustva iz svih prethodnih stadija (str. 105). Posebno važan aspekt identiteta je samopoštovanje koje se razvija u potpunosti ukoliko su uspješno prevaziđene krize iz prethodnih stadija. U formiranju identiteta bitne su dvije komponente. Prva se odnosi na vremenski kontinuitet doživljaja samoga sebe („*Ja sam ona ista osoba iz djetinjstva*“), a druga na percepciju vlastitog vremenskog i situacijskog kontinuiteta od drugih osoba. Ovako uspješno usklađivanje Erikson naziva osjećajem ego identiteta. Trajan ego identitet postoji samo ako je dijete razvilo bazično povjerenje u prvoj godini života. Dakle, vidimo da se identitet formira sukcesivno, a njegov konačni oblik je „evolutivne konfiguracije“. Pod ovim pojmom Erikson (2008, str. 133) podrazumijeva sintezu svih integriranih pojedinčevih iskustava iz prethodnih stadija, koji uključuju: konstitucionalne datosti, idiosinkratične libidalne potrebe, najvažnije sposobnosti, značajne identifikacije, uspješne odbrane, uspješne sublimacije i konzistentne uloge.

Ego psihologija je dobila veću podršku akademske zajednice od frejdovske id psihologije, jer je bila bliža poimanju koncepta ja u tradicionalnoj psihologiji (u čijem su fokusu kognitivne funkcije). Također, ego psiholozi su dokumentirali da id i ego imaju nezavisne razvojne pravce (Kolenović-Đapo i sur., 2015). Zapravo, poput emocija koje se kod novorođenčeta razvijaju iz općeg stanja pobuđenosti, iz kojeg se diferenciraju dva sistema ugodno

– neugodno (iz stanja ugone razvijaju se pozitivne emocije, a iz stanja neugode negativne emocije), ego psiholozi su pretpostavili da postoji neizdiferencirani stupanj autonomije iz kojeg nastaju id i ego (Hall i Lindzey, 1983).

Iscrpna teorijska razmatranja ovog koncepta trajala su skoro cijelo prošlo stoljeće. Funkciju ega je na sistematičan način predstavio Kulenović (1989). Prema njegovom mišljenju, sve funkcije ega su arbitrarne, u čemu su bili konzistentni svi autori koji su se bavili ovom problematikom. Autor Kulenović (1989) je izdvojio šest najbitnijih funkcija ega. Prva funkcija ega je njegovo glavno obilježje, isturen je prema vanjskom svijetu i *usmjeren prema realitetu*. Paralelno s razvojem ega, razvija se *osjećaj za stvarnost* (najprije osjet tjelesnog ja). Postepeno razvijajući sposobnost da uvidi razlike između ja i vanjskog svijeta, djetetu je omogućeno da *testira realnost*. Ova podfunkcija glavne funkcije odnosa prema realitetu ukazuje na sposobnost ega da na objektivnan način testira vanjski svijet putem opažanja i dosjećanja. Testiranje realiteta odvija se postupno i kod djece nije konstantna, jer je podložna regresivnim procesima (Kulenović, 1989). Treća značajna funkcija odnosa prema realitetu je *prilagodbena*. Ego prosuđuje, rasuđuje, brani se, te se ova funkcija dovodi u srodstvo s odbrambenim funkcijama ega. Nadalje, integriranost ega ovisi od sposobnosti *kontroliranja i reguliranja instinkata*. Zanimljivo je da je i ova funkcija ega povezana s odbrambenim mehanizmima. Kada ego uspije razviti objektivnan stav prema realitetu, njegova je funkcija da nauči odgađati zadovoljenje instinktivnih prohtjeva. Ova kontrola znači da ego razvija sekundarni proces mišljenja, odnosno logičko mišljenje. Funkcija objektnih odnosa podrazumijeva zadržavanje konstantnosti predstava objekata (značajnih drugih osoba) i internalizaciju ovih predstava u vlastiti pojam o sebi. *Sintetička funkcija* je poziv „na suradnju svim ostalim funkcijama ega u procesu svog djelovanja“ (Kulenović, 1989, str. 508). Ova funkcija predstavlja sposobnost sinteze, koordinacije, zaključivanja i stvaranja. Funkciju *autonomnog ega* uveo je, kao što smo naveli, Hartmann te vas podsjećamo da ego ima neovisnu uloga u dinamici ličnosti. I na koncu, šesta funkcija je *odbrambena*.

Posljednjih pedesetak godina teoretičari i istraživači su fokusirani na ego koji je operacionaliziran kao aspekt ličnosti koji regulira ponašanje, balansirajući između osobnih želja, bioloških poriva i zahtjeva od drugih osoba i društva, odnosno važan je aspekt slike o sebi i samopoštovanja (Leary i sur., 2009).

Svijest o tome da ja jesam utječe na definiranje ko sam ja. Ovo dvoje tvori pojam o sebi, self-koncept ili pojam o vlastitom ja. Kontroverze s obzirom na ovaj koncept prisutne su od najranijih shvatanja u kojima je pojam o sebi definiran kao stav i vjerovanje koje osoba ima o sebi. Iako nema dvojbe da je pojam o sebi svjesni aspekt ličnosti, u nekim ranim taksonomijama, kao što je Vernonova (1963), predložen je multifacetični pristup pojmu o sebi, koji uključuje i nesvjesne aspekte našeg ja. Tako je Vernon (prema Fulgosi, 1990), smatrao da ja može biti: *javno ja, svjesno privatno ja, nesvjesno privatno ja* (koje u određenim situacijama može postati svjesno) i *represirano ja* (koje teško da može postati svjesno). James (1890) je smatrao da Ja kao objekt uključuje predstave o duhovnom ja, tjelesnom ja i socijalnom ja. Carl Rogers pojam o sebi definira kao subjektivno iskustvo koje se temelji na organiziranoj percepciji sebe. Prema Rogersovom mišljenju, pojam o sebi sastoji se od vlastitog ja: *kakav ja jesam* i *kakav bih želio da budem* (deskriptivna komponenta selfa) i šta ja mogu (evaluativna komponenta selfa).

Značajan broj istraživača (Baumeister, 1998; Higgins, 1996b; Sedikdes i Skowronski, 1977; Markus, 1977; Dunning i Hayes, 1996, prema Aronsonu i sur., 2005) su ukazali na tri važne funkcije pojma o sebi: (1) organizacijsku, (2) emocionalnu i (3) egzekutorsku funkciju. Prva funkcija organizira znanje koje imamo o sebi i socijalnom svijetu, druga funkcija je pokazatelj naših emocija, i konačno pojam o sebi rukovodi našim ponašanjem, donosi odluke, stvara ciljeve i bira strategije kako će ciljeve realizirati. Uzimajući u obzir navedene funkcije pojma o sebi, možemo zaključiti da smo svi mi graditelji svoje vlastite psihološke okoline, a ne samo pasivni primatelji informacija (Hewstone i Stroebe, 2001). Budući da naše sheme utječu na konstruiranje socijalnog svijeta, podjednako smo sposobni da upravljamo svojim ponašanjem, detektiramo emocionalno stanje, te smo selektivni u odabiru informacija o sebi. Organizacijska funkcija korespondira *Ja kao objektu*. Ova komponenta pojma o sebi, također odgovara nekim definicijama ega. Tako, Greenwlad (1980), smatra da je ego „organizator znanja koji ima funkciju da perseverira i dosjeća se osobnog iskustva“ (str. 603). Emocionalna funkcija pojma o sebi odgovara pojmu *Ja kao subjekt*. Ove dvije komponente, kognitivna i emocionalna, utječu na treću funkciju pojma o sebi – egzekutorsku.

Poput ego psihologije koja je nastala iz zametka psihoanalize, zanimljivo je da je i *self psihologija* jedna od verzija psihoanalize. Naime, paralelno s razvojem interesa kliničara za problematiku pojma o sebi, razvijao se interes analitičara za razumijevanjem kako pojedinac razvija i štiti pojam o sebi (Pervin, i sur., 2008). Pojam selfa je prvi (Colman, 2003, str., 661) predstavio psihoanalitičar Heinz Kohut u svojim djelima *Analiza selfa* (1971) i *Restauracija selfa* (1977). Pregledom literature moglo bi se zaključiti da pionirske zasluge za uvođenje ovog koncepta u psihologiju pripadaju Carlu Gustavu Jungu. Naime, Jung (1945, 1978) govori o sopstvenosti (njem. *seldst*) koja se formira postepeno i utječe na integraciju ličnosti. Za njega je sopstvenost (jastvo) centralna instanca ličnosti koja regulira i određuje njenu cjelovitost. Uzmemo li u obzir jungijansko razlikovanje *ja* na: lično nesvjesno i svjesno ja, onda možemo bolje razumjeti kakav je odnos između sopstvenosti i svjesnog ja (nesvjesno ja i dalje postoji, ali ne igra nikakvu ulogu u razvoju sopstvenosti). Prema Jungu, odnos sopstvenosti i svjesnog ja je isto kao odnos „centra prema periferiji ili cjeline prema dijelu“ (str. 323). Ličnost je integrirana samo ako je došlo do potpunog ujedinjenja svjesnog ja i sopstvenosti, a da pri tome nijedna od ovih struktura nije izgubila ništa od svojih bitnih obilježja.

S pozicije suvremene psihologije koncept sopstvenosti nije ekvivalentan pojmu self. Pervin i suradnici (2008) navode da bi sopstvenost više odgovarala pojmu o sebi, a pri tome ovaj pojam ne podrazumijeva „svjesna uvjerenja o vlastitim osobnim kvalitetama“ (str., 171) već je označen kao složen proces u kojem pojedinac treba da pronađe jedinstvo pojma o sebi i dio je kolektivnog nesvjesnog. Prema tome je opravdano zaključiti da je, iz perspektive suvremene psihologije, Kohut rodonačelnik pojma self.

U „*Analizi selfa*“, Kohut definira self kao skup samoreprezentacija analognim reprezentacijama objekta. U „*Restauraciji selfa*“, značenje selfa je proširio i predstavio ga kao „psihološki sektor“ pojedinčevih ambicija, vještina i ideala (Westen, 1985). Početak interesa za self psihologiju danas je moderna dinamska verzija, poznata kao teorija objektnih odnosa ili selfobjekata. Selfobjekti su osobe koje doživljamo kao dio svog selfa i koji su kreatori našeg iskustva. Za razliku od Freuda, koji libidu daje moć u psihičkom razvoju ličnosti, Kohut polazi od drugačijeg shvatanja i teoriju narcizma postavlja kao najvažniju kariku u razvoju samosvijesti pojedinca. Prema njegovom mišljenju, dva su tipa selfobjekata. Naime, vjerujući u

hipotezu o urođenom osjećaju snage i savršenosti, Kohut (1999, str. 294), u prve selfobjekte svrstava osobe koje mogu adekvatno odgovoriti ovoj urođenoj težnji djeteta. Drugi tip su „idealizirane roditeljske slike“, tj. osobe koje na dijete djeluju umirujuće i koje percipira moćnim.

Predstavljajući self kao strukturu unutar psihičkog aparata, Kohut (1999) je ovaj koncept dubinske psihologije smatrao konceptom od krucijalne važnosti za ličnost. Prema Kohutu, self ima svoj kontinuitet u vremenu i razlikuje se od identiteta. Self je saturiran s tri komponente: (1) bazičnim stratumom ličnosti, (2) centralnim idealiziranim ciljevima i (3) „osnovnim vještinama koje posreduju između ambicija i želja... self je prijemnik utisaka i inicijator akcija“. Za razliku od selfa, identitet je tačka konvergencije između razvijenog selfa i sociokulturalnog položaja pojedinca (str. 292). Kohut je sugerirao da se identitet razvija u kasnoj adolescenciji i u velikoj mjeri ovisi od socijalnog statusa i kulturalnih vrijednosti kojima je pojedinac izložen. Distinkcija između selfa i identiteta važna je iz nekoliko razloga. Prvi razlog se odnosi na neopravdanost izjednačavanja selfa s identitetom, što mnogi autori čine. S obzirom na to da self i identitet mogu biti u različitim međusobnim odnosima, drugi puno važniji razlog je što na osnovu ove razlike imamo mogućnost uvida u dinamičku organizaciju ličnosti. Kohut je vjerovao da u ovisnosti od međusobnog djelovanja ova dva koncepta, možemo identificirati individualne razlike među pojedincima.

Iako Kohut nije eksplicitno govorio o tipovima ličnosti, iz njegovih djela možemo izdvojiti tri tipa osoba koji nastaju ukrštanjem selfa i identiteta. Prvi tip čine osobe s jakim selfom usvojenim u ranoj životnoj dobi, ali zbog različitih životnih okolnosti njihov identitet je postao konfuzan. Čvrsti self štiti ih od fragmentacije, a difuzni identitet čini ih empatičnim. Drugu grupu čine osobe sa slabim selfom, ali jakim identitetom. Ovakvi pojedinci se čvrsto pridržavaju socijalnih uloga i „intenzivno doživljavaju svoje religijske, nacionalne, etničke i druge identitete“. Oduzimanjem identiteta osobu čini dezorijentiranom. Naprimjer, žena sa slabim selfom i rigidnim identitetom (formiranim putem zarobljenosti u bračnu ulogu supruge), rastavu braka će doživjeti dramatično, jer joj je oduzeta definirajuća komponenta njenog identiteta. Ove osobe najčešće zadržavaju prezime bivšeg supruga, a proces prilagodbe na rastavu je puno duži. Treći tip (najmanje objašnjen) čine pojedinci sa čvrstim identitetom i čvrstim selfom (prema Kolenović-Đapo i sur., 2015).

Kohut je smatrao da se razvoj selfa u djetinjstvu odvija u četiri faze, koje naziva: *virtualni self*, *nukleus self*, *kohezivni self* i *grandiozni self*. Doživljaj sebe nije moguć kod beba, ali su od rođenja one okružene značajnim osobama, koje ih doživljavaju kao da imaju self. Sukladno ovoj deskripciji selfa, Kohut (1977, str. 99) je ovaj self nazvao *virtualni self* i definirao ga kao: „jedinicu trajnu u vremenu, koja je centar inicijative i primalac utisaka“. *Nukleus self* se počinje razvijati u drugoj godini života i sastoji se od internalnih atributa koji bi trebali biti jaki kako bi bili „sposobni da funkcioniraju kao samostalne jedinice... i koje osiguravaju centralni cilj ličnosti“ (Kohut, 1999: 292). Zapravo, ovaj self je „urođeni progresivni potencijal ličnosti“ (str. 88). *Kohezivni self* se razvija iz nukleus selfa i sjedište je naših kompetencija, te predstavlja koherentnu strukturu koja reprezentira normalno funkcioniranje selfa. *Grandiozni self* uključuje prihvatljivo egzibicionističko i samousmjereno viđenje sebe u ranom djetinjstvu. Zdrav razvoj grandioznog selfa utječe na razvoj samopoštovanja i samopouzdanja. Na interpersonalnoj razini ove osobe ispoljavaju zrele oblike divljenja drugima i sposobnost za doživljavanje okeanskih osjećanja. Međutim, ukoliko interakcija između djeteta i selfobjekata nije zadovoljavajuća, djetetov self će biti neadekvatno razvijen, što posljedično dovodi do toga da se grandiozni pogled na sebe razvije u narcizam i/ili narcistički poremećaj ličnosti. Pri tome, narcizam je jedan od lošijih načina kako se ličnost može braniti.

Na osnovu Kohutove (1999) analize selfa, možemo zaključiti:

- (1) self je središnji aspekt naše ličnosti,
- (2) formira se u interakciji sa značajnim osobama (selfobjektima),
- (3) ove interakcije bi trebale biti optimalne kako bi dovele do integracije selfa i identiteta,
- (4) self treba shvatiti kao jedan kontinuum; na jednom kraju se nalaze pojedinačni potencijali i bazične težnje da uspije, a na drugom kraju kontinuuma su težnje ka dostizanju ovih bazičnih idealiziranih ciljeva,
- (5) posrednici između ova dva pola jednog kontinuuma su sposobnosti, kompetencije i talenti osobe,
- (6) odbrane imaju protektivnu funkciju za self i samopoštovanje.

Kohutovo razmatranje selfa, iako je više psihodinamsko, ima dosta preklapanja s tumačenjima selfa u kognitivnim koncepcijama ovog konstrukta. Iskorak u psihologijskim teorijama i istraživačkim metodama doprinio je da istraživanja pojma o sebi postanu jedno od najatraktivnijih istraživačkih područja u psihologiji ličnosti i socijalnoj psihologiji (Pervin i sur., 2008).

Bez obzira na to što su neki autori smatrali da nekih aspekata pojma o sebi nismo svjesni, te postojanja različitih konceptualizacija ovog pojma, autori se međusobno slažu da se ova predstava o nama razvija u interakciji s drugima. Pojam o sebi (Krstić, 1988, str., 243) je predstava o sebi koju ličnost razvija i može je opisati. Self uključuje predstavu o vlastitim sposobnostima, stavovima, uvjerenjima, vrijednostima, strategijama mišljenja, emocijama i osobinama. Da bi ovaj zadatak ispunio pojedinac mora biti u stanju da zauzme položaj subjekta u odnosu na objekat (vlastitu ličnost) koja postaje objekat deskripcije i procjene. Kao što smo u uvodu naveli, termin self se koristi na različite načine i u ovisnosti od perspektive koju određeni teoretičar zauzima ima svoje značenje. Često se ovaj termin dovodi u vezu s egom, identitetom, self-konceptom i self-shemama (Baumeister, 2005). Self-koncept je vjerovanje pojedinca o sebi, uključujući osobne attribute i odgovore na pitanje ko je i šta je.

U razvoju psihologije ega veliku ulogu je imao Alfred Adler. Adler je prema kritičarima i prvi teoretičar ličnosti koji je smatrao self iznimno važnim u razvoju ličnosti. U sljedećem poglavlju predstavljena je Adlerova *Individualna psihologija*.

7

Individualna psihologija Alfreda Adlera

„Čovjek zna mnogo više nego što razumije.“

Alfred Adler

Jeste li ikada razmišljali da li je vaša pozicija redoslijeda rođenja u porodici važna u razvoju vaše ličnosti? Da li ste razmišljali o vašim ranim sjećanjima i njihovom utjecaju na razvoj vaših socijalnih interesa u odrasloj dobi? Da li ste razmišljali o vlastitoj percepciji roditeljskih „intervencija“ prema vama i njihovoj refleksiji na vašu ličnost. Jeste li se zapitali otkud izvire osjećanje manje vrijednosti, te zašto neke osobe razvijaju kompleks manje ili više vrijednosti? Odgovorite najprije sebi na ova pitanja, a potom se upustite u izučavanje teorije ličnosti Alfreda Adlera. Odgovorima na ova pitanja bavio se Alfred Adler.

7.1 Kratka biografija Alfreda Adlera

Alfred Adler (1870–1937) po vokaciji je bio liječnik (specijalizirao je oftalmologiju, internu medicinu i psihijatriju). Odrastao je u velikoj židovskoj obitelji, srednje klase. Kao dijete bio je bolešljiv (u petoj godini života imao je tešku upalu pluća i umalo je umro); u školskoj dobi su ga ismijavali vršnjaci zbog kratkovidnosti. U srednjoj školi njegovi nastavnici su bili pesimistični za njegovo obrazovanje, jer je imao loš školski uspjeh. Međutim, porodično okruženje ispunjeno ljubavlju i njegova želja da prevaziđe poteškoće s kojima se susretao, učinili su ga snažnim čovjekom i osobom kojeg su svi voljeli, kako je zabilježila njegova učenica Herta Orgler (1974). Vlastita iskustva iz djetinjstva, ponajprije osjećanje manje vrijednosti i način kompenziranja ovog osjećanja, utkao je u svoju teoriju i

učinio je univerzalnom, baš kao i Freud koji je vlastiti nerazriješeni Edipov kompleks predstavio znanstvenoj javnosti razvijajući psihoseksualnu teoriju razvoja ličnosti.

Adler je pripadao psihoanalitičkom krugu sve do 1910. godine kada je napustio bečko psihoanalitičko društvo i osnovao pravac Individualna psihologija. Iako riječ individualna može imati posve drugačije konotativno značenje, Adler je izabrao termin individualna (lat. *individuum*) što znači cjelina. Iz ove holističke perspektive želio je da potakne psihologe da razmišljaju o ličnosti kao cjelini, a ne kao skupu različitih elemenata.

Nekoliko je razloga zbog kojih je Adler napustio psihoanalizu i Freuda. Najprije, Adler nije mogao prihvatiti Freudov redukcionistički stav prema ljudskoj motivaciji; odnosno preusku osnovu za razumijevanje ljudi zasnovanoj na teoriji libida. Adler je smatrao da je temeljna potreba ljudi usmjerena prema društvu, odnosno da zadovoljenje potreba pojedinca utječe na prosperitet društva. Za Adlera su ljudi odgovorni za svoje ponašanje, što je konzistentno stajalištu humanističkih psihologa. Freudova pretpostavka da prošlost uzrokuje ponašanje u sadašnjosti je izravno suprotstavljeno Adlerovoj ideji da je sadašnje ponašanje oblikovano ljudskim pogledom na budućnost. Na koncu, za razliku od Freuda, koji je motivirano nesvjesno stavio na pijedestal koji upravlja našim ponašanjem, Adler je vjerovao da su psihički zdravi ljudi obično svjesni ne samo šta rade, već i zašto nešto rade (Feist, 1994).

Osim razlika, Scott (2003), navodi sličnosti u teorijama Freuda i Adlera. Naime, koncepti kauzalnosti i slobodne volje prisutni su u teorijama oba mislioca. Obojica su bila pod velikim utjecajem epistemološke nepovezanosti o kojoj je diskutirao Immanuel Kant. Za Kanta je isti čin mogao biti potpuno određen i potpuno slobodan, ovisno o perspektivi iz koje se promatra. Freud je bio uvjeren da svaki fizički i biološki fenomen ima svoj uzrok, koji se na drugačiji način interpretira (klijent, terapeut i sl.) i za koji je pretpostavljao da je stvar slobodne volje. S druge strane, Adler je bio privržen “Kantovoj dijalektici”, odnosno formuliranjem teorije finalnog uzroka ponašajnih prototipova, koji su kulminirali u “kreativnom ja”. Adlerov indeterminizam, kako ističe Scott (2003), svakako je poželjniji od Freudovog determinizma.

Između Freudovih i Adlerovih životnih okolnosti nekoliko je zanimljivih paralela. Freud i Adler su odrasli u obiteljima srednje ili niže srednje klase

bečkih Židova i nijedan od njih nije bio religiozan. Međutim, Freud je bio mnogo svjesniji svog židovstva od Adlera. Prisjetite se da smo često spominjali antisemitizam, koji je Freud isticao kao prepreku da ostvari neke od svojih ciljeva. Odnosno, Freud je vjerovao da je proganjan zbog svog židovskog porijekla. Adler nikada nije židovstvo koristio kao alibi za nerealizirane ciljeve. Možda je Freud nosio veći teret svog židovstva, jer je bio popularniji od Adlera. Usto, Adler je prije osnivanja individualne psihologije i dok je bio u najužem krugu psihoanalitičkog društva, prešao na protestantizam. Jedan od njegovih biografa, Rattner (1983), piše da je Adler bio agnostik, baš kao i Freud.

Sljedeća paralela između Freuda i Adlera odnosi se na njihov sličan (isti) traumatski događaj iz ranog djetinjstva. Freud je imao snažan osjećaj krivnje nakon što mu je brat umro, i trebalo mu je puno vremena da samoanalizom razriješi da on nije odgovoran za njegovu smrt. Nasuprot tome, kako navodi Hoffman (1994), čini se da je Adler imao snažniji razlog da bude traumatiziran smrću svog mlađeg brata Rudolfa. Četverogodišnji Adler se jednog jutra probudio i pronašao u krevetu do svog, mrtvog brata. Umjesto da bude prestravljen ili da osjeća krivnju, Adler je ovo iskustvo zajedno s vlastitim strahom od smrti, zbog zapaljenja pluća koje je imao, vidio kao izazov za prevladavanje ovog moćnog neprijatelja (Hoffman, 1994). Tako je u dobi od pet godina, kako je Adler kasnije pisao, odlučio da će mu životni cilj biti da postane liječnik kako bi pobijedio smrt. Traumatično životno iskustvo želio je nadvladati, gdje drugdje nego na studiju medicine (Hoffman, 1994). Smatramo da su ove dvije situacije posve različite (nije da biramo stranu). Freud je priželjkivao bratovu smrt kako bi imao majku više za sebe, te je osjećaj krivnje koji ga je pratio bio "objektivan". Premda ne znamo šta se sve može dogoditi u glavama dvogodišnjaka, ali je malo vjerovatno da se u toj životnoj dobi može javiti osjećaj krivnje ili priželjkivanje bratove smrti (dakle, ipak ne biramo stranu). Mislimo da se radi o incidentnim životnim događajima koji nisu oblikovali sličnosti u njihovim teorijama.

Nadalje, i Freud i Adler su odrasli u velikoj obitelji. Međutim, Freud je bio emocionalno vezan za svoje roditelje, posebno majku; prema drugim članovima uže i šire obitelji bio je distanciran. Nasuprot njemu, Adler je bio više zainteresiran za društvene odnose, a braća, sestre i vršnjaci imali su ključnu ulogu u njegovom djetinjstvu (Feist, 1994). Ova rana iskustva reflektirala su se na razvoj njihovih ličnosti u odrasloj dobi. Freud je

preferirao intenzivne odnose “jedan na jedan”, a Adler se osjećao ugodnije u grupi. Ove razlike u ličnosti također su se reflektirale na strukturu njihovih profesionalnih udruga. Psihoanalitička udruga je bila strogo vertikalno hijerarhijski organizirana. Adler je bio demokratičniji, te su se susreti članova društva individualne psihologije odvijali u bečkim kafanama gdje su svirali klavir i pjevali pjesme. Društvo individualne psihologije zapravo je patilo od labave organizacije (Ellenberger, 1970).

7.2 Postavke Adlerove individualne psihologije

Adlerova teorija je bila osvježenje na sceni psihologije ličnosti zbog optimističnog pogleda na ljude. Primarna ljudska potreba je urođena potreba za povezanošću s drugim ljudima (Adler, 1930/1989). Inovativni pogled na čovjeka koji stremi ka ostvarivanju svojih osobnih potencijala, Adlera je učinio s pravom pretečom humanističkog i fenomenološkog pristupa tumačenja ličnosti. Značaj koji je dao okruženju u kojem se ličnost razvija bila je temelj za razvojno-socijalnu psihologiju. Adlerova teorija je teleološka; motivacija, emocije i ponašanja su usmjereni na cilj. Njegov pristup ličnosti je bio klinički, te je poput Freuda ličnost spoznao iz studija slučaja. Adlerova teorija je ekonomična; kroz nekoliko dinamičkih načela: fikcionalni finalizam, težnju ka savršenstvu, osjećaj manje vrijednosti i kompenzaciju, osjećaj za zajednicu, stil života i kreativno ja, ponudio je objašnjenje individualnih razlika među pojedincima. Također, u fokusu njegovog učenja su okolinski faktori, koje je smatrao važnim u razumijevanju razvoja ličnosti. Adler je koncipirao teoriju koja se zasniva na subjektivnoj percepciji pojedinca. Glavna tema u njegovoj teoriji je osjećanje manje vrijednosti koje predstavlja dinamički aspekt, odnosno energetsku i pokretačku snagu koja usmjerava stil života pojedinca i baza je razvoja svih potencijala ličnosti. Kao što smo naveli, Adler je čovjeka smatrao svjesnim bićem, te mu je vratio status kojeg je imao u Wundtovom strukturalizmu i Jamesovom funkcionalizmu.

Iz Adlerove pozitivne psihologije proizišao je pogled na čovjeka kao kreatora vlastite “privatne” logike. Drugim riječima ljudi su sposobni da stvaraju vlastite obrasce za postizanje uspjeha. Privatna logika je svojevrsna racionalizacija koju pojedinci koriste u tumačenju svoje stvarnosti i životnog stila. Milliren i Clemmer (2006) smatraju ”da ova

Ljudska sposobnost ima lančanu reakciju. Sposobnost stvaranja ovih obrazaca, omogućava pojedincu da ih mijenja ako mu ne odgovaraju ili ako uviđa da utječu na stagnaciju u njegovom razvoju ličnosti” (str. 35). Kako ne bi “zaglavili” u nekoj vrsti patologije, Adler je poticao pojedince da nauče koristiti strategije koje će ih učiniti rezistentnim na različite životne prepreke. Ovdje su korijeni Adlerovog uvjerenja da je pojedinac žrtva vlastitog uma. Kao misleća bića koja imaju sposobnost da donose odluke, Adler u razumijevanju čovjeka svakako nije zanemario ulogu emocija. Slavik i Carloson, (2006), ističu da je Adler insistirao da emocije treba razumjeti kroz njihovu “namjenu”. Primjer za razumijevanje “namjenskih” emocija je ljutnja koju ispoljavamo prema sebi kada zakasnimo na posao; pomjerajući zvuk alarma za buđenje na tri minute, pa na još tri... prespavali smo, te smo utjecali da zakasnimo na posao. Da se nije aktivirala ljutnja ne bismo se pokrenuli i možda ne bismo ništa učinili da riješimo situaciju. Anksioznost proizišla zbog spoznaje da kasnimo na čekiranje leta, potaći će niz brzih radnji koje ćemo poduzeti da riješimo problem. Dakle, da nije tjeskobe koja se aktivira ne bismo stigli na posao, ni na let. Treći primjer za “namjenske” emocije je osjećaj privlačnosti; da nema ovog osjećaja nikada ne bismo krenuli prema ljudima. Dakle, emocije postoje da služe svrsi; one nas ne vode. Metaforično, Dreikurs (1971) je emocije usporedio s gorivom koje pokreće naš automobil. Da nije tzv. namjenskih emocija možda se ne bismo ni pomakli sa startne pozicije (Slavik i Carloson, 2006). U Tabeli 7.1.1. prikazana su psihološka područja Adlerove teorije ličnosti, s obzirom na individualne razlike, kriterij adaptibilnosti, kognitivne procese i determinante (biološke i okolinske) i razvoj ličnosti.

Tabela 7.1.1. Pregled Adlerove teorije s obzirom na ključna područja razlikovanja pojedinaca

Individualne razlike	<ol style="list-style-type: none"> 1. Ciljevi koje pojedinac postavlja i strategije koje koriste u njihovoj realizaciji. 2. Stil života.
Prilagodba	<ol style="list-style-type: none"> 1. Prilagođeni pojedinci su usmjereni na ljubav, rad i socijalne interakcije. 2. Esenciju psihološkog zdravlja čini altruizam, a ne egoizam ili konstruktivni egoizam.
Kognitivni procesi	<ol style="list-style-type: none"> 1. Procesu u ličnosti su produkt svjesnih iskustava i misli. 2. Subjektivna percepcija utječe na pojedinčev stil života.

Društveni utjecaj	<ol style="list-style-type: none"> 1. Društvo utječe na ljude preko socijalnih uloga (ali i bioloških uloga). 2. U razvoju ličnosti školsko okruženje ima posebnu ulogu.
Biološki utjecaj	<ol style="list-style-type: none"> 1. Inferiorni organ predviđa razvoj ličnosti, posredstvom načina na koji osoba kompenzira ovu inferiornost.
Razvoj ličnosti	<ol style="list-style-type: none"> 1. Roditelji imaju važan utjecaj na razvoj ličnosti djeteta. 2. Relacije s bratom/sestrom i redoslijed rođenja utječu na razvoj ličnosti. 3. Tijekom života osobe kreiraju vlastitu osobnost.

Prilagođeno prema Cloningeru (2008)

Iz Tabele 7.1.1. možemo vidjeti da Adler smatra da individualne razlike treba tražiti u (1) **ciljevima** koje pojedinac postavlja, te izboru strategija koje koristi u njihovom realiziranju i (2) **stilu života**. Prema Adleru, kako navode Hall i Lindzey (1983), ne postoje dvije osobe koje imaju isti stil života. Za Adlera ličnost je adaptibilna ako udovoljava sljedećim kriterijima: produktivna je u radu, spremna da prima i uzvraća ljubav, ima dobre interpersonalne odnose i pomaže drugim ljudima. Pritom, ovdje ne mislimo na konstruktivni egoizam (pomaganje drugima iz sebičnih razloga). Nadalje, Adler je smatrao da su procesi u ličnosti proizvod svjesnih misli i iskustava i subjektivne percepcije pojedinca koja utječe na njegov stil života. Adler je veliku pažnju posvetio razmatranju determinanti ličnosti u razvoju ličnosti. Tako je smatrao da je ličnost pod utjecajem genetskih faktora, “rađamo se s jednim inferiornim organom”, koji je prediktor budućeg razvoja. Međutim, vidjet ćemo kasnije da uzrok inferiornog organa ne mora nužno biti genetski uvjetovan. Također, osim navedenog genetskog utjecaja, Adler pridaje veliku pažnju okolini, socijalnim faktorima i društvu u razvoju ličnosti. Fokus u Adlerovoj teoriji su interpersonalni događaji (interakcija između roditelja i djeteta, djeteta s braćom i sestrama, učitelja i učenika), redoslijed rođenja, ali i proaktivnost pojedinca.

Konačna postavka individualne psihologije je sadržana u sljedećim postulatima (Adler, 1964, prema Feistu i sur. 2018):

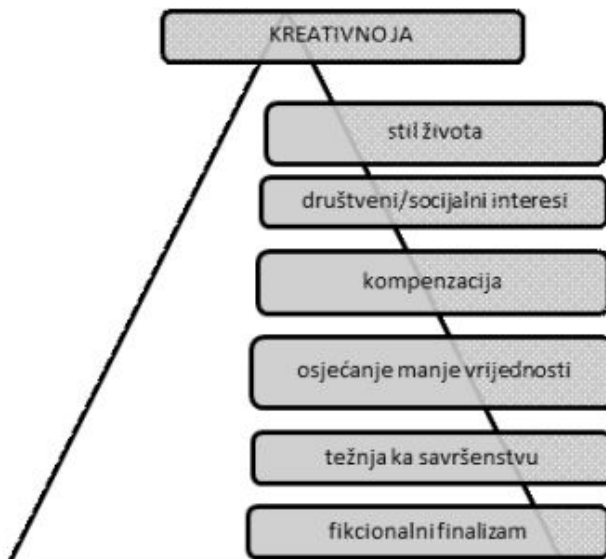
- 1 Težnja za uspjehom ili osjećaj superiornosti (zdravo natjecanje s drugima) je jedina dinamička sila koja je u osnovi ponašanja ljudi.
- 2 Subjektivna percepcija ljudi oblikuje ponašanje i utječe na razvoj njihove ličnosti.

- 3 Ličnost je jedinstvena i samodosljedna.
- 4 Vrijednost svih ljudskih aktivnosti potrebno je promatrati sa stajališta društvenog interesa.
- 5 Kongruentnost u strukturi ličnosti razvija se preko stila života osobe.
- 6 Stil života oblikovan je kreativnim potencijalom pojedinca.

7.3 Dinamika razvoja ličnosti

Adler je ekonomično prikazao procese koji se dešavaju unutar ličnosti i igraju važnu ulogu u razvoju ličnosti, te se posljedično reflektiraju na interpersonalne odnose u odrasloj dobi.

Postavka ličnosti sastoji se iz: *fikcionalnog finalizma, težnje ka savršenstvu, osjećanja manje vrijednosti i kompenzaciji, društvenih/ socijalnih interesa, stila života i kreativnog ja* (Slika 7.1.1.).

Slika 7.1.1. Prikaz dinamičkih načela prema A. Adleru

Fikcionalni finalizam

Adler je bio pod snažnim utjecajem fikcionalizma, odnosno njegovog najpoznatijeg predstavnika H. Vaihinger (prema Hall i Lindzey, 1983).

Fikcionalizam je filozofski pravac koji „opravdanu ulogu fikcija kako u znanstvenom istraživanju tako i u životnoj orijentaciji preuveličava do te mjere da sveukupnost teorijske i praktične svijesti svodi na skup fikcija. Skup fikcija čini fikcionalizam. Fikcija je svjesno zamišljanje neke situacije kao da ona stvarno postoji“ (Filipović, 1989, str. 106–107). Finalizam bi u ovom kontekstu značio nemogućnost prevazilaženja skupa fikcija u životnoj usmjerenosti pojedinca. Fikcionalni finalizam je deterministička koncepcija, koja je pod optimalnim uvjetima pokretačka snaga. Zapravo, Adler se u početku nije najbolje snašao s fikcionalnim finalizmom, te se u kasnijem razvoju teorije udaljio od Vainhingera, i fikcionalnom finalizmu je dao dinamički status. Drugim riječima, svako od nas ima neku svoju fikciju, kao što je „Svi smo rođeni jednaki“, „Svi su ljudi poštteni“ (Adler, 1930/1989). Ove fikcije iskustveno testiramo u realnosti te shvatamo da nisu “aplikabilne”. Međutim, osobe koje imaju neurotske tendencije ostaju privržene svojim fikcijama te umjesto kompenziranja osjećanja manje vrijednosti razvijaju komplekse, što ih često dovodi do dekompenzacije. U konačnici, fikcionalni finalizam prema Adleru je pokretačka snaga koja usmjerava pojedinca da više očekuje od budućnosti, umjesto da se usmjerava na doživljaje i iskustva iz prošlosti.

Težnja ka savršenstvu

Glavna dinamička snaga ličnosti je težnja ka savršenstvu. Težnja ka savršenstvu je vodilja u postizanju kreativnog ja (stvaralačkog selfa). Biti savršen je urođena potreba koju svako od nas ostvaruje na različite načine. Težnja ka savršenstvu nije idealizirana, niti je idealna predstava o sebi, već urođena potreba pojedinca da razvije svoje potencijale. Drugim riječima, težnju ka savršenstvu treba shvatiti kao potrebu pojedinca da ostvari sebe, ali ako i samo ako su njegove potrebe u funkciji doprinosa razvoju društva. Međutim, neurotične osobe teže egoističnim ciljevima, preuveličavanju sebe i imaju snažnu potrebu ka samopotvrđivanju. Dakle, konačni cilj jeste postati svrsishodna osoba usmjerena na druge, a ne prema sebi. Adlerijanci pretpostavljaju da ljudska motivacija i osjećanja proizlaze iz ciljeva i strategija pojedinca koji utječu na razvoj osjećanja pripadnosti (Lavon i Shifron, 2018).

Osjećanje manje vrijednosti

„Najnemoćnije biće prirode je čovjek. Čovjek nikada ne bi postigao ono što je postigao u toku tisuća godina svoga razvoja da u njegovoj psihi nije bila vječno djelotvorna žaoka njegove nedovoljne tjelesne pripremljenosti”.
Adler, *Individualna psihologija*, 1930/1989, str. 30

Poput težnje ka savršenstvu i osjećanje manje vrijednosti je pokretačka snaga ličnosti. Adlerova iskustva iz ranog djetinjstva izravno su utjecala na posebnu elaboraciju ovog koncepta. Osjećanje manje vrijednosti je koncipirao kao rezultat usporedbe pojedinca s ciljevima kojima teži (Adler, 1956., 1970). U svojoj teoriji razvoja ličnosti posebno i detaljno je razvio teoriju (u teoriji) o osjećaju inferiornosti koja se javlja kod svakog pojedinca i utječe na njegov razvoj ličnosti. U svojoj posljednjoj knjizi, *Socijalni interes: Izazovi čovječanstvu* (1938), Adler je kako navode Dixon i Strano, (2006), izdvojio tri osnovne pretpostavke individualne psihologije, a to su: (1) univerzalni osjećaj inferiornosti, (2) načine koje pojedinac koristi da prevlada svoju inferiornost, i (3) prilagodbu pojedinca društvu koja izravno ovisi o razvoju osjećaja za zajednicu (Dixon i Strano, 2006, str. 383). Prema tome, kako navodi Rotter (1966), evolucija Adlerovih pretpostavki je u konstruktivnom stilu života, te možemo zaključiti da je osjećaj manje vrijednosti u osnovi životnog stila pojedinca.

Adler je smatrao da se svako od nas rađa s jednim inferiornim organom koji će u ovisnosti od roditeljske intervencije djelovati pozitivno ili negativno na razvoj ličnosti djeteta. S tim u vezi, Adler (1930/1989) je napisao: „Zamislite da je dijete rođeno sa slabim probavnim organom. Roditelji će svu pažnju usmjeriti u odabiru adekvatne hrane za svoje dijete; dijete će odrastati u pretjerano toploj atmosferi. Paralelno s pretjeranom roditeljskom brigom dijete će percipirati da mu je puno toga uskraćeno. Osjećajući uskraćivanje, dijete postaje sebično i teže uspijeva da se osamostali. Razmaženost koju je razvilo utjecat će na niže samopouzdanje djeteta“ (str. 433–434).

Uzrok nastanka “inferiornog organa”, Adler je tumačio dvojako. S jedne strane, uzrok može biti u obiteljskoj sklonosti (genetskoj dispoziciji kada veći broj članova ima problema s jednim organom ili sistemom organa). S druge strane, uzrok “inferiornog organa” može biti individualnog

karaktera. Naprimjer, stomačne tegobe, koje se pokazuju u najvećem broju slučajeva kao najslabija tačka u organizmu kada je osoba zaražena bakterijom ili virusom ili kada je pod stresom. U percepciji određene situacije kao prijatnije, pojedinac sa slabostima inferiornog organa razvija niz psihosomatskih reakcija koje su posljedica “suočavanja” s percipiranim stresom. Nekim studentima ova priča je poznata, neposredno prije ispita ili u iščekivanju rezultata ispita javlja se niz psihosomatskih reakcija (dijareja, mučnina, metalni okus u ustima, suhoća u ustima i sl.).

Adler (1934/1984) je osjećaj inferiornosti smatrao nedostatkom u “materijalu” dostupnom za izgradnju normalnog dobro uravnoteženog obrasca funkcioniranja ličnosti. S obzirom na to da je Adleru osjećaj manje vrijednosti bio od krucijalne važnosti za razvoj ličnosti, njega je smatrao tačkom kristaliziranja za mentalnu nadogradnju putem kompenzacije ili hiperkompenzacije. Štoviše, organska inferiornost, ima tendenciju pojačavanja osjećaja inferiornosti kod djeteta, što dovodi do intenziviranja težnje prema često nedostižnom cilju. U težnji za nedostižnim pojedinac iskrivljuje doživljaj realnosti i ispoljava obilježja “neuroze” ili karakternog poremećaja ličnosti. Ovaj koncept kasnije je postao popularno poznat kao “kompleks inferiornosti” i proširen je na percipirane psihološke nedostatke na koje pojedinac često reagira potrebom za prekomjernom korekcijom izvornog poremećaja. Allport (1961/1991) je kompleks inferiornosti definirao kao “jaku i upornu napetost koja nastaje iz jednog patološkog emocionalnog stava prema percipiranom nedostatku koji pojedinac osjeća u svojoj ličnoj opremljenosti” (str. 97).

Uzroke osjećanja manje vrijednosti na psihološkoj razini možemo prepoznati u različitim situacijama. Osjećanje inferiornosti posebno je salijentno pri socijalnoj usporedbi. U tom procesu dijete percipira da je u nekim aktivnostima inferiornije u nekim sposobnostima, vještinama, tjelesnoj konstituciji; ili percipira da je lošijeg socioekonomskog statusa, ili ima osjećanje inferiornosti zbog etničke pripadnosti ili nekom drugom aspektu socijalnog identiteta, u odnosu na većinu svojih vršnjaka s kojima dijeli “prostor”.

Zadatak za vježbanje:

Razmislite koje ste osjećanje manje vrijednosti imali. Kako ste ga prevazišli?

Dvije su komponente osjećanja manje vrijednosti: primarna i sekundarna. Primarna inferiornost je “izvorno i normalno osjećanje” (Stein i Edwards, 2002, str. 23), produktivna je jer je motivirajuća u dječijem razvoju. Primarno osjećanje manje vrijednosti omogućava pojedincu da kompenzira ovo osjećanje. Dakle, svako dijete doživljava osjećanje manje vrijednosti. Kako dijete raste, ono postaje opsjednuto svojim izvornim osjećanjem manje vrijednosti koje je doživjelo ranije i stoga teži moći i priznanju. Ako dijete kompenziranjem nije uspjelo odgovoriti na određene životne izazove tada će razviti kompleks manje vrijednosti. Drugim riječima, svako se dijete osjeća inferiorno, ali neće svi razviti kompleks inferiornosti. Kompleks će razviti pojedinci koji nisu pravilno kompenzirali svoje percipirane nedostatke (Jaiswal, 2023). Sekundarna inferiornost je osjećanje inferiornosti u odrasloj dobi koji se razvio iz pretjeranog osjećanja inferiornosti (Adler, 1937/1989.). Repertoar uzroka dubokog osjećanja manje vrijednosti je veliki; nezadovoljstvo fizičkim izgledom, socijalna nelagoda, seksualna impotencija, siromaštvo, nizak stupanj obrazovanja, opskuran rječnik, nespretnost, osjećaj beskorisnosti. Ova su osjećanja kod odraslih štetna i dovode do razvoja kompleksa inferiornosti (ali i kompleksa superiornosti).

Vježba:

Žetva sa društvenih mreža: Analizirajte objave Vaših prijatelja i poznanika na Instagramu i TikToku. Definirajte kriterije na osnovu kojih biste mogli pretpostaviti da li su njihove objave rezultat osjećanja inferiornosti ili nekih kompleksa.

Šta mislite o trendu fotošopiranja vlastitih fotografija? Da li Vam pomaže da održavate pozitivnu sliku o sebi?

Mjerenje osjećanja inferiornosti

Osjećanje inferiornosti je potaklo brojne istraživače (primarno nasljednike adlerijanske psihologije) da empirijski provjere ovaj konstrukt. Međutim, rezultati istraživanja nisu pružili snažnu empirijsku potporu osjećanju manje vrijednosti. Dixon i Strano (2006) smatraju da je jedan od razloga nedostatka konzistentnih empirijskih nalaza nepostojanje čvrste mjere osjećanja inferiornosti. Također, smatramo da je konstrukt toliko rastezljiv, da su autori u svojim istraživanjima koristili različite operacionalne definicije, što je također moglo doprinijeti slabim empirijskim dokazima.

Tako, Dixon i Strano (2006, str. 382), smatraju da postojeće definicije osjećanja inferiornosti nisu sukladne s Adlerovom definicijom, te da je većina operacionalnih definicija koje se koriste u istraživanju u izravnoj suprotnosti s holističkom prirodom individualne psihologije. Prisjetite se da Adlerovu teoriju čini sedam međusobno povezanih konstrukata koji u konačnici daju potpunu sliku razvoja ličnosti pojedinca, što su istraživači zanemarili. Uzimajući u obzir različite uzroke koji dovode do osjećanja inferiornosti, mislimo da su metodološke poteškoće osjećanja inferiornosti donekle slične konceptu istraživanja privrženosti u odrasloj dobi. Dakle, u ranim istraživanjima osjećanja manje vrijednosti, od osoba u odrasloj dobi je traženo da se prisjete ranih sjećanja, te su istraživači na osnovu dosjećanja ispitanika izvodili zaključke o osjećanju manje vrijednosti. Međutim, dosjećanja pojedinca sastoje se od nekoliko sadržaja pamćenja kojeg se osoba dosjetila od svih mogućih kombinacija dostupnih sadržaja u pamćenju (Dreikurs, 1967; Olson, 1979). Stoga se ovakve mjere inferiornosti mogu tumačiti kao da imaju značenje u samim odgovorima, a ne kao mjera temeljne karakteristike osjećanja inferiornosti, odnosno izvornih sjećanja pojedinaca (Dreikurs, 1967; Olson, 1979). Ovo je i glavni razlog Dreikursove kritike skalama za mjerenje osjećanja inferiornosti. Ovo tumačenje je sukladno s Meehlovim (1967, prema Dixon i Strano 2006) prijedlogom za tumačenje prirode osjećanja inferiornosti. Meehlov (1967, prema Dixon i Strano 2006), predlaže da se u kreiranju sveobuhvatne mjere inferiornosti uzme u obzir činjenica da subjektivna procjena pojedinca ima glavnu ulogu da li će se razviti osjećanje inferiornosti bez obzira na to što osjećanje inferiornosti može biti posljedica stvarne inferiornosti kao što je inferiornost organa. Ovo mišljenje je sukladno Adlerovom shvaćanju (1956) da je u razumijevanju razvoja ličnosti subjektivna percepcija važnija od objektivne situacije. Dreikurs (1967) ističe da postoji velika razlika između stvarne inferiornosti i percipirane inferiornosti, što je korespondentno Adlerovom mišljenju. Prema tome, mjere osjećanja inferiornosti trebale bi uključivati usporedbu sebe s drugima (Dixon i Strano, 2006), odnosno percepciju sebe u odnosu na druge; a ne da sudionik između dvije tvrdnje prisilno odabire jednu tvrdnju (kao što je dato u nekim skalama), Primjer takve tvrdnje je: *Što se tiče sreće, opisao bih se kao:*

- A. Izuzetno sretna osoba.
- B. Magnet sam za lošu sreću.

Ovakve čestice sadržajno više odgovaraju lokusu kontrole, a ne osjećanju inferiornosti.

McKee i Sherrifs (1957, prema Allport 1961/1991) su proveli studiju osjećanja manje vrijednosti na uzorku od 363 studenta. Zadatak studenata je bio da navedu osjećanje manje vrijednosti koje imaju (za 12 posto sudionika osjećanje inferiornosti je bila nepoznanica). Istraživači su odgovore ispitanika svrstali u četiri kategorije osjećanja manje vrijednosti: fizičku, društvenu, intelektualnu i moralnu inferiornost. Žene su u većem postotku u odnosu na muškarce izjavile da se osjećaju inferiorno u kategorijama intelektualnih sposobnosti (61 posto, muškarci 39 posto) i fizičkih sposobnosti (50 posto žena i 39 posto muškaraca). Dobiveni rezultati pokazuju trend koji je dominirao sredinom prošlog stoljeća kada je položaj žena u društvu bio inferiorniji što se očito reflektiralo i na rezultate dobivene u ovoj studiji. Međutim, i suvremena istraživanja iz socijalne psihologije pokazuju da u istraživanjima, kada se aktivira stereotipna prijetnja, žene postižu niže rezultate na testovima sposobnosti u odnosu na muškarce. Rodne razlike u sposobnostima se “gube” kada žene nisu izložene stereotipu da muškarci postižu bolje rezultate na testovima u odnosu na žene.

Interesantna je i studija Jourarda i Secorda (1955), u kojoj su istraživači najprije pitali sudionike koliko su zadovoljni svojim tjelesnim obilježjima (kosom, bojom kože, nosom, ušima i sl.), intelektualnim i umjetničkim sposobnostima te vlastitom moralnošću. Nakon toga, sudionici su popunjavali skalu za mjerenje samopouzdanja. Između rezultata na mjeri osjećanja inferiornosti i samopouzdanja utvrđen je koeficijent povezanosti $r = .50$ (Allport, 1961/1991). Što znači da pojedinci koji imaju veći osjećaj inferiornosti imaju i veće samopouzdanje.

U prikazanim studijama sudionici su navodili koje osjećanje manje vrijednosti imaju, međutim veliki broj empirijskih istraživanja se oslanjao na različite skale samopoimanja (deskriptivnu komponentu pojma o sebi) ili na skale samopoštovanja (evaluativnu komponentu pojma o sebi). Ovaj pristup povezan je sa suptilnom, ali ipak važnom razlikom između osjećanja manje vrijednosti i samopoimanja (Dixon i Strano, 2006). Pregledom studija o osjećanju inferiornosti, Goldfried (1963) je odabrao članke u kojima su korištene mjere samopoimanja. Međutim, autor nije u njima mogao identificirati nijednu česticu koja mjeri osjećanje manje vrijednosti.

Također, u skalama za mjerenje samopoimanja i samopoštovanja, čestice se pretežno odnose na “ja” s malo ili nimalo usporedbe s drugima. Loevinger i Ossorio (1958) su identificirali nedostake u mnogim skalama za mjerenje samopoimanja te su ponajviše nailazili na stereotipne i konvencionalne odgovore sudionika. U trećem poglavlju *Kako spoznajemo ličnost*, naveli smo da na mjerama koje se odnose na pojam o sebi dobivamo asimetrične rezultate. Usto, Coopersmith (1967) navodi da se skale za mjerenje koncepata iz korpusa “pojma o sebi” više odnose na težnju pojedinca za socijalnim odobravanjem kako bi održali “zavidnu” razinu samopoštovanja. Dakle, mjerenje osjećanja inferiornosti ne prati perspektivu adlerijanskog mišljenja o čovjeku kao dinamičnom sustavu, koji neprestano teži ka rastu (Adler, 1956). Drugim riječima, Adler je neurotični karakter vidio kao bazu za razvijanje potencijala koji bi posljedično doprinio povećanju samopoštovanja. Tako da ovaj bihevioralni obrazac davanja socijalno poželjnih odgovora na skalama samopoštovanja možemo protumačiti kao tendenciju pojedinca da prevlada osjećaj inferiornosti. Odnosno, Adler ovaj obrazac tumači kao naučeno samoograničenje pojedinca (Adler, 1956). Uvažavajući Adlerovo mišljenje, Loevinger i Ossorio (1958), mnoge mjere samopoimanja i samopoštovanja smatraju mjerama neurotičnih težnji, koje korespondiraju stereotipnom uvjerenju suvremenog društva u kojima je nedostatak superiornosti jednaka inferiornosti. Mišljenje Dreikursa (1967) je da se samopoimanje može povezati s bihevioralnim izrazom dubljeg konstrukta (tj. osjećanja inferiornosti), ali da konstrukt samopoimanja nije operacionaliziran prema ovom kriteriju.

Puno ranije, autorica Heidbreder (1927, prema, Dixon i Strano, 2006) je pokušala istražiti “normalni kompleks inferiornosti”. Polazeći od Adlerove originalne definicije kompleksa inferiornosti, posebice njegovo postojanje kod “normalnih” pojedinaca, konstruirala je ocjenjivačku skalu koja se sastojala od 137 obilježja koja se odnose na kompleks inferiornosti. Ispitanici su procjenjivali u kojoj mjeri je svako od obilježja karakteristično za njih. Dobiveni rezultati su pokazali da je “kompleks inferiornosti” kod pojedinaca prisutan u različitim stupnjevima, pri čemu ni jedan sudionik ne posjeduje sve ili nijednu od karakteristika. Međutim, ovaj pokušaj mjerenja adlerijanskog pojma “normalnog kompleksa inferiornosti” nije riješio mjerenje univerzalnog osjećaja inferiornosti. Naime, Heidbreder (1927, str. 248) se ograničila na istraživanje o “kompleksu inferiornosti” i stupnju prisutnosti ili odsustvu ove patološke karakteristike kod

tipičnih pojedinaca, jer je i konstrukciju skale zasnovala na Adlerovoj definiciji srži kompleksa inferiornosti kao “poremećaja u stavovima koji se odnose na sebe” (prema Dixon i Strano, 2006, str. 386). Heidbreder nije uspjela iskoračiti dalje od definicije osjećanja manje vrijednosti kao niskog samopoimanja ili samopoštovanja. Konačno, Secord i Jourard (1953) razvili su skalu za mjerenje osjećanja inferiornosti pojedinca prema vlastitom tijelu. Autori su proveli istraživanje u kojem je bio cilj utvrđivanje povezanosti između rezultata dobivenih na ovoj skali s mjerom anksioznosti. Dobiveni rezultati su pokazali da su pojedinci koji su nezadovoljni svojim tijelom više anksiozni.

Zanimljivi su pokušaji Beloffa i Beloffa (1959) da osjećanje inferiornosti izmjere primjenom mjera nesvjesne samoevaluacije. Sudionicima je prikazana slika njih i stranaca sa svake strane stereoskopa. Zatim su zamoljeni da ocijene ovu sliku prema stupnju privlačnosti. Uspoređene su njihove ocjene s ocjenama na kontrolnom kompozitu. Rezultati su pokazali da je samokompozit ocijenjen višom ocjenom od kontrolnog kompozita. Autori su rezultate smatrali kao podršku hipotezi da pojedinci imaju povoljne nesvjesne samoprosudbe. Iako se ovi nalazi mogu smatrati suprotnim Adlerovoj teoriji, Dixon i Strano (2006) smatraju da se rezultati temelje na procjeni sebe u usporedbi sa strancima, a ne sa značajnim drugima kako je sugerirao Adler. Nadalje, nije jasno u kojoj je mjeri slika stranca uparena sa slikom pojedinca utjecala na procjene ispitanika.

Novija istraživanja o osjećanju inferiornosti pokazuju zanimljive nalaze. Jaiswal (2023) je proveo studiju u kojoj je ispitivao odnos između samopoštovanja i kompleksa inferiornosti učenika medresa u Bangladešu. Autor je primijenio prilagođenu Bangladešku verziju Rosenbergove skale samopoštovanja i Patijev upitnik inferiornosti na 773 učenika. Rezultati pokazuju da postoji značajna razlika u kompleksu inferiornosti u odnosu na socioekonomski status ispitanika, dok spol i mjesto stanovanja nisu imali utjecaja na kompleks inferiornosti. Analizom rezultata također su utvrđene niske ali statistički značajne korelacije između samopoštovanja i kompleksa inferiornosti.

U studiji Kenchappanavar (2012) istraživao je odnos između kompleksa inferiornosti i frustracije kod adolescenata. Autor je pretpostavio da je kompleks inferiornosti kod adolescenata u pozitivnoj korelaciji s frustracijom. Frustracija je operacionalizirana preko načina reagiranja:

agresivno, rezignirano, fiksacijom ili regresivno. Uzorak se sastojao od 100 srednjoškolskih učenika u dobi od 16 do 18 godina. Rezultati su pokazali da kompleks inferiornosti značajno korelira s frustracijom. Korelacija je posebno visoka s agresivnim reakcijama ($r = .52$), rezignacijom ($r = .41$) i općenito frustracijom ($r = .51$). Regresijskom analizom je pokazano da je frustracija (ukupan skor na skali) snažan prediktor kompleksa inferiornosti.

S obzirom na važnost osjećaja inferiornosti u Adlerovoj teoriji, ovaj smo koncept prikazali iscrpnije i sa teorijskog i sa metodološkog aspekta.

U cilju dobivanja pouzdanijih empirijskih podataka, Dixon i Strano (2006, str. 389) sugeriraju: da pri dizajniranju skala za mjerenje osjećaja inferiornosti treba uzeti u obzir: (1) usporedbu sebe s članovima obitelji, (2) ova usporedba treba obuhvatati percepciju fizičkih obilježja, društvenih obilježja i osobnih ciljeva i standarda, dok (3) usporedbu sebe s članovima obitelji treba koncipirati kao subjektivnu procjenu, a ne kao objektivnu stvarnost.

Kompenzacija

Kompenzacija je ključni faktor koji omogućava osobi da „poravna“ osjećanje manje vrijednosti koja kasnije u razvoju ličnosti omogućava pojedincu da definira svoje životne ciljeve. Da li će u tome uspjeti ovisi o prirodi i smjeru kompenziranja. Drugim riječima „da li će kompenzacija ostati u granicama realnih životnih mogućnosti i sukladno potrebama društvene zajednice, ili će se razviti u nadkompenzaciju, rješava se osnovna životna pitanja nekog čovjeka“ (Jerotić, 1989). Adler je razlikovao nekoliko tipova kompenzacije: *izravnu ili prirodnu kompenzaciju, natkompenzaciju, zamjensku kompenzaciju, odbrambenu kompenzaciju, racionalizaciju i kompenzaciju autističnog mišljenja*. Izravna kompenzacija se postiže upornim „napadom“ na izvor stvarnog osjećanja inferiornosti, u cilju njegovog uklanjanja. Kada je uklonjen izvor inferiornosti ranije slabosti on se transformira u izvor snage, te govorimo o natkompenzaciji. Zamjenska kompenzacija znači da pojedinac nije uspio ukloniti osjećanje inferiornosti te preusmjerava energiju na druge aktivnosti u kojima procjenjuje da je bolji od drugih. Kompenzacija kao odbrambeni mehanizam usmjerena je na obmanjivanje drugih, dok je racionalizacija oblik kompenzacije kojom pojedinac obmanjuje sebe. Na koncu, *autistično mišljenje* je kompenzacija maštanjem (Allport, 1961/1991).

Za Adlera, zdrava kompenzacija je put ka razvoju kreativnom ja. Zahvaljujući kompenzaciji, pojedinac je sposoban da se suprotstavi izvoru osjećanja manje vrijednosti ili da percipirane nedostatke zamijeni aktivnostima u kojima je bolji od drugih ili da uloži dodatni napor kako bi postigao vrhunske rezultate u nekoj aktivnosti. Naprimjer, Lionel Messi je osjećanje manje vrijednosti zbog niskog rasta zamjenski kompenzirao ili ipak natkompenzirao savršenom nogometnom izvedbom, te je postao jedan od najuspješnijih nogometaša svijeta. Adler koji nikako nije razumio matematiku (kao i Jung) je imao loše ocjene, kada je odlučio da više vježba postao je najbolji matematičar u odjeljenju (s Jungom to nije bio slučaj – Jung nije volio matematiku i nije je želio vježbati). Jung je tek u osamdeset i četvrtoj godini prihvatio tvrdnju da je $a = b$, koju je u vrijeme školovanja shvatao kao “laž i prevaru”. Podjednako je bio ”moralno uvrijeđen kada je nastavnik izjavio da se paralelne linije sijeku u beskonačnosti” (Jung, 1961/1995, str. 39). Brojni su primjeri uspješne kompenzacije osjećanja manje vrijednosti. Podjednako tako, brojni su primjeri korištenja odbrambenih mehanizama, posebno racionalizacije i mašte u nošenju s osjećanjem manje vrijednosti. Međutim, odbrambenom kompenzacijom moguće je kratkoročno premostiti osjećanje inferiornosti, dugoročno su ovi pojedinci u terminima adlerijanske psihologije limitirani da razviju svoje potencijale.

Za razliku od Freuda, Adler (1956) je vjerovao da je psihički život žena u biti isti kao i kod muškaraca i da društvo u kojem dominiraju muškarci nije prirodno, već je umjetni proizvod u povijesnom razvoju. Prema Adleru, kulturne i društvene prakse – ne anatomija – utječu na mnoge muškarce i žene da prenaglasavaju važnost muževnosti, stanje koje je nazvao muškim protestom. Zapravo, žene (iako navodimo kategoriju, ne generaliziramo) zbog nepovoljnog položaja u društvu percipiraju da im je puno toga uskraćeno. To osjećanje inferiornosti koje je nastalo ne zbog sposobnosti i kompetencija žena već isključivo iz društvenih razloga kod žena izaziva muški protest, koji se kompenzira izborima zanimanja koja se stereotipno svrstavaju u tipično muška zanimanja ili načinom oblačenja. U mnogim društvima i muškarci i žene pridaju inferiornu vrijednost ženama. Dječaci se u procesu socijalizacije uče da budu hrabri, snažni i dominantni, što je stereotipna slika muževnosti. Posljedično, socijalizacijske intervencije utječu da dječaci žele pobjeđivati, teže moći i nastoje biti u vrhu. Nasuprot tome, djevojčice se često uči da su pasivne, senzibilne i da prihvate

inferioran položaj u društvu. Ovo ćemo pripisati vremenu u kojem je živio i stvarao kreator teorije. Unatoč stereotipima koji su i danas izraženi, oni su ublaženi – iskorjenjivanje će trajati sve dok se ne promijeni mentalni sklop ljudi.

Društveni/socijalni interesi

Društveni/socijalni interes je, prema mišljenju Feista i sur., (2018), neprecizan prijevod njemačke riječi *Gemeinschaftsgefühl*, koju je koristio Adler. Bolji prijevod mogao bi biti “društveni osjećaj” ili “osjećaj za zajednicu”, ali *Gemeinschaftsgefühl* zapravo ima značenje kojem nijedna engleska riječ ili fraza ne može u potpunosti odgovarati. Rogobatno prevedeno, *Gemeinschaftsgefühlom* znači osjećanje jedinstva s cijelim čovječanstvom, odnosno podrazumijeva osjećanje pripadnosti pojedinca društvenoj zajednici svih ljudi. Osoba s dobro razvijenim *Gemeinschaftsgefühlom* ne teži osobnoj nadmoći, već teži savršenstvu za sve ljude u tzv. idealnoj zajednici. Općenito, društveni interes može se definirati kao stav povezanosti s čovječanstvom ili sposobnost pojedinca da ima razvijenu empatiju za svakog člana ljudske zajednice. Osjećanje za društvo razvija se suradnjom s drugima radi društvenog napretka, a ne za priskrbljivanje osobne koristi (Adler, 1964).

Prema Adleru, društveni interes je “jedini kriterij ljudskih vrijednosti”. Bez ovog interesa društva ne bi mogla opstajati. Vrijednost svih aktivnosti se moraju sagledati i vrednovati kroz ovaj standard. Još u antičkom dobu, pojedinci nisu mogli preživjeti bez suradnje s drugima, jer je “čopor” sigurniji u zaštiti od opasnosti. Međutim, iako znamo šta je suradnja, Adler (1927) je iz svog bogatog iskustva u radu s učenicima, roditeljima i nastavnicima spoznao da treba razlikovati suradnju od prave suradnje. Prava suradnja izaziva stanoviti užitek, a moguća je kada se pojedinac odmakne od mentaliteta vertikalnih odnosa. Stoga je njegov praktični rad bio usmjeren da pomogne ljudima da nauče sudjelovati u recipročnoj suradnji. Uvidjevši da većina ljudi suradnju poima kao slijeđenje uputa koje pojedinci dobivaju od značajnih drugih, Adler je suradnju klasificirao na pozitivnu (pravu suradnju) i negativnu suradnju. U savjetodavnom radu, od većine roditelja je čuo “da njihova djeca jednostavno ne surađuju s njima”. Kao osoba zainteresirana da razumije ljude, pitao ih je šta im to znači. Tipičan odgovor je najčešće glasio: “Ne surađuju, kada im kažem da idu u krevet, oni ostanu budni”. Za Adlera je ovo primjer za negativnu

suradnju. Međutim, roditelji bi trebali razumjeti perspektivu djeteta te shvatiti da njihova očekivanja od djece proizlaze iz percepcije vertikalne hijerarhije. Također, svađa je negativna suradnja koja često dovodi do negativnog ishoda. Ovdje ne mislimo na konflikte koji su neminovni u zajedništvu i iz kojih se izrasta, već na svađe destruktivnog karaktera, te je najbolja opcija ovim situacijama izabrati alternativu – nesurađivati.

Zapravo, iako zvuči utopistički (zbog pozicije koju pojedinac uživa, mentaliteta, normi, kulture), Adler je propagirao ideju da moramo početi druge gledati kao sebi jednake. Neki od nas možda znaju više od drugih, imaju više iskustva od drugih, ali to ne bi trebalo utjecati na mijenjanje jednake vrijednosti ljudi ili društvene jednakosti. Primarna poteškoća s većinom institucija, prema Slaviku i Carlosonu (2006), je nerazumijevanje manifestiranja ove razine suradnje.

Prema Adleru, najveću odgovornost u razvoju društvenog interesa imaju obrazovne institucije, koje imaju zadatak da od najnižih razina sistemskog odgoja i obrazovanja (predškolskih ustanova) razvijaju grupnu koheziju kod djece. Odnosno, uključivanje djece u grupne aktivnosti potiče ih na suradnju i prepoznavanje sposobnosti i vještina koje su kod djece koja su povučena, “nevidljive”. Adlerova iskustva u radu s djecom predškolskog i školskog uzrasta i njegovo bogato iskustvo i strategije koje je primjenjivao u radu s “razmaženom” i “odbačenom” djecom bi sigurno bili korisni odgajateljima, učiteljima, nastavnicima, psiholozima i pedagozima, u aktualnom vremenu kada je inverzija uloga općeprisutna na svim razinama. Umjesto savjeta influencera sa TikToka i drugih društvenih mreža, možda je vrijeme da se vratimo pionirima psihologije koji su nastojali dubinski razumjeti ljude. Iz tog razloga, predlažemo da pročitate i predložite drugima knjigu Alfreda Adlera *Psihologija djeteta (1934/1984)*.

Međutim, prethodnica razvoja društvenih interesa je svakako obitelj. Roditelji mogu utjecati na razvoj djetetovog društvenog interesa na nešto drugačiji način. Zadatak majke je da razvija vezu koja potiče djetetov zreli društveni interes i osjećaj suradnje. U idealnom slučaju, majka bi trebala imati iskrenu i duboko ukorijenjenu ljubav prema svom djetetu – ljubav koja je usredotočena na djetetovu dobrobit, a ne na njene vlastite potrebe ili želje (što je čest slučaj da se djetetu nameću zadaci koji su u funkciji zadovoljenja neostvarenih želja roditelja). Ovaj zdravi odnos razvija se iz istinske i podjednake majčine brige za dijete, njenog supruga i druge

ljude. Ukoliko je majka naučila da pruža i prima ljubav od drugih, ona neće imati puno poteškoća da proširi društveni interes svog djeteta. Ali, ako dijete percipira da njegova majka daje prednost njemu u odnosu na njegovog oca, dijete bi moglo postati razmaženo. Suprotno tome, ako dijete percipira da njegova majka favorizira muža ili društvo, dijete će se osjećati zapostavljeno i nevoljeno.

Otac je druga važna figura u djetetovom socijalnom okruženju. Njegov “zadatak” je da bude brižan prema svojoj supruzi, kao i prema drugim ljudima. Idealan otac je podjednako, kao majka, uključen u brizi za dijete i tretiranju djeteta kao ljudskog bića. Prema Adlerovim (1956) standardima, uspješan otac izbjegava dvostruku pogrešku: emocionalnu distanciranost od djeteta i autoritarnost. Ove dvije pogreške sprečavaju rast i razvoj djeteta, posebno sputavaju dijete u širenju interesa za društvo. Drugim riječima, očeva emocionalna distanciranost može utjecati da dijete razvije iskrivljen osjećaj za društveni interes te percipira da je zapostavljeno. U nekim slučajevima očeva emocionalna distanciranost dovodi do tzv. parazitske vezanosti djeteta za majku. Posljedica očeve emocionalne udaljenosti može utjecati da dijete kreira ciljeve ka osobnoj superiornosti, a ne prema društvenim interesima. Druga pogreška, autoritarnost oca, također može dovesti do nezdravog načina života. Dijete koje oca percipira kao tiranina težit će moći i osobnoj nadmoći.

Stil života

Adlerov koncept stil života odražava njegov holistički pogled na ličnost. Svi aspekti pojedinca su elementi koji su involvirani u životni stil, koji je definiran kao individualna težnja pojedinca usmjerena ka cilju (Matson, 1969). Dakle, stil života je jedinstvena težnja koja uključuje misli, emocije, motivaciju i tjelesnu konstituciju. Adler (1956) je čovjeka posmatrao kao jedinstvenu osobu, te je smatrao da je najvažniji zadatak individualne psihologije bio dokazati ovo jedinstvo u svakom pojedincu, uključujući njegovo mišljenje, osjećanje, u svom svjesnom i nesvjesnom izrazu njegove ličnosti. Ova jedinstvenost je zapravo, stil života pojedinca. Ono što su drugi autori nazivali egom nije ništa drugo nego životni stil pojedinca. To uključuje, svakako i vrijednosti i ciljeve pojedinca, kao i načine na koji on koristi svoje naslijeđe i okolinu. Svi ovi pojedinačni elementi (kao i cjelina) su jedinstveni. Drugim riječima, svaka je komponenta individualizirana s obzirom na stiliziranu kreativnu snagu osobe. Ovakva sveobuhvatnost

omogućava holističkom psihologu da postane pravi eklektični psiholog, kako je istakao Matson (1969).

Stil života se formira u četvrtoj godini života i ostaje relativno stabilan u funkciji dobi. Djeca u toj dobi razvijaju svoje interese i njihova percepcija postaje selektivna (takva će ostati i kroz cijeli život). Djetetova pažnja je usmjerena samo na stimuluse koji su salijentni njihovim interesima. Dijete koje pokazuje interes za enciklopedije, slikovnice, knjige u fokusu svojih aktivnosti imat će funkcionalne igre, slagalice, puzzle, lego kockice, strateške igre, čitanje knjiga, dok će mu neki rekviziti/igračke (naprimjer, lopta ili lutka) biti neinteresantni. Međutim, kako odrasta njegov stil života ostaje isti, ali se mijenjaju aktivnosti koje su u funkciji definiranog stila života.

Stil života je izraz koji je Adler koristio za označavanje ukusa nečijeg života. Stil života uključuje cilj osobe, samopoimanje, osjećanja prema drugima i stav prema svijetu. To je proizvod interakcije naslijeđa, okoline i kreativne snage osobe (Feist, 1994). Adler (1956) je upotrijebio glazbenu analogiju kako bi objasnio stil života. "Pojedinačne note skladbe su besmislene bez cijele melodije, ali melodija dobiva dodatni značaj tek kada prepoznamo skladateljev stil ili jedinstveni način izražavanja" (Feist i sur., 2018, str. 86). Nakon četvrte godine života, svi naši postupci su fokusirani na naš jedinstven stil života. Iako je konačni cilj jedinstven, stil života nije rigidan, osim kod atipičnih pojedinaca koji su često nefleksibilni što ih ograničava u odabiru alternativnih strategija reagiranja na okolinu. Nasuprot tome, psihološki zdravi ljudi imaju fleksibilni misaoni postav, te su njihovi stilovi života složeniji i bogatiji. Mentalno zdravi ljudi vide mnogo načina kako da postignu uspjeh i stalno traže nove mogućnosti za sebe. Naime, njihov konačni cilj ostaje konstantan, ali strategije koje koriste u dosezanju cilja su fluidne. Prema tome, mogu odabrati nove opcije u bilo kojem trenutku života. Ljudi sa zdravim, društveno korisnim načinom života, svoj interes iskazuju djelovanjem. Aktivno se bore da riješe ono što je Adler smatrao trima glavnim životnim područjima, iskazivanjem ljubavi prema susjedima/zajednici, prema bliskim osobama i prema zanimanju. Kako bi uspio u tome, potrebno je da pojedinac pozitivno surađuje (posmatra druge jednakim sebi), posjeduje osobnu hrabrost i spremnost da pomaže drugima. Adler (1956) je smatrao da ljudi s društveno korisnim stilom života predstavljaju najviši oblik čovječanstva u evolucijskom procesu, te

je optimistično vjerovao da će ovakav način djelovanja ljudi naseliti svijet budućnosti (prema Feistu, 1994).

Neka su istraživanja pokazala da postoji veza između stila života pojedinca i određenih ponašanja. Axtell i Newlon (1993) su analizirajući važne životne teme ispitanika, ekstrahirali izraženu potrebu za ugađanjem, perfekcionizmom i pretjerano visokim standardima. Barrett (1981) je otkrio da su teme životnog stila konstruirane na "inferiornosti" i potrebi za samokontrolom pronađene u tri povijesti bolesti pojedinaca koji su izražavali simptome anoreksije.

Milliren i Clemer (2006) opisuju razvojnu putanju skale za mjerenje Inventara životnog stila ličnosti (LSPI). Prvu skalu razvili su autori Wheeler i suradnici (1993) za procjenu sličnosti u životnim stilovima pojedinaca. Njihov inventar ima 164 čestice (primjer čestice: *Kad sam bio dijete, ja ...*). Zadatak sudionika je da na nedovršene rečenice s ponuđenim odgovorima zaokruže za svaku stavku na Likertovoj skali, od pet stupnjeva, vrijednost koja ih najbolje opisuje. Instrument identificira sedam životnih stilova i indeks društvenog interesa (Wheeler i Acheson, 1993). Na nedostacima LSPI skale razvijen je novi instrument koji je nazvan *Adlerijanska skala za međuljudski uspjeh – Obrazac za odrasle (BASIC-A)*. Nova skala je zamijenila originalni LSPI (Kern i suradnici, 1997). BASIC-A mjeri pet područja životnih stilova: pripadnost/društveni interes, kooperativnost, preuzimanje odgovornosti, želju za priznanjem i oprez. U upitniku su dodane i skale (okrutnost, privilegiranost, potreba da se pojedinac sviđa svima, težnja ka savršenstvu i blagost), za koje su autori pretpostavili da su korisne u objašnjenju životnog stila pojedinca. Područja životnog stila i dodane skale BASIC-A nude brz način identificiranja nekih ključnih područja životnog stila i prema mišljenju adlerijanskih pristalica BASIC-A, obećavajući je alat za istraživanje životnog stila (Milliren i Clemer, 2006).

Belangee i sur., (2001) su ispitivali odnose između životnih stilova/atributi ličnosti (npr. zatvorenost u sebe, potreba za odobrenjem, nepovjerenje i perfekcionizam) i simptoma i ponašanja poremećaja hranjenja pomoću Inventara BASIC-A i Inventara poremećaja hranjenja-2 (Garner, 1991). Pripadnost/društveni interes iz BASIC-A bio je u negativnoj korelaciji s interpersonalnim nepovjerenjem iz Garnerova (1991) popisa poremećaja prehrane. Želja za priznanjem iz BASIC-A bila je u pozitivnoj korelaciji s

perfekcionizmom i težnjom za mršavošću. Opreznost je bila u pozitivnoj korelaciji s perfekcionizmom. Pored prikazanih rezultata istraživanja, postoji mnogo izvanrednih naučnih istraživanja na temu stila života, međutim zbog ograničenog prostora u ovoj knjizi nisu navedena.

Kreativno ja

Adler (1956) je konceptom aktivnog sebe označio treću silu u čovjeku (osim naslijeđa i okoline). Ovim konceptom je naglasio postojanje eksplicitnog pokretača kreativne ljudske snage. Adler nikada nije koristio termin kreativno ja. Prema mišljenju Feista, (1994), ovaj termin su koristili Hall i Lindzey (1983) u predstavljanju Adlerove teorije, te je tako ovaj termin postao općeprihvaćen termin u psihologiji. Adler je izvorno koristio termin kreativna snaga sebe. Kreativna snaga sebe (kreativno sebstvo) mnogo je dinamičnije i manje pogodno za statičku i elementarističku reifikaciju. Adler je (1964) pretpostavio da osim naslijeđa i okoline, postoji još jedan važan faktor, stvaralački koji pojedincu daje stanovitu moć. Naime, Adler (1956) je vjerovao da naslijeđe i okolina nisu odlučujući faktori u razvoju ličnosti – oni pružaju samo okvir na koji pojedinac “odgovara” s njegovom stiliziranom kreativnom snagom. Zapravo, ovim konceptom je naglašena aktivnost pojedinca i njegove vlastite kreativne snage. Odnosno, kreativna snaga pojedinca je treća determinirajuća sila, koja je nadređena prirodi i odgoju kao dominantnim determinantama razvoja ličnosti.

Kreativno je težnja kojoj konačno stremimo. Svaka osoba, prema Adlerovom mišljenju ima slobodu da kreira svoj stil života. U konačnici, svi su ljudi odgovorni za svoje ponašanje. Kreativna snaga ljudima pruža stanovitu kontrolu nad vlastitim životom, omogućava pojedincu da postavlja ciljeve u životu, određuje načine postizanja ciljeva i doprinosi razvoju društvenog interesa. Ukratko, kreativna snaga čini svaku osobu slobodnim pojedincem (Fesit i sur., 2018). Kreativna snaga je dinamičan koncept koji podrazumijeva kretanje prema cilju, kretanje u smjeru kao najistaknutijem obilježju života (Adler, 1964). Međutim, Adler (1956) je priznao važnost naslijeđa i okoline u formiranju ličnosti. Izuzmemo li jednojajčane blizance, svako se dijete rađa s jedinstvenim genetskim sklopom što utječe na individualne razlike u društvenim iskustvima. Ali, ljudi su prema poimanju Adlera puno više od produkta naslijeđa i okoline. Oni su kreativna bića koja su i reaktivna i proaktivna. Dakle, od fikcionalnog finalizma preko težnje ka savršenstvu i uz prevazilaženje

osjećanja manje vrijednosti, razvoja društvenih interesa, ljudski potencijal je u postizanju kreativnog ja. Ali, na ovom putu puno je prepreka te će neki pojedinci razviti kompleks inferiornosti ili kompleks superiornosti. Iz svog kliničkog iskustva Adler je prepoznao jednu uobičajenu sklonost ovih ljudi, a to je “potreba” za agresijom. Adler (1956) je smatrao da neki ljudi koriste agresiju kako bi se zaštitili od kompleksa pretjerane superiornosti. Poput narcističkog paradoksa, i ljudi koji imaju izražen kompleks superiornosti, agresivnim ponašanjem žele zaštititi svoje krhko samopoštovanje. Zaštita kroz agresiju može poprimiti oblik obezvređivanja, optuživanja ili samooptuživanja.

Slikovito, Adler (1929/1969) prikazuje kako je svaka osoba produkt naslijeđa, okoline i vlastite proaktivnosti. Koristi metaforu cigle i žbuke za izgradnju ličnosti, ali arhitektonski dizajn (aktivnost pojedinca) je taj koji će utjecati na životni stil osobe. Primarno, razvoj kreativnog ja čini materijal koji je korišten u izgradnji ličnosti. Mi smo vlastiti arhitekti i možemo izgraditi koristan ili beskoristan stil života. Možemo odlučiti izgraditi kitnjastu fasadu ili izložiti bit strukture. Ne možemo na silu razvijati našu ličnost u smjeru društvenog interesa, ako nemamo unutarnju prirodu koja nas tjera da budemo dobri. Suprotno tome, mi nemamo inherentno zlu prirodu od koje moramo pobjeći. Mi smo ono što jesmo zbog toga kako smo koristili naše cigle i žbuku. Adler (1929/1964, prema Feistu i sur., 2018) je koristio zanimljivu analogiju, koju je nazvao “zakon niskih vrata”. Zakon niskih vrata, Adler je predstavio, kako su naveli Feist i suradnici (2018) na sljedeći način “Ako pokušavate proći kroz vrata s niskim stropom, imamo dva osnovna izbora. Prvo, možemo upotrijebiti svoju kreativnu snagu da se sagnemo dok se približavamo vratima, čime ćemo uspješno riješiti problem. To je način na koji psihički zdrava osoba rješava većinu svojih životnih problema. Nasuprot tome, ako udarimo glavom i padnemo unatrag, i dalje moramo ispravno riješiti problem ili nastaviti udarati glavom. Neurotične osobe često odlučuju figurativno kazano “udariti glavom” u realnost života. Kada se približavamo vratima s niskim stropom, nismo prisiljeni niti se sagnuti, niti udarati glavom. Imamo kreativnu moć koja nam dopušta da slijedimo bilo koji smjer (str. 87).

7.4. Tehnike i praktične implikacije individualne psihologije

Tehnike koje je Adler koristio u procjeni ličnosti i psihoterapiji su: rana sjećanja, redoslijed rođenja i snovi.

7.4.1 Rana sjećanja

„Pojedinač je i slika i umjetnik”

(A. Adler, *Individualna psihologija*, 1930, str. 117)

Adler je u svojoj teoriji, kako ste mogli vidjeti, veliku pažnju poklanjao stilu života. Intuitivno (mi bismo rekle da je bio pod utjecajem vlastitih ranih sjećanja), smatrao je rana sjećanja pouzdanijom metodom od redoslijeda rođenja u određivanju stila života. Rana sjećanja su obrazac na koje ljudi projiciraju svoj trenutni stil života. Ova sjećanja ne moraju biti tačni prikazi ranih događaja; njihova psihološka važnost se ogleda u reflektiranju aktualnog pogleda pojedinca na svijet.

Metoda analize ranih sjećanja je jednostavna za primjenu. Kako bi stekao bolji uvid u njihove živote, Adler je svoje klijente poticao da se dosjete najmanje tri rana sjećanja, sa što više detalja (koliko im je bilo godina, ko je bio s njima, kakva su im osjećanja preovladavala), te da ih povežu s njihovim društvenim interesima i stilom života. Iako je vjerovao da prizvana sjećanja omogućavaju bolje razumijevanje stila života klijenata, nije smatrao da rana sjećanja imaju uzročno posljedičnu relaciju. Za Adlera i njegove sljedbenike, nije bilo važno da li rana sjećanja korespondiraju s objektivnom stvarnošću ili su potpune fantazije. Adlerova pretpostavka je da ljudi rekonstruiraju događaje kako bi bili dosljedni njihovim ponašajnim obrascima (Feist i sur., 2018).

Prema Adleru, rana sjećanja njegovih klijenata uglavnom su bila ili negativna ili ih se nisu mogli dosjetiti. Na osnovu brojnih studija slučaja zaključio je da su rana sjećanja ometači u procesu razvoja ličnosti. Iako znamo iz kognitivne psihologije da se naša prva sjećanja javljaju u prosjeku između dvije i po godine, u individualnoj psihologiji nije važna dob kada izvještavamo o prvim ranim sjećanjima. Važno je rano sjećanje o kojem osoba izvještava bilo da ga je potaknuo psihoterapeut ili ga se klijent sam dosjetio. Adler je pretpostavljao da će visoko anksiozni pojedinci

često projicirati svoj trenutni stil života u svoje sjećanje na iskustva iz djetinjstva, prisjećajući se traumatičnih događaja koji izazivaju tjeskobu, kao što su gubitak roditelja, prometna nesreća, maltretiranje od druge djece. Nasuprot tome, samopouzdana ljudi izvještavaju o sjećanjima koja uključuju ugodne odnose s drugim ljudima. Također, u ranim sjećanjima njegovih klijenata koji su imali nestabilne odnose s majkom preovladavale su negativne emocije, pri tome majka nije bila prisutna u njima.

Vježba:

Prisjetite se najranijeg/ih sjećanja. Pokušajte ta sjećanja što živopisnije opisati. Koliko vam je bilo godina? Ko je bio s Vama? Kako ste se osjećali?

Je li Vaše rano sjećanje/a povezano s Vašim sadašnjim socijalnim interesima?

Brojna klinička istraživanja provedena su s ciljem ispitivanja ranih sjećanja i socijalnih interesa. Neurološka istraživanja Hollanda i Kensingera (2010), pokazala su da su osjećaji povezani s ranim sjećanjima metafora trenutnih događaja. Ljudi imaju tendenciju da konceptualiziraju život prema ranim iskustvima i često ne dopuštaju prelazak s ovih na nova iskustva. Haubrich i Nader, 2016; Paulson i sur., 2013; Schiller i sur. (2012) su podržali ideju da se s novim informacijama može potaknuti ponovna konsolidacija misli koje su prihvatljivije za pojedinca.

Iz studije Lavonove i Shifron (2018), možemo vidjeti kako je važno izvršiti rekonstrukciju pamćenja i pronaći druge moguće opcije tumačenja ranog sjećanja. Klijent, muškarac, star 55 godina ispričao je svoje rano sjećanje koje je kod njega proizvelo osjećanje odbačenosti, nevoljenosti, te osjećaj nebrige za njega. “Sjećam se kako sam se pripremio za spavanje. Zamolio sam majku da mi donese čašu vode. Moja majka je rekla: *Popio si čašu vode već, sada idi u krevet!*” Na poticaj terapeuta da ispriča svoje sjećanje na drugačiji način, klijent je smislio sljedeće tri alternative:

1. “Ponovno sam pitao i osjećao sam se još gore”.
2. “Pokušao sam misliti na svoju majku koja je jako umorna”.
3. “Ustao sam i donio čašu vode i osjećao se dobro zbog toga”.

Tijekom procesa rekonstrukcije, terapeut i klijent razgovarali su o važnosti metafore za njegov trenutni život. Klijent je zapravo bio zaglavljnjen u mnogim životnim situacijama, jer je stalno očekivao da drugi urade nešto

za njega. Rekonstruiranjem ranih sjećanja klijent je uvidio da treba biti neovisan o drugima. Ovaj postupak rekonstrukcije treba ponavljati kako bi se stvorila postupna promjena u nečijim osnovnim percepcijama. U konkretnom slučaju, klijent je razvio sposobnost da obraća pažnju na druge i da se manje fokusira na sebe, što je sukladno Adlerovom načinu rada.

Danas dominantna paradigma jeste da autobiografska sjećanja nisu pohranjena kao savršene zabilježbe o određenim događajima. Usto, znanstvenici sada razumiju da svako novo prepričavanje istog autobiografskog događaja ne može biti identično jer su u ovisnosti o ciljevima pojedinaca i njegove motivacije (Conway i Rubin, 1996).

Feist i sur. (2018) su analizirali Adlerova rana sjećanja i njegov stil života u odrasloj dobi. Prvo Adlerovo sjećanje je povezano s njegovom bolešću, što nam sugerira da je sebe vjerovatno doživljavao kao autsajdera, koji se hrabro natječe protiv moćnog neprijatelja. Međutim, ovo rano sjećanje također pokazuje da je vjerovao da mu drugi pomažu (roditelji i liječnik). Primanje pomoći od drugih ljudi vjerovatno je Adleru povećalo samopouzdanje da se natječe protiv tako moćnog rivala. Ovo samopouzdanje u kombinaciji s natjecateljskim stavom vjerovatno se prenijelo na njegov odnos sa Sigmundom Freudom, čineći tu vezu slabašnom od početka (str. 96).

7.4.2 Redoslijed rođenja

Adler je tvrdio da je redoslijed rođenja u korelaciji s pozitivnim ili negativnim životnim ishodima. O ulozi redoslijeda rođenja raspravlja se 146 godina te do sada istraživački nalazi nisu konzistentni o dugoročnim učincima redoslijeda rođenja na razvoj ličnosti. Međutim, o značaju redoslijeda rođenja prvi je ukazao Francis Galton. Naime, Galton je primijetio da prvorođeni sinovi i jedini sinovi postaju poznati engleski znanstvenici (Kluger, 2011). Tako je Galton, (1874, prema Hartshorne i sur., 2009) redoslijed rođenja učinio jednim od prvih konstrukata proučavanih u psihologiji. Galton je svoje spoznaje objasnio praktičnim okolnostima – “vjerovatnije je da će prvorođeni sinovi biti finansijski neovisni te će moći slijediti svoje interese, a njihova ‘neovisnost o karakteru’ je rezultat toga što su ih roditelji (prvenstveno očevi) više tretirali kao suputnika, nego kao dijete” (Galton, 1874, str. 34–35, prema Hartshorne i sur., 2009).

Pretpostavljamo da je Alfred Adler jednim dijelom bio pod utjecajem Galtonove pretpostavke o važnosti redoslijeda rođenja, koja je poduprijeta njegovom percepcijom odnosa s bratom. Naime, kao drugorođeno dijete u svojoj porodici, Adler je zaključio da se prema njemu roditelji ponašaju drugačije u odnosu na njegovog starijeg brata. Zapravo, i Adler se natjecao sa svojim starijim bratom Sigmundom, unatoč njihovim dobrim relacijama. Adler je vjerovao da djetetovu ličnost u velikoj mjeri oblikuje pozicija u obitelji jer roditelji pokazuju tendenciju da se prema djeci ponašaju drugačije s obzirom na njihov redoslijed rođenja (Isaacson, 2004). Također, Adler je vjerovao da dijete percipira svoj položaj u porodici i u skladu s percepcijom tumači roditeljske postupke.

Vježba:

Razmislite u kojoj mjeri je redoslijed Vašeg rođenja u obitelji mogao utjecati na razvoj Vaše ličnosti.

Adler je sugerirao da je psihološki redoslijed rođenja od vitalne važnosti za razumijevanje pojedinčeve interpretacije njegove situacije u porodičnom okruženju (Horner i sur., 2012). Od tada su brojna istraživanja (naprimjer, Ernst i Angst, 1983; Harris, 1998; Sulloway, 1996) bila usmjerena na istraživanje razlika u inteligenciji, postignućima i osobinama ličnosti između djece različitog redoslijeda rođenja. Laird i Shelton (2006) su došli do nalaza da prvorođena djeca imaju povećanu osjetljivost na upotrebu psihoaktivnih tvari, ali i da postižu bolji školski uspjeh. Uz metodološka ograničenja, Galanti (2003) je pokazao da Adlerova pretpostavka o redoslijedu rođenja može imati veze s faktorima kulture. Naime, u nekim kulturama prvorođeni sin može imati pozitivnija očekivanja koja se odnose na životne ishode zbog dominantnih kulturalnih normi, što uključuje i donošenje odluka za porodicu.

Rezultati istraživanja Hornera i sur., (2012) su dali potporu adlerijanskoj teoriji individualne psihologije na velikom uzorku iz neameričke populacije. Naime, autori su utvrdili da prvorođena djeca postižu bolja akademska postignuća, neovisno od veličine porodice. Međutim, prema Adlerovoj hipotezi redoslijeda rođenja, prvorođeni imaju bolji akademski status samo u usporedbi s najmlađima. Horner i sur. (2012) su zaključili da bi ove nalaze trebalo provjeriti s dobro dizajniranim istraživanjima i

uz korištenje postupaka koji bi kontrolirali učinke redosljeda rođenja. Bez obzira na metodološke nedostatke, rezultati ove studije ukazuju da Adlerova hipoteza o važnosti redosljeda rođenja može imati koristi u predikciji obrazovnih ishoda. Dobivene rezultate da prvorodena djeca imaju bolji školski uspjeh, autori objašnjavaju činjenicom da prvorodeni dobivaju više roditeljske pažnje, ali i više finansijskih sredstava koje roditelji ulažu u njihovo obrazovanje (Horner i sur., 2012). Također, autori su došli do nalaza da su prvorodena djeca sklonija konzumiranju psihoaktivnih supstanci, što je pokazano na poduzorku mladih iz Čilea. Autori sugeriraju da je potrebno replicirati i u drugim kulturama. Međutim, u ranijim istraživanjima je pokazano da prvorodeni muškarci manifestiraju više delinkventnih obrazaca ponašanja i skloniji su upotrebi psihoaktivnih supstanci (Stein i sur., 1988, prema Hjelle, 1992).

U jednom istraživanju Hartshorne i sur., (2009) ispitali su 900 studenata od kojih je traženo da navedu vlastiti redosljed rođenja, redosljed rođenja roditelja i redosljed rođenja najboljeg prijatelja/prijateljice. Dobiveni rezultat u istraživanju pružio je dokaze da su osobe koje su dijelile isti redosljed rođenja više u bliskim odnosima s drugim osobama (primjerice najbolji prijatelji provrođenih imaju isti redosljed rođenja). U dva velika istraživanja različitih populacija autori zaključuju da je vjerovatnije da će ljudi stvoriti bliske platonske i romantične odnose s drugim ljudima istog redosljeda rođenja. Ovaj se učinak ne može objasniti efektima veličine obitelji.

Psihološki redosljed rođenja prepoznat je kao važna varijabla u istraživanju (Jordan i sur., 1982). Međutim, malo je studija pokušalo klasificirati pojedince prema psihološkom, a ne prema redosljedu rođenja (Lohman i sur., 1985). Istraživači su češće koristili redosljed rođenja kao nezavisnu varijablu s implikacijama na psihološki redosljed rođenja. Lohman i sur. (1985), u razlikovanju psihološkog i položaja prema redosljedu rođenja, došli su do nalaza da se u procjeni diferencijalne identifikacije osobina: (a) Osamdeset posto prvorodene djece poistovjećuje s psihološkim položajem najstarije djece i, stoga, mogu biti homogenija grupa, (b) psihološki prvorodena djeca sebe opisuju s više socijalno poželjnih osobina nego što ih drugi ocjenjuju, i (c) redosljed rođenja i psihološki položaj različiti su posebno za srednju i najmlađu djecu. Jordan i sur., (1982), su proveli istraživanje s ciljem da: (a) dokažu da konstrukt psihološkog reda rođenja

egzistira, (b) kreiraju instrument za mjerenje psihološkog inventara redoslijeda rođenja (PBOI), i (c) ispituju obrasce odnosa između rezultata na PBOI i drugih relevantnih varijabli kao što su dob i spol ispitanika i njihove braće i sestara.

U studiji je sudjelovalo 561 osoba (390 žena i 171 muškarac) s diplomskih i dodiplomskih studija na jugoistočnim urbanim sveučilištima. Dob ispitanika bila je od 16 do 65 godina (prosječna dob muškaraca bila je 23.82 godine, a žena 28.70 godina). Od ukupnog uzorka 208 sudionika je imalo jednog brata ili sestru, 156 dva brata/dvije sestre, 78 je imalo tri brata/sestre, 52 je imalo četiri brata/sestre, 29 je imalo šestero ili više braće i sestara, a 39 su bili jedinci. Prosječni broj braće i sestara je bio tri. Podaci su prikupljeni primjenom PBOI. Upitnik sadrži deset čestica (sudionici odgovaraju sa "da" ili "ne"), koje su bile prilagođene obilježjima osoba s različitim redoslijedom rođenja (kako je Adler pretpostavljao), za svaku od četiri pozicije redoslijeda rođenja najstariji, srednji, najmlađi i jedini. Rezultati su pokazali da postoji statistički značajan odnos između psihološkog i stvarnog redoslijeda rođenja. Međutim, dobiven je rezultat koji ukazuje na prisustvo faktora koji utječu na odstupanje psihološkog reda rođenja od stvarnog redoslijeda rođenja. Iako su sva četiri redoslijeda rođenja psihološki bili sukladni sa svojim stvarnim redoslijedom rođenja, dobiveni rezultati su ukazivali da i druge varijable utječu na stupanj poistovjećivanja psihološkog redoslijeda sa stvarnim redoslijedom rođenja.

Opseg ove studije bio je ograničen na ispitivanje onih varijabli za koje se čini da imaju najveći utjecaj u objašnjenju varijance ili nepodudarnosti između psihološkog i stvarnog redoslijeda rođenja. Nalazi u istraživanju redoslijeda rođenja ukazuju da su faktori: dob, spol, broj roditelja, razvod roditelja, odrastanje uz očuha ili maćehu, smrt roditelja, mogli utjecati na to kako pojedinci doživljavaju sebe u svojim obiteljima. Složenost kombinacija svih navedenih faktora doprinosi u tumačenju razlika u redoslijedu rođenja.

Iako su nalazi istraživanja interesantni, ipak trebamo imati na umu nekoliko različitih faktora koji mogu utjecati na psihološki redoslijed rođenja. Ljudsko ponašanje je složeno i postoji mnogo faktora koji na ljude mogu utjecati na različite načine (Kluger, 2011). Prvo je važno steći uvid kako osoba tumači svoj redoslijed rođenja. Nadalje, važno je uzeti u obzir vremenski razmak između prvorođenog i drugorođenog djeteta. U

razvoju ličnosti ne možemo staviti znak jednakosti između prvorodenog i drugorodenog djeteta između kojih je razlika dvije godine i prvorodenog i drugorodenog djeteta između kojih je osam godina razlike. Sigurno je da je za kognitivni razvoj poticajnije veća dobna razlika. Također, važan faktor koji treba uzeti u obzir jeste da li je prvorodeno dijete dječak ili djevojčica i koliko kultura i roditelji pridaju važnost spolu prvorodenog djeteta. U nekim kulturama je važno “neka se rodi dijete, samo nek *je muško*”, u drugim kulturama je to irelevantno. Broj djece u porodici je također važan faktor. Ukoliko je u porodici više djece (što je sada u suvremenoj porodici rijetkost), onda treba razmotriti je li jedan dječak među svim djevojčicama ili jedna djevojčica među svim dječacima.

Iako je pokazan mali efekt redoslijeda rođenja na inteligenciju, na način da inteligencija opada od prvorodenog do zadnje rođenog djeteta, takva veza nije utvrđena između redoslijeda rođenja i ličnosti, osim za otvorenost. Pokazalo se da prosječni efekt redoslijeda rođenja na ličnost u međuobiteljskoj usporedbi na nacionalnom uzorku iz Sjedinjenih Američkih Država iznosi tek 0.02 (Damian i Roberts, 2015a). U studiji Rohrer i suradnici (2015) testiran je efekt redoslijeda rođenja na inteligenciju i ličnost na uzorcima velikih nacionalnih panel studija iz Velike Britanije (N = 4,489), Sjedinjenih Američkih Država (N = 5,240) i Njemačke (10,457) na uzorku adekvatne snage da detektira čak i male efekte redoslijeda rođenja. Iako je redoslijed rođenja imao opadajući efekt na inteligenciju, nije bilo efekta na crte ličnosti reprezentirane modelom Velikih pet, osim za otvorenost za iskustva, odnosno njegove facete imaginaciju i intelekt. Efekt nije bio značajan ni na razini unutarobiteljske, kao ni na razini međuobiteljske usporedbe, ni kada je u potonjoj usporedbi kontrolirana veličina grupe braće i sestara i izvor podataka. Rezultati ne potvrđuju pretpostavke teorije obiteljskih niša Franka Sullowaya (1996) o efektu redoslijeda rođenja na crte ličnosti. Prema ovoj teoriji, osobe različitog redoslijeda rođenja zauzimaju različite evolucijski adaptivne pozicije ili niše unutar obitelji, pri čemu rješavaju različite adaptivne probleme što im može povećati evolucijskom terminologijom preživljavanje (engl. *fitness*), odnosno adaptivnost koja je prema teoriji manifestirana u temeljnim osobinama ličnosti. Tako je pretpostavljeno da bi prvorodeni, koji su fizički snažniji od mlađih braće i sestara, trebali biti dominantniji i pokazati manju ugodnost, dok bi kasnije rođeni trebali tražiti više socijalne podrške i stoga biti više ekstravertirani. Starija djeca

bi očekivano trebala biti savjesnija kao posrednici između roditelja i mlađe djece. Kada je u pitanju otvorenost za iskustva, predviđanja za facete idu u suprotnim smjerovima. S jedne strane, očekivano bi bilo da starija djeca postignu veći rezultat na intelektu, s obzirom da općenito postižu više rezultate na psihometrijskim testovima inteligencije, dok bi, s druge strane, bilo očekivano da mlađa djeca postignu viši rezultat na imaginaciji, jer su sklonija eksploraciji u potrazi za nišom koju bi u obitelji mogli zauzeti. Iako predviđanja za neuroticizam nisu precizirana, Sulloway je pretpostavio da bi starija djeca trebala biti anksioznija i hostilnija, a mlađa više sklona depresivnosti, vulnerabilnosti i impulzivnosti. Međutim, nijednu hipotezu ne podupiru podaci, osim pretpostavku o otvorenosti, pri čemu rezultati govore u prilog kontinuiranog opadanja vrijednosti i na imaginaciji i na intelektu kod kasnije rođene djece.

Damian i Roberts (2015b) su mišljenja da teorija o redoslijedu rođenja ipak neće tako lako „izumrijeti“, unatoč empirijskoj nepodržanosti i da će nastaviti postojati kao „zombi“ teorija zasnovana na anegdotalnim podacima. Neki od razloga za takvo stanje, kako autori navode, su u tome što se promjene u znanosti dešavaju sporo. Dalje, neki autori ne prihvaćaju da efekti ne postoje, jer su na nekim uzorcima ipak uočeni izuzetno mali, ali statistički značajni efekti. Međutim, u kontekstu teorije o redoslijedu rođenja, statistički značajan efekt treba da bude i praktično značajan, odnosno primijetan na obiteljskoj razini, što obično nije slučaj. A ako i jeste primijetno da se starija djeca razlikuju od mlađe, taj efekt je vrlo često konfundiran sa dobi, jer starija djeca mogu pokazivati određena drukčija ponašanja zbog svoje zrelosti, a ne razlika u crtama ličnosti. Kada je efekt dobi kontroliran u unutarobiteljskoj usporedbi, zapravo nije bilo razlika u crtama ličnosti s obzirom na redoslijed rođenja (Rohrer i sur., 2015).

7.4.3 Snovi

Treća tehnika u analizi ličnosti i u radu s klijentima koju je Adler koristio su snovi. Za razliku od Freuda koji je smatrao da snovi imaju postdiktivni karakter i Junga za kojeg su snovi bili prediktivni, za Adlera snovi mogu imati potencijal da pomognu pojedincu da riješi aktualne probleme. Iako Adler snovima nije poklanjao veliku pažnju, kao što su to činili Freud i Jung, Adler je smatrao da su noćni snovi podjednako vrijedni kao i dnevni snovi. Za osobe koje se dosjećaju svojih snova i pridaju im posebno značenje,

najbolje je koristiti tumačenje koje je Adler ponudio. Svako tumačenje bilo kojeg sna treba biti provizorno i otvoreno za ponovno tumačenje. Adler (1956) je primijenio zlatno pravilo individualne psihologije, i u tumačenju snova “Sve može biti drugačije” (str. 363). Ako osobi jedno tumačenje ne odgovara, treba pokušati tražiti drugo. Adler je tvrdio da je većina snova zapravo samoobmana i da ih sanjač ne može lako razumjeti. S obzirom na to da su snovi zamaskirani s ciljem da obmanu sanjača, time je otežano samotumačenje. Što je cilj kojem pojedinac stremi izvan realnosti, veća je vjerovatnost da će se snovi te osobe koristiti za samozavaravanje. Naprimjer, čovjek može imati cilj dosegnuti vrh, biti iznad ili postati važna osoba u vojsci. Usto, ako pojedinac posjeduje ovisan stil života, njegov ambiciozni cilj može biti izražen u snovima, te može sanjati da ga neko podiže na ramena druge osobe ili da je pogođen iz topa. San otkriva stil života, ali zavarava sanjača predstavljajući mu nerealni, pretjerani osjećaj moći i postignuća. Nasuprot tome, hrabrija i neovisna osoba sa sličnim uzvišenim ambicijama može sanjati o letenju bez pomoći ili postizanju cilja bez pomoći drugih, slično kao što je to učinio Adler kad je sanjao o bijegu s broda koji tone (Feist i sur., 2018, str. 98).

Tabela 7.3.1. *Evaluacija Adlerove teorije ličnosti*

Deskripcija	Koncepti su dobro objašnjeni.
Objašnjenja	Razvoj ličnosti je solidno objašnjen. Pritom, Adler se nije bavio razvojnom hronologijom.
Testabilnost koncepata i njihova validacija	Socijalni interesi i kooperativnost. Redoslijed rođenja Rana sjećanja
Sve(obuhvatnost)	Motivacijska komponenta nedovoljno objašnjena. Generalno, teorija nije sveobuhvatna.
Parsimonija	Teorija je parsimonična; ima mali broj konstrukata koji su dobro operacionalizirani.
Heuristička vrijednost	Prvi autor koji je istakao važnost selfa.
Praktična vrijednost	Psihoterapija Osnivač je prve Dječije klinike u Beču

Zadatak za vježbu:

Prema kriterijima za vrednovanje teorija, na kojem kontinuumu dimenzija biste pozicionirali Adlerovu teoriju i obrazložite zašto.

Na svakoj od dimenzija ličnosti označite gdje biste pozicionirali Adlerovu teoriju ličnosti.

Idiografičnost	_____	nomotetičnost
holizam	_____	elementarizam
sloboda	_____	determinizam
reaktivnost	_____	proaktivnost
homeostaza	_____	heterostaza
subjektivnost	_____	objektivnost
racionalnost	_____	iracionalnost
spoznatljivost	_____	nespoznatljivost

8

Analitička psihologija: Teorija ličnosti Carla Gustava Junga

*„Posljednji odgovor na pitanje smisla života
ovostranog i onostranog, ostao je naravno u tajni.
Tako Jung završava svoju autobiografiju, a tako bismo
i mi željeli da završimo ovaj tekst, jer nam se čini da
je u ovome citatu zaista sadržana sva mudrost
Jungova...“*

V. Jerotić *O Jungu*, 2021

8.1 Kratka biografija Carla Gustava Junga

Carl Gustav Jung (Kesswil, 1875–1961, Küsnacht) bio je švicarski psihijatar i osnivač analitičke psihologije. Studij medicine započeo je 1895. na Univerzitetu u Baselu, a 1900. je počeo raditi kao psihijatar u bolnici Burghölzli u Zürichu (De Oliveira Miraldi i de Fátima Fernandes, 2018). Za vrijeme stažiranja u bolnici došao je u kontakt s Eugenom Bleulerom koji je u liječenju primjenjivao hipnozu. Bleuler je vjerovao da psihotični poremećaj nastaje uslijed prekinutog kontinuiteta procesa asocijacija. To je utjecalo na Junga i 1904. zajedno uspostavljaju psihologijski laboratorij za izučavanje asocijacija. Eksperimenti s asocijacijama doveli su i do otkrića emocionalno šaržiranih kompleksa (njem. *gefühlbetonte Komplexe*), kao autonomnih ispoljavanja represiranih nesvjesnih konflikata. Jung je uočio sličnosti između istraživanja asocijacija i Freudove teorije o potiskivanju, što je rezultiralo i slanjem dva rada pod naslovom *Eksperimentalno istraživanje asocijacija* i *O psihologiji prerane demencije* (lat. *Dementia*

Praecox) Freudu, čime započinje njihovo čuveno prijateljstvo. Jung je zaslužan i za uvođenje psihoanalize u akademsku psihijatriju. Organizirao je prvi Psihoanalitički kongres 1908., a rezultat toga je publikacija Godišnjak (njem. *Jahrbuch*). Strastveno prijateljstvo između Junga i Freuda urušeno je 1909. prilikom zajedničkog gostovanja na Univerzitetu Clark u Sjedinjenim Američkim Državama tijekom kojeg se razilaze u stajalištima oko tumačenja snova. Osim toga, osnovna područja Freudovog i Jungovog neslaganja tiču se uloge seksualnosti i važnosti religije (De Oliveira Miraldi i de Fátima Fernandes, 2018). Jung je smatrao da seksualni nagoni nisu u tolikoj mjeri utjecajni u odrasloj dobi koliko u adolescenciji i ranoj odrasloj dobi i isticao je pozitivne aspekte religije. Nakon raskola, Jung nastavlja formalno raditi za Freuda i osniva Međunarodno psihoanalitičko udruženje, a od 1910. godine obavlja i funkciju njegovog predsjednika. U međuvremenu je Freud prekinuo kontakt s Alfredom Adlerom 1912., a Junga izopćio iz Udruženja osnivanjem 'tajnog odbora' kojemu Jung nije imao pristup. U konačnici, Jung je napustio funkciju člana redakcije Godišnjaka 1913., a 1914. dao ostavku na mjesto predsjedavajućeg Udruženja (Graf-Nold, 2015). U periodu između 1912. i 1918. Jung se povlači u unutarnji introspektivni svijet i bavi se psihoterapijom, što mu omogućuje da formulira većinu svojih teorijskih koncepata koji će kasnije biti uobličeni pod nazivom tipovi, kolektivno nesvjesno i individuacija. Institucionalizacija jungijanske analize dešava se 1916., osnivanjem Psihološkog instituta na kojemu se održavaju predavanja istomišljenika iz različitih disciplina: psihologije, religije, arheologije i filozofije. Kasnije Jungova teorija dobiva na popularnosti i Jung postaje profesor na Politehničkom univerzitetu u Zürichu (1933–1941) i profesor medicinske psihologije na Univerzitetu u Baselu (1945). Zbog bolesti je bio primoran napustiti poziciju, ali je ostao aktivan sve do smrti 1961. objavivši veliki broj knjiga i naučnih članaka (De Oliveira Miraldi i de Fátima Fernandes, 2018). Jung je preminuo u 85. godini.

Njegova najpoznatija djela su: *Psihološki tipovi* (1921), *Psihologija i religija* (1938), *Psihologija i alhemija* (1944), *Sinkronicitet kao princip akauzalnih veza* (1952), *Arhetipovi i kolektivno nesvjesno* (1959), *Sjećanja, snovi, razmišljanja* (1961), *Čovjek i njegovi simboli* (1964), *Crvena knjiga – Liber Novus* (2009).

8.2 Osnovne pretpostavke analitičke psihologije

Jung je u periodu od 1907. do 1912. bio pod snažnim Freudovim utjecajem i aktivno je radio na promoviranju psihoanalize u formativnim godinama svoje karijere. Stoga možemo reći da su neke od osnovnih postavki analitičke psihologije, npr. pojam ličnog nesvjesnog, preuzeti iz psihoanalize. Međutim, ne smijemo zaboraviti da je Jung, mnogo više nego bilo koji teoretičar ličnosti, bio pod snažnijim utjecajem religije, filozofije, misticizma, parapsihologije, nego pod utjecajem samog Freuda. Između ostalih, razlog spora između Junga i Freuda bio je i u viđenju okultnog. Naprimjer, u svom djelu *Psihoanaliza i telepatija*, Freud (1990) se jasno distancira od okultnog smatrajući da bi integracija psihoanalize i okultnog narušila znanstvenost kojoj je psihoanaliza težila, a da bi okultizam spajanjem sa psihoanalizom neautentično dobio epitet znanstvenog. Sve potencijalno okultne pojave, kakve su npr. proročanstva ili telepatija, Freud tumači *projekcijom* vlastitih misli i konflikata na drugu osobu ili objekat.

S druge strane, iako Jung nije nekritički pripisivao autentičnost svim parapsihološkim fenomenima, bio je otvorenog uma da neke od tih fenomena prihvati i istraži. Sam Jung je tvrdio da je nakon doživljenog srčanog udara iskusio delirij koji je opisao kao iskustvo blisko smrti, tijekom kojeg je predvidio smrt liječnika koji se o njemu brinuo u bolnici (Jung, 1963). U *Pokušaju predstavljanja psihoanalitičke teorije* (njem. *Versuch einer Darstellung der psychoanalytischen Theorie*), Jung (1955) je istaknuo da je vrijedno žaljenja kada svaki teoretičar strastveno pokušava odbraniti jednostranost vlastite teorije, te dodao “da su znanstvene teorije samo prijedlozi kako bi se stvari mogle promatrati“ (str. 31).

I druga neslaganja s Freudom su oblikovala analitičku psihologiju. Jung je bio kritičar Freudove teorije seksualnosti. Smatrao je da se ličnost ne može reducirati na seksualne nagone, posebno ne u zreloj dobi. Iako seksualni nagoni mogu biti prevalentni u adolescenciji ili ranoj odrasloj dobi, ne bi trebali biti dominantni u kasnijoj dobi kada se pojedinac suočava s mnogo većim egzistencijalnim problemima. S tim u vezi, sličnost sa idom u psihoanalizi kod Junga nalazimo u strukturalnoj odrednici ličnog nesvjesnog i kompleksa koji mogu nastati u djetinjstvu i imati autonomiju nezavisnu od ega koja iscrpljuje energetske kapacitete pojedinca. U tom smislu, Jung (1955) je imao stav prema libidu, ne kao seksualnom pojmu, nego kao pretpostavci psihičke energije, jer su seksualne granice libida odavno prekoračene. To se pose-

bno ogleda na primjeru *dementiae praecox* (ranije oznake za psihozu), gdje nije moguće teoriju o etiologiji psihoza reducirati na skladištenje seksualne energije, što je bilo primjenjivo na području neuroza (npr. histerije i kompulzivnih neuroza). Međutim, dok se kod neuroza primjećuje potiskivanje seksualne energije, ni u jednom slučaju ne dolazi do gubitka kontakta s realnošću, što je osnovna odrednica psihoze. S druge strane, psihoze nije moguće objasniti samo hermitskom regresijom libida prema unutarnjem svijetu (odnosno introverzijom libida), tim više, što u psihotičnim manifestacijama dolazi do dublje regresije na infantilnije stadije, što prevazilazi samu introverziju. Štaviše, postoje psihotični slučajevi gubitka samoodržanja ega, kod kojih istovremeno nije zabilježen gubitak seksualnog interesa (Jung, 1955). Osim toga, jednaka libidinozna energija se primjećuje prilikom začeća, koliko i prilikom hranjenja ili slušanja muzike, te Jung postavlja pitanje da li bi se i slušanje muzike moglo seksualizirati na tradicionalan psihoanalitički način. Stoga, u svim ovim radnjama, Jung pronalazi zajednički pojam volje koji se jednako manifestira kod pravljenja gnijezda, koliko i kod hranjenja i pokušava sve radnje objasniti procesom psihičke energije koja se izmjenjuje u prirodi i koja se na subjektivnoj ravni manifestira kao stremljenje ili želja (Jung, 1955). Na ovaj način je Jung udahnuo svakodnevnu životnost prethodnom seksualiziranju svakodnevnih životnih radnji.

Međutim, Jung je smatrao da nesvjesno ima autonomiju koja ne potječe samo iz lične, nego i iz kolektivne povijesti uma (Graf-Nold, 2015). Njegova teorija je najpoznatija po uvođenju pojma kolektivno nesvjesno. Kolektivno nesvjesno, slobodno definirano, je filogenetski uvjetovana dispozicija za doživljavanje kolektivnih iskustava. Takva dispozicija je nastala razvojem čovjeka kao vrste i obuhvata adaptacione probleme koji su se ponavljali dovoljan broj puta da postanu važni za preživljavanje vrste. Tijekom povijesti čovječanstva, takve izazove su činili lov, snabdijevanje hranom, rađanje, umiranje, bijeg od neprijatelja, korištenje energije, vode i vatre, zaštita od vremenskih nepogoda, razmnožavanje, strah od nepoznatog i sl. Iz navedenog vidimo da je kolektivno nesvjesno jedinstveni pojam u Jungovoj teoriji ličnosti povezan s preživljavanjem čovjeka kao vrste. Iz tog razloga se Jungova teorija ličnosti može povezati i s osnovama evolucijske psihologije.

Nadalje, nesvjesno u analitičkoj psihologiji nema više retrospektivnu i reducirajuću ulogu kao u psihoanalizi, već prospektivnu funkciju.

Prospektivnost ličnosti se odnosi na svrhu (grč. *telos* – svrha) ili smjer u kojem pojedinac može da se razvija, zbog čega se ponekad označava i teleološkom teorijom ličnosti. Smjer razvoja kojemu pojedinac u analitičkoj teoriji teži je jastvo ili self, a dostizanje toga cilja omogućava proces individuacije koji ćemo opisati kasnije.

Sažeto rečeno, analitička psihologija se može predstaviti kroz nekoliko izvedenih postulata:

- Jednak značaj pridaje parapsihološkom, koliko i psihološkom iskustvu pojedinca.
- Ne postoji panseksualnost u ponašanju pojedinca, ali postoji univerzalna psihoidna energija koja potječe ne samo iz lične ontogenetske povijesti pojedinca, već i iz filogenetske povijesti njegove (ljudske) vrste.
- Analitička psihologija je usmjerena rastu i razvoju pojedinca.
- Analitička psihologija je više okrenuta budućnosti, nego prošlosti pojedinca.

8.3 Struktura ličnosti

Prema Jungu, strukturu ličnosti čine ego ili svjesno, lično nesvjesno i kolektivno nesvjesno. Ukoliko se struktura prikaže u terminima razine svijesti, onda možemo reći da je ego na vrhu svijesti, lično nesvjesno na sredini između svjesnog i nesvjesnog, a kolektivno nesvjesno duboko u nesvjesnom. Simbolični odnos elemenata u strukturi ličnosti ilustrira Slika 8.1.

Slika 8.1. Prikaz strukture ličnosti (psihe) po Jungu prema razini svijesti (prema Taylor, 2009)

Ego ili svjesno

Sadržaji ega su iskustva koja se doživljavaju neposredno. Svjesno nastaje iz vanjskog svijeta u formi osjeta-percepcija. Određeni podražaj se percipira čulima i taj proces je u osnovi fiziološki, a spoznavanje značenja podražaja je aperceptivni psihološki proces. Da bismo u potpunosti svjesno doživjeli određeno psihičko iskustvo, Jung je smatrao da je neophodan angažman četiri važne funkcije: osjetljivosti, osjećanja, mišljenja i intuicije. S obzirom na to da su ove četiri funkcije u povezanosti i s dinamikom ličnosti u procesu dolaženja do vrhunskog ostvarenja ličnosti putem Jungovog koncepta jastva, ove funkcije će u nastavku biti zasebno prikazane. Bitno je naglasiti da, iako je „ja“ u Jungovoj teoriji najbližnje Freudovom egu, ova dva pojma nije moguće u potpunosti izjednačiti. Dok je ego u Freudovoj teoriji racionalni centar ličnosti koji balansira između iracionalnih prohtjeva ida i socijalizacijskih zahtjeva superega, u Jungovoj teoriji ličnosti ego nema centralnu funkciju. Ego je samo jedna od komponenata ličnosti koja sa svim ostalima treba da bude uravnotežena da bi se dogodilo samoostvarenje (jastvo).

Lično nesvjesno i kompleksi

Za Junga, pojam lično nesvjesno je vrlo sličan klasičnom pojmu psihoanalitičkog nesvjesnog koje može podrazumijevati sva individualna iskustva koja su potisnuta izvan domašaja svijesti ili su ispod praga svijesti. Takva iskustva mogu odgovarati jednako kognitivnom nesvjesnom za koje se pretpostavlja da je potiskivanje svjesnog sadržaja uslijed kognitivnog ometanja i relativno je blizu svijesti (npr. zaboravljanje o čemu smo zadnjem govorili), koliko i motiviranom nesvjesnom, u čijoj osnovi su nerazriješeni konflikti ili kompleksi pozicionirani dublje u nesvjesnom (npr. zaboravljanje osobne ratne traume). Međutim, važno je istaći da u Jungovoj podjeli svijesti, za razliku od Freuda, nije uvijek prisutna vertikalna podjela prema dubini nesvjesnog (kao što je slučaj sa idom, egom i superegom), nego se može raditi i o horizontalnoj disocijaciji npr. kompleksa i ostalih (budućih) dijelova ličnosti koje teže integraciji (Astor, 2002, prema Moore-Wilson, n. d.). Ovo je važno iz razloga što, prema Jungu, ličnost teži individuaciji, i u tom procesu je potrebno paralelno osvijestiti više aspekata ličnosti koje bi bile u istoj (horizontalnoj) ravni svijesti. Ovaj proces će detaljnije biti opisan u odjeljku dinamike ličnosti.

Za Junga je kompleks posebno emocionalno šaržiran (obojen ili nabijen) sadržaj, događaj ili objekat koji je salijentan u svakoj situaciji i uz koji su povezane različite konfliktne emocije. Danas su kompleksi od posebnog značaja za neuroznanstvena i proučavanja traumatskih iskustava. Jung je smatrao da je kompleks indikator nerazriješenog psihološkog konflikta i tu se njegovo shvatanje konflikata podudara s Freudovim. Kompleksi su u Jungovoj teoriji značajni, jer ih je smatrao i prekursorom za nastanak kolektivnog nesvjesnog. Jung je posmatrao komplekse kroz svojevrstu autonomiju u odnosu na svijest, jer kako navodi: „Svi danas znamo da ljudi 'imaju komplekse'. Međutim, ono što je manje poznato, iako s teorijskog stajališta mnogo važnije, je da kompleksi mogu imati nas.“ (Sabrana djela 8, § 200, prema Moore-Wilson, n. d.). Na ovaj način, Jung je želio kazati da kompleksi idu u prilog pretpostavci o raslojavanju svijesti, te da se u pitanje dovodi slobodna volja pojedinca, što je također sukladno Freudovom pojmu psihološkog determinizma. Naprimjer, kompleksi se mogu odnositi na različite inferiornosti. Nizak muškarac može imati kompleks visine i biti svjestan svoje inferiornosti, uvijek kada je u društvu viših muškaraca, ili kada se o toj temi aktivno govori. Kompleksi, u tom smislu, predstavljaju sve emocije, percepcije, raspoloženja, sjećanja, razmišljanja koja upućuju na sadržaj kompleksa. Kako se navodi, kompleksi se odnose na nerazriješene probleme pojedinca do osjećaja poraženosti, koju barem trenutno pojedinac ne može izbjeći, odnosno na njegove „slabe tačke“. Po sebi, kompleksi ne moraju biti negativni, ali njihovo razrješenje može biti (Cho, 2019). Naprimjer, ako pojedinac ima kompleks „nesposobnog studenta“, neadekvatan način razrješenja takvog kompleksa bi bio kontinuirano vršenje uzlazne socijalne usporedbe, odnosno stalno poređenje sa studentima boljima od sebe, što bi održavalo postojanje kompleksa, usmjesto poređenja sa samim sobom u različitim periodima vlastitog postignuća. Adekvatno razrješenje kompleksa moglo bi obuhvatiti osvještavanje vlastitih vrlina i isticanje vlastitih vještina, kako bi se poboljšala vlastita izvedba, neovisno o drugima. Međutim, da bi bilo moguće raditi na kompleksima, bilo bi ih potrebno prvo identificirati i dovesti do razine svijesti. U interpretaciji Jungove teorije navodi se da je komplekse, kao i u psihoanalizi, potrebno integrirati s ostatkom ličnosti, jer je prva reakcija na njih strah i odbacivanje (Moore-Wilson, n. d.). Nadalje se navodi da svi imamo komplekse koji su dio našeg arhetipa Sjenke i da možemo imati i kulturalne komplekse, jer

usvajamo različite (ne)prihvaćene vrijednosti u društvu. Manifestiranje odbacivanja kompleksa opisano je vrlo slično odbrambenom mehanizmu projekcije. Oni koje najviše preziremo možda upravo sadrže osviještenu crtu našeg neosviještenog kompleksa. U svrhu osvještenja i identificiranja kompleksa, Jung je koristio test asocijacija, koji je vrlo brzo postao poznat i pod nazivom Jungov test asocijacija, a u originalnoj verziji je sadržavao 100 stimulusnih riječi (JTA, Berger, 1978; vidjeti okvir u nastavku).

U Jungovoj teoriji, lično nesvjesno, odnosno kompleksi, je usko povezano s kolektivnim nesvjesnim koje će biti naredno opisano. Razlog za to je što su arhetipovi smatrani jezgrom kompleksa, jer su repetitivni kompleksi (npr. odbijajuća majka ili zlostavljački otac, impotentan muškarac i sl.), opisani u nizu prethodnih iskustava povijesti čovječanstva, što onda i kompleksima daje arhetipsku, odnosno kolektivno-nesvjesnu konotaciju (Moore-Wilson, n.d.).

Jungov test asocijacija

Svaki test asocijacija sastavljen je od liste riječi (stimulusa) na koje je potrebno dati, odnosno asociirati novu riječ (reakcija). Naprimjer, na riječ *nebo*, najčešća očekivana asocijacija mogla bi biti *oblak*. Uputa u testovima asocijacija treba da sadrži dva ključna elementa: da je potrebno što *brže* producirati riječ-reakciju i da to treba biti *prva* riječ koja ispitaniku padne na pamet. U svakom testu asocijacija bilježi se asociirana riječ-reakcija na stimulusnu riječ, vrijeme potrebno da se producira odgovor (vrijeme reakcije), te ponašanje ispitanika i objašnjenje koje daje za riječ-reakciju. ukoliko ispitivaču nije jasna reakcija.

Međutim, kako je opisano (Rappaport, 1947, prema Berger, 1978), mnogo važniji aspekti od sadržaja riječi-stimulusa na koju se producira asocijacija, su formalni aspekti, kao što su vrijeme reakcije (VR), odnos reakcije prema stimulusu, odnos reakcije prema popularnoj tendenciji i odnos ispitanika prema uputi.

Predugo VR ili odgođena reakcija na određenu stimulusnu riječ (npr. majka) može uputiti na konflikt, odnosno kompleks, pod uvjetom da je ispitanik shvatio uputu. Odnos reakcije prema stimulusu podrazumijeva način na koji ispitanik završava asocijaciju (npr. uvijek daje pridjev na datu imenicu; otac-tuđ), asocijaciju završava rimom (mačka-tačka) ili perseveracijom (ista riječ-odgovor na različite stimuluse, tenis-žena, majka-žena, sunce-žena),

nabroja predmete vidljive u prostoriji kao riječi-odgovore, ili završava asocijaciju neprimjerenom emocionalnom reakcijom na stimulus. Popularna tendencija odnosi se na opću tendenciju odgovaranja većine ispitanika tzv. "normalne" populacije i najčešće takve asocijacije su asocijacije prema sličnosti kakva je asocijacija navedena u uvodu ovog podnaslova. Odnos ispitanika prema uputi kod većine standardne populacije bi trebao biti kooperativan. Dijagnostički relevantna može biti nenamjerna nekooperativna reakcija, čak i ako je ispitanik zauzeo kooperativan stav prema uputi. Berger (1978) je izdvojio psiho-dijagnostički sistem diferencijalnog razlikovanja određenih poremećaja Rappaportovom metodom, ali sama upotreba JTA u kliničko-dijagnostičke svrhe nije predmet ovog udžbenika.

Dovoljno je navesti da se interpretacija većine odgovora, ukoliko ne postoje testovne norme, vrši prostom inspekcijom neuobičajenih odgovora. Bolja interpretacija se zasniva na korištenju normi za najfrekventnije riječi-reakcije, gdje se vrši usporedba odstupanja u odnosu na standardnu populaciju. Nadalje, odgovori se mogu interpretirati i na osnovu postojanja unaprijed određenih kategorija reakcija koje se uklapaju u postojeće psihopatološke nozološke kategorije. Na kraju, Rappaportova metoda je zasnovana na kvalitativnom uspoređivanju bliskih-udaljenih reakcija, u svrhu uočavanja devijantnih odgovora na osnovu slobodne procjene. U zaključku, bitno je spomenuti najčešće interpretativne metode JTA:

1. Prosta inspekcija upadljivih reakcija
2. Norme za najfrekventnije reakcije
3. Kategorije nozološki-relevantnih reakcija
4. Rappaportova metoda

Kolektivno nesvjesno i arhetipovi

Za razliku od Freuda i drugih predstavnika dubinske psihologije, Jung je jedini teoretičar ličnosti koji je u svoju teoriju uveo do tada nepoznat pojam kolektivnog nesvjesnog. Dok je Jung, jednako kao i Freud, razlikovao ontogenetsko nesvjesno, koje se razvija od rođenja do smrti, što odgovara ličnom nesvjesnom i kompleksima u pojedinačnim vlastitim iskustvima, Jung je u kolektivnom nesvjesnom pretpostavio postojanje filogenetske komponente nesvjesnog, odnosno nesvjesnog ljudske vrste. Tako je kolektivno nesvjesno sveukupno nesvjesno vrste, koje, za razliku

od ontogenetskog nesvjesnog, nikada nije prekoračilo stratum svijesti, te nije represirano kao ontogenetski ekvivalent. Kolektivno nesvjesno je izvor nastanka arhetipova, što je još jedan strukturni pojam ličnosti rezerviran samo za Jungovu teoriju ličnosti. Arhetipove možemo definirati kao inherentne kalupe ili potencijale koji mogu formirati filogenetski zasnovane slike od postojećih iskustvenih sadržaja, tzv. arhetipskih slika, imaga ili predstava (Cambray, 2010).

Šta to može u osnovi značiti? Ako, naprimjer, govorimo o arhetipu majke, inherentna datost svakog predstavnika ljudske vrste je da doživljava majku kao najvažnije biće, primarnog skrbnika s kojim formira duboko emocionalan i trajan odnos. Iako svako po rođenju ima tu navedenu datost, da li će ona biti aktivirana, zavisi i od ličnih iskustava pojedinca. Tako, u zavisnosti od objektnog odnosa da se poslužimo terminologijom Margaret Mahler, arhetipska predstava majke može biti data kako u majčinskom, tako i u maćehinskom obliku. Na sličan način, arhetipski strah od zmije prisutan je kod svih pripadnika ljudske vrste. Ali, sama arhetipska predstava zmije može biti dvojaka; dok s jedne strane, zmija može biti prikazana kao strašno i smrtonosno biće, na osnovu mnogih prijašnjih iskustava predaka ljudske vrste, isto tako zmija može biti arhetipski predstavljena i kao moćan pomagač. U nekim primjerima, zmija je simbol mudrosti (Urobor), rekreacije i regeneracije (zbog obnavljanja kože) i procesa metamorfoze („skidanja stare kože“) u procesu individuacije (FallenAngel, 2013). U osnovi, arhetip je samo mogućnost, model, potencijal za arhetipsku predstavu i kao takav je neutralan. Arhetipske predstave oživljavaju arhetip. Ako bismo pravili analogiju sa sličnim psihološkim terminima, arhetipi mogu biti shvaćeni kao instinkti, primalni univerzalni obrasci koji djeluju u dubokom nesvjesnom i oblikuju mišljenje, emocije i ponašanje (Cambray, 2010).

U modernoj kulturi arhetipi se manifestiraju na nekoliko načina, uz prevalenciju arhetipskih predstava u mitovima, legendama, bajkama, poeziji, književnim i filozofskim djelima. Klinička metoda identificiranja arhetipova je aktivna imaginacija koja se primjenjuje u analizi snova. Arhetipi su autonomnog i numinoznog (duhovno-mističnog) karaktera i mogu biti višeslojni, uključujući osobnu, obiteljsku, plemensku, socio-kulturalnu i univerzalnu razinu. Iako arhetipi mogu biti izvori kreativnosti, s obzirom na to da oni nisu skoro nikada dio svjesnog, njihova aktivacija u svijesti mogla bi ishoditi psihotičnim doživljajima (Cambray, 2010).

Arhetipovi mogu poprimiti različite predstave, ali s obzirom na to da se radi o filogenetskim, repetitivnim obrascima koji karakteriziraju ljude kao vrstu, izdvaja se nekoliko, za ljude važnijih i frekventnijih arhetipova, koji će biti opisani u nastavku.

Četiri najreprezentativnija arhetipa prema Jungu su: persona, sjenka, anima ili animus i jastvo.

Persona u osnovnom značenju s latinskog, kako je već spomenuto u uvodu, označava masku, te se tako odnosi na arhetipske predstave različitih socijalnih uloga koje pojedinci mogu zauzimati u određenom društvenom kontekstu. Naprimjer, persona se može manifestirati i kao uloga studenta i kao uloga sina ili kćeri. Persona poprima različite uloge u zavisnosti od socijalno-kulturalnog konteksta, socijalizacije i generalnog okruženja. Persona se javlja i kroz različite teatarske likove ili fiktivne likove u književnosti. S obzirom na glumačku sposobnost transformacije i izmjenu uloga, persona može označavati i funkcionalnost socijalizacijske adaptacije u različitim kontekstima. S druge strane, pretjerana personifikacija određene uloge, ili fiksiranost za određenu ulogu, može imati negativne posljedice za pojedinca, jer time smanjuje mogućnost individuacije i suprotno tome, dovodi do deindividuacije, odnosno gubljenja vlastitog identiteta, uslijed njegovog stapanja s ulogom (npr. Stanford eksperiment zatvora).

Sjenka je prikazana kroz dihotomiju dobra i zla. Dok bi persona mogla biti „dobra strana“ koju pokazujemo u javnosti prema drugima, sjenka je skrivena „loša strana“ koju nastojimo sakriti i koja je obično represirana. S obzirom na to da je sjenka potisnuta, pojedinac ne mora uvijek biti svjestan njenih negativnih efekata. Naprimjer, sjenka može biti ispoljena kroz predrasude ili pristranosti u rasuđivanju (Harappa, 2021).

Anima i animus predstavljaju ideal osobe suprotnog spola, tako da je animus arhetipska predstava idealnog maskuliniteta kod osobe ženskog spola, dok je anima arhetipska predstava femininosti kod osoba muškog spola. Anima i animus su komplementarni aspekti našeg rodnog identiteta i imaju funkciju, osim predstave idealnog partnera, razumijevanja rodnih uloga, kako vlastitih, tako i uloga suprotnog spola/roda. Primjeri anime mogu se pronaći kao biblijska utjelovljenja Eve i Djevice Marije, dok se animus može manifestirati kao Robin Hood, Tarzan, Raspućin i sl. (Hudnall, 2020).

Jastvo je arhetip koji je personifikacija samoostvarenja i manifestira se kroz ujedinjenje ega sa svjesnim i nesvjesnim aspektima ličnosti, kako bi se osoba ostvarila. Jastvo je cjelina koja predstavlja dovršen proces individuacije. Svaka osoba individuaciju postiže na jedinstven način, kroz kombinaciju vlastitih snaga i slabosti, uravnoteženjem svakog aspekta ličnosti. Jastvo ima epitet gotovo moralne vrline nedostižnosti, jer se ostvarenje selfa pripisuje samo rijetkim pojedincima tijekom povijesti kakvi su npr. Isus, Buddha, Mahatma Ghandi i sl.

Ova četiri arhetipa su univerzalna, jer se izdvajaju u repeticiji iskustava različitih pojedinaca. Čini se da se, uzimajući samo glavne arhetipove, jungijanska struktura ličnosti može opisati putem uloga koje pojedinac obavlja i ističe, osobina koje skriva i potiskuje, komplementarnog ideala osobe suprotnog spola u vlastitoj ličnosti i ostvarenja selfa. Svi ovi arhetipovi transcendiraju vlastitu psihu (psihičku energiju). Robert Robertson, jungijanski matematičar, ovakvu prirodu arhetipova naziva kognitivna invarijantnost, što indicira univerzalnost prisutnu u različitim pojedinačnim manifestiranjima psihe (Hudnall, 2020).

„Operacionalizacija“ ostalih relevantnih arhetipova

Pojam operacionalizacija stavljen je pod znake navoda, jer se čini da se jungijanci ne bi složili sa ispitivanjem arhetipova putem klasične mjere samoiskaza upravo zbog njihove raznolike sadržajne prirode, koja ne podliježe ujednačenju, niti jedinstvenju operacionalizaciji. Kako navodi Popović (1995): „Arhetip je urođeni dio psihe, entitet koji je sam po sebi nepredstavljiv, ali čije se dejstvo očitava u svijesti kroz njegova ispoljavanja; arhetipske likove, predstave i ideje. Arhetipovi su univerzalni “obrasci ponašanja“ ili motivi koji ishode iz kolektivnog nesvjesnog i predstavljaju osnovne sadržaje religija, mitologija, legendi i bajki. U pojedincu se oni iskazuju snovima i vizijama“ (str. 327). Navodi koji referiraju na ostale relevantne arhetipove obuhvataju samo uži korpus najistaknutijih, koji se repetitivno citiraju u literaturi. Međutim, arhetipski opus umnogome nadilazi uske kategorizacije, što također otežava jasniju arhetipsku operacionalizaciju. Obuhvatni repozitorij arhetipskih simbola engleskog akronima ARAS (The Archive for Research in Archetypal Symbolism, <https://aras.org/>) sadrži preko 18.000 slika i tekstova arhetipskih simbola, online biblioteku s naslovima iz oblasti umjetnosti i simbola, te softver za pretraživanje Concordance, putem kojeg je moguće pronaći odlomke

iz Jungovih Sabranih djela pretraživanjem ključnih termina simbola ili određene teme. Iz navedenog se čini da arhetipsku simboliku može poprimiti gotovo svaki objekat koji podliježe ljudskom zamišljanju (npr. vuk, vatra, sidro, zubi, maska, kutija, srce, stolar, vještica, ambrozija, oružje, kamila, jaje, menora), a koji svi ne mogu biti obuhvaćeni klasičnim testovnim metodama. Ipak, to nije spriječilo pojedine autore da arhetipove reduciraju na ograničeni broj kategorija i da za njihovo ispitivanje koriste samoiskaz, kako će biti prikazano u nastavku.

Osim četiri osnovna arhetipa, pojedini autori (Cloninger, 2004) navode dodatne koji se najčešće repetitivno susreću u književnim djelima, mitovima, religiji, filozofiji i umjetničkim simbolima. Neki od njih su:

Velika majka – odražava predačka iskustva u kojima je sadržan majčinski odgoj. Velika majka je često reprezentirana u liku Djevice Marije ili Madonne, prikazane u mnogim umjetničkim djelima i povezana s fertilitetom. Ali, kako svi arhetipovi imaju dvojaku prirodu, negativna strana ovog arhetipa u mitovima je povezana s umiranjem.

Spiritualni otac – spiritualnost je vrlo često povezivana s biblijskim prikazima maskuliniteta, pri čemu su Bog i njegovi sljedbenici prikazani kao utjelovljenje maskuliniteta. Na sličan način, muški predavač može biti više povezan s mudrošću (kroz projekciju arhetipa Mudrog starca) nego ženski, što može biti povezano i sa stereotipnim rodnim ulogama povezanim s maskulinošću i femininošću.

Heroj – arhetip koji se često pojavljuje u folkloru i mitologiji, karakteriziran slabom personom, ali sa specijalnim moćima koje mu omogućuju da pobijedi neprijatelja. Takve posebne moći, glavni protagonista ili heroj, obično dobija od vanjskih, ponekad i nehumanih pomagača (npr. vila, životinja i sl.). Naprimjer, Snjeguljica oživi nakon što je pojela otrovnu jabuku, a sluge kraljevića ispuste lijes koji se razbije, nakon čega je ispao otrovni zalogaj koji je Snjeguljica progutala. Ili, Snjeguljicu njeguju patuljci, nakon što ju je iz doma prognala zla maćeha. Za ovaj arhetip se pretpostavlja da predstavlja unutarnju borbu individuacije, odnosno odvajanja od lika majke, kao i borbu sa silama vanjskog svijeta.

Trikster (prevarant) – u nekim kulturama prikazan kao šaljivdžija ili dvorska luda koja završi dobro. Prevaranti su prikazivani kao kriminogene figure koje mogu doživjeti zdravu transformaciju. Primjer takve figure je

klaun za kojeg se smatra da predstavlja represiranu sjenku cijele kulture, odnosno svih pojedinačnih inferiornih individualnih crta (npr. film Joker).

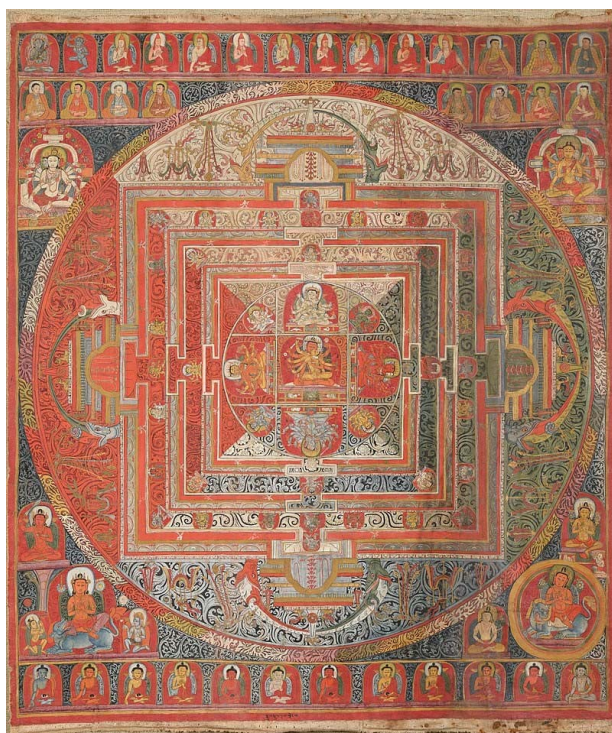
Mandala – vrhunski arhetip koji reprezentira samoostvarenje (jastvo), simbolički često predstavljen kao krug ili kvadrat, ili kvadrat unutar kruga. Mnoge religije (budistička i hinduistička) integriraju mandalu kao veoma moćan simbol. Snovi koji sadrže simbole mandale često upućuju na nesvjesno razrješenje nekog konflikta, prije nego što ono bude dostupno svijesti, što je korak bliže u postajanju cjelovitim, tj. selfom ili jastvom.

Transformacija – arhetip često povezan s alhemijskim traganjima za mudrim kamenom i transformacijom metala u zlato, kako je opisano u Alhemičaru ili Faustu. Ovakva arhetipska predstava je često povezana i s arhetipskim putovanjem, odnosno traganjem, kao što je Odisejevo putovanje, što u sebi sadrži i psihološku transformaciju.

Da li je arhetipove moguće mjeriti – Pearson-Marr indikator arhetipova?

Iako se čini da arhetipovi ne bi mogli biti operacionalizirani na osnovu samoiskaza, s obzirom na to da su arhetipovi samo besadržajni modeli, a individualne arhetipske predstave varijabilne, ipak je razvijen upitnik s ciljem identificiranja 12 (4x3) osnovnih vrsta arhetipova koji su komercijalizirani i zabilježeni u poslovnom kontekstu. Ovi arhetipovi su opisani u upitniku Pearson-Marr indikator arhetipova (engl. *Pearson-Marr Archetype Indicator - PMAI*, Pearson i Marr, 2002).

Caroll Pearson je pretpostavila da je funkcija arhetipova da poduče osobu življenju. Prema njenoj interpretaciji, arhetipovi aktivno učestvuju i u individuacijskom razvoju kroz tri etape: *preparaciju* (Nevinašce, Siroče, Ratnik, Skrbnik), *putovanje* (Tragalac, Ljubavnik, Destruktivac, Stvaralac) i *povratak* (Vladalac, Mađioničar, Mudrac, Lakrdijaš). Radi jednostavnije organizacije, arhetipovi su prikazani tabelarno (Tabela 8.1).

Slika 8.2. Prikaz Manjvajra mandale nepoznatog autora (Izvor: Wikipedia)

Tabela 8.1. Prikaz arhetipova prema Pearson-Marr indikatoru arhetipova

Arhetip	Opis	Primjer stavke
Nevinašce	Bazično povjerenje u druge, želja za socijalnim prihvatanjem, sigurnim okruženjem, zaštitom, doživljavanjem bezuvjetne ljubavi i pripadanja.	<i>Smatram da se ljudima može vjerovati.</i>
Siroče	Usmjeren na preživljavanje s cinizmom i empatijom prema onima u potrebi, s tendencijom ka napuštanju, izdaji i samoizdaji, uz diskriminaciju i viktimizaciju.	<i>Osjećam se preplavljeno situacijama.</i>
Ratnik	Visoki nivo asertivnosti i borbe za bitno. Izražava hrabrost, disciplinu i vještine zauzimanja za sebe, suprotstavlja se izazovima i zauzima za vlastite ideale.	<i>Takmičenje me ispunjuje energijom.</i>
Skrbnik	Stvara atmosferu brige i ljubavi prema drugima. Izražava empatiju i velikodušnost i preuzima odgovornost za brigu o drugima.	<i>Stavljam potrebe drugih ispred vlastitih.</i>
Tragalac	Pustolovan, nezavisan i samodostatan, inklinira alijenaciji, nezadovoljstvu i praznini, veći smisao pronalazi u vrijednostima vlastitog života.	<i>Istražujem nove mogućnosti.</i>
Ljubavnik	Čezne za predanošću i strašću, s tendencijom zaljublivanja (u osobu, ideju, posao), karizmatičan, čini da se drugi osjećaju posebno.	<i>Osjećam se potpunijim kada sam zaljubljen.</i>

Destruktivac	Potreba za promjenom, bez poricanja boli ili tugovanja koje promjena sa sobom nosi. Umije da se nosi s gubitkom i da napusti navike, veze ili aktivnosti koje više nisu produktivne.	<i>Moj život je ispunjen prazninom.</i>
Stvaralac	Talent za kreativnost i stvaralaštvo, dnevno sanjarenje, fantaziranje i nalete inspiracije, posjeduje estetski smisao.	<i>Inspiracija mi lako nadolazi.</i>
Vladalac	Nezavisnost, odgovornost i kompetentnost. Unosi resurse, sklad, podršku i red u život. Preuzima kontrolu s visokim osjećajem odgovornosti.	<i>Preuzimam stvari u svoje ruke, ako djeluju da će izmaći kontroli.</i>
Madioničar	Posjeduje ličnu moć, karizmatičan, samosvjestan, sa sposobnošću za ujedinjenjem ljudi oko zajedničke vizije.	<i>Volim da transformiram situacije.</i>
Mudrac	Skeptičan, mudar, s dubokom željom za pronalaženjem istine, subjektivnost prihvata kao dio života i podnosi nesigurnost.	<i>Težim da otkrijem istinu iza iluzije.</i>
Lakrdijaš	Želja za uživanjem u životu koja se može doživjeti u potpunosti i u momentu, čak i u stresnim i teškim okolnostima.	<i>Uživam zasmijavati ljude.</i>

S obzirom na pretpostavku o arhetipskom učešću u individuacijskom procesu koji se, između ostalih komponenata ličnosti, objašnjava putem jednog stava (E-I, Ekstraverzija-Introverzija) i četiri glavne funkcije (mišljenje, osjećanje, osjet i intuiciju), te njihovom kombinacijom 16 tipova, prema Myers-Briggs indikatoru tipova (Myers, 1962), istraživanja iz ove oblasti sprovode se kombinacijom arhetipova i tipova. Drugim riječima, osnovni tipovi se pokušavaju mapirati u postojećim arhetipovima.

Tako je u istraživanju sprovedenom u Finskoj na Univerzitetu u Vaasi (Hautala i Routamaa, 2008), na uzorku od 450 ispitanika poslovnog studijskog usmjerenja, faktorskom analizom stavki 12 prethodno opisanih arhetipova, ekstrahirano šest faktora koji su sačinjavali kombinaciju nekog od postojećih arhetipova i to: Skrbnik, Destruktivno siroče, Vladajući ratnik, Ljubavnik, Magični stvaralac i Vladajući mudrac. Nakon što su ekstrahirani kombinirajući arhetipovi korelirani s tipovima prema stavu i funkcijama, dobiveno je sljedeće: ljudi u arhetipskoj kategoriji Skrbnika i Ljubavnika su se najčešće opisivali kroz ekstraverziju, s izraženim funkcijama osjećanja, percepcije i prosuđivanja drugih (ESFJ)²; kod Vladajućih ratnika je jednako samoprocijenjena i ekstraverzija i introverzija, uz funkcije intuicije i osjeta, te mišljenja i prosuđivanja (ENTP, ISTJ), kod Magičnih stvaralaca su jednako procjenjivane ekstraverzija i introverzija, intuicija i mišljenje, uz prisustvo i osjećanja i prosuđivanja (INTP, ENFP, ENTJ, ESTJ). Nijedan od tipova nije se podudaraao s visokim

samovrednovanjem Destruktivnog siročeta, ali je ESTJ tip (ekstraverzija, osjet, mišljenje, prosuđivanje) sebe procjenjivao nisko na ovom arhetipu. I na kraju, čini se da je arhetip Vladajućeg mudraca (koji bi bio najbliži jastvu), opisan s najviše tipskih kombinacija, uz prisustvo oba stava i svih funkcija (INTP, ENFP, ENTJ, ESTJ). Autori su smatrali da je ovakva vrsta samoprocjene arhetipova na pojedinim tipskim kombinacijama specifična za finsku kulturu.

U drugoj studiji (McPeck, 2008), na uzorku od 899 ispitanika koji su pristupili testiranju Centra za primjenu psihološkog tipa (CAPT, *Inc.-The Center for Application of Psychological Type, Inc.*) korelirano je 12 prethodno opisanih arhetipova sa četiri dimenzije tipova prema Jungu: ekstraverzija-introverzija, osjet-intuicija, mišljenje-osjećanje, prosuđivanje-percepcija. Tipovi su korelirani i sa samoprocijenjenom razinom stresa, te su ispitivane i dobne i spolne razlike u istaknutosti određenog arhetipa. Rezultati su pokazali da su arhetipovi Nevinašce, Ljubavnik, Vladalac i Lakrdijaš korelirali pozitivno s ekstraverzijom, u skladu s očekivanjima, ali isto tako da su Siroče i Destruktivac korelirali s introverzijom, te Ratnik, Stvaralac i Mađioničar s ekstraverzijom, što nije bilo u skladu s pretpostavkom. S polom intuicije pozitivno su bili povezani arhetipovi Tragalac, Ljubavnik, Stvaralac, Mađioničar i Mudrac prema očekivanjima, te Destruktivac, što nije bilo očekivano. Siroče, Skrbnik, Ljubavnik, Destruktivac te Mađioničar bili su povezani s funkcijom osjećanja, dok su sa suprotnom funkcijom mišljenja bili povezani arhetipovi Ratnik, Vladalac i Mudrac, što je potvrdilo hipoteze. Arhetip Vladaoca je pozitivno korelirao s prosuđivanjem, dok su Nevinašce, Stvaralac, Tragalac i Lakrdijaš bili povezani s funkcijom percepcije. Osim toga, procijenjeno je da su o većem stresu izvještavali ljudi u kategoriji arhetipova Siroče, Skrbnik, Tragalac, Destruktivac i Vladalac, dok su o manje stresa izvještavali ljudi u kategoriji arhetipa Nevinašce i Lakrdijaš. Stvaraoci su izvještavali o većoj razini stresa, što prvobitno nije bilo očekivano.

Kada su u pitanju spolne razlike, jedina potvrđena razlika, sukladna očekivanjima, bila je veći skor muškaraca na arhetipu Ratnika u odnosu na žene. Osim toga, muškarci su imali i veći skor na arhetipu Ljubavnika i Tragaoca, dok nije bilo razlike između muškog i ženskog arhetipa Skrbnika. U funkciji dobi, jedine uočene razlike bile su veća samoprocjena na arhetipu Ratnika ispitanika mlađe odrasle dobi (26–39 godina) i manja

samoprocjena starije populacije (55–65 godina) na arhetipu Vladaoca. Ovi rezultati sažeto upućuju na to da se arhetipovi ne mogu vrlo jasno mapirati preko jungijanskih tipova, niti preko spolnih ili dobnih razlika, što je u skladu s percepcijom arhetipova kao kalupa koje varijabilne arhetipske predstave ispunjavaju sadržajem. Zanimljiv nalaz je konzistentna korelacija na dimenziji osobine ličnosti ekstraverzija-introverzija, što indicira da bi bilo korisno dalje korelirati pojedine arhetipove s dobro utemeljenim modelima ličnosti, kako bi se ispitalo postoji li konzistentnost u sadržaju arhetipova koja bi se mogla mapirati preko standardnih dimenzija ličnosti.

U tom kontekstu, sprovedli smo istraživanje na uzorku iz Bosne i Hercegovine, u kojemu smo nastojali povezati PMAI nomenklaturu arhetipova sa standardnim modelima ličnosti (Hadžiahmetović i Opačić, 2013). Dvanaest originalnih arhetipova (Pearson i Marr, 2002) korelirano je s domenama i facetama upitnika HEXACO-PI-R od 100 stavki (Lee i Ashton, 2004). Prikazane su samo korelacije na razini značajnosti $p < .001$, s obzirom da je istraživanje sprovedeno na manjem i selektiranom uzorku studenata psihologije ($N = 89$). Nalazi pokazuju da se pomoću arhetipova najreprezentativnije mogu objasniti Ekstraverzija i Otvorenost. S Ekstraverzijom su korelirali arhetipovi Skrbnika i Ljubavnika ($r = .34$), Vladaoca ($r = .40$), Mađioničara ($r = .44$) i Tragaoca ($r = .52$), te Siroče u negativnom smjeru ($r = -.46$). Na razini faceta Ekstraverzije, sa Socijalnom smjelošću su povezani Vladalac ($r = .48$), Mudrac ($r = .35$), te Tragalac i Mađioničar ($r = .34$), sa Socijalnim samopouzdanjem Tragalac ($r = .52$), Vladalac ($r = .41$) i Siroče u negativnom smjeru ($r = -.50$), sa Druželjubivošću koreliraju arhetipovi Ljubavnika ($r = .37$) i Mađioničara ($r = .36$), dok je sa Aktivitetom u pozitivnoj vezi arhetip Mađioničara ($r = .37$), a u negativnoj vezi Siroče ($r = -.39$). Rezultati upućuju na to da je i u arhetipskom prostoru Ekstraverzija reprezentirana ponašanjima koja indiciraju dominaciju, energičnost i sklonost socijalnim kontaktima.

Otvorenost je u pozitivnoj korelaciji sa arhetipovima Stvaraoca ($r = .66$), Mudraca ($r = .62$), Tragaoca ($r = .37$) i Mađioničara ($r = .35$). Na razini faceta HEXACO modela, Stvaralac i Mudrac su objašnjeni identičnim trijasom, ali korelacijama različitog intenziteta. Stvaralac pozitivno korelira u najvećoj mjeri sa Kreativnošću ($r = .71$), zatim Nekonvencionalnošću ($r = .59$) i na kraju Estetskim vrijednostima ($r = .44$), dok Mudrac najvećim intenzitetom korelira sa Nekonvencionalnošću ($r = .66$), zatim Kreativno-

šću ($r = .54$), a također u najmanjoj mjeri sa Estetskim vrijednostima ($r = .39$). Arhetip Tragaoca je pozitivno povezan sa Nekonvencionalnošću ($r = .45$), a Mađioničara također sa Nekonvencionalnošću ($r = .40$), ali i sa Kreativnošću ($r = .38$).

Sa faktorom Saradljivosti u najvećoj mjeri korelacije ostvaruju arhetipske predstave Nevinašca ($r = .38$), Ratnika ($r = -.44$) i Vladaoca ($r = -.39$). Na razini faceta Saradljivosti, Ratnik i Vladalac koreliraju sa Strpljivošću, a Nevinašce sa Praštanjem. Sa zasebnom facetom Altruizma pozitivno su korelirali visokim intenzitetom arhetip Skrbnika ($r = .64$) i Ljubavnika ($r = .45$). Skrbnik je arhetip sa najvećim brojem pojedinačnih korelacija sa drugim domenama i facetama ličnosti, te je tako zabilježena i pozitivna povezanost sa domenom Poštenja ($r = .40$), kao i Sentimentalnošću unutar domene Emocionalnosti ($r = .39$), te Druželjubivošću ($r = .42$) unutar domene Ekstraverzije, ali i sa Ekstraverzijom ($r = .34$).

Interesantno je da su umjerene korelacije arhetipskih predstava uočene samo sa facetom Marljivosti unutar domene Savjesnosti, pri čemu su pozitivne korelacije ostvarivali Tragalac ($r = .31$), Ratnik ($r = .46$) i Vladalac ($r = .42$), a negativnu Siroče ($r = -.36$).

Uzimajući u obzir dobivene rezultate na malom uzorku, moglo bi se reći da su Ekstraverzija i Otvorenost povezane sa najvećim brojem arhetipskih predstava; da su među arhetipovima najistaknutije korelacije Skrbnika, Ratnika, Tragaoca, Vladaoca i Siročeta sa facetama i domenama unutar HEXACO modela ličnosti; kao i da Skrbnik sa najvećim brojem pozitivnih korelacija djeluje kao oponent Siročetu sa najvećim brojem negativnih korelacija sa poželjnim obilježjima ličnosti. Iako bi rezultate istraživanja bilo poželjno replicirati na većem i reprezentativnijem uzorku, nalazi pokazuju da se arhetipovi mogu operacionalizirati u prostoru standardnih modela ličnosti, što je nalaz važan iz dva razloga:

1. Iako je arhetipove, prema klasičnoj jungijanskoj pretpostavci, teško operacionalizirati, čini se da je to psihometrijski lakše implementirati na nivou sadržaja crta ličnosti, nego na nivou tipova zasnovanih na funkcijama ličnosti.
2. Razlozi za ovu olakšicu su u mogućnosti operacionaliziranja arhetipova preko tipskih imenica kao kategorije leksikona, što je, prema operacionaliziranju crta ličnosti kao deskriptivnih sažetaka

(Larsen i Buss, 2008), legitimno u primjeni leksičke hipoteze na drugim vrstama riječi, npr. imenicama (Saucier, 2003).

8.4 Stavovi i funkcije ličnosti (tipovi ličnosti)

Osim osnovne strukture ličnosti, izražene kroz lično nesvjesno i komplekse, te kolektivno nesvjesno i arhetipove, Jung je isticao i postojanje stava na dimenziji ekstraverzija-introverzija, te funkcija putem kojih pojedinac spoznaje svijet: osjet, intuicija, mišljenje i osjećanje.

Jung je opisao stavove introverzije i ekstraverzije koji su vrlo slični osnovnim shvatanjima tih osobina – pri čemu je ekstraverzija orijentacijski stav libida prema vanjskom svijetu, a introverzija, prema unutarnjem. Jung (1990) navodi primjere ponašajnih razlika, pri čemu neuspjeh jednog čovjeka može voditi u stanje ruminacije (introverzija), a drugog u kafansko skitanje (ekstraverzija). Zanimljivo je kako je Jung opisao dinamsku, i iz nje izvedene teorije, na kontinuumu ekstraverzija-introverzija (Feist i sur., 2018). Za Freudovu teoriju je smatrao da je ekstravertirana, iako bi se sama Freudova ličnost prije mogla opisati kao introvertirana, iz razloga što je teorija koristila resurse vanjskog svijeta i reducirala unutarnja iskustva na vanjski svijet seksa i agresije. S druge strane, Adlerovu teoriju je smatrao introvertiranom, iako ličnost personologa ekstravertiranom, uzimajući u obzir njegovo sviranje klavira i druženje s masom, iz razloga što je teorija naglašavala fikcije (npr. fikcionalni finalizam) i subjektivnost životnog cilja. Ne toliko neočekivano, uzimajući u obzir dalje opisanu dinamiku ličnosti, Jung je svoju analitičku teoriju postavio u centar, tj. na sredinu ekstravertirano-introvertiranog kontinuuma, kao balansiranu s mogućnošću uravnoteženog prihvatanja i subjektivnog i objektivnog. Ovo bi odgovaralo i suvremenim tumačenjima dimenzije ekstraverzija-introverzija kao kontinuuma u novijim modelima ličnosti kao što su Eysenckov, Petofaktorski i Šestofaktorski model ličnosti.

Dok se stav odnosi na usmjerenost libida prema vani ili prema unutra, osnovne četiri funkcije se odnose na način na koji se percipira vanjski i unutarnji svijet, te su opisane u nastavku.

Senzacija ili *osjet* je konkretna funkcija doživljavanja svijeta onakvim kakav jeste. Zasniva se na percepciji i primjer funkcije senzacije bi bio

spoznavanje vanjskog svijeta korištenjem pet osnovnih čula (npr. miris zemlje, zvuk ptičijeg pjeva, osjet zelene boje, dodir tkanine i sl.)

Mišljenje je funkcija usmjerena na logičko razumijevanje događaja o kojima se saznaje putem osjeta. Naprimjer, jak miris zemlje bio bi posredni dokaz da je prethodno padala kiša, što je spoznaja do koje bi se došlo logičkim zakonitostima procesa mišljenja.

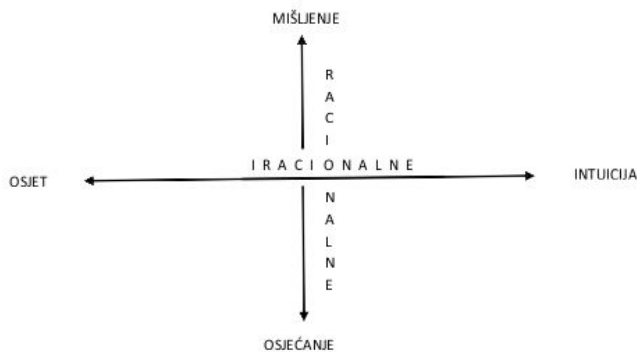
Osjećanje ili *emocija* je funkcija koja se odnosi na evaluaciju ili vrednovanje nekog događaja kao dobrog ili lošeg. Naprimjer, hladnoću koju primamo kroz osjet dodira možemo evaluirati kao loš događaj ili ljubaznost drugih može se evaluirati kao pozitivna osobina.

Intuicija je funkcija koja se zasniva na predosjećaju izvan poznavanja činjenica ili posjedovanja dokaza o nekoj pojavi, koja se aktivira u neobičnim situacijama u kojima se nije moguće osloniti na prethodno iskustvo (Ryckman, 2008). Intuicija se može manifestirati kao predosjećaj da će se desiti neki pozitivan događaj, npr. da je osoba koju smo tek upoznali dobra i pouzdana, ili neki negativan događaj, npr. predosjećaj nesreće ili elementarne nepogode, do čega se došlo nestandardnom izvanosjetilnom percepcijom.

Prema Jungu, mišljenje i osjećanje su *racionalne* funkcije, a senzacija i intuicija *iracionalne* funkcije. Racionalne funkcije su kategorizirane na opisani način jer sadrže aktivnu elaboraciju događaja kroz interpretaciju (mišljenje) i evaluaciju (osjećanje). S druge strane, senzacija i intuicija su kategorizirane kao iracionalne funkcije jer su usmjerene na pasivno bilježenje iskustava bez manifestne aktivne obrade. Iako bi se očekivalo da osjećanje pripada iracionalnoj funkciji, i mišljenje i osjećanje zapravo obuhvataju *evaluaciju* iskustva na različite načine. Mišljenje se odnosi na evaluaciju istinitosti tvrdnje, dok se osjećanje odnosi na evaluaciju sviđanja određenog objekta (Ryckman, 2008). Pretpostavlja se da bi za osjećanje, umjesto evaluacije ili vrednovanja, adekvatniji termin bio procjenjivanje (engl. *valuing*), jer ga je lakše razdvojiti od senzacije ili intuicije (Feist i sur., 2018). Osim toga, osjećanje je potrebno razlikovati od emocija, jer se osjećanje odnosi na vrednovanje svake svjesne aktivnosti, iako takvo vrednovanje ne mora pratiti emocionalni sadržaj. Svako osjećanje može postati emocija, ako je toliko intenzivno da izaziva fiziološke promjene kod osobe, ali nastanak emocija iz funkcije ličnosti nije reducirano samo na osjećanje, jer svaka funkcija može povećati emociju, ako se poveća

njen intenzitet (Feist i sur., 2018).

Svaki par funkcija dalje se dijeli na *dominantnu*, odnosno *nedominantnu*, pri čemu je dominantna ona funkcija koja je osviještena i koja se najčešće koristi. Njen drugi pol čini nedominantnu funkciju, dok *suprotan par* funkcija čini pomoćne funkcije. Kako navodi Ryckman (2008), kod osobe kod koje je mišljenje dominantna funkcija, osjećanje bi bilo nedominantan pol, dok bi iracionalne funkcije senzacije i intuicije imale ulogu pomoćnih funkcija. Na taj način, osoba koja je, naprimjer, znanstvenik, i koja dominantno koristi mišljenje, istovremeno bi mogla koristiti pomoćnu funkciju intuicije koja bi joj pomogla da formulira hipoteze pri istraživanju koje bi naknadno bile logički objašnjene korištenjem mišljenja (Ewen, 2003). Također je moguće da u određenom momentu svaka od navedenih funkcija postane dominantna, uzimajući u obzir postojanje mislećih, osjećajućih ili intuitivnih tipova osoba. Kod potpuno ostvarene osobe koja je postigla jastvo, nijedna od navedenih funkcija ne bi bila dominantna, nego bi sve funkcije bile podjednako razvijene i integrirane.

Slika 8. 3. Shematski prikaz funkcija na dimenzijama racionalno i iracionalno

Uzimajući u obzir mogućnost diferenciranja ljudi prema dominantnom stavu ekstraverzije i introverzije, te četiri funkcije, tj. mišljenja i osjećanja kao racionalnih i osjeta i intuicije kao iracionalnih, Jung je razvio tipologiju po modelu 2 (stav) x 4 (funkcija), što producira osam različitih tipova ličnosti, opisanih u Tabeli 4. Osim toga, često korišteni test za identifikaciju jungijanskih tipova Myers-Briggs indikator tipova (engl. *Myers-Briggs Type Indicator*; MBTI, Myers i McCaulley, 1985), u jednadžbu uzima i pomoćne funkcije po modelu 2 (stav) x 2 (pomoćna

funkcija) x 2 (dominantna funkcija), što omogućuje klasifikaciju pojedinca u jedan od 16 kombinirajućih tipova ličnosti. MBTI je populariziran u različite svrhe psihologije individualnih razlika, iako je osnovna funkcija jungijanske nomenklature tipova bila identificiranje dominantne i nesvjesne funkcije, kako bi se svaka od funkcija u odrasloj dobi mogla razviti u cijelosti (Cloninger, 2004). Iako je nekomercijalna verzija testa, koju treba interpretirati s oprezom, dostupna u slobodnom online formatu (<https://www.16personalities.com/free-personality-test>), u nastavku slijedi prikaz osnovnih osam jungijanskih tipova (Feist et al., 2018):

Tabela 8.2. Prikaz tipova ličnosti (stav x funkcija)

Funkcija	STAV	
	Ekstraverzija	Introverzija
Mišljenje	<i>Ekstravertirani misleći tip</i> apstrahiraju ideje na osnovu objektivnog vanjskog svijeta (npr. znanstvenici, matematičari, računovođe)	<i>Introvertirani misleći tip</i> interpretiraju doživljaje iz vanjskog svijeta, ali na osnovu vlastitog subjektivnog svijeta ideja na nov i kreativan način (npr. filozofi, inovatori)
Osjećanje	<i>Ekstravertirani osjećajući tip</i> donose procjene i vrše vrednovanje na osnovu vanjskog svijeta, poznaju socijalne norme i konformiraju se, snalažljivi u socijalnim situacijama (npr. menadžeri, političari)	<i>Introvertirani osjećajući tip</i> donose procjene na osnovu subjektivnog doživljaja, a ne objektivnih podataka, ignoriraju tradiciju i pravila (npr. kritičari umjetničkih djela)
Osjet	<i>Ekstravertirani osjetilni tip</i> doživljavaju svijet u objektivnoj realnosti onakvim kakav jeste i interpretiraju ga na osnovu osjetila (npr. majstori, degustatori)	<i>Introvertirani osjetilni tip</i> unose vlastiti doživljaj u svijet percipiran putem osnovnih čula, dajući mu vlastitu interpretaciju i značenje (npr. slikari, umjetnici)
Intuicija	<i>Ekstravertirani intuitivni tip</i> otvoreni prema vanjskom svijetu kojeg pretežno percipiraju subliminalno, odgovara kognitivnom nesvjesnom (npr. stvaraoči)	<i>Introvertirani intuitivni tip</i> nesvjesna percepcija svijeta vođena jakom subjektivnom motivacijom koja može izgledati neobična ostalim tipovima ličnosti (npr. proroci, mistici, religijski fanatici)

Dalje slijedi prikaz nomenklature 16 tipova na osnovu Myers-Briggs indikatora tipova (Myers i McCaulley, 1985). Predstavljena nomenklatura je izvedena na osnovu dominantnog stava ekstraverzije ili introverzije (npr. I – introverzija), dominantne funkcije (N – intuicija), kao i njene sekundarne funkcije (T – *thinking* – mišljenje), te inferiornih funkcija (J – *judging* – vrednovanje), što čini tip INTJ (odnosi se na inovativne, nezavisne, logične i originalne tipove). Više o samom testu i izvedenim tipovima dostupno je na zvaničnoj stranici (<https://www.myersbriggs.org/my-mbti-personality-type/mbti-basics/the-16-mbti-types.htm>), a u nastavku će biti prikazana tabela osnovne taksonomije 16 jungijanskih tipova ličnosti (Cherry, 2022). Potrebno je uočiti da je ovoj tipologiji, pored postojećih introverzija-ekstraverzija, te mišljenje-osjećanje i osjet-intuicija, dodana još jedna dimenzija prosuđivanje (J – *judgment*) – percipiranje (P – *perception*), koja se odnosi na suočavanje s vanjskim svijetom. Prosuđivanje je vođeno strukturom i rigidnim odlukama, dok je percipiranje više otvoreno i fleksibilno.

Tabela 8.3. Myers-Briggs tipologija ličnosti izvedena iz jungijanskih stavova i funkcija

Intuicija-Mišljenje (<i>Intuitive-Thinking</i>)	INTJ, INTP, ENTP, ENTJ
Intuicija-Osjećanje (<i>Intuitive-Feeling</i>)	INFJ, INFP, ENFP, ENFJ
Osjet-Prosuđivanje (<i>Sensing-Judging</i>)	ISTJ, ISFJ, ESTJ, ESFJ
Osjet-Percipiranje (<i>Sensing-Perceiving</i>)	ISTP, ISFP, ESTP, ESFP

INTJ – arhitekt, INTP – mislilac, ENTP – debitant, ENTJ – rukovodilac, INFJ – aktivista, INFP – pregovarač, ENFP – šampion, ENFJ – darovatelj, ISTJ – inspektor, ISFJ – zaštitnik, ESTJ – direktor, ESFJ – skrbnik, ISTP – zanatlija, ISFP – umjetnik, ESTP – inicijator, ESFP – izvođač

Ispod tabele su navedeni najčešći tipovi zanimanja ili arhetipovi na osnovu kombinacije stavova i funkcija koji su nastali kombinacijom pojedinačnih dimenzija stavova i funkcija.

8.5 Dinamika ličnosti

Osnovni principi dinamike ličnosti prema Jungu zasnovani su na homeostazi ili uravnoteženju, koje potječe od pretpostavke da su određeni dijelovi ličnosti emergentni (osviješteni), dok su drugi dijelovi represirani

(potisnuti). Da bi se ličnost razvila u cijelosti neophodno je upoznati sve strane ličnosti i izbalansirati ih u svrhu razvijanja pojedinca u cjelovitu osobu. Kako navodi Allen (2020), ukoliko u nama postoji agresivna strana ličnosti i pasivna strana ličnosti, balansiranje ličnosti bi podrazumijevalo razviti self koji nije ni pretjerano agresivan, ni pretjerano pasivan. Jung je bio pristalica toga da čovjek raspolaže psihičkom energijom koju je proširio na pojam životne energije. Kada je u pitanju raspodjela životne energije, Jung (1990) se poziva na dva Busseova principa održanja energije:

Princip ekvivalencije – za svaku energiju koja se utroši za postizanje nekog stanja bilo gdje u organizmu, na nekom drugom mjestu nastaje isti kvantum energije. U ovom kontekstu, Jung navodi mnogo primjera investiranja libida kao životne energije u frejdovski relevantne katekse (objekte). Tako se Jung poziva na Freudove slučajeve represirane energije koja svoju zamjenu pronalazi u nekoj drugoj tvorevini, npr. neurotskim simptomima. Zamjenska tvorevina i dalje može biti sadržaj svijesti, kao npr. kod pomjeranja, pri čemu se agresija s jednog objekta (npr. autoritet prema kojem se osjeća hostilnost) pomjera na manje prijeteći objekat (npr. udaranje boksterske vreće ili jastuka) ili bavljenje fizičkim aktivnostima (u primjeru sublimacije agresivne libidinozne energije). U nekim slučajevima, određeni iznos libida nestaje, bez naizgled odgovarajuće svjesne zamjenske tvorevine. U ekstremnim slučajevima, dolazi do situacije da je iznos libida potpuno nestao u nesvjesnom, bez bilo kakve primijetne, pa čak i nesvjesne, zamjenske pozicije. U tom slučaju, prema načelu ekvivalencije, potrebno je posmatrati „izranjanje“ nove tvorevine, koja će se, prema Jungu, skoro uvijek manifestirati, ili u obliku novog simptoma, snova ili maštanih fragmenata i sl. Za primjer Jung navodi da odvajanje od roditelja dovodi do maštanja o zamjenskim roditeljima, sve dok pojedinac ne asimilira kompleks roditelja, pa i sam postane roditelj. Ili, sličan primjer nalazi u kršćansko-religijskoj psihologiji, pri čemu potiskivanje nagona seksualne prirode tumači jednakom zamjenskom religijskom „božanskom ljubavlju“.

Osim toga, Jung razlikuje kauzalni od finalnog principa energetskeg razvoja. Kauzalni princip je frejdistički i on uvijek sadrži regresiju na tzv. elementarne činjenice koje ostaju nepromjenljive i ne dovode do preobraženja energije, dok finalni princip podrazumijeva mogućnost preobražaja energije u nove simbole. Tako, naprimjer, navodi se da je

kauzalno regresija usmjerena na fiksaciju za majku, dok prema principu finalnosti, libido regredira, ne ka seksualnoj fiksaciji prema majci, nego prema imagu majke, što omogućava preobraženje razvitka iz seksualnog u simbolički duhovni razvitak.

Princip entropije – dopunsko je načelo principa ekvivalencije, prema kojem je preduvjet za preobraženje energije razlika u intenzitetu. Prema ovom načelu, toplota se može transformirati u rad (energiju) samo kada prelazi s tijela većeg intenziteta (toplijeg) na tijelo manjeg intenziteta (hladnije). Međutim, rad se ne može ponovo preobraziti u toplotu, jer nije moguće da energija niskog intenziteta prijeđe u energiju visokog intenziteta. Iz tog razloga entropija može dovesti do zatvorenog sistema, koji se u ekstremnim slučajevima manifestira u potpunom isključenju vanjskog svijeta, kao što se dešava kod nekih tvrdokornih stavova (npr. predrasuda), ili određenih shizofrenih simptoma.

Princip konstantnosti – cjelokupna energija ostaje uvijek ista, bez povećanja ili smanjenja. Ovaj princip neminovno proizlazi iz principa ekvivalencije, ali nema jednak praktičan značaj, s obzirom na to da čovjekovo iskustvo određuju samo djelomični sistemi. Drugim riječima, libido je uvijek djelomično investiran u neki sistem, što ostavlja samo rezidualnu energiju djelomično slobodnom.

U zaključku o dinamici ličnosti, bitno je naglasiti da je Jung, za razliku od originalne Freudove postavke, koju je i ovaj kasnije revidirao, libido posmatrao u najširem smislu kao životnu energiju koja sadrži požude, htijenja, želje, ne supsumirajući isključivo seksualni smisao takvoj energiji. Drugi termin koji je primjenjiv na jungijanski libido je vrijednost, što je slično pojmu katekse kod Freuda, kao preferencija jednog objekta (tj. investicija energije u jedan naspram drugog objekta) koja ne mora imati seksualnu konotaciju (Ewen, 2003). Druga važna razlika u tumačenju libidinozne energije je u prirodi kauzalno-finalno. Kauzalno dinamsko gledište koje je u osnovi psihoanalitičko podrazumijeva da jedna pojava predstavlja uzrok za drugu, druga za treću i tako redom, čineći dinamiku ličnosti. Međutim, finalno jungijansko energetske gledište ne posmatra pojave u kauzalnom nizu, nego smatra da se pojave međusobno preobražavaju do postizanja određenog stanja entropije.

Na ovaj način, u dinamici ličnosti se razlikuje kauzalnost od teleologije, odnosno regresija od progresije (Feist i sur., 2018). Kauzalnost, koja je

više vezana za psihodinamsku teoriju, je princip koji pretpostavlja da su prethodeći događaji uzrokovali sadašnje događaje, npr. roditeljski odnos u djetinjstvu je uzrokovao stil vezivanja u odrasloj dobi. S druge strane, princip finalnosti ili teleologije (svrhovitosti) drži da je ponašanje jednako motivirano i budućim događajima (npr. donošenje važne odluke za budućnost, što se može manifestirati u snovima).

Dalje, iako je energetski sistem zatvoren, prema principu konstantnosti, Jung je razlikovao progresiju i regresiju. Progresija se odnosi na tok psihičke energije prema vanjskom svijetu, u svrhu adaptacije na okolinske promjene. Naprimjer, pojedinac koji se preseli u drugi grad trebat će investirati dio svoje psihičke energije u novo okruženje, kako bi se mogao orijentirati gdje se u novom staništu nalaze ključni objekti (npr. prodavnica, bolnica, javni prijevoz i sl.). S druge strane, regresija predstavlja povlačenje psihičke energije u vlastiti unutarnji svijet, pri čemu se aktivira nesvjesno, što je preduvjet rješenja mnogih problema. Za Junga, nijedan mehanizam nije bio dovoljan da bi se ličnost aktualizirala. Potrebno je da oba sistema budu izbalansirana kako bi se postigao razvoj ličnosti. Sam Jung se u srednjim godinama povukao u vlastiti svijet, kada je apstinirao od javnih nastupa i predavanja. Vjerovao je da je korak povlačenja prema vlastitoj unutrašnjosti neophodan za balans ličnosti i njen razvoj (Feist i sur., 2018).

8.6 Razvoj ličnosti

Razvoj ličnosti, prema Jungu, možemo posmatrati s dva aspekta: hronološkog i samoaktualizirajućeg, pri čemu se čini da jedan prati drugi, odnosno da se, prema Jungu, samoostvarenje može postići tek u poznim godinama.

Kada se govori o hronološkom razvojnom slijedu, Feist i suradnici (2018) navode da je Jung smatrao da se razvoj odvija kroz niz etapa koje kulminiraju samoostvarenjem. Iako je Jung malo govorio o razvoju ličnosti, za razliku od Freuda, jasno je da nije prihvatio Freudovo shvatanje o fiksiranom ranom razvoju ličnosti koji završava oko šeste godine života (Ryckman, 2008) i veći akcenat je stavio na srednju razvojnu dob od 35. do 40. godine života (Feist i sur., 2018).

Prema Jungovoj hronologiji, kao razvojne etape razlikuju se djetinjstvo, mladalačko doba, srednje doba i staro doba (Feist i sur., 2018). Jung je

ovaj razvojni ciklus uporedio sa Sunčevom putanjom od izlaska do zalaska, pri čemu prva dva razdoblja dijeli zenit ili vrhunac razvoja od kasnija dva razvojna perioda. Jung je vjerovao da vrijednosti i ciljevi u tzv. "jutru" života ne mogu biti identični ciljevima i vrijednostima u njegovom "predvečerju", te da je potrebno posvetiti se samorefleksiji, kako bi se u kasnijoj dobi pronašao smisao, što bi ishodilo balansom svih dijelova ličnosti, te dovelo do samoostvarenja.

Period djetinjstva karakterizira postupni razvoj ega, počevši od sporadičnog razvoja svijesti, preko primitivnih imaga i nemogućnosti njihove verbalizacije, zatim razvoja ega, što prati veći razvoj svijesti, te verbalno i logičko mišljenje, uz mogućnost samopercepcije u trećem licu. U kasnijoj fazi djetinjstva, ego se diferencira u subjektivno i objektivno, gdje može zauzeti i funkciju vanjskog promatrača.

Mladalački period obuhvata vrijeme od djetinjstva do srednje dobi. Kako navodi Jung (1931/1960, prema Feist i sur., 2018), ovaj period treba biti obilježen povećanom aktivnošću, seksualnim sazrijevanjem, povećanom svjesnošću i prihvatanjem da je bezbrižno doba djetinjstva završeno. Najveći problem razvoja u ovoj fazi je nemogućnost prihvatanja realnih životnih problema i oslanjanje na naučenu prošlost, što se označava kao konzervativni princip (princip zadržavanja ranijeg stadija).

Srednje doba ili kako se još naziva *enantiodromia* (Ewen, 2003) obuhvata period između 35. i 40. godine života, i iako ova faza pripada hronološki opadajućoj, što može biti uzrokom krize i anksioznosti srednjih godina, ovaj period može biti jednako produktivan. Ako su prethodne dvije faze proživljene u skladu s razvojnim očekivanjima, tranzicija u srednje doba je olakšana. Ovaj korak podrazumijeva nadrastanje standardnih životnih postignuća kao što su poslovni uspjeh, obiteljski život i pronalaženje novog životnog značenja, što je, prema Jungu, često označavalo, kako spiritualnu, tako i povećanu religijsku orijentaciju (Jung 1931/1960, prema Feist i sur., 2018). U osnovnom značenju, *enantiodromia* se odnosi na sustizanje suprotnosti (grč. *enantio* – protiv, *dromos* – trka, tok) – Heraklitovo filozofsko shvatanje da sve što biva prelazi u svoju suprotnost, a ovaj princip je i Jung prihvatio u objašnjenju sučeljavanja suprotnih strana ličnosti.

Staro doba kao glavno obilježje prati strah od smrti, ali Jung je smatrao da će se taj strah javiti kod onih pojedinaca koji nisu na adekvatan način završili prethodne razvojne faze. Inače je Jung smrt smatrao neizostavnim

dijelom života, jer i kada se postigne samoaktualizacija, tada ličnost više nema prostor za stvaranje novog disbalansa, ali je apsolutni razvojni balans više teorijski konstrukt i fantazmatski ideal, nego stvarno postignuće bilo kojeg prosječnog pojedinca. Stoga, jedini način da se postigne smisao života u starijoj dobi, jest da se pronade smisao u smrti.

Individuacija – put postizanja samoaktualizacije i dostizanja jastva (selfa)

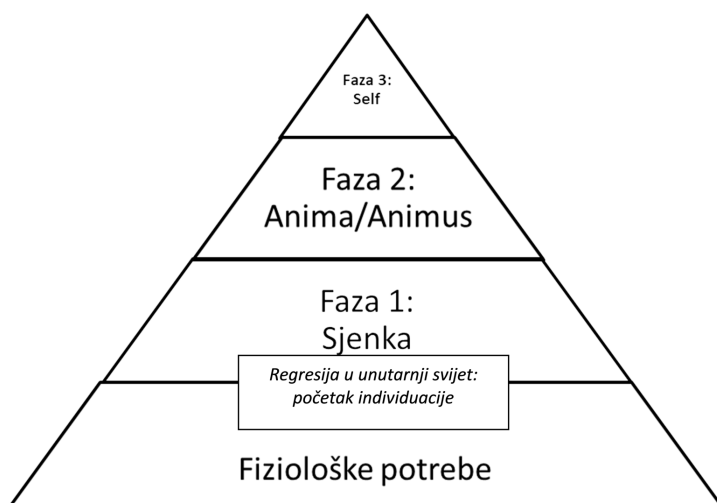
Paralelni proces koji prati hronološki razvoj je put postizanja aktualizacije selfa (jastva) ili samoostvarenja, putem individuacije i transcendentne funkcije. Individuacija, često sinonim za samoaktualizaciju ili potpunu osobu u drugim teorijama, kao što su Maslowljeva ili Rogersova, sadrži u sebi osnovno određenje drugih sličnih pojmova, a to je da je to razvojni proces kojim osoba postaje sve ono što postati može. Međutim, za razliku od drugih pojmova, individuacija je označena kao izuzetno težak, mukotrpan, retrogradan i bolan period, koji često zahtijeva samorefleksiju, povlačenje iz vanjskog svijeta i regresiju u unutarnji svijet, kako bi pojedinac u potpunosti osvijestio sve svoje dijelove ličnosti (Ewen, 2003; Feist i sur., 2018; Ryckman, 2008). S obzirom na to da arhitektura psihe obuhvata slojevitost različitih razina svijesti, neophodno je da svaki element te arhitekture, odnosno strukture ličnosti, bude u cijelosti razvijen i integriran u svjesno da bi se završio individuacijski proces. Na tom putu koristi se transcendentna funkcija koja podrazumijeva uravnoteženje i prevazilaženje pojedinačnih aspekata ličnosti, kako bi se postiglo jastvo, koje je centar potpune ravnoteže između svjesnog i nesvjesnog.

Međutim, ovaj proces se odvija postupno, što je moguće ilustrirati piramidalnom formacijom prikazanom na slici ispod. Šta je to što individuaciju čini strašnim iskustvom? Kako spomenuti autori navode (Ewen, 2008), prvo je potrebno arhetip sjenke dovesti do razine svijesti, što je potrebno i kognitivno i emocionalno proraditi, s obzirom na to da se sjenka, kao mračni kut našeg nesvjesnog često prikazuje u snovima u životinjskom, strašnom ili čudovišnom obličju (Buljić, 2019).

Također je neophodno osloboditi se persone da bi se postigla autentična individualnost, jer igranje uloga i pretjerano sažimanje s ulogom može dovesti do suprotnog procesa deindividuacije (Diener, 1979).

Nakon što je libido, odnosno energija, oslobođena sjenke i persone, otvara se mogućnost za raspodjelu energije prema ostatku kolektivnog nesvjesnog,

odnosno suočavanje s arhetipovima anime/animusa, mudrog starca ili velike majke. Naglo suočavanje s kolektivnim nesvjesnim može imati negativne psihotične posljedice u formi erotomanskih ili megalomanskih ideja. Pod uvjetom da se mogu prevazići potencijalni rizici psihotične dekompenzacije u susretu s kolektivnim nesvjesnim, oslobađa se velika količina libida koji se pozicionira između svjesnog i nesvjesnog u formi jastva (selfa). Jastvo je konačan cilj razvoja ličnosti i postaje novi centar ličnosti.

Slika 8.4. Ilustrativan prikaz procesa individuacije prema razinama kolektivnog nesvjesnog

Dakle, za razliku od klasične psihoanalize, centar ličnosti nije ego, odnosno svjesno, nego jastvo, individuacijskim procesom oslobođena energetska komponenta, na razmeđu svjesnog i nesvjesnog (Hall i Lindzey, 1983). Ukoliko bi se individuacija zasnivala samo na proširivanju svjesnog, odnosno ega, proces bi bio neautentičan i vještački, što se može vidjeti u pukom pokušaju oponašanja samoaktualiziranih osoba (Ewen, 2003). S druge strane, samoaktualizirana osoba nije ona koja ima razvijen ego; to je osoba kod koje ne dominiraju ni svjesno, ni nesvjesno, nego su izbalansirani (Feist i sur., 2018). Proces dolaženja do jastva karakteriziran je izranjanjem tipičnih arhetipskih simbola koji upućuju na jedinstvo i cjelovitost, kao što su kružni oblici u formi mandale ili u doslovnom

prijevodu sa sanskrita magičnog kruga (Ewen, 2003). Ovakvi simboli se najčešće pojavljuju u formi nesvjesnog, u snovima ili tijekom umjetničkog izražavanja.

U procesu individuacije nije dovoljno samo osvijestiti određene komponente ličnosti, potrebno je dalje pomiriti njihove opozite, odnosno emergentni i podsvjesni pol, čemu doprinosi transcendentna funkcija. Osobe koje ostvare jastvo, prethodno su se oslobodile persone, prihvatile svoj animus ili svoju animu i pronašle ravnotežu između opozitnih stavova ekstraverzije i introverzije, kao i izjednačile sve četiri funkcije po primarnosti, što je izuzetno teško postići u praksi (Feist i sur., 2018).

Na području Bosne i Hercegovine sprovedena je jedina studija slučaja (Buljić, 2019), u kojoj je, kombinacijom analize snova i aktivne imaginacije, ispitanik samorefleksijom izvijestio o ključnim arhetipskim simbolima u vlastitim snovima, onim hronološkim redoslijedom kojim bi bilo očekivano da se individuacijski osvješćuju, kako bi se postupno oslobodio libido i zauzeo centralnu poziciju u ličnosti. Ovo je jedina studija takvog tipa i daje vrijedan uvid u mogućnost samorefleksije pojedinca, o čemu je Jung izvještavao kao o važnom preduvjetu finaliziranja individuacijskog procesa. Međutim, nemaju sve osobe jednaku sposobnost samouvida, te nisu u mogućnosti iznijeti težinu individuacije, što je jedan od osnovnih razloga što rijetko koji pojedinac zaista dolazi do jastva, odnosno samoaktualizacije. U nekim slučajevima, samo izuzetno religijski orijentirani pojedinci, kao što su Isus ili Buddha, smatrani su osobama sa osviještenim jastvom (Hall i Lindzey, 1983).

8.7 Psihopatologija i psihoterapija

Od psihopatoloških poremećaja, Jung se bavio neurozom i psihozom. Prema Jungu, etiologija oba poremećaja može biti eksternalna (npr. teški uvjeti odrastanja) ili internalna (djelovanje nesvjesnog). Osnovna razlika između oba poremećaja je u stupnju ozbiljnosti njihove kliničke slike, ali zajednička karakteristika je represirana ili potisnuta jedna strana ličnosti, ili jednostrani razvoj samo jednog aspekta ličnosti. Naprimjer, ako bi mišljenje bilo represirano u ekstravertirano osjećajućem tipu, koncipiranje vanjskog svijeta ne bi se odvijalo na logičan način, te bi vanjski svijet mogao biti percipiran kao potencijalno prijeteće mjesto (Ryckman, 2008).

Na sličan način kao i Freud, Jung je nastanak neuroze vidio u konfliktu koji može da nastane između različitih tendencija ličnosti (npr. ekstraverzije i introverzije, persone i sjenke, mišljenja i osjećanja i sl.). Ewen (2003) navodi primjer opisa manifestiranja neuroze kada se inherentno introvertirano dijete nastoji odgajati kao ekstravert, što prekida proces individuacije. U tom konfliktu svjesno se orijentira kao ekstravertirano, dok introvertirane tendencije time ne prestaju da postoje, nego se dalje razvijaju u nesvjesnom, što može izazvati neurotske simptome. Ili, inherentno introvertirani stav se nastoji preglasiti, a eliminirati sve druge inferiorne aspekte ličnosti u nesvjesno. Zbog ovog unutarnjeg konflikta, libido nije u mogućnosti progredirati ka vani, već regredira ka nesvjesnom. Regresija ne mora uvijek biti štetna jer omogućuje da se, putem simbola i kroz snove, osvijesti zapuštena strana ličnosti, ali isto tako omogućuje pretjerano održavanje istaknute samo jedne osviještene strane ličnosti.

Za razliku od neuroze, gdje određeni aspekt ličnosti ostaje neosviješten i represiran, psihoza se manifestira na takav način da represirano i nesvjesno dolaze u kontakt sa sviješću. Ako se to desi, ego može izgubiti kontrolu pred pritiskom kolektivnog nesvjesnog koje je opterećeno numinoznim (skrivenim, spiritualnim) arhetipskim slikama (Ewen, 2003). Iz tog razloga, susret ega s kolektivnim nesvjesnim je rijetko direktan, već se odvija preko simbola i mitova (Cloninger, 2004). Sam Jung se smatra najkvalificiranijim analitičarem koji se bavio psihozom, jer je imao sposobnost uplovljavanja u stanja nalik na psihozu, tijekom kojih bi se povlačio iz aktivnog života poučavanja i predavanja i proučavao svoje unutarnje slike, kako bi lakše pomogao pacijentima sa psihozom. Ova iskustva su opisana u njegovom djelu *Crvena knjiga* (Jung, 2009). Za razliku od ljudi koji imaju dijagnozu shizofrenije prema današnjim standardima, smatra se da Jung ustvari nikada nije bio psihotičan, jer je voljno mogao zapasti u halucinogena stanja, a isto tako, takva stanja nisu interferirala s njegovim svakodnevnim funkcioniranjem i paralelnim vođenjem obiteljskog i profesionalnog života (Howe i Demjaha, 2022).

Prema Jungu, nastanak psihoze se odvija u dva stadija:

1. Spuštanje razine svijesti, tako da više nesvjesnog bude dostupno svijesti
2. Nemogućnost ega da podnese snagu nesvjesnog sadržaja

Jung je psihotična stanja također poredio s procesima poput budnih snova, zato što i snovi obiluju bogatom arhetipskom građom i simbolima. Osim toga, za shizofreniju se odgovornom smatrala premorbidna introverzija, pri čemu je Jung vjerovao da čak i dijagnosticirani psihotični pacijenti u stanju katatonije mogu napustiti takvo stanje, ako bi imali konkretnu vanjsku aktivnost kojom bi se bavili. Ovakav stav je donekle povezan s kompleksima kao mogućim izvorima psihoze, posebno u slučajevima gubitka kontakta između pacijenta i terapeuta. Kompleks, kao prethodno opisana izvedenica iz kolektivnog nesvjesnog, ima autonomnu snagu, koju ego nije uvijek u stanju kontrolirati, a potrebno ga je integrirati s ostatkom ličnosti (Cloninger, 2004). Osoba se može osloboditi patološkog kompleksa odbrambenim mehanizmom pomjeranja prema vani, što u slučaju njegovog pomjeranja u nepromijenjenoj ili fiksiranoj formi, može dovesti do psihotičnih simptoma. Jung nije bio određen po pitanju fiksiranosti kompleksa. Također je pretpostavio da psihotično stanje izaziva neurotransmiter, za šta danas postoje nalazi da je u pitanju dopaminergička ili glutaminergička neurotransmitterska veza. Osim Junga, dugogodišnjim proučavanjem tretmana psihoze kroz umjetnost bavio se Jungov suradnik John Weir Perry. Perry je smatrao da je stvaralački proces psihotičkog porijekla koji se, naprimjer, može pronaći u slikanju ili pjesništvu, spontani način autotretmana psihoze (za više detalja pogledati izvor Howe i Demjaha, 2022). Na ovaj način nije sugerirano da bi ovakav oblik tretmana trebao da supstituiraju postojeće dobro pokazane farmakološke tretmane bolesti.

Za razliku od Freuda, jungijanska terapija se razlikovala u dva glavna aspekta: direktnoj komunikaciji između klijenta i terapeuta, umjesto tehnike "praznog ekrana" koja je primjenjivana korištenjem terapijskog kauča i prevazilaženju prošlosti, a usmjeravanju na rast i budućnost (Cloninger, 2004). Stoga, nesvjesno nije konflikti neprijatelj svjesnom kako bi bilo očekivano u klasičnoj psihodinamskoj terapiji, nego njegov saveznik. Cilj terapije je iznijeti različite fragmente nesvjesnog i integrirati ih u uravnoteženu cjelinu (Ewen, 2003), te uspostaviti smisao života i dostići samoaktualizaciju (jastvo). Većina Jungovih klijenata bila je u srednjoj životnoj dobi zaokupljena smislom i svrhom života, vlastitom religioznošću, te strahom od smrti. U svrhu postizanja cilja terapije, Jung je koristio nekoliko različitih tehnika: test asocijacija (vidjeti okvir), analizu snova, metodu amplifikacije, aktivnu imaginaciju, tehniku igrom.

Osim navedenih tehnika, Jung je smatrao da se terapija odvija u nekoliko faza (Ewen, 2003; Feist i sur., 2018). Prva faza je katarza i podrazumijeva oslobađanje patogenog sadržaja. Ona je najduža i klijent posjećuje terapeuta četiri puta sedmično (Ewen, 2003). Druga faza je interpretacija koja se sastoji od objašnjenja pacijentu o njegovoj patologiji. Ova faza se podudara i sa psihodinamskom terapijom, ali sam korak interpretacije ne obuhvata i ponovnu socijalnu adaptaciju pacijenta. Stoga je treća faza terapije socijalna edukacija, odnosno adaptacija pacijenata kao socijalnih bića. Iako su navedene faze veoma slične terapijskom procesu koji je primjenjivao i Freud, Jung je neophodnom smatrao još jednu terapijsku instancu – transformaciju, koja je podrazumijevala prethodnu autoterapiju terapeuta kroz čiji proces će terapeut postati psihološki zdravo biće, što je danas preduvjet edukacije unutar svih priznatih terapijskih pravaca. U ovoj fazi je dozvoljeno da više arhetipskog materijala bude osviješteno, nakon što se prethodno izvrši eksploracija persone, ličnog nesvjesnog i sjenke u procesu individuacije, te su završni terapijski susreti reducirani na viđanje jedanput ili dvaput sedmično, finansijski su manje zahtjevni, te su vremenski ekonomičniji (Ewen, 2003).

Kao i Freud, Jung je na jednak način konceptualizirao i u terapiji primjenjivao transfer (npr. klijenti su ga vidjeli kao spasitelja) i kontratransfer (Feist i sur., 2018). Međutim, za razliku od Freuda, transfer nije smatrao neophodnim stadijem terapije, iako se on neminovno pojavljuje, zato što je smatrao da njegovo manifestiranje održava regresiju pacijenta na infantilnim stadijima razvoja (Ewen, 2003). Također, za razliku od frojdijanske katartične interpretacije u klasičnoj psihoanalizi, Jung pacijenta nije smatrao trajno izliječenim, već je u svakoj terapiji ostavljao mogućnost stalnog poboljšanja i kretanja ka rastu.

8.8 Primjena i značaj teorije

Jung je bio izuzetno svestran mislilac koji je razvio analitičku psihologiju na rubnim područjima znanosti, pri čemu su na njegov rad veliki utjecaj izvršili Eugen Bleuler i njegov rad na hipnozi za koji je prvo, prije razvoja testa asocijacija, pretpostavljeno da može poslužiti kao tehnika za identificiranje kompleksa u ličnom nesvjesnom. Na Junga je veliki utjecaj izvršilo i poznanstvo s Freudom, što mu je omogućilo postavljanje osnovne

strukture ličnosti, koja nije identična originalnoj psihodinamskoj, ali je njen utjecaj osjetan, iako se Jung poslije razišao s Freudom u kritičnim interpretacijama ljudske seksualnosti i značaja uloge prošlosti na sadašnji pojedinčev život. Osim toga, Jung je poznat i po osobnoj fasciniranosti istočnjačkom religijom, filozofijom, umjetnošću, legendama, mitovima i okultnim, iz kojih je crpio ideje za neke od svojih ključnih termina (npr. mandala). Iako se Jungovoj teoriji ličnosti danas ne pridaje jednak empirijski značaj kao suvremenim modelima ličnosti, osim uvažavanja njenog klasicizma, posebice što njene hipoteze nisu falsifikabilne, ova teorija je ostavila neizbrisiv trag na misao suvremenog doba i čovjeka.

Značajni segmenti njenog utjecaja su:

- tehnike procjene ličnosti, proučavanje asocijacija i analiza snova
- značaj analitičke psihologije za psihoterapiju
- humanistički pristup pojedincu
- uvođenje termina kolektivno nesvjesno

Proučavanje asocijacija

Jung je proučavao asocijacijske procese na različitim kategorijama ispitanika, uključujući standardne i ispitanike sa epilepsijom, te se bavio patološkim manifestacijama asocijacija, kognitivnim procesima, posebno pažnjom i pamćenjem, koji učestvuju u asocijacijskom toku, te fiziološkom osnovom i dijagnostičkom valjanošću asocijacija (Jung, 2011). Sažeti nalazi pokazuju da je pažnja odgovorna za procese asocijacije na takav način da smanjenje pažnje ili njena eksperimentalna distrakcija dovode do usporenog vremena reakcije ili stvaranje indirektnih asocijacija. Osim toga, od individualnih razlika, obrazovanje moderira asocijacijski tok na takav način da više educirani ispitanici sporije stvaraju asocijacije, odnosno duže interpretiraju stimulusne riječi. Iako nisu zabilježene veće spolne razlike, ispitanice u uvjetu eksperimentalne distrakcije slabije raspodjeljuju pažnju u odnosu na ispitanike. Osim toga, usporavanje vremena reakcije koje se može zabilježiti u određenim patološkim stanjima kod umora, manije ili alkoholne intoksikacije, pokazuje poremećaje pažnje.

Kod pacijenata s epilepsijom pronađene su neke sličnosti s nekliničkim uzorkom na takav način da se ne javlja površno procesiranje asocijacija, iako je primijećen kompleks bolesti u asocijacijskom toku. Osim toga,

zabilježene su određene kliničke specifičnosti: asocijacije se javljaju u formi rečenica, te je vrijeme reakcije dosta duže u poređenju s nekliničkim uzorkom. Bilježi se i često ponavljanje stimulusne riječi. Ovo je povezano s pronađenim dužim vremenom reakcije kod emocionalno perseverativnih riječi.

Jednako testovno ponašanje može se interpretirati i kao simptom kompleksa koji se javljaju i kod konverzije (histerije), s kojom su povezani i amnezijски blokovi, koji se odnose na potiskivanje nepoželjnih stimulusa i iz njih izvedenih asocijacija. Jung je podržavao primjenu eksperimenata s asocijacijama na širokom rasponu patoloških entiteta, obuhvatajući i shizofreniju (tada demenciju praecox), pri čemu je vjerovao da se i u ovom slučaju mogu identificirati emocionalno šaržirani kompleksi. S obzirom na to da su asocijacije utvrđeni indikatori patogenih kompleksa, Jung je smatrao da njihova upotreba može biti kraći put do psihoanalitičke interpretacije. Međutim, prilikom interpretacije nalaza originalnih Jungovih eksperimenata treba biti oprezan, s obzirom na to da su gotovo svi zaključci izvedeni na ograničenom broju asocijacija pojedinačnih studija slučaja.

Analiza snova i procjena tipova ličnosti

Za razliku od Freuda, Jungov pristup analizi snova razlikovao se u nekoliko bitnih aspekata. Prvo, iako su snovi ponekad interpretirani kao odraz ličnog nespješnog, nisu bili seksualno konotirani kao u klasičnoj psihodinamskoj teoriji. Drugo, snovi su jednako interpretirani i kao manifestiranje kompleksa, ali i kolektivnog nespješnog, koje je univerzalno čovječanstvu. Treće, snovi nisu, kao u Freudovoj teoriji, interpretirani kao ispunjavanje želja, nego su za snivača prije imali kompenzacijsku funkciju (Cloninger, 2004; Ryckman, 2008). Tako osoba koja je ekstravertirana može, naprimjer, sanjati o povlačenju u spilju, što bi bilo sukladno regresiji ka introverziji. Ili, osoba kojoj je dominantna funkcija mišljenje i pokušava na racionalan način otkriti rješenje određenog zadatka, može intuitivno, tijekom sanjanja, doći do rješenja, što bi bio primjer kompenzacije racionalne funkcije. Snovi s predznakom kolektivnog nespješnog su najčešće univerzalni snovi koji su repetitivni sadržaj mnogih snivača (npr. snovi o vodenim površinama, progibanju, padanju, seksualnom iskustvu, elementarnim nepogodama i sl.). Ovakvi snovi mogli bi biti interpretirani kao reziduali kolektivnog nespješnog u psihi svih ljudi koji, kroz arhetipove, imaju dispoziciju da budu ispunjeni sadržajem koji je bio relevantan, kako za

preživljavanje predaka ljudske vrste, tako i za ljude današnjice. Osim toga, za razliku od Freuda koji je koristio metodu slobodnih asocijacija na specifičan manifestni aspekt sna, kako bi se identificirala njegova latentna funkcija kroz rad na snu, Jung je preferirao metodu analize niza snova koja je podrazumijevala asocijacije na repetitivne simbole u većem broju sukcesivnih snova s arhetipskom dinamikom (Hall i Lindzey, 1983).

Značaj analize niza snova koji se može podvesti pod kolektivno nesvjesno većeg broja suvremenika, posebno je došao do izražaja za vrijeme pandemije COVID-19 (Riedel, 2022). Autorica izvještava niz snova klijentice starosti 60 godina iz Berna koja pripada rizičnoj grupi i živi sama. U prvom snu, na početku pandemije, klijentica sanja da se nalazi u nekom ledenom krajoliku, nalik Islandu, potpuno sama i u strahu, što simbolizira neophodnost osamljivanja i međusobnog udaljavanja od drugih. U drugome snu, klijentica sanja personificiranu smrt kao osobu koja je došla u njenu spavaću sobu da ju uzme, ali umjesto nje, odlučuje se da uzme bljedolikog cimera, iako u stvarnosti klijentica živi sama. Nadalje, u trećem snu prevalentna je religijska simbolika kolektivnog nesvjenog kroz Jakobove ljestve, kojima se klijentica penje iz guste magle prema čistom i svježem zraku, pri čemu san ima zaštitničku i tješiteljsku funkciju. Sljedeći san je kombinacija ambivalencije prema nošenju maski – kroz san koji je preplavljen raspuštenim ljudima koji nose maske, koje imaju dvojako značenje – osnovno zaštitno i preneseno, zamaskirano, s obzirom na to da cijeli događaj poredi s maskenbalom. U jednom od narednih snova, klijentica sanja ženu koja pjeva sama u praznoj crkvi i iznenađuje se kako nije posjećena, dok se istovremeno i sama krije iza jednog crkvenog stuba. Dalje, klijentica sanja kako njenu poznanicu i nju progoni tamna silueta, čiji su pokreti teški i ritmični, poput robota. Prikazana simbolika indicira prevalenciju elemenata izolacije, straha od smrti, bijega i spasenja, što osim religijskog prizvuka, podsjeća na izvorne predačke strahove. Studije provedene tijekom pandemije pokazale su da se postotak ljudi s teškoćama spavanja povećao, pri čemu je izviješteno i o većem broju živopisnih snova, a zajedničko obilježje velikog broja snova su noćne more (Robillard i sur., 2020; Schredl i Bulkeley, 2020). Od negativnih emocija zabilježene su strah, iznenađenje i tuga (Gorgoni i sur., 2021). Sličnost emocija zabilježenih u snovima klijentice iz Berna (Riedel, 2022) ukazuje na aktivaciju kolektivnog nesvjesnog u vrijeme krize, što se posebno može demonstrirati na nizu sukcesivnih snova.

Analiza snova u Jungovoj teoriji odvija se kroz nekoliko etapa (Cloninger, 2004):

- dosjećanje sadržaja snova i njegovo prepričavanje
- metoda amplifikacije
- metoda aktivne imaginacije
- tehnika crtanja

Nakon što snivač otkrije sadržaj svoga sna analitičaru, primjenjuje se metoda amplifikacije (pojačavanja) koja podrazumijeva produciranje što većeg broja riječi-reakcija na određenu stimulusnu riječ sna. Asocirati jednako može i analitičar, koliko i pacijent, što može dati veći uvid u problem pacijenta, ali i arhetipsku sadržinu snova. Osim metode amplifikacije, Jung je koristio i test asocijacija, prethodno opisan, koji je primjenjivan i na stimulse neovisne o sadržaju sna.

Metoda aktivne imaginacije podrazumijeva da snivač nastavlja aktivno zamišljati slike snova i u budnom stanju (Cloninger, 2004). Snivač na ovaj način proširuje simboliku osnovnog sna i nastavlja raditi na vlastitom razvoju započetom u procesu sanjanja. Naprimjer, ako je muškarac sanjao veoma otvorenu i visprenu ženu s kojom je u snu vodio konverzaciju, ovakav san može biti manifestacija njegove anime koja reprezentira energičniju i živahniju stranu njegove ličnosti, čija je svjesna maskulinitet inhibirana.

Tehnika crtanja je korištena kao dopunska tehnika analizi snova, što je omogućavalo aktivnu ekspresiju najdubljeg selfa i aktivno suočavanje sa sadržajem sna. Prema Jungu, crtanje je imalo terapijsku funkciju i pomogalo je pacijentima u procesu individuacije.

S druge strane, za procjenu psihotipova, ili tipova ličnosti, korišten je prethodno opisani Myers-Briggs indikator tipova, koji je u suvremenoj znanosti naišao na ambivalentne reakcije. Iako se čini da je MBTI ograničeno prediktivan za lidersko ponašanje (Zárate-Torres i Correia, 2023), njegova primjena ima puno kritika. Kako izvještavaju Feist i suradnici (2018), prva kritika se odnosi na debatu o crtama ličnosti kao kategorijama naspram dimenzijama. Jungova tipologija podržava kategorijalni pristup koji nije sukladan s pokazanom dimenzionalnošću crta ličnosti. Druga kritika se odnosi na slabiju test-retest pouzdanost tipova, što indicira da, ako je jedno mjerenje identificiralo osobu kao INTJ tip, sljedeće mjerenje dodjeljuje joj sasvim suprotnu tipologiju, npr. EFPJ, što prije podržava dimenzionalni

pristup crtama ličnosti. Prema izvješću Myers-Briggs fondacije, stabilnost u vremenu kreće se u rasponu od 75 do 90%, što ostavlja oko 25% testiranih koji ne mogu biti svrstani u jednu određenu kategoriju (Feist i sur., 2018).

Značaj analitičke psihologije za psihoterapiju

Koliko god je Jung smatrao neurozu negativnom za pojedinca, njena pozitivna funkcija je u signaliziranju potrebitosti osobe za ekspanzijom koja je ovisila o dobi (Ryckman, 2008). Za mlađu populaciju ekspanzija je značila kretanje ka konkretnom cilju i nastanak neuroze kao posljedice osujećivanja tog kretanja, a za odraslu i srednju dob, neuroza nastaje kao nemogućnost odgovaranja na ključna egzistencijalna pitanja o smislu života koja prevazilaze konkretne ciljeve ili puka materijalna postignuća. U odrasloj dobi neophodno je pomjeriti dinamski fokus za potrebom za novim vanjskim postignućima ka unutarnjem svijetu i prihvatanju neizbježnosti smrti.

Terapijski proces prolazi kroz stadije povjeravanja, rasvjetljavanja, edukacije i transformacije. U prvom stadiju dolazi do dijeljenja između pacijenta i terapeuta, u drugom stadiju do terapeutske interpretacije pacijentu, u trećem stadiju do integriranja uvida iz terapije, a u četvrtom stadiju do pomjeranja ka samoaktualizaciji. Ona se smatra idealnim stanjem, koje je teško dostižno, ali je zato važan sam individuacijski proces, prije nego ostvarivanje samoaktualizacije. Samoaktualizacija se odnosi i na integraciju vlastitih slabosti. Samoaktualizacija nije stanje totalne pasivnosti i nepromjenjivosti, već sukladno Jungovoj teoriji, istovremeno zahtijeva kontrolu situacija koje je moguće mijenjati i adaptaciju na situacije koje nije moguće mijenjati.

Zanimljiv je pomak koji se u međuvremenu desio u analitičkoj terapiji. Jedan od vodećih analitičkih terapeuta današnjice Tom Kelly navodi kako je potrebno zauzeti *analitički stav* u terapiji (Kelly i Wiener, 2023). Za razliku od očekivanja klasične analitičke terapeutske interpretacije unutarnjeg stanja, ovaj stav podrazumijeva traganje za odgovorima unutar sebe, te jačanje vlastite ego pozicije, što se ogleda i u prihvatanju svega nepoznatog. Osim toga, postoji konsenzus o razvijanju i zauzimanju analitičkog stava koji umnogome podsjeća na osnovna pravila suvremenih terapijskih pravaca. Sažeto prikazano, preduvjet terapijskog procesa je postojanje *vanjskog terapijskog okvira/ugovora* (uvjeti terapije, mjesto

i vrijeme održavanja sesija, učestalost i trajanje sesija, plaćanje i način plaćanja sesija). Drugi princip analitičkog stava je *unutarnji okvir referencije terapeuta* koji obuhvata terapijsku verbalizaciju, ali i neverbalne aspekte analize snova klijenta, sinhronističkih događaja klijenta, klijentovih transferskih projekcija, ali i kontratransfera, odnosno onoga što klijent na afektivnoj, kognitivnoj i somatskoj razini kao pojedinac pobuđuje kod terapeuta. Dalji princip je *balansiranje između sigurnosti i rizika*, odnosno prihvatanje nemogućnosti predviđanja toka terapije (uključujući i klijentov prekid terapije). Nadalje, u obzir se uzima i *ravnoteža između terapijske vještine i karaktera*, pri čemu se, s jedne strane, analitička teorija prakticira kao tehnika (eksplicitna teorija) a ne akademski poučava, dok se, s druge strane, kultivira karakter terapeuta (implicitna teorija) koji se manifestira u njegovoj/njezinoj autentičnosti (Kelly i Wiener, 2023).

Isti autori jednako navode važnost osjetljivosti na kulturalne različitosti. Kulturalne različitosti mogu dovesti do gubitka analitičkog stava, što se može manifestirati u odsustvu osjećanja za klijentov problem ili u nerazumijevanju klijenta. Ovakva odstupanja objašnjavaju se konceptom kulturalnih kompleksa (Henderson, 1947, prema Kelly i Wiener, 2023), što su šaržirani sadržaji ideja koje se koncentriraju oko jezgra kompleksa zajedničkog za sve pripadnike jedne grupe. Jedan takav primjer obilježio je Kellyjevo i Wienerovo podučavanje u zemljama Istočne Evrope, pri čemu poziv na refleksiju i iskustveno dijeljenje bez evaluacije ispravnosti takvoga dijeljenja, nije naišlo na dobar odziv. Naime, ljudi iz istočnih zemalja su ih percipirali kao učitelje sa Zapada koji su za njih predstavljali autoritet, a u njihovim zemljama se ne raspravlja s osobama od autoriteta. U svrhu premošćivanja ovakvih razlika, predlaže se dvosmjerno učenje, pri čemu se i analitičari prethodno trebaju upoznati s kulturom koju poučavaju da bi se mogli prilagoditi grupi i adaptirati na kulturalne komplekse određene grupe.

Humanistički pristup pojedincu

Zanimljivo je da je Jungova teorija možda i prva teorija dubinske psihologije koja je postavila temelje humanističkom pristupu pojedincu, iako nije zanemariv ni utjecaj koji su ostvarili Alfred Adler ili Karen Horney. Međutim, u poređenju s tim teorijama, analitička psihologija se čini najobuhvatnijom takvom teorijom koja sadrži humanističku orijentaciju prema pojedincu.

Na osnovu navedenog, jasno je da je ovakav pristup daleko od determinističkog, a kako navode Feist i suradnici (2018), takav pristup nije ni optimistički ni pesimistički. Moglo bi se reći da je “individuacijski“, birajući srednji put koji je utvrđen i kauzalnim i teleološkim motivima. Ljudi su sačinjeni od suprotnosti kao što su persona, kao samo socijalna predstava pojedinca, i sjenka, njegova skrivena strana ličnosti. Humanistička vizija čovjeka kao kontrolora vlastitog života kroz proces individuacije i postepenog osvještavanja potisnutih dijelova ličnosti omogućuje samoaktualizaciju kroz jastvo. Ipak, za razliku od nekih drugih humanističkih predstavnika, kakav je Maslow, Jung ovaj proces nije smatrao automatskom prirodnom težnjom nego ulaganjem mukotrpnog napora, što rijetki pojedinci mogu ostvariti. Dok su Maslowljevi samoaktualizirani pojedinci aktualizirani u raznovrsnim životnim domenama s prirodnom težnjom ka rastu i razvoju, Jungovi samoaktualizirani pojedinci su oni koji su postigli ravnotežu u svim domenama svog života ili aspektima ličnosti, što je vještina koja se može postići tek u zrelim godinama, pod uvjetom da je osoba uspješno proživjela djetinjstvo i mladost. U ovoj hronološkoj gradaciji uočljiva je i sličnost Maslowljevog i Jungovog humanističkog pristupa. Prema Jungu, u poznim godinama osoba bi trebala napustiti infantilne obrasce ponašanja primjerene mlađem uzrastu i usvojiti one primjerene odrasloj dobi. Samoaktualizacija ni u analitičkoj psihologiji nije sasvim završen proces, iako bi to bila teorijska utopija, zato što, bez obzira na spoznavanje samoga sebe i proces individuacije, kolektivno nesvjesno i dalje utječe na pojedinca kroz strahove, predrasude, snove ili stvaralaštvo (Feist i sur., 2018).

Pojam sinhroniciteta

Jung je ovaj pojam objasnio kao akauzalne povezanosti događaja koje svoje zajedničko stjecište pronalaze u kolektivnom nesvjesnom. Tako je moguće da prema kontigvitetu, odnosno prostornom ili vremenskom dodiru, budu povezani unutarjni i vanjski svijet, iako između njih ne postoji uzročno-posljedična veza. Sinhronicitet se može objasniti kroz istovremenost događaja vanjskog (npr. smrtni slučaj) i unutaršnjeg (npr. san o tome) svijeta, posebno kod onih događaja koji su povezani s bliskim osobama (Riedel, 2022). Sam Jung je ovakve slučajnosti nastojao objasniti kvantnom fizikom, što prevazilazi ograničenja ovog udžbenika, ali je, na ovu temu, Jung vodio razgovore s fizičarem Wolfgangom Paulijem (Riedel, 2022). Pauli je prvi susret s Jungom imao kao njegov pacijent

zbog emocionalnih problema i teškoća u ostvarivanju veza, što je Jung kroz analizu, preko više od 1000 Paulijevih snova, interpretirao kao potisnutu animu koja je kompenzirana pretjeranim intelektualnim radom. Nakon što je Pauli završio terapijski rad s Jungom, njihova kolaboracija je nastavljena, zaokupljena sinhronicitetima, ali je postupno opadala, koliko zbog Paulijevog angažmana na drugim znanstvenim projektima, toliko i zbog Jungove fascinacije neidentificiranim letećim objektima, što Paulijevo interesiranje nije pratilo jednakim intenzitetom (Halpern, 2020).

Značaj kolektivnog nesvjesnog

Jungova analitička psihologija je jedina teorija ličnosti koja je aktualizirala koncept kolektivnog nesvjesnog i to je specifikum koji je čini drugačijom od ostalih. Konceptualiziranje kolektivnog nesvjesnog kao dispozicije za stvaranje kognicija ili proživljavanja emocija kao ishoda repetitivnih predačkih obrazaca i filogenetskog izazova opstajanja čovjeka kao vrste, svrstava kolektivno nesvjesno u ravan evolucijski relevantne karakteristične adaptacije svojstvene čovjeku. Ljudi su u strahu od zmijske, požara, zemljotresa, poplava, smrti, prolaznosti, što su sve izazovi preživljavanja i opstanka čovjeka kao vrste. Ako bi Jungovu teoriju trebalo pozicionirati između biološkog i socijalnog određenja, s obzirom na evolucijsku osnovu, teorija bi inklinirala više biološkom nego socijalnom. Međutim, važno je uzeti u obzir da važni religijski dokumenti i svete knjige, koje problematiziraju smak svijeta koji bi prijetio istrebljenju ljudi kao vrste, imaju vrlo snažan utjecaj na veliki broj ljudi širom svijeta. Čini se da je fundamentalni aspekt potrebe za preživljavanjem utkan i u socijalno-religijske aspekte održanja čovječanstva. Prema podacima iz 2012. dobivenim na 230 zemalja, 84% stanovništva se identificira kao religiozni, dok se 16% identificira kao nereligiozni (*The Global Religious Landscape*, 2012). Podaci za Bosnu i Hercegovinu pokazuju da se u 2012., 2.5% stanovništva izjašnjava kao ateisti ili agnostici, dok je, prema popisu stanovništva iz 2013., taj broj 1.10% (38.669 agnostika i ateista od ukupno 3.531.159 ispitanih (Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, 2016). Ovaj podatak indicira da su, kako u BiH, tako i u svijetu, ljudi dominantno religiozni, što bi išlo u prilog tome da scene kolektivnog nesvjesnog, prikazane u religijskim knjigama, pod čijim utjecajem je stvarao i sam Jung, svakodnevno dominiraju sviješću pojedinaca kroz simboličke arhetipske predstave. Jung također nije pronašao mnogo razlika

u socijalnim aspektima kolektivnog nesvjesnog, što upućuje na veliku sličnost njegovog manifestiranja među ljudima, a vrlo male individualne razlike (Feist i sur., 2018).

Ako kolektivno nesvjesno nema značaj za individualno razlikovanje pojedinaca, na šta su većinom usmjerene suvremenije taksonomije ličnosti, postavlja se pitanje koja je njegova funkcija, uzimajući u obzir da je sam koncept slabo falsifikabilan i empirijski provjerljiv. Čini se da je njegova funkcija evolucijska, ali i tu funkciju je teško empirijski ispitivati, kao i karakteristične adaptacije, jer se o njima može zaključivati tek retroaktivno (Larsen i Buss, 2008).

Međutim, retroaktivna priroda izvođenja zaključaka nije spriječila grupu znanstvenika da testiraju manifestiranje kolektivne svijeti pojedinaca u kritičnim momentima važnim za preživljavanje ljudi kao vrste. Iako se na ovaj način i dalje ne ispituje kolektivno nesvjesno, ispituje se nesvjesna promjena obrazaca ponašanja ljudi na globalnom nivou prije kritičnih, za vrstu potencijalno uzdižućih ili istrebljujućih događaja. Poznato je da životinje mogu predosjetiti određene elementarne nepogode, što se očituje u njihovom izmijenjenom ponašanju u danima prije kritičnog dešavanja. Pokazano je da slonovi mogu osjetiti seizmičke vibracije na velikim udaljenostima pripadnika iste vrste koje signaliziraju opasnost (O'Connell-Rodwell i sur., 2000). Na sličan način, postavlja se pitanje mogu li ljudi predosjetiti određena dešavanja, iako toga uopće nisu svjesni. Grupa fizičara koja radi na projektu globalne svijesti (GCP; *The Global Consciousness Project*; Nelson, 1998) vjeruje da je to moguće. Ovaj projekat se svrstava u razinu parapsiholoških i finansira ga Institut za noetičke znanosti. Pokrenuo ga je Roger Nelson 1998., kao nastavak parapsihološkog projekta pod skraćenicom PEAR (*Princeton Engineering Anomalies Research*, 1979) koji je sproveden na Princetonu u svrhu ispitivanja psihokineze i telepercepcije, od čega se sam univerzitet postupno distancirao.³ Da bi testirali anomalije u ponašanju, istraživači globalne svijesti su na različitim lokacijama u svijetu postavili takozvane generatore slučajnih brojeva (RNG; *random number generators*), koji generiraju dnevne distribucije u različitim vremenskim periodima izazvane okolnim vibracijama ponašanja ljudi koji dijele slična emocionalna iskustva. Generatori su postavljeni na 70 lokacija u svijetu i generiraju oko 200 pokušaja u sekundi, što bi se moglo uporediti s bacanjem 200

novčića s 50% mogućnosti da se dobije pismo/glava. Podaci generatora se šalju na server i evidentiraju se anomalne distribucije. Ukoliko nema značajnih događanja, pretpostavlja se da distribucije ne bi trebale značajno odstupati od normalnih. Međutim, istraživači su zabilježili povećanu aktivnost generatora u periodu od 15 do 30 minuta prije dešavanja ključnih događaja. Od početka sprovođenja projekta do 2015., analizirano je preko 500 različitih događaja s nekonzistentnim nalazima. U nekim slučajevima evidentirana je korelativna anomalija, dok u drugima nije uopće, ili je čak evidentirana negativna anomalija u smjeru suprotnom od očekivanog. Događaji koji se često citiraju kao potvrđeni su novogodišnje proslave, Globalna meditacija za mir, 1999, sahrana pape Ivana Pavla II, 2005, Obamino prihvatanje predsjedničke nominacije, 2008, smrt Steve Jobsa, 2011, ubistvo Muammara Gaddafija, 2011, a od nepredvidivih se navode teroristički napad 09/11, bombaški napadi na ambasade, zemljotres u Indoneziji, 2006 ili stampedo na Paradi ljubavi u Duisburgu, 2010. Za region, zanimljiv nalaz je da se kao statistički značajan događaj s predosjetnim anomalijama izdvaja i NATO bombardiranje Jugoslavije (1999). Ali, čini se da predviđanja za pandemijsku krizu nisu konzistentna. Iako su izvještene anomalije dobivene neformalnim analizama u periodu od 11. do 13. marta 2020., kao i 17. marta, za zadnji datum nije moguće isključiti da je anomalija posljedica, a ne predviđanje događaja, s obzirom na period proglašenja pandemije.

Međutim, ovakvi nalazi nisu prošli bez rigorozne znanstvene kritike koja ih svrstava u pseudoznanstvene. U ovom slučaju, Etzold (2003) se osvrnuo na postupak sprovođenja istraživanja, pri čemu su odabrani događaji sakupljeni i ponovo obrađeni. Od 109 analiziranih događaja, samo 80 se pokazalo statistički značajnim na nivou $p = .0039$ u ponovljenoj analizi, pri čemu postoji sumnja u nenamjerni efekat eksperimentatora. Recimo, za neke događaje za koje se prvobitno pokazao efekat kolektivne svijesti, kao što je izvođenje Brahmsovog Rekvijema, pri čemu je $\chi^2_{(40)} = 64.65, p = .008$. U tom slučaju, sam voditelj projekta Roger Nelson, zabilježio je vrijeme izvođenja kompozicije (15:25:20 EST), ali je zatim pogrešno analizirao efekat generatora za vrijeme 15:25:20 (UTC), odnosno u univerzalnom vremenu, umjesto istočnom standardnom vremenu, pri čemu je razlika između ta dva vremena pet sati. Kada je analiza sprovedena na novim korigiranim vrijednostima, nije bilo značajnog efekta globalne svijesti $\chi^2_{(40)} = 39.80, p = .47$.

Replikacija analiza na kontrolnim podacima iz baze podataka Projekta globalne svijesti nije pokazala događaje sa značajnim anomalijama. Uzorkovanje kontrolnih podataka iz baze događaja pokazalo se problematičnim zbog polemiziranja operacionalizacije kontrolnog događaja. Pod tim se podrazumijeva ispitivanje vremenskih sekvenci koje su prethodile kritičnom događaju ili slijedile takav događaj. Međutim, nemoguće je postaviti jasnu kontrolnu granicu između vremenskih sekvenci koje također mogu biti pod utjecajem globalne svijesti, kao i kritični događaj. Iz tog razloga, u replikaciji efekta na kontrolnim podacima, Etzold (2003) se odlučio za poređenje identičnih vremenskih sekvenci koje su ograničile kritični događaj, ali u drugom vremenskom periodu (npr. mjesec dana prije kritičnog događaja). Vrednovanje 90 kontrolnih događaja pokazalo se statistički neznačajnim $p = .55$.

Prikazani nalazi su korelacijski, i iako kontrolni podaci ne pokazuju statistički značajne efekte, djelovanje svijesti samog eksperimentatora nije moguće u cijelosti izolirati u odabiru potencijalnih kontrolnih događaja, kao ni u računanju vremenskih sekvenci koje se smatraju kritičnim za događaj.

Bitno je naglasiti da prikazani podaci nisu direktno povezani s Jungovom analitičkom psihologijom i ne govore u prilog postojanju kolektivne svijesti, niti je opovrgavaju. Također, ne potvrđuju empirijski ni konstrukt kolektivnog nesvjesnog koji je Jung predložio u svojoj teoriji. Međutim, ovi nalazi su bitni zbog ideje o tome da se kolektivna svijest može materijalizirati i imati svoj efekt na nepovezane diode u kućistima generatora slučajnih brojeva. Posebno je bitno razmatranje ideje da se ovakva aktivacija svijesti dešava kao prethodnica kritičnih događaja kao što su, prema rangiranju Etzoldovih (2003) ispitanika, rat i terorizam, prirodne katastrofe, pad aviona i nesreće, sportski događaji, religiozni događaji i slavlja, politika, društveni i medijski događaji, kolektivne molitve i meditacije, te astronomski događaji. Čak i ako se poveznica može uspostaviti samo na razini korelacije, zanimljivo je da je kolektivna svijest posebno osjetljiva na događaje koji imaju značaj za preživljavanje čovjeka kao vrste, što bi bilo sukladno tumačenju filogenetskog značaja kolektivnog nesvjesnog.

Koliko se Jungova analitička psihologija može smatrati dobrom teorijom ličnosti?

Na osnovu Ewenove (2008) analize, Jungova teorija nudi određene kontroverze, ali i izuzetnu obuhvatnost. Evaluacija teorije, na osnovu kriterija za evaluaciju teorija ličnosti, prikazana je tabelarno u nastavku.

Iako je teorija detaljno deskriptivna, sadrži mnogo dvosmislenih koncepata koji otežavaju njeno razumijevanje, što dovodi do gubitka informacija na razini njezine interpretativne vrijednosti i parsimonije. Teorija pretenduje da bude sveobuhvatna i objasni cjelokupno funkcioniranje ličnosti, međutim, mnogo pojmova završava u “slijepoj ulici” misticizma i cirkularnim objašnjenjima, bez jasnih empirijskih potkrepljenja. Posuđivanje fizičkih koncepata doima se naivnim rješenjem bez jasnog individuacijskog izlaza, koji bi trebao biti put do razvoja funkcionirajuće ličnosti. Sam proces demistificiranja ličnosti osvješćivanjem svakog njenog aspekta, neočekivano čini dinamske procese u toj osnovi još mističnijim.

Tabela 8.4. *Evaluacija Jungove analitičke psihologije*

Deskripcija	Teorija je opsežna i deskriptivna.
Objašnjenja	Konfuzna – dominira literarni stil lišen logičke organizacije. Instinkti se istovremeno smatraju habitualnim i urođenim odgovorima, a također osjećanje kao funkcija se definira vrednovanjem, odnosno evaluacijom.
Testabilnost koncepata i validacija	Slabo falsifikabilna – koncept libida je nemjerljiv, kao ni transcendentna funkcija, a koncept sinhroniciteta koji je Jung smatrao neuzročnim koincidencijama može biti samo odraz statističkih anomalija, a ne više sile
(Sve)obuhvatnost	Teorija pretendira da objasni sve aspekte ličnosti i neke koncepte izvan same ličnosti (npr. sinhronicitet).
Parsimonija	Neparsimonična – koristi mnogo dvosmislenih i nedovoljno definiranih termina

Heuristička vrijednost	Myers-Briggs indikator tipova danas korišten u profesionalnoj orijentaciji (npr. usmjeravanje mislećih ekstraverata u bavljenje astronomijom, a mislećih introverata u bavljenje teorijama ličnosti); arhetipovi imaju indirektnu empirijsku potvrdu, jer je lakše kondicionirati, a teže ugasiti reakciju straha na podražaje na koje su istim intenzitetom reagirali preci (npr. zmije)
Praktična vrijednost	Slabo praktična – neka od Jungovih osnovnih uvjerenja, npr. da su slušne halucinacije normalna pojava, razlikuju se od savremenog tretmana halucinacija
Kompatibilnost s ostalim domenama ličnosti	Kompatibilna s intrapsihičkom (Freud) i biološkom domenom ličnosti (evolucijski korijeni kolektivnog nesvjesnog)

Na svakoj od dimenzija ličnosti označite gdje biste pozicionirali Jungovu teoriju ličnosti

Idiografičnost	_____	nomotetičnost
holizam	_____	elementarizam
sloboda	_____	determinizam
reaktivnost	_____	proaktivnost
homeostaza	_____	heterostaza
subjektivnost	_____	objektivnost
racionalnost	_____	iracionalnost
spoznatljivost	_____	nespoznatljivost

• **Preporuke za dalje proučavanje:**

- Society for Analytical Psychology (SAP): <https://www.thesap.org.uk/>
- International Association for Analytical Psychology (IAAP): <https://iaap.org/>
- International Journal of Jungian Studies (IJJS): <https://www.tandfonline.com/journals/rijj20>
- Journal of Analytical Psychology: <https://onlinelibrary.wiley.com/journal/14685922>
- Journal Psyche: <https://journalpsyche.org/>

- Jung Journal Culture and Psyche: <https://www.tandfonline.com/toc/ujun20/current>
- The Archive of Research in Archetypal Symbolism (ARAS): <https://aras.org/>
- Deutsche Gesellschaft für Analytische Psychologie, e. V. (DGAP): <https://cgjung.de/analytische-psychologie/>
- National Geographic *Is it Real? The Nostradamus Effect*: <https://www.dailymotion.com/video/x78pqeh>
- Buljić, J. (2019). *Uloga arhetipova u procesu individuacije: studija slučaja*. Sarajevo: Filozofski fakultet. *Neobjavljen magistarski rad*. https://www.ff.unsa.ba/files/zavDipl/19_20/psi/Jasmina-Buljic.pdf
- Dilber, A. (2022). *Jung i Zimbardo: „Može li se Jastvo oduprijeti Luciferovom efektu“*. Sarajevo: Filozofski fakultet. *Neobjavljen magistarski rad*. https://www.ff.unsa.ba/files/zavDipl/21_22/psi/Aleksandar-Dilber.pdf
- Myers-Briggs Type Indicator: <https://www.verywellmind.com/the-myers-briggs-type-indicator-2795583>
- St. Hilaire, C. (2019). Jungian psychology in a demanding modern world. *Environment and Social Psychology*, 4(1), 1-6.

9

Sociopsihodinamska teorija Karen Horney

„Živjeti s nerazriješenim sukobima uglavnom podrazumijeva bespotrebno trošenje psihičke energije; koje nije samo prouzrokovano sukobima, već i neadekvatnim, indirektnim pokušajima njihova uklanjanja“.

K. Horney (1945/1996), *Naši unutrašnji konflikti*

9.1. Kratka biografija Karen Horney

Karen Horney (1885–1952) je bila posvećena izučavanju socijalnih i kulturalnih faktora na razvoj ličnosti. Smatrala je da razlike između muškaraca i žena nisu produkt bioloških razlika već kulturalnih faktora. Ovakav stav je bio ujedno i kritika koju je Horneyeva uputila Freudu zbog Elektrinog kompleksa i tumačenja da se kod djevojčica javlja „zavist na falusu“. Nekoliko je razloga koji su utjecali na Horneyevu da ljudsku prirodu smjesti u socijalno-kulturalni kontekst. Karen Horney je bila kćer Bernadta (Wackelsa) Danielsena, pomorskog kapetana, i Clothilde van Ronzelen Danielsen, žene koja je skoro 18 godina bila mlađa od svog supruga. Njen otac je iz prvog braka imao četvero odrasle djece, kada je rođena Karen. Horneyeva je osim polubraće imala četiri godine starijeg brata. Njena obitelj (Paris, 1994) je bila nesretna iz više razloga. Naime, njena starija polubraća i sestre su svog oca udaljavali od njene majke. Usto, Horneyeva je osjećala neprijateljstvo prema svom strogom, pobožno religioznom ocu i smatrala ga je vjerskim licemjerom. Majka ju je štitila od strogog i starog oca, te je formirala idealiziranu predstavu majke. No, majčina podrška nije bila dostatna da se Horneyeva osjeća sretno, jer je majci, unatoč tome što ju je idealizirala, zamjerala što više pažnje poklanja

svom sinu nego njoj. Usprkos očevim zabranama da se školuje, Karen Horney je upisala gimnaziju, a potom studij medicine. Na Univerzitetu u Freiburgu bila je prva žena koja je studirala medicinu u Njemačkoj. U vrijeme studija upoznala je Oskara Horneya, studenta političkih znanosti, za kojeg se kasnije udala. Oscar Horney je bio bogat i vodio je veliku kompaniju. Nakon bankrota se razbolio. Imala je tri kćeri. Razvela se od supruga nakon što je izgubila brata kojem je bila snažno privržena. Ova dva životna događaja su je dovela do teškog stanja depresije. Odselila je u Sjedinjene Američke Države i upustila se u ljubav s Erihom Frommom. Radila je na Institutu za psihoanalizu u Chicagu, zatim u New Yorku. Nakon kritika koje je uputila Freudu bila je prinuđena dati ostavku u Institutu te je osnovala vlastiti Američki institut za psihoanalizu.

Njena životna iskušenja su svojevrsna pouka iz koje možemo naučiti kako se uz jasne ciljeve u životu i putem samospoznaje, ličnost može samoostvariti, što je bila i vodilja Horneyeve u radu. Pokazala je da stereotipni pogled na žene ne bi trebao obeshrabriti žene da postižu uspjehe podjednako kao i muškarci i da vjeruju u sebe. Snažno je vjerovala da svaka osoba može sama sebi pomoći.

Teorija Karen Horney je bila izravni odgovor na Freudovu teoriju ličnosti. Iako je prihvatila originalne Freudove ideje, smatrala je da je tradicionalni psihoanalitički pogled na žene bio iskrivljen. U kreiranju vlastite teorije, odbacila je nekoliko Freudovih osnovnih ideja. Za Horneyevu, psihičke razlike između muškaraca i žena nisu rezultat anatomije, već kulturoloških i društvenih očekivanja. Muškarci koji pokoravaju i vladaju ženama i žene koje ponižavaju muškarce ili im zavide čine to zbog neurotične kompetitivnosti raširene u mnogim društvima. Horneyeva (1937) je insistirala na tome da je bazična anksioznost srž potrebe muškaraca da ovladaju ženama i želje žena da ponize muškarce.

Iako je Horney (1939) prepoznala postojanje Edipovog kompleksa, smatrala je da je ovaj kompleks posljedica određenih okolinskih uvjeta, a ne biologije. Kad bi to bio rezultat anatomije, kao što je Freud tvrdio, tada bi bio univerzalan (kao što je Freud doista vjerovao). Međutim, Horneyeva (1939) nije pronašla dokaze da je Edipov kompleks univerzalan, niti je podržavala njegovu ideju da se kod djevojčica javlja kompleks “zavist zbog penisa”. Umjesto toga, smatrala je da se Edipov kompleks javlja kod nekih žena i to kao posljedica neurotične potrebe za ljubavlju. Neurotična

potreba za ljubavlju i neurotična potreba za agresijom obično počinju u djetinjstvu i dvije su od tri osnovne neurotične interpersonalne orijentacije. Dijete se može strastveno vezati za jednog roditelja i izražavati ljubomoru prema drugom, ali ta su ponašanja isključivo sredstva za ublažavanje bazične anksioznosti, a ne manifestiranja anatomski utemeljenog Edipovog kompleksa. Čak i kada ovakva ponašanja sadrže “seksualne” elemente, djetetov glavni cilj je sigurnost, a ne spolni odnos. Prema tome Horneyeva (1939) smatra da je koncept zavisti na penisu neodrživ. Tvrdila je da ne postoji anatomski razlog zašto bi djevojke trebale dječacima zavidjeti na penisu, više od dječaka koji bi željeti imati grudi ili maternicu. Zapravo, ponekad dječaci izražavaju želju da imaju dijete, ali ta želja nije rezultat univerzalne muške “zavisti na maternici”. Horney se složila s Adlerom da mnoge žene razvijaju muški protest; odnosno imaju patološko uvjerenje da su muškarci superiorniji od žena. Ova percepcija suptilno dovodi do neurotične želje kod žena da se ponašaju kao “muškarci”. Međutim, ova želja nije izraz zavisti prema penisu, već želja žena za svim onim kvalitetama ili privilegijama koje u našoj kulturi uživaju muškarci.

9.2 Glavni koncepti u teoriji Karen Horney

Glavni koncept u teoriji Karen Horney je anksioznost. Njena razmatranja anksioznosti nakon više od pola stoljeća, relevantna su za probleme s kojima se susreću psihoterapeuti u 21. stoljeću. Anksioznost, središnja i organizirajuća tema u njenom radu, danas je prisutna na razini koja je bila nezamisliva Horneyevoj i njenim suvremenicima. Prepoznavanje uloge obitelji u stvaranju i posredovanju anksioznosti, kao i u oblikovanju individualnog odgovora na nju, danas je održiva koncepcija u razvojnim teorijama (Smith, W., 2007). Pritom, anksioznost nastaje zbog interpersonalnih konflikata koji posljedično dovode do unutarnjih sukoba (Kolenović-Đapo i sur., 2015). Za Horneyevu (1937) “anksioznost je reakcija na značenje koje određena situacija ima za pojedinca, dok su razlozi zbog kojih je osoba anksiozna uglavnom (ne)poznati (str, 32).

Bazična anksioznost

Prema Horneyevoj, glavni problem u razvoju ličnosti je **bazična anksioznost**. Bazična anksioznost proizlazi iz svih faktora koji remete sigurni odnos između djeteta i roditelja (primarno majke ili skrbnika).

Horneyeva je (1950) bazičnu anksioznost definirala kao “osjećaj postojanja izoliranosti i bespomoćnosti u svijetu koji je zamišljen kao potencijalno neprijateljski” (str. 18). Prije formalne definicije bazične anksioznosti Horneyeva (1937) je dala slikoviti opis bazične anksioznosti kao “osjećaj beznačajnosti, bespomoćnosti, napuštenosti, ugroženosti u svijetu kojem je cilj zlostavljanje, varanje, napadanje, ponižavanje, zavist” (str. 92). Odnosno, bazična anksioznost *per se* nije neuroza, već “plodno tlo iz kojeg se u svakom trenutku može razviti određena neuroza” str. 89).

Horney je vjerovala da neurotski konflikt može proizići iz gotovo svake razvojne faze, ali djetinjstvo je bazen iz kojeg se razvija većina problema. Razni traumatični događaji, poput seksualnog zlostavljanja, premlaćivanja, roditeljsko neprihvatanje, zanemarivanje, mogu ostaviti snažne utiske na budući razvoj djeteta. Horneyeva je (1937) snažno vjerovala da se ova iscrpljujuća iskustva gotovo uvijek mogu povezati s nedostatkom istinske topline i ljubavi. Njena iskustva iz ranog djetinjstva su doprinijela razvoju njene vlastite ličnosti, ali i u teorijskim idejama koje je razradila. Horney (1939) je pretpostavila da su neugodna iskustva iz djetinjstva primarno odgovorna za neurotične potrebe.

Neurotične potrebe (prenaglašene potrebe) su moćne jer su za dijete jedino sredstvo da se osjeća sigurno. Iako ranim iskustvima daje stanovitu prednost, Horneyeva je smatrala da nijedno rano iskustvo samo po sebi nije odgovorno za kasniji razvoj ličnosti (Feist, 1994). Ovu pretpostavku temeljila je na postulatu, kako navodi Feist (1994) da “ukupan zbroj iskustva iz djetinjstva daje podlogu za određenu karakternu strukturu, koja pokreće njen razvoj” (str. 152), ali da ličnost ima strategije da odredi svoju razvojnu putanju. Drugim riječima, stavovi prema drugima stavovi prema drugima u odrasloj dobi, nisu ponavljanje infantilnih radnji, već proizlaze iz strukture karaktera, čiji je temelj postavljen u djetinjstvu. Iako kasnija iskustva mogu imati važan utjecaj, posebno kod tipičnih pojedinaca, iskustva iz djetinjstva prvenstveno su odgovorna za razvoj ličnosti ukoliko osobe repetitivno koriste obrasce ponašanja iz infantilnog razvojnog perioda. Konkretnije, strategije koje su bile adaptivne u djetinjstvu u odrasloj dobi se pokazuju kao neefikasne.

Iz bazične anksioznosti se razvijaju neurotične potrebe. Iz neurotičnih potreba (koje su uzrokovane unutarnjim konfliktima) derivirana su tri trenda interpersonalnog usmjeravanja: *prema ljudima, protiv ljudi i od*

ljudi. Osobe koje nisu razvile intrapsihičke sukobe su zrele, fleksibilne i njihov odnos prema ljudima je fluidan. U ovisnosti od situacije, mogu se usmjeravati na sva od tri navedena kretanja. Odnosno, tipični pojedinci mogu koristiti različite odbrambene mehanizme na donekle koristan način, dok osobe s neurotskim trendom kompulzivno ponavljaju istu strategiju koja je neproduktivna. Dakle, pojedinci koji su razvili jedan od tri interpersonalna trenda su determinirani kompulzivnim strategijama, kako bi uspostavili kontrolu nad intrapsihičkim konfliktima.

Razlozi zbog kojih nastaju intrapsihički sukobi su odrastanje djeteta u neprijateljskoj atmosferi („Sve što djetetu treba su ljubav i sigurnost“), nepoštovanje djetetovih stavova, nedosljednost u roditeljskom ponašanju, previše ili premalo odgovornosti, prezaštićeno ponašanje roditelja, izoliranje od drugih, potcjenjivanje djetetovih stavova. Kako bi se dijete izborilo s nedostatkom koje uzrokuju navedene situacije, prisiljeno je razvijati strategije koje će mu pomoći da se lakše nosi s unutarnjim sukobima. Praktično, kako navodi Butler-Bowdon (2011), ”dijete koje ne dobiva ljubav od roditelja prisiljeno je razviti strategiju protiv ljudi. U odrasloj dobi istinska potreba za ljubavi sukobljava se s neurotičnom potrebom za moći” (str. 192). Djeca se moraju opskrbiti novim strategijama koje će ih zaštititi od potencijalno „opasnog svijeta“.

Deset je neurotičnih potreba, to su: (Tabela 9.1.) potrebe za naklonošću, snažnim partnerom, ograničavanjem života, potrebe za moći, eksploatacijom, ugledom, potreba za divljenjem od drugih, potrebe za osobnim postignućem i potrebe za nezavisnošću i perfekcionizmom.

Tabela 9.1. *Neurotične potrebe i njihova “operacionalizacija”*

Neurotične potrebe za...	Objašnjenje
1. naklonošću i potvrđivanjem	Neograničena želja pojedinca da udovolji drugima i da živi prema njihovim očekivanjima.
2. snažnim partnerom	Potreba za osobom koja će preuzeti brigu o nečijem životu. Precjenjivanje ljubavi i snažan strah osobe da ne bude napuštena.
3. ograničavanjem života na uske okvire	Nepostavljanje zahtjeva, skromnost; pojedinac više voli da ostane neprimijećen.

4. moći	Moć radi moći. Ove osobe suštinski ne poštuju druge. (Pre)juveličavaju snagu i s prezirom se odnose prema slabosti.
5. eksploatacijom	Pojedinci iskorištavaju druge i ne biraju sredstva da dođu do cilja.
6. ugledom	Mišljenje pojedinca o samom sebi određeno je količinom javnih priznanja koja pojedinac dobiva.
7. divljenjem drugih	Potreba pojedinca da im se drugi dive neovisno od njihovih stvarnih potreba.
8. osobnim postignućem	Potreba za postizanjem uvijek najboljih rezultata i usmjeravanje sebe ka sve većim i većim postignućima.
9. samodovoljnošću i nezavisnošću	Razočarani u pokušajima da realiziraju zadovoljavajuće interpersonalne relacije, pojedinci postaju samotnjaci.
10. perfekcionizmom i savršenstvom	U cilju izbjegavanja kritika, ove osobe konstantno tragaju za svojim propustima, kako bi ih prikrili prije nego što ih drugi otkriju.

Adaptirano prema Feist (1994)

Potrebe za naklonošću, snažnim partnerom i ograničavanjem života u uskim okvirima su potrebe koje utječu na interpersonalnu orijentaciju *kretanja prema ljudima*. Potrebe za moći, eksploatacijom, ugledom i za divljenjem od drugih usmjeravaju pojedinca na *kretanje protiv ljudi*, dok su potrebe za osobnim postignućem, nezavisnošću i perfekcionizmom osnova za razvijanje orijentacije *kretanje od ljudi*.

9.2.1 Neurotski trendovi

Usmjerenost prema ljudima

Osobe koje se kreću prema ljudima su u ranom djetinjstvu doživjele strah ili su se osjećale izolirano. Potragu da se osjećaju sigurno pronalaze u izraženoj (neurotičnoj) potrebi da se zbliže s drugima kako bi bile prihvaćene. Ove osobe su skromne, submisivne, devalviraju svoje sposobnosti; ne mogu istrpiti kritike i žive unutar granica u kojima se osjećaju sigurno. Zapravo, sve navedene potrebe potiskuju njihova stvarna osjećanja. Njih ne zanima priroda drugih osoba, niti partnerova (čak prema mišljenju Horneyeve upitno je da li ove osobe istinski znaju voljeti druge ljude). Zamaskiranih

stvarnih osjećanja imaju samo potrebu da ih neko zaštiti i vodi brigu o njima.

Usmjerenost protiv ljudi

Za razliku od osoba koje su bile na margini osjećaja zajedništva, osobe koje se usmjeravaju protiv ljudi su odrasle u neprijateljskom ili destruktivnom obiteljskom okruženju. Razvijaju oprez prema drugim ljudima, teže priznanju, društvenom prestižu i divljenju. Njihovo vjerovanje je da najjači opstaju. Iz ovog bazičnog vjerovanja imaju neodoljivu potrebu za moći. Poput makijavelista iskorištavaju druge ljude radi ostvarivanja vlastitih ciljeva.

Usmjerenost od ljudi

(Pre)zaštitničko ponašanje roditelja i konstantna usmjerenost na druge ljude su iskustva iz ranog djetinjstva koja kod osoba koje se usmjeravaju od ljudi vode neurotične potrebe za nezavisnošću i minimiziranom potrebom da emocije investiraju u druge ljude. Sebe doživljavaju posebno, vjeruju da su savršeni, skloni su da druge napadaju i kritiziraju. Samozatajni su i vjeruju da ih drugi ljudi ne razumiju te više preferiraju da socijalne događaje posmatraju sa strane.

Interpersonalne orijentacije i zaštita pojma o sebi

Kao što možemo vidjeti, osobe s neurotskim tendencijama su na različite načine usmjerene prema drugim ljudima. Zapravo ove interspersonalne orijentacije utječu na razvoj pojma o sebi. Pojam o sebi kod osoba s neurotičnom težnjom je drugačiji od maske koju stavljaju na svoje lice (Feist i sur., 2018). Maska im je neophodna kako bi se osjećali komotnije u svijetu u kojem žive. Iz tog razloga, Karen Horney je pretpostavila da ove osobe razvijaju ekskluzivni pogled na svoj self (jer koriste sekundarne mehanizme odbrane). Atribucije koje koriste pojedinci sa neurotičnim potrebama su drugačije od atribuiranja njihovog ponašanja od strane drugih. Tako, pojedinci koji su orijentirani prema ljudima sebe opisuju kao dobre osobe, dok ih drugi mogu percipirati kao submisivne. Pojedinci koji se kreću protiv ljudi sebe atribuiraju kao snažne osobe, dok ih drugi vide kao agresivne osobe.

Dok osobe koje se kreću od ljudi sebe percipiraju kao mudre, pametne i samodostatne, dok ih drugi vide kao samotnjake. Iako je u kasnijem radu

Horney (1937) izmijenila listu odbrana od bazične anksioznosti, izvorno je identificirala četiri opća načina na koje se ljudi štite od osjećanja da su sami u potencijalno neprijateljskom svijetu. Prvi je *naklonost*, strategija koja ne vodi uvijek do autentične ljubavi. U potrazi za ljubavlju, neki ljudi mogu pokušati kupiti ljubav samozatajnom popustljivošću, materijalnim dobrima ili nudeći seksualne usluge. Drugo sredstvo zaštite je *pokornost*. Osobe s neurotskim trendom sklone su da se podrede ili ljudima ili institucijama kao što su radne organizacije ili vjerske institucije. Pokoravanje drugima proizlazi iz potrebe za stjecanjem naklonosti. Treći zaštitni “oklop” je *težnja za moći, prestižom ili posjedovanjem*. Moć je odbrana od stvarnog ili izmišljenog neprijateljstva drugih i manifestira se dominantnim ponašanjem. Potreba za prestižom je u funkciji zaštite pojedinca od poniženja i izražava se suprotno, ispoljavanjem ponižavanja drugih. Feist i sur. (2018), težnju za posjedovanjem imovine i drugih dobara smatraju zaštitom pojedinca protiv neimaštine i siromaštva. Četvrti zaštitni mehanizam je *povlačenje*. Neurotične osobe se često štite od bazične anksioznosti razvijanjem neovisnosti o drugima ili emocionalnim odvajanjem od njih. Psihološkim povlačenjem neurotične osobe osjećaju da ih drugi ljudi ne mogu povrijediti. Ovi zaštitni faktori nisu nužno označavali neurozu, a Horneyeva je vjerovala da ih svi ljudi donekle koriste. Zapravo, ljudi s neurotskim tendencijama se osjećaju prisiljeni da koriste neke od pobrojanih strategija, te Horneyeva smatra da je prisilnost istaknuto obilježje svih osoba s neurotskim potrebama bez obzira na interpersonalnu orijentaciju.

Ipak, Karen Horney je bila optimistična vjerujući u ljudske potencijale i kapacitete osoba da se u procesu razvoja ličnosti distanciraju od svog umjetnog ja. Tražeći uzrok neutažive potrebe za drugim ljudima, svaki pojedinac je sposoban da iz perspektive sadašnjosti osvijesti svoje stavove. Horneyeva je razlikovala tri vrste selfa: *realni, idealizirani i očekivani self*. Pravo ja odnosi se na veliki broj mogućnosti koje su nastanjene unutar svakog pojedinca kako ne bi bio zarobljen u prezrenom realnom pojmu o sebi. Realni self koji preziremo je negativni pogled na sebe koji je posljedica percipiranog iskustva pojedinca zbog nedostatka ljubavi i neprihvatanja od drugih. Istinsko *realno ja* je izvor vrijednosti zdrave svijesti i osjećaja životnosti. Idealizirani pojam o sebi je ekstravagantni pojam o sebi, dok je očekivani pojam o sebi posljedica formiranja slike o sebi na osnovu naših neugodnih iskustava. Drugim riječima, “očekivano ja” ne može

se u potpunosti razviti bez pozitivnog okruženja i “cijepjenja” od ranih iskustava koja se često izražavaju riječima „Takav/a sam zbog onoga što mi se dogodilo“ (Horney, 1955, prema Feist, 1994).

U cilju zaštite pojma o sebi, pojedinci različitih interpersonalnih orijentacija koriste pomoćne mehanizme odbrane.

9.2.2 Sekundarni mehanizmi odbrane: strategije odbrane kod pojedinaca s neurotičnim potrebama

Karen Horney (1945) je mehanizme odbrane definirala kao strategije koje omogućavaju pojedincu da se lakše nosi sa životnim poteškoćama, a ne kao izravni način „rješavanja“ aktualnog problema. Hornajevski rečeno, mehanizmi odbrane su „pomoćni načini za stjecanje umjetne harmonije“. Dijelila je mišljenje sa S. Freudom i A. Freud da ljudi koriste odbrambene mehanizme kako bi se zaštitili od tjeskobe, ali je i prepoznala da odbrambeni mehanizmi pomažu ljudima da održe samopoštovanje (Kolenović-Đapo i sur., 2015). Horneyeva je ove odbrambene procese nazvala eksternalizacija, te je smatrala da svi odbrambeni mehanizmi sadrže samozavaravanje kako bi zaštitili osobu od njihove bazične anksioznosti (Maltafly i suradnici, 2010).

Na osnovu bogatog kliničkog rada, zaključila je da osobe s neurotičnim potrebama razvijaju sekundarne odbrane koje im pomažu da se efikasnije nose s vlastitim unutarnjim konfliktima i poremećenim međuljudskim odnosima. Na pitanje zašto klasične odbrane nisu dovoljne u prilagodbi osoba s neurotičnim potrebama, Horneyeva je odgovorila na sljedeći način. Naime, prema njenom tumačenju najveći potencijal ličnosti je *realno ja*. Kada je optimalni razvoj realnog ja zaustavljen (zbog bazične anksioznosti) aktivira se proces koji je nazvala samoidealizacija. Samoidealizacija je unutarnji proces putem kojeg osoba popunjava praznine u svom životu. Zapravo, ove osobe dodatnim mehanizmima odbrane razvijaju ekskluzivan doživljaj vlastitog selfa (idealizirani self) koji ih udaljava od stvarnog ja. Idealizirani self nije ništa drugo, nego self iluzije (Horneyeva, 1937/1973). Formiranju self iluzija doprinose sekundarne odbrane. Horneyeva je opisala *sedam* sekundarnih odbrambenih mehanizama koje isključivo koriste osobe koje su iz neurotičnih potreba razvile jedan od tipova interpersonalne orijentacije (prema ljudima, protiv ljudi i ka ljudima). Korištenjem ovih

odbrana ovi pojedinci projiciraju svoje osjećaje i nedostatke na druge. Svi sekundarni mehanizmi mogu biti prisutni kod neurotičnih pojedinaca bez obzira na trend kretanja.

Prihvatajući klasifikaciju mehanizama odbrane A. Freud, Horneyeva je proširila njenu listu, a mehanizme odbrane je klasificirala na: *primarne i sekundarne* (Feist, J. i Fest, G., 2008). U primarne ubraja *povlačenje* (kretanje od ljudi), *moć* (kretanje protiv ljudi), *privrženost* (kretanje prema ljudima) i *submisivnost/pokornost* (koje nije klasificirala ni u jednu orijentaciju). Sekundarni mehanizmi su dopuna primarnim odbranama, i u njih su svrstane: **slijepa tačka, racionalizacija, pretjerana samokontrola, tačnost, cinizam, rigidna ispravnost i neuhvatljivost.**

U nastavku slijedi opis nekih od sekundarnih mehanizama odbrane, kojima je Karen Horney posvetila posebnu pažnju.

Pretjerana samokontrola

Kontrolori u svakom trenutku drže emocije pod nadzorom i ne dopuštaju im slobodno ispoljavanje (Malatbly i sur., 2010). Pretjerani samokontrolori izbjegavaju situacije u kojima treba ispoljiti spontanost. Djelovanje ovog mehanizma je u početku svjesno, a vremenom postaje automatska radnja. Međutim, kada neki pojedinci iz ove grupe postanu svjesni da uspostavljaju preveliku kontrolu nad svojim ponašanjem, brane se riječima „da je to obaveza svake civilizirane osobe“ (Horney, 1945, str. 115). Kontrolori nisu svjesni da je u osnovi djelovanja ovog mehanizma kompulzivna radnja. Kad god se nađu u situacijama u kojima bi mogli izgubiti kontrolu hvata ih panika. Kako je Horneyeva (1945) navela, ove osobe izbjegavaju konzumiranje alkohola jer se boje da će izgubiti samokontrolu. U ekstremnim slučajevima, pretjerani samokontrolori izbjegavaju (ako mogu) operativne zahvate, jer u vrijeme anestezije nemaju nikakvu kontrolu nad svojim ponašanjem.

Rigidna ispravnost

Ovaj mehanizam odbrane zasniva se na krutom vjerovanju pojedinca s bazičnim konfliktom da je njegovo mišljenje jedino ispravno. Hipoteza o rigidnoj ispravnosti usko je povezana s agresivnošću. Proporcionalno porastu agresivnih impulsa, povećava se vjerovatnoća manifestiranja rigidne ispravnosti. U cilju potpunijeg razumijevanja ovog mehanizma

odbrane, važno je napomenuti kako je Horneyeva vidjela funkciju rigidne ispravnosti na široj osnovi. Za razliku od drugih mehanizama (op. autorica), rigidna ispravnost je kontinuum, na čijem se drugom polu nalazi *izbjegavanje ili neuhvatljivost*. Njihova uloga je ista, „afektivna odbrana protiv prepoznavanja konflikata“.

Neuhvatljivost

Neuhvatljive bismo mogli opisati kao osobe koje je nemoguće „uhvatiti ni za glavu ni za rep“. Oni izbjegavaju da u potpunosti verbaliziraju svoje stavove, izostavljaju važne detalje i njihove priče su poprilično konfuzne. Kada budu suočeni s vlastitim iskazima ili negiraju da su to rekli („*Ja, ja to nisam, nikada rekao/rekla!*“) ili izjavljuju da su pogrešno protumačeni („*Pogrešno si razumio/razumjela ono što sam rekao/rekla*). Međutim, isti kaos se dešava i unutar njihove ličnosti. U nekim situacijama su obzirni, u drugoj bezobzirni. Kada se prema nekom ponašaju neprimjereno, osjećaju krivnju što su se tako ponašali, ali su i dalje povrijeđeni. Malatbly i suradnici (2010) smatraju da političari i diplomate često koriste ovaj mehanizam odbrane.

Slijepe tačke

Korištenje ovog mehanizma odbrane, prema mišljenju Horneyeve, dopušta osobi da neprijatna iskustva odbije ili ignorira, jer nisu kompatibilna s njenom idealiziranom slikom. Pojedinaac s bazičnim konfliktom potpuno je nesvjestan kontradiktornosti između onoga u šta vjeruje i onoga šta čini. Naime, ove osobe osuđuju nečije postupke, a zanemaruju činjenicu da isti obrazac ispoljavaju u svom ponašanju. Život pojedinaca koji koriste slijepe tačke Horneyeva je opisala kao „život u pretincima“. U jednom pretincu su vjerovanja, u drugom aktivnosti koji su međusobno sukobljeni. Horneyeva (1945/ 1966) je u knjizi *Naši unutrašnji konflikti* navela brojne primjere za korištenje slijepih tačaka u svakodnevnom životu. Tako, naprimjer, znanstvenik koji sebe percipira da je izvrstan istraživač, na naučnim skupovima prezentira samo radove za koje je siguran da će izazvati najveću pažnju auditorija. Ili mladić koji ima idealiziranu predstavu sebe kao dobre i iskrene osobe, ne vidi ništa loše ako finansijski iskorištava jednu djevojku kako bi udovoljio drugoj.

Cinizam

Cinizam je agresivna forma izražavanja humora i ovako objašnjen ne bi trebao imati prostora u klasifikacijama mehanizama odbrane. Prethodno napisanom ide u prilog činjenica da se značenje riječi cinizam povezuje s filozofskom školom koju je u četvrtom stoljeću pr.n.e. osnovao Sokratov učenik Antisten (Klaić, 1988). Predstavnici ove škole su odbacili moralne norme zasnovane na društvenom običaju, protivili su se ropstvu, pozivali su na jednostavnost u ponašanju i zagovarali povratak prirodi. Iz ovakvog stava prema životu, proizišla su shvatanja da su cinici osobe koje su ravnodušne prema dobru i zlu, a koje se iz nekih „dubljih“ razloga smiju svemu i svačemu i ništa im nije sveto. Ove „dublje“ razloge očito je Horneyeva prepoznala kao strategiju koju koriste pojedinci s neurotskim trendom. Cinizam kao odbrambeni mehanizam (Maltably i suradnici, 2010: 64) upotrebljavaju pojedinci koji nemaju izdiferencirane moralne vrijednosti. Budući da ovi pojedinci nemaju pozitivna očekivanja od drugih, ciničnim komentarima vjeruju da nemaju šta izgubiti. Glavno obilježje ovog mehanizma odbrane jeste negiranje moralnih vrijednosti i ismijavanje osoba koje ih promoviraju. Prema Horneyevoj (1976, str.117), cinizam se može ispoljiti na svjesnoj i nesvjesnoj razini. Na svjesnoj razini cinizam slijedi principe makijavelizma („*Radite sve što hoćete dok ne budete uhvaćeni*“). Na nesvjesnoj razini cinizam je racionalizacija dominantne ideologije. Nesvjesna manifestacija cinizma odvija se putem paradoksalnih ideja, koje Horneyeva opisuje na sljedeći način: Cinik zavidi drugome na ljudskosti i čestitosti, ali zavidi i onima koji uspiju prevariti druge i zbog toga je ljut na sebe, jer vjeruje da nije sposoban za bilo koja od ova dva navedena ponašanja.

Kritike upućene Horneyevoj

Društvena i socijalna psihoanalitička teorija Horneyeve pruža zanimljive perspektive o prirodi čovječanstva, ali pati od nedostatka aktualnih istraživanja koja bi mogla poduprijeti njezine pretpostavke (Feist i sur., 2018). Međutim, nijedan drugi teoretičar ličnosti nije tako dobro opisao neuroze, kao što je to učinila Horney. Također, smatrala je da su individualne razlike unutar svakog od neurotskih tipova diskretne. Uglavnom su bespomoćni, neprijateljski nastrojeni i distancirani. Njeni sveobuhvatni opisi neurotičnih ličnosti pružaju izvrstan okvir za razumijevanje nefunkcionalnih ljudi. Istovremeno, njena posvećenost

eksplozaciji razvoja neurotičnog ponašanja je i ozbiljno ograničenje teorije. Naime, objašnjenja funkcioniranja zdravih ličnosti su općenita i nisu dobro objašnjena. Vjerovala je da ljudi po svojoj prirodi teže samospoznaji, ali nije precizirala na koji način bi se ličnost mogla samoostvariti.

Teorija Karen Horney nije bila snažna da isprovocira istraživače da provjere njene pretpostavke. Teorija je zasnovana na idiografičkim podacima, jer je proizišla iz kontakta uglavnom s neurotičnim pojedincima. Budući da se njezina teorija uglavnom bavila neurotičnim pojedincima i njihovim grandioznim selfom, na ovom kriteriju ima visoke ocjene, ali organiziranje znanja o ljudima općenito jedva da mogu dobiti prolaznu ocjenu (Feist, 1994; Feist i Feist, 2008, Feist i sur, 2018).

Ipak Horneyeva je prva diskutirala o rodnim razlikama i utjecaju kulture na razvoj ličnosti, što daje njenom naučnom radu veliku vrijednost. Također, dijelom na njenim postavkama trendova kretanja osoba s neurotskim potrebama, razvijen je test Interpersonalne orijentacije. Način kako je objasnila self zasigurno je doprinio ekstenziji ovog konstrukta u humanističkoj i fenomenološkoj perspektivi. Iako nije precizirala na koji način bi se ličnost mogla samoostvariti, kao što smo naveli, njen psihoterapijski rad zasnivao se na pomaganju klijentima da postupno rastu u smjeru samospoznaje. Kako bi pojedinac u tome uspio, najprije se mora odreći svoje idealizirane slike o sebi i napustiti svoje neurotične potrebe. Na taj način može prihvatiti istinskog sebe. Vjerovala je da svako može sebi pomoći ukoliko je motiviran da razumije vlastito emocionalno iskustvo. Te da prihvati da je “prošlost na ovaj ili onaj način uvijek sadržana u sadašnjosti” (Horney, 1939, str. 153). Zaključno, cilj psihoterapije koju je provodila bio je usmjeren ka aktualizaciji stvarnog realnog ja.

Umjesto zaključka: Borba selfova Dr. Jekylla

Dr. Jekyll je “krupan” čovjek, pedeset mu je godina i povremeno osjeća da se bori između dobra i zla u sebi, što dovodi do borbe između njegovog dvojnika. Ličnosti Henryja Jekylla i Edwarda Hydea. Velik dio svog života proveo je pokušavajući potisnuti zle nagone koji nisu pristajali čovjeku njegove dobi. Dr. Jekyll stvara serum u pokušaju da odvoji ovo skriveno zlo od svoje ličnosti. Pritom se Jekyll transformirao u manjeg, okrutnog, nemilosrdnog i zlog Hydea. Jekyll ima mnogo prijatelja i

ljubazan je, ali poput Hydea, postaje tajanstven i nasilan. Kako vrijeme prolazi, kod Hydea raste potreba za moći. Nakon što je više puta uzimao napitak, više se ne oslanja na njega kako bi oslobodio svog unutarnjeg demona, alter ega. Na kraju, Hyde postaje toliko jak da se Jekyll oslanja na serum kako bi ostao pri svijesti.

Stevensonova novela iz 1886.godine je snažno utjecala i na razgovorni jezik, te se izraz “Jekyll i Hyde” odnosi na ljude nepredvidivo dvojne prirode: izvana dobre, ali ponekad šokantno zle.

Na svakoj od dimenzija ličnosti označite gdje biste pozicionirali teoriju Karen Horney.

Idiografičnost	_____	nomotetičnost
holizam	_____	elementarizam
sloboda	_____	determinizam
reaktivnost	_____	proaktivnost
homeostaza	_____	heterostaza
subjektivnost	_____	objektivnost
racionalnost	_____	iracionalnost
spoznatljivost	_____	nespoznatljivost

Tabela 9.2 *Evaluacija teorije Karen Horney*

Deskripcija	Dobro objašnjeni uzroci i manifestacije neurotskog ponašanja. Ostali aspekti su nedovoljno objašnjeni.
Objašnjenja	Lucidno objašnjenje razumijevanja neuroza.
Testabilnost konceptata i njihova validacija	Neurotične potrebe, self
Sve(obuhvatnost)	Teorija nije sveobuhvatna. Skromno je objašnjeno funkcioniranje zdravih pojedinaca.
Parsimonija	Mali broj konceptata (bazična anksioznost, neurotične potrebe, self). Teorija je visoko parimonična.

Heuristička vrijednost	Rodne razlike, utjecaj kulture
Praktična vrijednost	Psihoterapija usmjerena na razvoj selfa.
Kompatibilnost s ostalim područjima/teorijama ličnosti	Teorija je kompatibilna s modelima privrženosti, teorijama iz socijalno-kulturalne domene i kognitivno-doživljajne domene.

Preporuke za dalje proučavanje:

1. Film: Čudan slučaj doktora Jekylla i gospodina Hydea (2006)
2. Film: "Jekyll i Hyde" (2021)

10

Humanistička teorija Abrahama Maslowa

„Slom samopoštovanja ne događa se u jednom danu, za tjedan dana ili za mjesec dana; u osnovi je kumulativni rezultat dugog niza propusta, izbjegavanja ili nerazboritosti – dug put propuštanja primjerenog korištenja uma”.

N. Branden,
2001, str. 59, *Psihologija samopoštovanja*

10.1 Kratka biografija Abrahama Maslowa

Abraham Maslow (1905–1970) ispisao je povijesne stranice u razumijevanju ličnosti i postavio temelje razvoja humanističke psihologije. Do tada su u psihologiji bila dominantna dva pravca: psihoanalitički i bihevioristički. Stručna i akademska zvanja stekao je na Univerzitetu u Viskonsinu. Predavao je na nekoliko univerziteta u Sjedinjenim Američkim Državama. Jedan je od rijetkih teoretičara ličnosti koji je učio od velikog broja velikana psihologije. Privatno, oženio se u 19. godini života sa svojom prvom rođakinjom. Imao je šestoro djece. Njegovi roditelji su bili protiv takvog braka, te su mu spočitavali da će njegova djeca biti intelektualno oštećena jer ulazi u brak s rođakinjom (Feist, 1994). Maslow je imao čvrst argument kojim se suprotstavio roditeljima. Paradoksalno, njegovi roditelji su bili prvi rođaci, a djeca im nisu imala nikakvih razvojnih poteškoća.

Maslow je najprije bio biheviorista, što je bio razlog zbog kojeg je napustio studij prava i upisao studij psihologije. Iz intervjua koji je s Maslowom vodio Frick (1970, prema Popoviću, 1981), Maslow nije krio oduševljenje koje je imao prema biheviorizmu i Watsonu, koje je iskazao riječima da

je “Watsonovo djelo za njega bilo otkriće, veliko nadahnuće i neka vrsta vizije budućnosti” (str.12). Oduševljenje bihevizmom splasnulo je kod njega kada nije mogao vlastite doživljaje smjestiti u okvire “teorije učenja”. Početak kraja Maslowljeve naklonosti prema bihevizmu bilo je rođenja njegovog prvog djeteta. Shvatio je da se složenost ljudske psihe ne može objasniti pukim bihevizmom. Zato je postavio temelje za novi pravac u psihologiji – humanističku psihologiju. Njegova teorija zasnovana na humanističkim načelima prvobitno nije bila prihvaćena u psihologijskim akademskim krugovima. Međutim, sve je više bilo pristalica kojima se sviđala perspektiva prema kojoj se ljudska priroda smatra pozitivnom, a ljudi kao osobe koje teže da ostvare više vrijednosti i svoje urođene potencijale za rastom i razvojem.

Najvažnija djela A. Maslowa:

1. Motivacija i ličnost
2. Ka psihologiji Bića
3. Dalji dometi ljudske prirode
4. Psihologija nauke
5. Idealno psihičko rukovođenje
6. Religije, vrijednosti i vrhunski doživljaj

10.2 Ličnost iz perspektive humanističke psihologije

Koncept samoostvarena ličnost (koji je skovao Kurt Goldstein, 1940), učinio ga je poznatim i prepoznatljivim psihologom u svijetu. Danas je nezamislivo da u knjigama i udžbenicima iz psihologije nije prikazana piramida potreba koju je koncipirao Maslow. Vjerovao je da su uzroci svih psiholoških problema produkt nedostatka smisla u životu pojedinca ili „anksioznost koja nastaje zbog nezadovoljenja potreba“ (Butler-Bowdon, 2011, str. 232).

Ličnost je posmatrao holistički, te je smatrao da su ljudi slobodna i proaktivna bića. Humanistički orijentiran prema ljudskoj prirodi, Maslow je smatrao da su ljudi pozitivni i dobri (ili neutralni) te da nam je urođena potreba – potreba za ostvarivanjem svih potencijala koje imamo. Međutim, neke osobe nisu svjesne svojih potencijala ili žive u nestimulativnom okruženju ili žive u društvu koje njeguje kulturu prosjeka i/ili je zatrpano

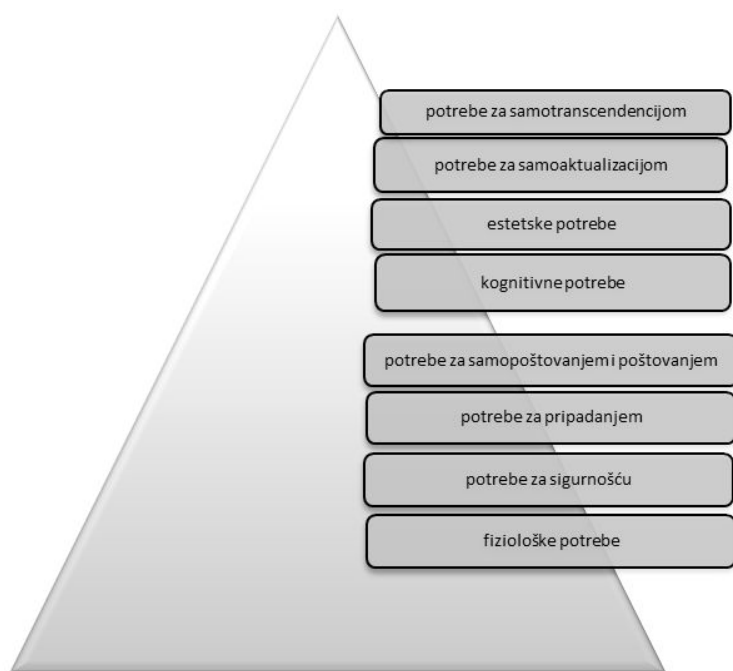
predrasudama koje su kočnice u razvoju ove urođene potrebe. Izuzmemo li društvene faktore koji sprečavaju samoostvarenje pojedinca, Maslow je koristio analogiju te je preko Joninog kompleksa (strah od vlastite veličine) objasnio zašto ljudi ne ostvaruju svoje potencijale. Da sada, umjesto što čitate ove retke, slušate Maslowljeva predavanja, zasigurno bi Vas pitao „Ko od vas želi rukovoditi državom?“, „Ko od vas želi biti Mahatma Gandhi?“, „Ko od vas želi biti generalni sekretar UN?“, „Ko od Vas želi da napiše knjigu iz psihologije?“ Njegovi studenti su bili psiholozi (baš kao i Vi) koji su imali viziju da žele biti „profesionalci“ u svojoj struci. U Izabranim esejima *O psihologiji vrijednosti* (objavljenoj nakon njegove smrti), Maslow piše da je studentima rekao da smisao školovanja nije postati prosječni psiholog te da duboko nezadovoljstvo u životu proistječe upravo iz percepcije „da u životu treba raditi ono što je potrebno da bismo bili kompetentni, zanemarujući vlastite sposobnosti i mogućnosti“ (Butler-Bowdon, 2011, str. 234).

Dakle, samoaktualizacija (samoostvarenost svih potencijala) je temeljna ljudska potreba koju trebamo „realizirati“ kako bismo postali što istinski jesmo. Postati „vlastita veličina“ ne znači razvijati grandiozni self, ne znači da trebamo biti umišljeni ni savršeni. Naprotiv, postići samoaktualizaciju znači pomicati vlastite granice i imati povjerenje u sebe; pritom ostati jednostavan, spontan i ne biti kao i svi drugi. Dakle, treba ulagati u gradnju i nadogradnju ličnosti, umjesto u slijeđenje uputa o životu s društvenih mreža i neutaživoj gladi za “imati”, umjesto “biti”.

Maslow je razvio koncept hijerarhijskog odnosa između različitih potreba. Najprije je pretpostavio pet temeljnih potreba (fiziološke potrebe, potrebe za sigurnošću, pripadanjem, poštovanjem i samopoštovanjem i samoaktualizacijom). Pored hijerarhijske organizacije potreba, Maslow je u drugom koraku potrebe podijelio na “potrebe nedostatka” (D-potrebe) i “potrebe rasta” (B-potrebe). Temeljnu potrebu za rastom i razvojem postizemo zadovoljavanjem potreba nižeg reda. U kasnijem radu potrebu za samoaktualizacijom je nadogradio, odnosno u hijerarhijski model je uveo potrebu za kognicijom, estetske potrebe i nadređenu potrebu samoaktualizacije – potrebu za transcendencijom. Iako je tradicionalno poimanje samoaktualizacije sinonim za samoostvarenje, većina samoaktualiziranih ljudi je nesebična ili samotranscendentna ili ima sposobnost da se usmjeri na altruistične aktivnosti, koje su hipotetski izvan njih samih jer su zadovoljile urođenu

potrebu za razvojem svojih potencijala (D'Souza i Gurin, 2016). Uvođenjem potrebe za samotranscendencijom Maslow (2001) je odgovorio na često postavljeno pitanje šta je motivator samoostvarene osobe u životu.

Na Slici 10.1. prikazana je organizacija potreba. Na najnižoj razini su fiziološke i biotičke potrebe (potrebe za kisikom, spavanjem, hranom, seksom, potrebe za kretanjem). Svaka fiziološka potreba i s njom udruženo konzumatorno ponašanje zadovoljava i druge potrebe. Osoba koja ima potrebu za hranom ne mora nužno biti da je gladna; možda u hrani traži utjehu (Maslow, 1976/1982, str. 93).

Slika 10.1. Hijerarhija potreba prema Maslowu

Na sljedećoj razini je potreba za sigurnošću. Kako ne bismo pojednostavili Maslowa, potrebu za sigurnošću operacionalizirali smo kako je to Maslow učinio. Dakle, potreba za sigurnošću je potreba za bezbjednošću, zaštitom, strukturom, zakonom, redom, slobodom ekstrahiranom od strepnje i straha. Potreba za sigurnošću je karakteristična za sve životne dobi, međutim kako navodi Fulgosi (1990), “ova potreba je posebno istaknuta kod djece, jer ovise o drugim ljudima” (str. 256). Zbog toga je Maslow

smatrao da se djeca najbolje osjećaju u uvjetima reda i strukture. Iz tog razloga djeca koja odrastaju uz roditelje koji im sve dozvoljavaju ne mogu zadovoljiti potrebu za sigurnošću. Za njih je takva sredina nesigurna što posljedično kod djece izaziva strah i nesigurnost. Dodatno potrebu za sigurnošću kod djece remete svađe između roditelja, roditeljska nebriga i druga nefunkcionalna ponašanja roditelja.

Produkt zadovoljavanja ove potrebe u odrasloj dobi manifestira se potrebom za radom, finansijskom sigurnošću, zdravstvenim osiguranjem, životnim osiguranjem, zaštitom lične imovine, štednjom. Korištenjem digitalnih tehnologija potreba za sigurnošću se manifestira kreiranjem kompliciranih lozinki, pohranjivanjem elektronskog materijala na više mjesta (eksterna memorija, google drive, slanjem važnih materijala na svoj mail) ili zaštitom podataka antivirusnim programima. Koliko je potreba za sigurnošću važna možemo vidjeti na temelju težnje ljudi. A naše težnje su rutine, predvidljivost, dosljednost. Navedene težnje prepoznajemo kod djece. Nepoznato ih plaši, a struktura i red, kako smo naveli, daju im temeljni osjećaj sigurnosti. No, mi ne živimo sada u stabilnom svijetu. U vrijeme pisanja ovog poglavlja vodi se rat u Ukrajini (godinu dana kasnije u dorađivanju rukopisa i dalje je rat u Ukrajini), koji je destabilizirao prividno stabilna društva. Neposredno prije napada Rusije na Ukrajinu, živjeli smo dvije godine u nenormalnim uvjetima života izazvanim pandemijom koronavirusa. S obzirom na to da je potreba za sigurnošću “aktivan i dominantan mobilizator snaga organizma” (Maslow, 1970, str. 98), njena manifestacija je salijentna upravo u ovim situacijama. Drugim riječima, potreba za sigurnošću će se aktivirati u situacijama koje percipiramo kao neizvjesne. Naprimjer, u situacijama neizvjesnosti na društvenoj razini ljudi će se više priklanjati socijalnim i vjerskim identitetima. Na individualnoj razini, ljudi su u prethodno navedenim situacijama kompulzivno kupovali osnovne životne namirnice i toalet-papir. Prazne police u dućanima bez ulja, brašna, tjestenine, riže, šećera i soli, te redovi koje smo mogli vidjeti ispred Sberbank u vrijeme invazije Rusije na Ukrajinu, primjeri su snage potrebe za sigurnošću. Slična situacija je bila i na početku pandemije. Nadalje, u siromašnim društvima, potreba za sigurnošću je osujećena te pojedinac ne može maksimizirati svoje potencijale. Noltemeyer i sur. (2012) su testirali Maslowljevu hijerarhiju potreba na uzorku od 390 učenika iz porodica niskog socioekonomskog statusa. Prema originalnoj Maslowljevoj hipotezi, djeca

su motivirana “potrebama za rastom” (npr. akademskim uspjehom) samo ako su zadovoljene “potrebe za nedostatkom” (npr. potrebe za sigurnošću, potrebe za ljubavlju/pripadnošću). Autori vođeni činjenicom da veliki broj djece nema mogućnost da zadovolji potrebe na nižim razinama hijerarhije, proveli su istraživanje s ciljem boljeg razumijevanje ovih odnosa kako bi mogli potaknuti društvo da osiguraju životne uvjete koji će maksimizirati ishode učenja. Potrebe za nedostatkom i potrebe za rastom su mjerene instrumentima koji su nastali iz podataka dobivenih od roditelja. Autori su proveli niz regresijskih analiza kako bi ispitali odnos između skupova varijabli: potreba za nedostatkom (tj. potrebe za sigurnošću i potrebe za ljubavlju/pripadnošću) i četiri varijable ishoda akademskog postignuća. Regresijski modeli bili su značajni, te je utvrđen pozitivan odnos između potreba za nedostatkom i potreba za rastom. Drugim riječima, rezultati su pokazali da što su potrebe za nedostatkom bile više zadovoljene to su i potrebe za rastom bile više zadovoljene. Varijabla koja je imala najveću povezanost s ishodima postignuća bio je pristup zdravstvenoj i stomatološkoj skrbi (potreba za sigurnošću).

Maslow (1976/1982) je “čistoću” ispoljavanja potrebe za sigurnošću objasnio i kod osoba s opsesivno-kompulzivnim simptomima. Osobe s opsesivno-kompulzivnim simptomima poduzimaju niz radnji kako bi svijet učinile predvidljivim mjestom za život. Poput zemljoradnika koji metodično obrađuje biljke štiteći ih od insekata i drugih štetočina; kreira im optimalne uvjete za rast u staklenicima, prilagođava im temperature. Jako nevrjeme (koje nije pod njegovom kontrolom) u jednom trenutku sve može uništiti. I osobe s opsesivno-kompulzivnim simptomima i poljoprivrednik će doživjeti osjećanje užasa, unatoč svim poduzetim preventivnim mjerama da osiguraju sebe ili biljke. Iako se međusobno razlikujemo u izraženosti potrebe za sigurnošću u poznatim i predvidivim životnim okolnostima, zajedničko svim ljudima kada se nađu u društvenom turbulentnom periodu, bez obzira na njihovu poziciju na putu ka samoaktualizaciji, jeste povratak na zadovoljenje potrebe za sigurnošću.

Na trećoj razini su potrebe da volimo i da nas drugi vole. Osjećaj pripadnosti pruža nam i osjećaj sigurnosti. Dakle, mi nikada ne radimo samo na jednoj potrebi, već su istovremeno uključene i druge potrebe. Međutim, neke su potrebe istaknutije od drugih i zahtijevaju veće angažiranje pojedinca na njenom zadovoljavanju. U vrijeme kada je krivulja rasta broja zaraženih

koronavirusom bila eksponencijalna, a broj smrtnih slučajeva visok u našoj zemlji, osim konstantne prijetnje i osjećaja nesigurnosti (zbog nepovjerenja u naš zdravstveni sistem), šta nam je najviše nedostajalo? Susreti s rodbinom, prijateljima, poznanicima! Utihnuli su i doživljaji koje nam jedino mogu opskrbiti drugi ljudi. Međutim, unatoč nemogućnosti realiziranja direktnih socijalnih kontakata, koristili smo “presjedanja”, odnosno pseudosocijalne situacije (druženje u online prostoru), ali potreba za pripadanjem nije mogla biti u cijelosti osujećena iz prostog razloga što su naša definirajuća svojstva potreba da pripadamo različitim socijalnim grupama.

Posljedica nezadovoljene potrebe za pripadnošću je otuđenje, o kojem je Fromm (1984) govorio, a prije njega K. Marx (1867, prema Hall i Lindzey, 1983), osjećaj izoliranosti i općenito loše prilagođen pojedinac. S obzirom na činjenicu da smo živjeli jedan duži vremenski period pod restrikcijama socijalnih kontakata, sve više možemo čuti “kako su se ljudi otuđili”. Smatramo da je otuđenje došlo prije pandemije. Za razliku od ranijeg oblika organiziranja društva, moderna društva su nametnula pojedincu dinamičniji način života, u kojem se gostima ne veselimo kao što smo to nekada radili. Možda smo se ipak ugnijezdili u *idovsku* zonu ugodnosti te smo sve manje spremni da ulažemo vrijeme i energiju u druge.

Postavite sebi sljedeća pitanja i ako su Vaši odgovori DA, napišite šta je potrebno da uradite da odgovori budu NE.

- Da li odbacujete osobe koje ne pripadaju “vašoj” grupi?
- Da li se osjećate usamljeno?
- Da li se stidite svojih korijena koji Vas udaljavaju od porodice?

Na četvrtoj razini su potrebe za poštovanjem i samopoštovanjem. Samopoštovanje je procjena vlastitih sposobnosti, vještina, kompetencija, vrijednosti, koja obuhvata i našu potrebu da nas na osnovu onoga što jesmo drugi cijene.

Ove četiri razine potreba pripadaju deficitarnim potrebama (D-potrebe). Konkretnije, što smo više na ispunjavanju potreba u hijerarhiji smanjuje se motivacija za zadovoljavanje potreba na najnižoj razini. Motivacija se povećava za ispunjavanjem potreba višeg reda (B-potrebe), a to su: estetske potrebe, kognitivne potrebe i potreba za samoaktualizacijom. Kogni-

tivne potrebe uključuju potrebu za znanjem, uviđajem, razumijevanjem, značenjem, moralom, istinom i općenito za razumijevanjem univerzuma kroz razum, misao i učenje (D'Souza i Gurin, 2016). Kognitivne potrebe nas potiču da spoznajemo kako nešto funkcionira i provociraju radoznalost za spoznajom. Djecu ne treba podučavati radoznalosti. Kod djece je radoznalost proces sazrijevanja, a ne učenja (Maslow, 1976/1982). Ironično, ulaskom u školski sistem njihova se radoznalost prigušuje; mali broj djece zadržava *radoznalost i beskrajno divljenje prema svijetu*. Riječi su jednog petnaestogodišnjaka koje je napisao u pismenoj vježbi u prvom razredu srednje škole na temu *Šta sam zadržao od djeteta u sebi?*

Zadovoljenje kognitivnih i estetskih potreba dovodi do vrhunskih iskustava i vrhunskih postignuća. Vrhunska iskustva i vrhunska postignuća nisu uobičajena iskustva, odnosno postignuća. Vrhunsko iskustvo doživljavamo kada nam zastane dah od nekog prizora u prirodi, ili kada smo izloženi nekom umjetničkom djelu koji u nama potakne posebne senzacije. Maslowljeva asistentica je doktorirala na istraživanju vrhunskog iskustva prilikom prirodnog porođaja. Ne znamo da li ovo iskustvo doživljavaju porodilje kada su podvrgnute carskom rezu s epiduralnom anestezijom, pod totalnom sigurno ne. Kako vrhunska iskustva nadilaze uobičajena, tako vrhunska postignuća prevazilaze uobičajena postignuća. Vrhunska postignuća doživljavamo kada nadmašimo sami sebe i vlastita očekivanja.

Estetske potrebe koje su prema Maslowu (1976/1982) najmanje proučavane aktiviraju se iz "impulsa za ljepotom, simetrijom, dovršenošću, redom" (str. 63). Na bosanskohercegovačkom uzorku, autorica Imamović (2002) je u svom istraživanju *Psihološke odrednice estetskog doživljaja* koristila Skalu za samoaktualizaciju, autora B. S. Kaufmana, (2108), koja je utemeljena na Maslowljevom konceptu. Skala mjeri deset obilježja samoaktualiziranih pojedinaca: kontinuiranu svježinu cijenjenja, prihvatanje, autentičnost, smirenost, usmjerenost na cilj, efikasnu percepciju realnosti, humanitarnost, vrhunska iskustva, moralnu intuiciju i kreativnost. Rezultati istraživanja pokazuju da je samoaktualizacija značajan prediktor odnosa prema ljepoti.

Ovako posložene potrebe nisu statične. Odnosno, pojedinac koji je na putu (ovdje nema proputovanja) ka samoaktualizaciji u kriznim situacijama "sklizne" u D-potrebe. Prisjetite se pandemije i izražene potrebe za sigurnošću (naprimjer, mnogi radnici su izgubili posao), reducirani su fizički i socijalni kontakti. Na početku pandemije neko je od psihologa

na društvenim mrežama dosjetljivo korigirao Maslowljevu hijerarhiju potreba, te je ispod fizioloških potreba uvrstio potrebu za toalet-papirom.

Maslow je tvrdio da samoaktualizacija svijetu donosi više mira, suosjećanja, sklada, brige, političkog aktivizma i znanstvenog napretka. Ipak različite socijalne devijacije, politički potresi ili izgubljenosti ljudi u novim vrijednostima (TikTok, Instagram, Snapchat, Twiter i druge društvene mreže) dovode do metapatologije jer zaustavljaju razvoj metapotreba. Opće metapatologije prema Maslowu (2001, str. 47) su: otuđenje, anomija, anhedonija, gubitak životne radosti, besmisao, dosada; umor; egzistencijalni vakuum, deskralizacija života, nedostatak vrijednosti, depresija, anksioznost, fatalizam, apatija, bespomoćnost.

Potrebe višeg reda, kao naprimjer estetske potrebe, provociraju ljepotu (B-vrijednost). Izloženost jeftinim modelima na društvenim mrežama (influencerice) ili Zvezdama Granda ili bogatašicama iz turskih sapunica (iz svijeta televizije ili YouTubea) dovodi do patogene lišenosti. Tako se B-vrijednost – *ljepota* transformira u *ružnoću*. Praktično, posljedica je metapatologija koja je prepoznatljiva u vulgarnosti, nemiru, gubitku ukusa (ne mislimo na čulo), anksioznosti, depresiji.

Uzimajući u obzir razloge koji dovode do metapatologije, ili onemogućuju samoaktualizaciju, mnogi društveni znanstvenici zagovaraju javne politike koje ublažavaju siromaštvo, poboljšavaju obrazovanje, provode pozitivnu ontogenezu i povećavaju društveno prihvatanje (D'Souza i Gurin, 2016). Samoaktualizirane osobe su istovremeno u avionu, u autu, na tlu; istovremeno lete, voze i čvrsto hodaju po tlu.

Razlike između viših i nižih potreba prema Maslowu su:

1. Više potrebe se kasnije razvijaju i ontogenetske su (fiziološke potrebe, potrebe za sigurnošću i pripadanjem su filogenetski programirane).
2. Više potrebe su salijentne u društvima koja imaju bolji socioekonomski standard.
3. Zadovoljenje viših potreba je put ka razvoju individualnosti.
4. Više potrebe su u funkciji razvoja samoostvarene ličnosti.
5. Više potrebe su zahtjevnije i traže ulaganje veće količine psihičke energije u njihovom zadovoljavanju.

Zaključno, metapotrebe su podređene (manje su hitne, slabije su i manje prisilne) bazičnim potrebama (Maslow, 2001).

10.3 Istraživački nalazi

Klasično Maslowljevo istraživanje je najprije uključilo 300 studenata, od kojih je dvanaestero studenata identificirano da “dobro izrastaju” (ispitivanje stupanj zadovoljenih potreba i samoprocjena stupnja samoostvarenja), dok je samo jedan student udovoljavao kriteriju djelomičnog samoostvarenja (Maslow, 1976/1982). Temeljeno na Maslowljevom konceptu, *prava* samoaktualizacija se očito manifestira u srednjoj ili kasnoj odrasloj dobi. Rijetko je da se djeca ili mladi odrasli samoaktualiziraju jer su u ovim životnim faza pćenito više usredotočeni na D-potrebe.

Zbog niza metodoloških nedostataka i zaključka da evidentno postoje razlike u samoostvarenju ličnosti između mladih i drugih dobnih grupa, analize samoaktualiziranih osoba su provedene hibridnom metodom. U drugoj studiji su sudjelovale osobe koje je Maslow poznao (sedam osoba koje su i intervjuirane i koje su bile samoaktualizirane); pet osoba koje su bile djelomično samoaktualizirane i 40 poznatih historijskih ličnosti (Maslow, 1976/1982).

Na osnovu analize izdvojio je sljedeća obilježja samoaktualiziranih pojedinaca: efikasna percepcija realnosti, prihvatanje sebe, drugih i prirode, usredotočenost na probleme, potreba za samoćom i privatnošću, neovisnost od kulture i okoline u kojoj žive, stalna svježina zamjećivanja, okeanski osjećaji, izvorna želja za pomaganjem ljudskom rodu, duboke veze s malim brojem pojedinaca, sklonost demokratiji, sposobnost oštrog razlikovanja sredstava od ciljeva, smisao za filozofski humor, stvaralaštvo i odolijevanje kulturi.

Glavna obilježja samoaktualiziranih osoba prikazana su u Tabeli 10.1.

Tabela 10.1. *Karakteristike samoaktualiziranih osoba*

Karakteristika	Ključna obilježja
Efikasna percepcija realnosti	Opažajući realnost donose bolje prosudbe ishoda jer ih uočavaju na osnovu činjenica, a ne vodeći se perifernim znakovima.
Prihvatanje sebe, drugih i prirode	Sebe, druge i prirodu prihvataju kakvi jesu – nesavršeni.
Usredotočenost na problem	Samoaktualizirane osobe se ne bave trivijalnim stvarima i “tuđim poslovima”. Njihova perspektiva je široka i duboka.
Potreba za samoćom i privatnošću	Samoća je za samoaktualizirane osobe poželjno stanje u kojem stvaraju, razmišljaju o sebi. Čuvaju svoju privatnost i nisu konformisti koji bi radili što i drugi (ostavljali dostupnim fotografije i video snimke na društvenim mrežama).
Nezavisnost od kulture i okoline u kojoj žive	“Osobe koje vladaju sobom”; ne žive za pljesak, niti djeluju da bi dobile naklonost drugih.
Kontinuirana svježina zamjećivanja	Doživljaj estetske vrijednosti u prirodi, preferiranje umjetnosti.
Okeanski osjećaji	“I svaki put kao da je prvi”.
Izborna želja za pomaganjem ljudskom rodu	Osjećanje zajedništva i altruizam. Ovo obilježje najbolje možemo opisati preko društvenog/socijalnog osjećaja, koje je objasnio Adler.
Duboke veze s malim brojem pojedinaca	Imaju široku socijalnu mrežu, ali s malim brojem ljudi imaju duboke prijateljske relacije. Njihovi su prijatelji elite, ali “elite po karakteru i talentu”.
Sklonost demokraciji	Samoaktualizirane osobe uče od svakoga ko ih može poučiti.
Sposobnost oštrog razlikovanja sredstava od ciljeva	Samoaktualizirane osobe nisu makijavelisti. Njihovi moralni standardi su jasni.
Smisao za filozofski humor	Samoaktualizirane osobe ne koriste uvredljiv, omalovažavajući humor, ne preferiraju jeftine i sirove šale. Njihov humor je usmjeren prema sebi. Samoaktualizirane osobe u prosjeku postižu niske vrijednosti na mjerama smisla za humor. Filozofski humor izmamљуje primarno osmijeh, a ne smijeh.
Odolijevanje kulturi	Ako uzmemo kriterij da je dobro prilagođena osoba ona koja je uklopljena u kulturu, onda ne možemo reći da su samoaktualizirane osobe dobro prilagođene (Maslow, 1970, str. 213). Samoaktulizirane osobe prate kulturne norme, ali nisu njihovi robovi.

Spontanost, jednostavnost, prirodnost	Samoaktualizirane osobe su relativno spontane. Njihova konvencionalnost je suštinska, ali to ne implicira (Maslow, 1976/1982) da se ove osobe ne pridržavaju konvencionalnih ceremonija. Međutim, u situacijama kada treba pokazati istinsko neprihvatanje konvencionalnosti, samoaktualizirane osobe će to i pokazati. Ova zapažanja su Maslowa dovela do zaključka "da je obično etičko ponašanje prosječne osobe konvencionalno, dok je kod samoaktualizirane osobe - istinsko etičko ponašanje" (str. 201).
Kreativnost	Samoaktualizirane osobe imaju otvoreni aktivni um do granica kada kreativne ideje neće "upropastiti" produkt. Samoaktualizirane osobe znaju da se sjajne ideje pojave u trenutku, sve ostalo je, kako navodi Maslow, naporni rad.

Samoaktualizacija je glavni koncept u Maslowljevoj teoriji. Međutim, koncept je pretrpio niz kritika primarno zbog empirijske provjere. Naime, kao što ste mogli pročitati, Maslow je analizom sadržaja izdvojio petnaest obilježja samoaktualiziranih osoba. Uzorak na osnovu kojeg je sačinio obilježja je selektivan. Nadalje, upitan je i način mjerenja samoaktualizacije. U Preglednom radu, Džukić, (2021), navodi podatke koji pokazuju koliko je samoaktualizacija potakla istraživače na empirijsku provjeru ovog konstrukta. Pretragom na PsycINFO, za period od 1945. do 2017. godine za ključnu riječ samoaktualizacija pronađeno je 4.146 rezultata, od kojih su 1.329 disertacije, 2.315 su akademski članci, 1.112 članaka različitih tipova eksperimentalnih i kvantitativnih studija. Kada se dodaju i master teze dolazi se do značajne baze podataka o samoaktualizaciji. Jedna od najcitiranijih studija jeste autora Wahba i Bridwell (1976) koja je prikazala iscrpljujući pregled empirijskih istraživanja na temu samoaktualizacije.

Rasprava o teoriji hijerarhije potreba A. H. Maslowa (1943., 1954., 1976) i njenom nekritičkom prihvatanju unatoč nedostatku empirijskih dokaza, motivirala nas je za pregled nedavnih empirijskih dokaza. Pregledom deset faktorsko-analitičkih studija i tri studije rangiranja koje testiraju Maslowljevu teoriju, pokazuju samo djelomičnu potporu konceptu hijerarhije potreba. Veliki broj presječnih studija ne pokazuje jasne dokaze za Maslowljevu teoriju u propoziciji deprivacije-dominacije, osim u pogledu samoaktualizacije. Longitudinalne studije koje testiraju Maslowljevu hipotezu *zadovoljenje-aktivaciju* ne pružaju nikakvu potporu; ipak ograničena podrška dobivena je u studijama poprečnog presjeka iako je upitna zbog brojnih problema s mjerenjem (Džukić, 2021).

Iako je Maslow kvalitativnim pristupom definirao karakteristike samoaktualizirajućih osoba, nikada nije razvio instrument za mjerenje samoaktualizacije. Jones i Crandall (1986) su konstruirali Kratki indeks skale samoaktualizacije (*The Short Index of Self-Actualization Scale – SAS*) kao alternativni instrument postojećem Inventaru osobne orijentacije (POI; *Personal Orientation Inventory*, Shostrom, 1974) koji je sadržavao 150 stavki. Kratki indeks skale samoaktualizacije sadrži skraćenu verziju POI skale od 15 stavki, podjednako pozitivno i negativno usmjerenih, kojima ispitanik izražava svoje slaganje na skali Likertova tipa od četiri stupnja. Skala je pokazala nešto slabiju internu konzistenciju Cronbach alpha .65 i test-retest stabilnost za period od 12 dana od .69 u originalnoj studiji (Jones i Crandall, 1986). Polovina stavki skale je neutralna, a druga polovina proreligijski orijentirana, ali skala je namijenjena mjerenju opće samoaktualizacije. Faktorska analiza je pokazala pet potencijalnih faktora: samousmjerenje, samoprihvatanje i samopoštovanje, prihvatanje emocija, sloboda u izražavanju emocija, povjerenje i odgovornost u međuljudskim odnosima. Također je pokazana visoka povezanost sa Skalom osobne orijentacije (.67), te umjerena pozitivna povezanost sa samopoštovanjem i negativna povezanost sa neuroticizmom. Replikacija faktorske strukture pokazala je bolju održivost globalne skale samoaktualizacije, jer su pojedinačni faktori bili nisko pouzdani, iako postoji potreba za konstruiranjem multidimenzionalne skale samoaktualizacije (Hewitt i Flett, 1991). Struktura je reducirana na tri, umjesto pet faktora koji su obuhvatali toleranciju na neuspjeh i neodobravanje, izražavanje emocija i životni smisao, ali dva faktora nisu bila stabilno održiva. Između kratke verzije od 15 stavki i duge verzije skale samoaktualizacije od 150 stavki konstruirana je i srednje duga verzija od 40 stavki sa skalom Likertovog tipa od 5 stupnjeva, nazvana Kratki indeks samoaktualizacije (*Brief Index of Self-Actualization*; Sumerlin i Bundrick, 1996). Ovaj instrument je u cijelosti konstruiran kao kompozitna operacionalizacija osobina samoaktualiziranih osoba kako ih je opisao Maslow (npr. uživanje u samoći, okeanski osjećaji i sl.). Analiza glavnih komponenata na ovim stavkama pokazala je reduciranje teorijske pretpostavke o 15 samoaktualizirajućih karakteristika na 7 faktora: sržnu samoaktualizaciju, Jonin kompleks (strah od i izbjegavanje sudbonosnog vlastitog uspjeha), radoznalost, uživanje u samoći, otvorenost ka iskustvima, demokratski karakter i životni smisao i svrhu. Interna konzistencija skale i vremenska stabilnost je bila bolja u

odnosu na SAS i iznosila je .87, odnosno .89 u rasponu od dva tjedna, a sa skalom Jonesa i Crandalla (1986) je bila visoko pozitivno povezana.

Leclerc i sur., (1998) doveli su u pitanje valjanost mjera samoaktualizacije (poput Inventara lične orijentacije, Kratkog indeksa samoaktualizacije), s obzirom na njihova ozbiljna teorijska i metodološka ograničenja. Razvijeni je novi inventar, *Mjera aktualizacije potencijala*, te su provedene različite studije kako bi se procijenio njegov teorijski i empirijski sadržaj, kao i konstruktna valjanost, unutarnja konzistentnost i vremenska pouzdanost. Nova mjera pokazala je visoku korelaciju ($r = .73$) između rezultata na Skali aktualizacije potencijala i procjene ispitanika koju su napravili humanističko orijentirani klinički psiholozi. Leclerc i sur., (1998) su predložili 49 indikatora za samoaktualizaciju, pritom smatraju da je adekvatniji termin za osobe koje su ostvarili svoje potencijale, termin *samoaktualizirajuće* nego *samoaktualizirane*.

Možemo li biti aktualizirani u 21. stoljeću ili iluzija o humanističkoj snazi ljudske prirode ostaje u Maslowljevom hipotetiziranju? Uzimajući prethodno navedene studije u obzir, evidentno je da se barem djelomično može potvrditi sadržajna repliciranost nekoliko samoaktualizirajućih karakteristika prema Maslowljevim pretpostavkama. Ovim pitanjem se nedavno bavio Barry Scott Kaufman (2018) sa Sveučilišta u Pennsylvaniji, kognitivni psiholog i poznati istraživač koncepta svijetle trijade kao suprotnog trijadi osobina sada već dobro ustanovljenoj mračnoj trijadi. Kaufman (2018) je konstruirao Skalu osobina samoaktualizacije (*Characteristics of Self-Actualization Scale – CSAS*) od 30 stavki koje mjere 10 faceta samoaktualizacije i to: kontinuiranu svježinu zamjećivanja, prihvatanje, autentičnost, staloznost, svrhu, traganje za istinom, humanitarizam, vrhunska iskustva, dobru moralnu intuiciju i kreativno raspoloženje. Navedenih 10 faceta dobro zasićuju generalni faktor samoaktualizacije i pokazuju dobru vanjsku valjanost. Osobe s visokim rezultatima na samoaktualizaciji više motivira osobni rast, eksploracija i ljubav prema čovječanstvu od zadovoljavanja deficitarnih motiva. Veći rezultati na samoaktualizaciji povezani su sa životnim blagostanjem (npr. osobnim rastom, okolinskom prilagodbom, zadovoljstvom životom, životnim smislom, pozitivnim odnosima i sl.) i također su pozitivni prediktori radnog ponašanja i kreativnosti u različitim domenama. Uzimajući sve empirijske nalaze u obzir, možemo ustvrditi da je Maslowljeva pretpostavka o sržnim karakteristikama samoaktualizacije u većoj mjeri potvrđena.

Osim samoaktualizacije, drugi fokus istraživanja u Maslowljevoj teoriji bio je na održivosti hijerarhije potreba. Grupa istraživača (Wicker i sur., 1993, prema Larsen i Buss, 2008) testirala je hipotezu o snažnijem intenzitetu potreba deficijencije sukladnu teoriji. Ispitivano je koliko dobro bi se ispitanici osjećali ako bi zadovoljili potrebu višeg reda u hijerarhiji, odnosno koliko loše bi se osjećali uslijed frustriranosti ili nezadovoljenosti potrebe nižeg reda. Primjeri operacionalizacije potreba su: imati dovoljno za jelo i piće, osjećati se sigurno i zaštićeno, biti dio posebne grupe, biti priznat kao odličan student i razviti vlastite sposobnosti. Utvrđen je obrnuti obrazac reakcija na frustriranost potreba nižeg reda i zadovoljenost potreba višeg reda. Što je potreba u hijerarhiji bila niže pozicionirana, veća je bila izviještena frustriranost uslijed njene osujećenosti nego u slučaju nezadovoljenosti potrebe višeg reda. Obrnuta emocionalna reakcija bila je prisutna kod zadovoljenosti potreba višeg spram potreba nižeg reda. Dobivanje priznanja od drugih povezano je s više pozitivnog afektiviteta nego zadovoljenje potrebe za jelom i pićem. Ovo ide u prilog pretpostavci da su potrebe deficijencije primarnije i da njihova frustriranost dovodi do većeg nezadovoljstva, kao i da su potrebe višeg reda povezane s rastom i razvojem, odnosno s pozitivnim afektivitetom. U drugoj studiji (Diener, i sur., 1985, prema Larsen i Buss, 2008) uspoređen je stupanj ispoljenosti potrebe ili stupanj njene nezadovoljenosti sa samoprocjenom subjektivne sreće. Ispoljenost potrebe je operacionalizirana kao odgovor ispitanika na pitanje šta ga čini sretnim, nakon čega su odgovori kategorizirani prema Maslowljevim potrebama. Naprimjer, odgovor u rangu “da imam siguran dom i da se osjećam sigurno” pripadao bi primarnim potrebama. Zanimljiv nalaz je da nije utvrđena korelacija između aktivne potrebe i sreće. Neovisno o tome koja je potreba bila aktivna i na kojoj je potrebi u datom trenutku najviše bio angažiran, ispitanik se mogao osjećati manje ili više sretan. Drugim riječima, kako je pretpostavio Maslow, osjećaj sreće ne dolazi jedino i nužno od rada na samoaktualizaciji; jednako zadovoljenje drugih potreba može biti povezano sa osjećajem sreće.

Na osnovu navedenih studija, može se zaključiti da je samoaktualizacija djelomično potvrđen konstrukt koji se može opisati s nekoliko ključnih samoaktualizirajućih karakteristika, kao i da je to konstrukt neovisan od subjektivne sreće i zadovoljstva životom, iako pozitivno s njima korelira. Pored toga, studije pokazuju i potvrđenost hijerarhijske organizacije potreba sukladnih predviđanjima Maslowa, što se može zaključiti prema

afektivnom intenzitetu povezanom s (ne)zadovoljenošću potrebama u teorijski očekivanom smjeru.

Egzistencijalista Viktor Frankl (1981) je smatrao da je glavna ljudska potreba – potreba za smislom u životu, te je djelomično smatrao da bi Maslowljeva hijerarhija potreba bila primjenjiva u objašnjenju nalaza istraživanja koja su provedena sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Naime, za razliku od američkih studenata kojima je primarni cilj u životu bio “pronalaženje smisla u životu”, studentima iz Poljske je bio “da poprave svoj životni standard”. Što je i logična razlika jer su društvene prilike i socioekonomski status u ove dvije zemlje potpuno različiti. Komentirajući ove nalaze, Frankl piše “da je očito da čovjek prvo mora postići zadovoljavajući životni standard i onda se usmjeriti prema pronalaženju svrhe i smisla u svom životu” (str. 30), te da su dobiveni nalazi korespondentni Maslowljevoj koncepciji potreba. Međutim, Frankl smatra da istraživanja ne bi trebala biti usmjerena na utvrđivanju razlika između potreba deficita i potreba rasta, već zamjera Maslowu što nije uzeo u razmatranje posebne životne situacije (susret sa smrću, logori u ratu), kada potrebe na nižim razinama u hijerarhiji potreba nisu zadovoljene, a potrebe višeg reda postaju salijentne.

Abraham Maslow je objasnio manifestaciju samoaktualizacije i njen utjecaj na sadržaj pojma o sebi. Međutim, nije pokazao kako se razvija zagonetni pojam o sebi. Ovaj posao je dovršio Carl Rogers, fenomenološki orijentirani psiholog ličnosti. Uz Adlera, Maslow i Rogers su svjesno vratili u psihologiju ličnosti, ali prema mišljenju Caprara i Cervone (2003), iako su ove teorije osvijestile značaj svjesnih iskustava (posebno Rogers), ni jedna od teorija nije uspjela pružiti objašnjenje o svim mehanizmima koji su u osnovi svjesnih iskustava.

U sljedećem poglavlju prikazana je Rogersova teorija ličnosti u kojoj je funkcioniranje ličnosti objašnjeno putem subjektivnog doživljaja pojedinca u njegovom perceptivnom polju.

Na svakoj od dimenzija ličnosti označite gdje biste pozicionirali Maslowljevu teoriju ličnosti.

Idiografičnost	_____	nomotetičnost
holizam	_____	elementarizam
sloboda	_____	determinizam
reaktivnost	_____	proaktivnost
homeostaza	_____	heterostaza
subjektivnost	_____	objektivnost
racionalnost	_____	iracionalnost
spoznatljivost	_____	nespoznatljivost

Tabela 10.2. *Evaluacija Maslowljeve teorije ličnosti*

Deskripcija	Razumljiva teorija, i prema nekim autorima teorija je gruba skica ljudskog ponašanja. Pojavna validnost zadovoljavajuća.
Objašnjenja	Potrebe dobro objašnjene, iako su proizvoljno “posložene”.
Testabilnost koncepata i njihova validacija	Samoaktualizacija; djelomična potpora hijerarhiji potreba.
Sve (obuhvatnost)	Teorija nije sveobuhvatna. Usmjerena je na pozitivan rast.
Parsimonija	Teorija je parsimonična. Korištena su dva koncepta: potrebe i samoaktualizacija.
Heuristička vrijednost	Preteča pozitivne psihologije.
Praktična vrijednost	Široka upotreba u različitim organizacijskim kontekstima. U praktičnom radu Maslow je bio fokusiran na jačanju afektivne odanosti prema radnoj organizaciji. Imao je snažan utjecaj na obrazovne programe.

Zadaci za vježbanje:

1. Opišite neku osobu za koju smatrate da je samoaktualizirana. Navedite koja obilježja samoaktualiziranih osoba posjeduje.
2. Izaberite jednu osobu koja je vrhunski sportaš. Vrhunski sportaši doživljavaju vrhunska iskustva i postignuća. Koji su razlozi zbog kojih ne biste mogli vrhunske sportaše svrstati u samoaktualizirane osobe?
3. Provedite “mini” istraživanje i pitajte svoje profesore da nisu naučnici šta bi bili. Zabilježite njihove odgovore, reakcije.

Vježba:

Kreirajte program za unapređenje odnosa na Vašoj studijskoj godini. Detaljno opišite od koliko radionica bi se program sastojao. Šta bi bio sadržaj radionica (teme), koliko bi radionice trajale? Koliko bi optimalno bilo učesnika? Kako biste evaluirali program?

11

Fenomenološka teorija ličnosti Carla Rogersa

“Mislilac je polako išao svojim putem i zapitao se: Što je to što si htio naučiti iz predavanja i od učitelja, i premda su te puno učili, što te nisu mogli naučiti? I pomislio je: bio je to pojam o sebi, njegov karakter i priroda koju sam želio naučiti. Želio sam se riješiti pojma o sebi, pobijediti ga, no nisam ga mogao pobijediti, mogao samo ga jedino prevariti, mogao sam jedino pobjeći od njega, jedino se sakriti od njega. Uistinu, ništa u svijetu nije tako zaokupljalo moje misli kao pojam o sebi, ta zagonetka da ja živim, da sam jedan i da sam odvojen i različit od svakoga drugoga, da sam ja Siddartha i da ni o čemu u svijetu ne znam manje nego o sebi, o Siddartha”.

H.Hesse (1955), Siddartha

11.1 Kratka biografija Carla Rogersa

Carl Rogers (1902–1987) se suprotstavio željama roditelja da bude agronom, te je na početku studija shvatio da priroda tog studija ne odgovara njegovim afinitetima. Upisao je teologiju i historiju. Nakon što je završio osnovne studije iz povijesti, Rogers je upisao teološko sjemenište u New Yorku s ciljem da postane Božji sluga. Međutim, imao je neodoljivu želju da pronikne u ljudsku psihu te je napustio sjemenište nakon dvije godine kako bi pohađao Učiteljski fakultet Sveučilišta Columbia, gdje je studirao kliničku psihologiju. Njegova životna misija bila je posvećena radu s ljudima iz koje je generirao teoriju ličnosti s ciljem razumijevanja fenomenološkog polja pojedinca i zagonetnog pojma o sebi (o kojem je Herman Hesse pisao u “Siddartha”). Za dostignuća na području psihologije od Američkog društva psihologa rangiran je na šestom mjestu najznačajnijih psihologa čije je učenje imalo ogromnu heurističku valjanost. Također, bio je nominiran za Nobelovu nagradu za mir, 1987. godine (<https://bs.reoveme.com/carl->

rogers-biografija). Navedeni podaci su nam pokazatelj koliko je Rogersova teorija prepoznata i važna za razumijevanje ličnosti, te bi trebala da vas potakne da slijedite svoje želje i ne radite sve što drugi očekuju od vas.

Teorija Carla Rogersa je imala veliki utjecaj na razvoj psihologije i psihoterapije. Njegovo iskustvo u radu s klijentima je izravno utjecalo na njegovu teoriju ličnosti. Iako je najpoznatiji kao utemeljitelj terapije usmjerene na klijenta, Carl Rogers je razvio (bez prevelike motivacije) fenomenološku teoriju ličnosti. Za razliku od Freuda, koji je prvenstveno bio teoretičar, a zatim terapeut, Rogers je bio savršeni terapeut i “bezvoljni” teoretičar (Rogers, 1959). Zapravo, bio je više zainteresiran da pomogne ljudima nego da traga za razlozima njihovog ponašanja. Umjesto pitanja “Šta je uzrokovalo da se osoba razvije baš na taj način”, Rogers je odlučio da se u svom radu primarno fokusira na pitanje “Kako mogu pomoći toj osobi da raste i razvija se?” (Feist, 2008).

Za Rogersa su teorija, čovjek i život isprepleteni. Teoriju je koncipirao na osnovu bogatog terapijskog iskustva (što znači da je Rogersova teorija konceptualnog karaktera), te je u knjizi „Ko sam ja“ (1959, str. 16–17), sumirao najvažnije postulate na kojima je razvio fenomenološki pristup proučavanja ličnosti.

1. “U svojim sam odnosima s osobama otkrio da na duge staze ne pomaže djelovati kao da sam nešto što nisam”.
2. “Smatram izuzetno vrijednim kada si mogu dopustiti da razumijem drugu osobu”.
3. “Iskustvo je, za mene, najviši autoritet...iskustvu se moram vraćati ponovno i ponovno, kako bih došao što bliže istini koja je u procesu nastajanja u meni”.
4. “Najosobnije i najjednostavnije u svakome od nas je vjerovatno onaj element koji bi se mogao najiskrenije obećati drugim ljudima”.
5. “Moje je iskustvo da osobe imaju temeljno pozitivno usmjerenje”.
6. “Život je u svome najboljem obliku, tekući, promjenljivi proces u kojem ništa nije čvrsto”.

Iz navedenih postulata možemo vidjeti da je Rogers zagovornik autentičnog ponašanja, empatije, subjektivnog iskustva; vjerovao je u dobre namjere ljudi, a život je promatrao kao dinamični proces.

11.2 Obilježja Rogersove fenomenološke teorije

Rogers (1978, 1980) je vjerovao da postoji tendencija da sva materija, i organska i neorganska, evoluiraju od jednostavnijeg ka složenijem sistemu. Svemir djeluje kao kreativni proces, a ne dezintegrativni. Ovaj proces Rogers naziva *tendencijom oblikovanja*, te je mnogim primjerima iz prirode, potkrijepio svoje mišljenje. Naprimjer, složene galaksije zvijezda nastaju iz manje dobro organizirane mase; kristali poput snježnih pahuljica izranjaju iz bezoblične pare; složeni organizmi razvijaju se iz pojedinačnih stanica i ljudska svijest evoluiraju od primitivnog nesvjesnog do visoko organizirane svijesti. Međusobno povezana i relevantnija pretpostavka je aktualizirajuća tendencija, ili tendencija unutar svih ljudi (i drugih životinja i biljaka) da se kreću prema dovršenju ili ispunjenju potencijala (Rogers, 1959, 1980). Ova tendencija je jedini motiv koji ljudi posjeduju. Potreba za zadovoljenjem potrebe za hranom (koja aktivira motiv gladi), izražavanje dubokih emocija (potreba da volimo i da budemo voljeni) i prihvatanje samog sebe su primjeri glavnog motiva – samoaktualizacije. Budući da svaka osoba djeluje kao jedan cjeloviti organizam, aktualizacija uključuje cijelu osobu – fiziološko i intelektualno, racionalno i emocionalno, svjesno i nesvjesno (prema Feistu i sur., 2018).

Dakle, sve potrebe nižeg reda su uključene u tendenciju za samoaktualizacijom. O važnosti zadovoljenja nižih potreba koje su u funkciji samoaktualizirane ili potpuno funkcionirajuće osobe, na isti način su govorili Rogers i Maslow. Naprimjer, potreba za održavanjem (potreba za hranom, zrakom, potreba za sigurnošću) odgovaraju potrebama na nižim stupnjevima Maslowljeve hijerarhije potreba. Međutim, ove potrebe se mogu i opirati promjenama, jer većina ljudi ima tendenciju da ostane u poznatom i predvidljivom iskustvenom okruženju iz straha od novog i nepoznatog. Rogers je smatrao da iz tog razloga ljudi iskrivljuju iskustva koja se ne uklapaju u njihov sistem percepcije, promjene smatraju bolnim, a rast zastrašujućim (Feist, 1994). Iako ljudi imaju snažnu želju da održe postojeće stanje, spremni su da uče i mijenjaju se. Potreba za prevazilaženjem trenutnog stanja pojedinca je potreba za poboljšanjem sebe. Potrebu za poboljšanjem sebe možemo vidjeti kod ljudi koji su spremni da uče i spoznaju nove stvari bez ekstrinzičnih motivatora. Na plastičnom primjeru, Rogers se pita šta motivira dijete da hoda, osim da poboljša motoričke funkcije. Može nam izgledati besmisleno da o ovom raspravljamo, ali puzanje i hodanje zado-

voljava djetetovu potrebu za pokretljivošću; iako će se u ovladavanju ovim psihomotoričkim radnjama suočiti s padom i bolom. Rogersov stav je da su ljudi spremni suočiti se s prijetnjom i bolom zbog biološki utemeljenih težnji kako bi organizam ispunio svoju temeljnu prirodu.

Rogers (1951) je smatrao da svaki pojedinac percipira svijet na svoj način, prisjetimo se da je i u žarištu Adlerove teorije subjektivna percepcija važan kognitivni proces u razumijevanju razvoja ličnosti pojedinca. Međutim, za Rogersa subjektivna percepcija čini fenomenološko polje pojedinca koje uključuje i svjesne i nesvjesne percepcije. Ipak, "najvažnije determinante ponašanja su svjesne percepcije ili one koje će tek postati svjesne" (Pervin i sur., 2008). Fenomenološki pristup je zasnovan na stavu da subjektivni svijet pojedinca i njegovi doživljaji čine unutarnji referentni okvir i to je jedina realnost za tog pojedinca (Fulgosi, 1990).

Pojedinac je proaktivan te su njegovi doživljaji i iskustva platforma za njegovo djelovanje. Za neke je prošlost mukotrпно iskustvo, za neke dopadljiva i zavodljiva. Međutim, u prošlosti se nikada ništa nije novo dogodilo (Yalom, 2005). Na ovoj paradigmi je zasnovana Rogersova teorija. Rogers je smatrao da je prošlost "promjenljiva" samo ako je posmatramo kroz prizmu sadašnjosti. Drugim riječima, njegova teorija je fokusirana na sadašnjost; iz perspektive sadašnjosti možemo rekonstruirati prošlost (ovo nas podsjeća na adlerovski pristup klijentima u primjeni tehnike ranih sjećanja). Na ovim postulatima iz terapije usmjerene na klijenta nastala je Rogersova fenomenološka teorija ličnosti.

Razine svijesti i vrste znanja

Rogers (1959) je prepoznao tri razine svijesti. Prvu razinu svijesti čine neki događaji koji se doživljavaju ispod praga svijesti ili se ignoriraju ili poriču. Primjer za doživljaje ispod praga svijesti su naša sjećanja. Doživljaji koje ignoriramo ili poričemo iz svjesnog dijela uma, Rogers je nazvao uskraćenim iskustvom. Feist i sur., (2018), ovaj oblik iskustva potkrepljuju primjerom majke koja nikada nije željela djecu, ali zbog osjećanja krivnje postaje pretjerano brižna prema njima. Osjećanje ogorčenosti majke prema svojoj djeci može biti skriveno godinama a da nikada ne dođe u svijest. Međutim, ovo osjećanje je dio njenog iskustva i distorzijom upravlja svjesnim ponašanjem prema djeci. Drugu razinu svijesti (Rogers, 1959) čine iskustva koja su simbolizirana i prepuštena slobodnoj samostrukturi.

Simbolizirana razina svijesti omogućava pojedincu da se uspoređuje s okolnim svijetom. Takva iskustva nisu prijeteća i dosljedna su realnoj slici koju pojedinac ima o sebi. Treća razina svijesti uključuje iskustva koja se percipiraju u iskrivljenom obliku. Kada naše iskustvo nije sukladno našim doživljajem sebe, preoblikujemo ga ili iskrivljujemo tako da se može asimilirati u naš postojeći pojam o sebi. Fulgosi (1990) smatra da većina ljudi vlastito iskustvo prihvata kao svoje odane reprezentante. Ovako iskrivljena iskustva za pojedinca su realnost. Nažalost, iskustva koja su utemeljena na preoblikovanju ili distorziji dovode do zabluda i predrasuda o sebi i svojoj okolini.

Sukladno trima razinama svijesti, Rogers (1964) je razlikovao i tri vrste znanja: subjektivno znanje, objektivno znanje i interpersonalno znanje. Subjektivno znanje stječemo na osnovu našeg vlastitog referentnog okvira. Objektivno znanje je produkt našeg opažanja drugih. Interpersonalno znanje stječemo empatijom, jer jedino tako možemo razumjeti fenomenološki svijet drugog.

11.3 Struktura ličnosti

Rogers je smatrao da strukturu ličnosti čine: *organizam i pojam o sebi*. Organizam je sjedište *cjelokupnog pojedinčevog iskustva* i čini ga naš subjektivni doživljaj. Organizam i pojam o sebi čine fenomenološko polje, koje Rogers definira kao *ukupno iskustvo pojedinca*. Za Rogersa (1959) organizam je “osnovna sklonost i težnja – aktualizaciji, održavanju i poboljšanju organizma koji doživljava” (str. 487).

Svaki pojedinac percipira svijet na svoj način. Što znači da je sve u našim percepcijama. Razlike koje tražimo između pojedinaca odnose se na načine na koje pojedinci konstruiraju sliku sebe i svijeta koji ga okružuje. Od naših percepcija ovisi na koji način ćemo razvijati pojam o sebi. Prema Rogersu, da bismo razumjeli druge ljude trebamo imati sposobnost da zauzmemo kognitivnu i afektivnu perspektivu iz koje pojedinac doživljava svijet. Drugim riječima, ovo je jedini način da shvatimo zašto neko drugačije reagira od nas. Dvije osobe koje gledaju isti film, čitaju isti roman, prisustvuju istom događaju, doživjet će tu “aktivnost” na drugačiji način, upravo zbog toga što sadržaji našeg iskustva nisu isti. Zaključno, ljude ćemo razumjeti ako i samo ako možemo doživjeti i sagledati događaje

iz njihove perspektive, ali i iz drugih perspektiva. Što znači da je Rogers (1961) u objašnjenju razumijevanja ličnosti zaposlio važan koncept – empatiju.

Empatija je sposobnost i vještina razumijevanja tuđih emocija i sposobnost zauzimanja perspektive drugih. Jednostavnije, empatija je sposobnost da suosjećamo s drugima. U ranoj životnoj dobi kada se razvija pojam o sebi (svjesnost i samosvjesnost), kompromisnom komunikacijom između dvogodišnjaka (period života kada se počinje razvijati samopoštovanje) i roditelja pojedinac počinje razvijati esencijalnu sposobnost da bude socijalno i emocionalno osjetljiv prema drugima. Rogers je, osim spoznaja da je empatija važan resurs u razumijevanju ličnosti, ovaj konstrukt smatrao jednim od važnih obilježja dobrog psihoterapeuta.

Pojam o sebi

Pojam o sebi je “sistematizirani i dosljedan skup percepcija koji su relativno trajni u vremenu” (Rogers, 1961). Obilježja pojma o sebi su: dostupnost svijesti, može se shvatiti kao objekat i proizlazi iz organizma. Pojam o sebi uključuje sve one aspekte nečijeg bića i nečijih iskustava koje pojedinac percipira u svijesti (iako ne uvijek tačno). Pojam o sebi nije identičan organizmu. Dijelovi organizma mogu biti izvan svijesti osobe ili jednostavno ne pripadaju tom pojedincu. Naprimjer, želudac je dio organizma, ali, osim ako ne radi ispravno i izaziva zabrinutost, nije vjerovatno da je dio nečijeg samopoimanja. Slično tome, ljudi se mogu odreći određenih aspekata sebe, kao što su iskustva nepoštenja, kada takva iskustva nisu sukladna njihovom pojmu o sebi (Feist i sur., 2018).

Pojam o sebi predstavlja koncept koji obuhvata naša vjerovanja šta mislimo o sebi u aktualnom vremenu (realno ja) i kako vidimo sebe u idealnom smislu (idealno ja). Konkretnije, mi imamo određeno mišljenje o sebi, ali i želje kakvi bismo htjeli biti. Spoznaja “ja sam tvrdoglav” predstavljala bi deskripciju jednog od aspekata realnog pojma o sebi. Međutim, pojedinac percipira da bi volio biti popustljiviji, što bi predstavljalo idealni pojam o sebi. U svim do sada prezentiranim teorijama pretpostavljamo da ste zapazili da u ličnosti postoje sukobi, neskladi koji su nužni za razvoj ličnosti. Bez sukoba unutar ličnosti i inkongruentnosti naš razvoj bi se zaustavio u nekoj vremenskoj tački i vjerovatno većina nas ne bi dosegla stupanj zrelosti kojoj prirodno težimo. U Rogersovom tumačenju ličnosti nesklad

između realnog i idealnog ja dovodi do neprilagođenosti u ponašanju. Zapravo, organizam ima tendenciju da održi dosljednost između pojma o sebi i iskustva kojeg pojedinac doživljava. Pojedinci imaju tendenciju da se ponašaju na način koji je dosljedan njihovom konceptu pojma o sebi („Ja sam altruistična osoba i imam osjećaj empatije prema drugima“). Kada je podudarnost prisutna, nema razloga za „brigu“. Međutim, ako postoji nepodudarnost između pojma o sebi i iskustva pojedinca, javit će se inkongruentnost. Posljedično, osoba će se nositi s anksioznošću. Pojam o sebi se ne spušta helikopterom u naše živote. Nije ni homunkulus u nama. Pojam o sebi razvija se u interakciji sa značajnim osobama iz našeg života. Iako se pojam o sebi razvija pod utjecajem okoline, zapravo u njegovoj osnovi su dvije najvažnije urođene potrebe (Rogers, 1961), potreba za samoaktualizacijom i potreba za pozitivnim pogledom na sebe (potreba za bezuvjetnim prihvatanjem). Unutar ovih potreba su niže potrebe (nisu hijerarhijski organizirane kao kod Maslowa). Pored osnovne potrebe za sigurnošću, imamo potrebu da nas drugi prihvate, potrebu za poboljšanjem selfa, potrebu za poštovanjem, potrebu da se osjećamo samopouzđano i potrebu za autonomijom. Rogers je zanemario da se prvi put potreba za autonomijom javlja kod dvogodišnjaka. Svjesno sebe, dijete se suprotstavlja roditeljskim zahtjevima ne zato što to želi, već da zaštiti svoj integritet. Zadovoljavanje ovih potreba vodi ka razvoju naših psiholoških resursa (empatije, zauzimanje perspektive, rezlijentnosti, samopoštovanja, samopouzđanja, samokristalizacije, socijalne podrške i razvoja socijalnih vještina) koje u konačnici rezultiraju razvojem potpuno funkcionalne osobe.

Samoaktualizacija uključuje (Rogers, 1961) razvoj organizma od jednostavnog u složeni entitet, tendenciju osobe da se kreće od ovisnosti ka neovisnosti i od rigidnosti ličnosti prema procesu promjena i slobode izražavanja. Kako bismo ostvarili potencijale naše ličnosti, prvi korak jeste na koji način vrednujemo naša cjelokupna iskustva (organizmičko vrednovanje). Budući da smo rođeni s potrebom da sebe pozitivno prihvatamo, u procesu razvoja našeg pojma o sebi (aproksimativno u drugoj godini života) percipiramo koja ponašanja naši roditelji odobravaju, a koja ne. Rogersov koncept koji je kritikovan jeste urođena potreba za bezuvjetnim pozitivnim prihvatanjem. Rogers je smatrao da je pozitivno prihvatanje bez unaprijed postavljenog uvjeta temelj za razvoj samoaktualiziranog pojedinca. Međutim, dijete u dobi od pet godina ima

složeniji način opažanja i percipira u kojoj su mjeri usklađeni predstava koju ima o sebi i povratne informacije koje prima od roditelja ili značajnih osoba iz okruženja. Ukoliko dijete opaža da postoji nesklad, nastojat će udovoljiti roditeljskim uvjetima kako bi bilo prihvaćeno. Praktično to znači da dijete prihvata samo one aspekte selfa koje drugi ljudi prihvataju. Na taj način pojam o sebi se udaljava od realnog selfa i kreira se falsificirana slika o sebi. Inkongruentnost koja je nastala rješava se korištenjem mehanizama odbrane. Negacija i kognitivne distorzije su dva mehanizma odbrane koja pomažu pojedincu kod kojeg postoji diskrepanca između „Ja jesam“ i očekivanja od okoline. Upotreba odbrambenih mehanizama čini da modificiramo svoja iskustva, ali ne i pojam o sebi. Pojam o sebi *samo* branimo. Što nije loše! No, možemo bolje! Možda da slijedimo svoje snove, a ne da ispunjavamo roditeljske želje.

Pojam o sebi kao deskriptivni koncept je temelj za razvoj samopoštovanja (evaluativni koncept). Rogers (1964) samopoštovanje definira kao pozitivan ili negativan stav koji pojedinac ima prema općoj slici koju ima o sebi. Samopoštovanje je psihička kraljeznica koja nam pomaže da se lakše nosimo s neuspjesima koje neminovno doživljamo u životu. Iz tog razloga važno je da okolina prema djetetu bude podržavajuća te da ga ohrabruje u razvoju različitih životnih prenosivih vještina. U drugoj godini života odvijaju se važni psihološki faktori koji uspostavljaju osjećaj identiteta. Vlastito ime dobiva smisao u drugoj godini. Uz ovu spoznaju razvija se i svjesnost o samostalnom položaju djeteta u društvenoj grupi. Vlastito ime je toplo i simbolizira naše cjelokupno biće.

Izazovno je biti roditelj!

Iz najplemenitijih poriva roditelji žele djeci osigurati sigurnu zonu. U našoj kulturi ne vrijedi zona proksimalnog razvoja L.Vygotskog „Neka dijete uradi samo ono što može“. Umjesto da naučimo dijete (a i adolescente) da pospreme iza sebe, to učine mame. Umjesto da ih pustimo da sami idu na rekreativne aktivnosti, očevi i majke su postali „taxi“ vozači. Može pasti kiša, da se dijete ne umara, da ne gubi vrijeme... Ima kada...neka sada uživa... Kada dobije školsku ocjenu koju roditelji ne očekuju „olujno je“, za to vrijeme djetetu samopouzdanje opada. Kada ne uspije, umjesto ohrabrenja dobiva kritiku pred cijelom obitelji. Djetetovo samopoštovanje je ruminirano. Puno zahtjeva (često nerealnih), ali i puno učinjenih usluga. A, sve za njegovo dobro! Dijete je lijeno, nepažljivo, neuredno, neposlušno, zločesto... Dijete tako ne misli. Njegova slika o sebi je drugačija. Ušima djeteta (a i nama odraslima)

više prija kada čuje(mo) da se nije pažljivo ponašao prema mlađem bratu ili sestri, nego da je nepažljiv, zločest. Kada koristimo deskriptore ličnosti, onda ciljamo na osobu. Zato je važno da istaknemo šta nam se ne sviđa u ponašanju djeteta (zvuči prihvatljivije). Malim intervencijama u komunikaciji zaštititi ćemo djetetov self i manje ćemo postavljati uvjete za prihvatanje. Subjektivna percepcija je jako važna. Adekvatna komunikacija roditelja prema djetetu utječe na njegovu percepciju da je prihvaćeno baš onakvo kakvo jeste.

Istraživanja pokazuju da ljudi koji vole svoje ime uglavnom vole sebe, te je utvrđena pozitivna povezanost između pozitivnog odnosa između vlastitog imena i samopoštovanja (Allport, 1961/1991). Samopoštovanje (pozitivno ili negativno vrednovanje sebe) se razvija u drugoj godini života. A evo i kako. Dvogodišnjak u roku od nekoliko minuta može „kuću da prevrne“. Ta strast djeteta je užas za roditelja. Međutim, to nije odraz samovolje djeteta, kao ni njegove samosvijesti. Naprosto, to je normalan istraživački nagon djeteta. Ova potreba za autonomijom je istaknuta u drugoj i trećoj godini života. Dvogodišnjaci oponiraju roditeljima (oni ne znaju za granice, roditelji ih postavljaju). Izgleda da je djetetu sigurnije da se unaprijed odupre svakom prijedlogu roditelja, jer na taj način želi zaštititi svoje samopoštovanje koje počinje da se razvija. Na roditeljske zahtjeve odgovara „Ne!, NEĆU“. Roditelji bi trebali biti konstruktivni, a ne prijetiti djetetu „Bit ćeš kažnjen“, „Ako ne budeš slušao roditelje, Bog će te kazniti“. Ukoliko su roditelji vješti te su spremni na kompromisna rješenja i objasne djetetu zbog čega nešto ne može, dijete će razviti dobru osnovu za socioemocionalni razvoj. U odrasloj dobi regulirat će svoje emocije, a ovakve roditeljske strategije su korisne za razvoj samokontrole (Učenje samokontroli uvijek započinje riječima „Sačekaj malo“). Posljedično, samokontrola će utjecati na regulaciju emocija i ponašanja. Crockenberg i Litman (1990), Lyons-Ruth i Zaenah, (1998, prema Pečnik i Starc, 2010), naglašavaju da „dvogodišnjakovo ‘ne’ konceptualno i iskustveno razlikuje od ljutitog prkosa te se treba smatrati iskazom pojavljivanja djetetovog autonomnoga pogleda na svijet. Istraživanja na roditeljima i djeci u dobi između prve, druge i treće godine pokazuju da će odgojni postupci iskazivanja sile i nadmoći prije dovesti do djetetova prkošenja, dok će objašnjavanje i pregovaranje u kombinaciji s jasnom i direktnom izjavom roditelja o njegovim potrebama, vjerovatnije dovesti do djetetova prihvatanja roditeljevih zahtjeva i internalizacije roditeljevih

standarda prihvatljivog i neprihvatljivog ponašanja“. Zapravo, većina našeg društvenog života je vezana za dobru sliku o sebi i samopoštovanje. Drugim riječima, roditelji bi trebali biti taktični i izbjegavati da vrijeđaju djetetov ego. Za pohvalom svi čeznemo, posebno djeca u ovoj životnoj dobi. U trećoj godini života dijete počinje spoznavati da njegovi roditelji žele da on bude „dobar“ i da roditelji imaju očekivanja od njega. Dijete u interakciji s roditeljima uspoređuje očekivanja koja roditelji imaju i vlastitog ponašanja. U petoj godini ovi stavovi će biti učvršćeni i dijete najčešće „bira“ da ponašanje uskladi s očekivanjem roditelja, kako bi izbjeglo prijetnje i kazne od roditelje („uvjetno prihvaćeno dijete“). U periodu od četvrte do šeste godine većina djece ima zamišljenog prijatelja. U ovoj dobi dijete je egocentrično.

Također, u najranijim se godinama uspostavlja djetetova emocionalna sigurnost, odnosno temeljno povjerenje u druge i sebe, najvažniji depozit koji roditelj može uknjižiti na ime vlastitog djeteta. Prema Pečnik i Starc (2010), uspješnost u školi i u drugim područjima života djeteta (uključenost u društvo) pokazuju kolika je važnost socijalno-emocionalnih vještina (samokontrole i usmjerenosti ka cilju). Socijalno-emocionalne vještine su vještine samoregulacije. Sposobnost reguliranja vlastitih emocija, impulsa, način kako će se nositi s frustracijama i odgađanje zadovoljenja potreba uče se u najranijem djetinjstvu i uče se od roditelja i značajnih drugih.

Rogers je naglašavao važnost visokofunkcionalnih roditelja koje dijete percipira kao osobe koje prihvataju sebe, zadovoljne su svojim životima, ne postavljaju djetetu uvjete za vrednovanje i sposobne su da tuđa iskustva promatraju iz njihove perspektive, za razliku od niskofunkcionalnih roditelja. Adekvatan pojam o sebi kao što je već kazano je put ka razvoju potpuno funkcionalne osobe (samoaktualizirane osobe).

Tjelesni pojam o sebi

Istraživači su se u zadnjem desetljeću zainteresirali kako društvene mreže utječu na naš tjelesni pojam o sebi (uključujući i način kako vrednujemo svoje tijelo). Iako je Rogers potencirao globalno samopoštovanje znanstvenici su tragali za specifičnim aspektima pojma o sebi i samopoštovanja. Svakako su između ova dva koncepta utvrđene korelacije, ali ih je i opravdano tretirati kao posebne konstrukte. Dakle, naš opći pojam o sebi može se diferencirati na emocionalni, socijalni, tjelesni, akademski, moralni

self. S obzirom na to da je samopoštovanje evaluiranje našeg pojma o sebi, slijedi da su diferencijacije iste. Barlett i sur., (2008) su negativnu sliku o sebi definirali kao „način mišljenja i osjećanja o vlastitom tijelu koji se negativno reflektira na samopoštovanje osobe, poštovanje tijela i zadovoljstvo tijelom”. Poštovanje tijela se može shvatiti kao globalni konstrukt koji se odnosi na samopoimanje vlastitog tijela. Normativni socijalni utjecaj ima značajnu ulogu u percepciji slike vlastitog tijela. Istraživači (Thompson i sur., 1999; Van den Berg i sur., 2002) navode da mediji (posebno društvene mreže) doprinose negativnom utjecaju na percepciju tijela na dva načina: internalizacijom društvenih ideala ljepote i sklonosti uspoređivanju vlastitog izgleda s izgledom drugih (Thompson i sur., 1999; Van den Berg i sur., 2002). Pritom, internalizacija se odnosi na mjeru u kojoj je pojedinac spreman da podrži društveno definirane ideale ljepote kao osobno značajna uvjerenja i ciljeve (Thompson i Stice, 2001). Socijalna usporedba je proces koji je važan u definiranju općenito pojma o sebi, te ovaj proces započinje u petoj godini i traje tijekom našeg života. U ovom procesu mijenja se sadržaj područja koja su nam važna u fokusu usporedbe s drugima.

11.4 Potpuno funkcionalna osoba

Cilj koji većina ljudi želi postići jeste ugodan život. Rogers (1961, str.187) je najprije naveo šta nije dobar život. Dobar život nije fiksno stanje bivstvovanja, niti stanje sreće, zadovoljstva ili kreposti. To nije ni stanje u kojem je pojedinac prilagođen, dovršen ili aktualiziran. Dobar život „nije stanje koje bi se moglo označiti terminima iz suvremene psihologije kao stanje reduciranja nagona ili napetosti“ (Fulgosi, 1990, str. 291). Za Rogersa dobar život je samousmjerenje.

Rogers je u svojim studijama otkrio da postoje zajedničke osobine među ljudima koji su potpuno funkcionalni. Ove su osobine fluidne u svom izražavanju, a osoba ih je sposobna realizirati, ako je motivirana i ako se ne povinuje zakonitostima normativnog socijalnog utjecaja. Pretpostavljamo da bi se Rogers složio sa nama da potpuno funkcionalna osoba ne vodi svoj život na društvenim mrežama. Prema Rogersu, potpuno funkcionalne osobe imaju tri sljedeće dominantne karakteristike: otvorene su za nova iskustva, empatične su i kreativne. U širem smislu samoaktualizirane

osobe: prihvataju svoja iskustva, imaju egzistencijalni stil života, imaju povjerenja u vlastite odluke, imaju slobodu izbora, konstruktivne su u odnosima s drugima, sklone su bogatom i ispunjenom životu.

11.5 Terapija usmjerena na klijenta

Terapija usmjerena na klijenta je bila glavni profesionalni fokus kojem se Rogers posvetio. Proces promjene ili postojanja bila je njegova glavna okupacija (McLeod, 2007). U psihoterapijskom radu primijetio je da njegovi klijenti koriste termine “moje loše ja” i “moje dobro ja”. Iako je Rogersov koncept čovječanstva ostao u osnovi nepromijenjen od ranih 1940-ih do njegove smrti 1987., njegova terapija i teorija doživjele su nekoliko promjena. Tijekom ranih godina njegov je pristup bio poznat kao “nedirektivan”, nespretan izraz koji je dugo ostao povezan s njegovim imenom. Kasnije je njegov pristup različito nazivan “usmjeren na klijenta”, “usmjeren na osobu”, “usmjeren na studenta”, “usmjeren na grupu” i “osoba na osobu”. Izraz koji se udomaćio je izraz terapija usmjerena na klijenta (Feist, 1994) ili nedirektivna terapija. Terapija usmjerena na klijenta je zasnovana na uvjerenju da je svaki pojedinac sposoban da mijenja svoju ličnost. Rogersova terapija je mekana, blaga, pitoma. Terapeutski proces se odvija u toploj atmosferi u kojoj je terapeut “pasivan”. Terapeut ne postavlja vlastita pitanja, ne sugerira, ne daje upute, već reflektira natrag sve što je klijent kazao (Fulgosi, 1990).

Rogers je (1967) postavio šest uvjeta koje je potrebno ispuniti kako bi terapija bila uspješna. To su: (1) klijent i terapeut su u međusobnom psihološkom kontaktu; (2) jedna od dvije osobe je klijent koji je u inkongruentnom stanju; (3) terapeut je zrela, integrirana osoba; (4) terapeut bezuvjetno pozitivno doživljava svog klijenta; (5) terapeut je sposoban razumjeti fenomenološku perspektivu klijenta i (6) terapeut priopćava klijentu svoje razumijevanje i bezuvjetno uvažavanje.

Promjene koje se dešavaju između realnog i idealnog ja tijekom klijentocentrične terapije mjerene su najprije Q-sort tehnikom. Međutim, za potrebe istraživanja sve više je u upotrebi semantički diferencijal.

11.6 Mjerenje self diskrepance

Pored etablirane Q-sort tehnike koja je razvijena iz Rogersove teorije, sve više se koristi semantički diferencijal, što je u nekoj mjeri osnov za ispitivanje self-diskrepance, odnosno razlike u samoprocjeni na različitim razinama self-vodiča. Self vodiči se mogu konceptualizirati kao način na koji pojedinac opisuje i vrednuje sebe u odnosu na različite perspektive ili standarde samovrednovanja (željene, potrebne, neželjene) koje služe za organizaciju njegovog društvenog ponašanja. Naprimjer, sportaš koji izvodi slobodni udarac svoje izvedbeno ponašanje može uspoređivati sa idealnim, željenim ili normativnim standardom, pri čemu uspoređuje vlastitu izvedbu (realno ja) sa zamišljenom normativnom izvedbom (idealno ja). Najčešće razine self-vodiča koje se ispituju su realno ja, idealno ja i očekivano ja. Kako je prethodno opisano, self-koncept se može konceptualizirati kao multifacetični konstrukt (Lacković-Grgin, 1994), tako što se operacionalizira preko akademskog i neakademskog selfa, dok se potonji dalje može kategorizirati kao tjelesni, socijalni, moralni, intelektualni i duhovni self. Bez obzira na multifacetični sadržaj self-koncepta, self-vodiči se odnose na procjenu različitih aspekata selfa kao konstrukcija sadašnjosti i budućnosti, odnosno vodiča vlastitog ponašanja u različitim vremenskim projekcijama (Higgins, 1987). Ako ga posmatramo kao konstrukciju sadašnjosti, self-koncept se može operacionalizirati kao način na koji pojedinac sebe opisuje (self-deskripcija) i način na koji sebe vrednuje (samopoštovanje). Ako se self-koncept posmatra kao idealno ja ili „ja kojeg se plašim“, tada se procjena selfa odnosi na budućnost, tako što se idealno ja operacionalizira kao procjena sebe kakav bih želio biti, a „self kojeg se plašim“ kao procjena sebe kakav ne bih želio biti, odnosno onih osobina koje pojedinac ne vrednuje visoko. Očekivani ili percipirani self odnosi se na procjenu sebe kakvu očekujemo da o nama imaju drugi. Različite razine procjena na vodičima ponašanja mogu varirati i biti u većoj ili manjoj međusobnoj konzistenciji (Pervin i sur., 2008). Takav stupanj konzistencije može se ispitivati korelacijom samoprocjena na različitim self-vodičima, ali i self-diskrepancom, odnosno prosječnom razlikom između self-vodiča i to: realnog i idealnog ja, realnog i očekivanog ja, idealnog i očekivanog ja, realnog ja i ja kakvog se plašim i sl. Veća razlika indikator je veće inkongruentnosti između različitih self-vodiča, što može biti povezano s nekim negativnim ishodom, naprimjer nižim

samopoštovanjem ili osjećajem anksioznosti i agitiranosti (Hardin i Lakin, 2009).

Međutim, skala self-diskrepance je izvedena mjera iz starijeg konstrukta semantičkog diferencijala (Osgood i sur., 1957), što je skala procjene stavova prema određenom produktu, pojmu, terminu ili samome sebi, unutar koje su ekstrahirane tri komponente: evaluacija (npr. dobar-loš), potencija (npr. jak-slab) i aktivacija (npr. aktivan-pasivan). Semantički diferencijal se najčešće zadaje ispitaniku kao skala bipolarnih pridjeva i 7-stepenom Likertovom skalom, pri čemu se procjenjuje da li je ispitanik bliže pozicioniran lijevom ili desnom značenju bipolarnih pridjeva. Lista identičnih pridjeva se može zadati za procjenu, naprimjer realnog i idealnog ja, pri čemu se na svakom bipolarnom pridjevu pojedinačno može pratiti samoprocjena za različite self-vodiče, te izračunati razlika u procjenama. Treba uzeti u obzir da, ovisno o objektu stava, sadržaj semantičkog diferencijala može varirati, pa se tako za self-deskripciju koriste različiti pridjevi kojima je moguće opisati različite vanjske, npr. tjelesne ili unutarnje (npr. karakteristike ličnosti) osobine pojedinca.

Radi ilustracije, ispod je naveden prikaz od pet bipolarnih pridjeva generiranih na uzorcima studenata psihologije:

MARLJIV	1 2 3 4 5 6 7	LIJEN
TVRDOGLAV	1 2 3 4 5 6 7	POPUSTLJIV
ISKREN	1 2 3 4 5 6 7	NEISKREN
ODGOVORAN	1 2 3 4 5 6 7	NEODGOVORAN
DRUŠTVEN	1 2 3 4 5 6 7	NEDRUŠTVEN

Razinu ispitivanja self-vodiča moguće je manipulirati uputom, tako da se za istu listu bipolarnih pridjeva može tražiti od ispitanika da procijeni kakav jeste (realno ja) i kakav bi želio biti (idealno ja), te na osnovu datih procjena izračunati self-diskrepancu. Recimo, ako je ispitanik na realnom ja na bipolarnom pridjevu marljiv-lijen procijenio sa 1, a na idealnom ja na istom pridjevu sa 4, diskrepanca na ovoj procjeni mogla bi se izračunati kao:

$$r_{ii} = |1 - 4| = |-3| = 3, \text{ ili u općem obliku,}$$

$$r_{ii} = \sum |X_r - X_i|, \text{ odnosno}$$

$$r_{ii} = \frac{\sum |Xr - Xi|}{k},$$

pri čemu je r oznaka za diskrepancu, X_r – procjena na bipolarnom pridjevu za jednu razinu self-vodiča, X_i – procjena na bipolarnom pridjevu za drugu (poredbenu) razinu self-vodiča, k – ukupan broj bipolarnih pridjeva. Dakle, self-diskrepanca se numerički može izvesti kao prosjek sume apsolutnih razlika pojedinačnih procjena na razinama self-vodiča.

U jednom istraživanju (Hadžiahmetović i sur., 2011) u kojem je na opisani način operacionalizirana self-diskrepanca, korelirana je diskrepanca između realnog i idealnog ja na moralnom, socijalnom i tjelesnom selfu s Upitnikom za procjenu Velikih pet (Kardum i Smojver, 1993). Generalno se pokazalo da je veća diskrepanca na svim vrstama selfa negativno korelirala sa skoro svim crtama u modelu Velikih pet. Međutim, najveća negativna korelacija pokazala se između self-diskrepance realnog i idealnog ja na moralnom selfu i savjesnosti, zatim socijalnog selfa i emocionalne stabilnosti, kao i tjelesnog selfa i kulture. Što je osoba bila udaljenija u samoprocjeni moralnosti od svoje idealne slike, to je i njena procijenjena savjesnost na Velikih pet bila manja. Slično tome, što je osoba bila nezadovoljnija svojim tjelesnim izgledom, i samoprocjena na kulturi je bila manja. Negativna korelacija s kulturom je dobivena i za self-diskrepancu na socijalnom selfu, što može indicirati da je za smanjivanje diskrepance, odnosno približavanje idealnog ja realnom u ove dvije domene potrebna veća otvorenost ka iskustvima. Iako su korelacije bile niske do umjerene, self-diskrepanca se donekle preklapa i sa standardnim dimenzijama ličnosti (Hadžiahmetović i sur., 2011). Ovo je sukladno pretpostavci da će u domeni procjene selfa putem semantičkog diferencijala doći do izvjesnog sadržajnog preklapanja bipolarnih pridjeva selfa sa standardnim osobinama ličnosti.

Iako na primjeru self-vodiča realnog i idealnog ja kao socio-kognitivne reprezentacije selfa u različitim kontekstima naziremo i kognitivne elemente fenomenološke teorije, ona nije kategorizirana u kognitivne teorije. Uporedo sa razvojem fenomenološkog pristupa u objašnjenju ličnosti, nastajao je kognitivni pristup ličnosti Georga Kellyja. Njegova teorija je ponudila potpuno drugačiji pristup poimanja ličnosti, te iako je i klinička teorija, ipak

je primarno metateorija. U narednom poglavlju upoznat ćete se sa Kellyevom teorijom koja se smatra najmodernijom klasičnom teorijom ličnosti.

Vježba:

Razmislite o svojim tipičnim osobinama koje smatrate važnim za samovrednovanje. Izdvojite do pet osobina koje smatrate posebno važnim za samovrednovanje. Zatim procijenite kojem domenu selfa date osobine pripadaju. Nakon toga, procijenite koliko su date osobine izražene (realno ja), koliko biste željeli da su izražene (idealno ja), te koliko smatrate da značajni drugi žele da su date osobine kod vas izražene (potrebno ja). Zatim izračunajte self-diskrepancu između različitih razina selfa.

Na svakoj od dimenzija ličnosti označite gdje biste pozicionirali Rogersovu teoriju ličnosti.

Idiografičnost	_____	nomotetičnost
holizam	_____	elementarizam
sloboda	_____	determinizam
reaktivnost	_____	proaktivnost
homeostaza	_____	heterostaza
subjektivnost	_____	objektivnost
racionalnost	_____	iracionalnost
spoznatljivost	_____	nespoznatljivost

Tabela 11.1 *Evaluacija Rogersove teorije ličnosti*

Deskripcija	Razumljiva teorija; prema nekim autorima teorija je samo gruba skica ljudskog ponašanja. Pojavna validnost teorije je zadovoljavajuća.
Objašnjenja	Pokušao je objasniti širok spektar optimalnog ljudskog ponašanja. Iste principe koje je koristio u psihoterapiji i savjetodavnom radu, koristio je i u rješavanju društvenih problema. Ignorirao je socijalne, povijesne i političke činitelje koji igraju ključnu ulogu u razvoju i održavanju istih problema. Rogers je bio uvjeren da ukoliko pojedinci međusobno bolje komuniciraju, društvo će bolje funkcionirati. PREVIŠE OPTIMISTIČNA SLIKA SVIJETA!

Testabilnost konceptata i njihova validacija	Empatija Diskrepanca između realnog i idealnog ja.
Sve(obuhvatnost)	Teorija nije sveobuhvatna. Usmjerena je na pozitivan rast. Opskurna objašnjenja procesa razvoja ličnosti.
Parsimonija	Teorija je parsimonična. Zaposlena su dva koncepta: potrebe i samoaktualizacija.
Heuristička vrijednost	Opći pristup samoaktualizaciji. Pristup usmjeren na osobu.
Praktična vrijednost	Terapija usmjerena na klijenta. Istraživanja se oslanjaju na samoiskaze. Ishode terapije su klijenti sami procjenjivali (PITANJE OBJEKTIVNOSTI). - Generalno, teorija je izazvala solidan istraživački interes. - Pristup samoaktualizaciji je primjenjiv na grupe, obrazovanje, korporacijske organizacije (iskustvene grupe).

12

Psihologija personalnih konstrukata: Teorija ličnosti Georgea Alexandera Kellyja

„George Kelly – čovjek koji slijedi vlastiti put“
B. P. Allen, 2003, *Marching to a Different Drummer*

12.1 Kratka biografija Georgea Alexandera Kellyja

George Alexander Kelly (Perth, Kansas, 1905–1967, Waltham, Massachusetts) bio je zanimljiv i pomalo misteriozan stvaratelj koji je promijenio mnogo zanimanja i obrazovnih usmjerenja, prije negoli je postao priznati klinički psiholog i teoretičar ličnosti. Njegovoj samozatajnosti doprinosi podatak da je svojoj ženi Gladys Thompson dao uputu da uništi svu njegovu osobnu korespondenciju (Kelland, 2022). Iako ne postoji uvid u to da li je to bio njegov lični konstrukt, što je termin na kojemu je Kelly zasnovao svoju teoriju, ili osobna krilatica, njegove životne putešestvije pokazuje kako je upornost u dolaženju do cilja isplativa. Kelly je bio jedino dijete u obitelji. Njegov otac je bio prezbitarijanski svećenik koji se kasnije počeo baviti farmerskim poslom i obitelj je često mijenjala mjesto boravka, tako da se Kelly obrazovao kod kuće (Ferris, 2020). Tek je u 13. godini započeo formalno obrazovanje internatskog tipa u Wichiti (Boeree, 2006). Iako je njegovo obrazovanje u djetinjstvu bilo površno, Kelly je na kraju pohađao Friends univerzitet i Park koledž, gdje je diplomirao matematiku i fiziku, ali je u međuvremenu razvio interes prema socijalnim problemima. Stoga je kasnije magistrirao obrazovnu sociologiju na Univerzitetu u Kansasu. Osim toga, dobio je stipendiju na Univerzitetu u Edinburghu u Škotskoj, gdje je diplomirao pedagogiju 1930. tezom o

prediktorima uspjeha poučavanja. Na kraju, Kelly je doktorirao psihologiju na Univerzitetu u Iowi 1931., nakon čega je akademsku karijeru započeo u Kansasu na Državnom koledžu Fort Hayes za vrijeme Velike depresije (Boeree, 2006). Zapravo ga je Velika depresija preusmjerila na bavljenje kliničkom psihologijom, pri čemu je sa studentima otvorio prvu kliniku na koledžu, te osnovao veliki broj mobilnih klinika u Kansasu. Iako je Kelly kasnije citiran kao teoretičar ličnosti, njegove stvarne zasluge mogu se ponajviše pripisati njegovom osebnom kliničkom iskustvu (Ferris, 2020). Tijekom Drugog svjetskog rata bio je regrutiran u američku mornaricu. Po povratku iz rata, preuzeo je poziciju na Ohio državnom univerzitetu, gdje je proveo najduži radni staž sve do 1965. godine (Kelland, 2022). Potom prelazi na Brandeis univerzitet u Massachusettsu na poziv Abrahama Maslowa. Njegova karijera je nažalost naglo prekinuta iznenadnom smrću (1967) u 61. godini, zbog komplikacija nastalih nakon operacije žuči. Kelly nije bio jednako produktivan u pisanju koliko su to bili njegovi suvremenici. Više je bio praktičar i edukator s dugogodišnjim iskustvom u kliničkoj praksi. Imao je namjeru objaviti svoja sabrana predavanja koja je držao širom svijeta, ali ga je u tome preduhitrila prerana smrt. Međutim, posthumno je taj projekat nastavio Brendan Maher (1969, prema Kelland, 2022), što je dalo dodatni uvid u Kellyjevu originalnu teoriju.

Zanimljivo je da je njegova osnovna terapijska edukacija bila freudijansko usmjerenja. Poznato je da je osnovni postulat ove teorije, pa i terapije, da se etiologija nastanka neuroza pripisuje ranim životnim iskustvima. Kelly je ovakvu terapiju smatrao nepraktičnom i lišenom pružanja podrške klijentima. Uočio je da je glavni problem njegovih klijenata način na koji percipiraju i evaluiraju svoj život, što nije mogla objasniti klasična psihoanalitička terapija (Taber, 2020). Svoj terapijski sistem, koji je bio fokusiran na osobne klijentove konstrukcije socijalnog svijeta, Kelly je nazvao psihologijom personalnih konstrukata (eng. PCP – *Personal Construct Psychology*).

Kelly je dao veliki doprinos razvoju kliničke psihologije tijekom angažmana na Ohio državnom univerzitetu, pri čemu je njegov klinički program bio među najboljima u Sjedinjenim Državama. Surađivao je s Julianom Rotterom, poznatom po konstruktivnom lokusa kontrole, kao i s Walterom Mischelom koji je ličnost promatrao iz socijalno-kognitivne domene. Moglo bi se reći da su sva trojica znanstvenika dijelila kognitivnu

orijentaciju prema ličnosti. Kelly je izabran za predsjednika kliničke i savjetodavne divizije pri Američkoj psihološkoj asocijaciji i također je bio predsjednik Američkog odbora procjenjivača u profesionalnoj psihologiji. Kao plenarni predavač često je gostovao diljem Amerike, ali i izvan kontinenta u Evropi, bivšem Sovjetskom Savezu i širom Azije (Kelland, 2022).

Njegova najpoznatija djela čine dva velika priručnika *Psihologija osobnih konstrukata I* (eng. *Psychology of Personal Constructs I*, Kelly, 1955a) i *Psihologija osobnih konstrukata II* (eng. *Psychology of Personal Constructs II*, Kelly, 1955b) u kojima je predstavio svoju teoriju. Posthumno je nastalo djelo *Klinička psihologija i ličnost: odabrani radovi Georgea Kellyja* (eng. *Clinical Psychology and Personality: The Selected Papers of George Kelly*, Maher, 1969).

12.2 Osnovne pretpostavke teorije personalnih konstrukata

Na Kellyjevu teoriju konstrukata utjecali su različiti teorijski prethodnici, najviše povijesno dominantni psihoanaliza i biheviorizam. U kontekstu tog utjecaja, moglo bi se reći da je Kellyjeva teorija *reakcionarna* na dva prethodna pravca i njima suprotstavljena. Kako je spomenuto, Kelly nije bio zainteresiran za ispitivanje utjecaja prošlih događaja na život osobe, nego na njegovu trenutnu konstrukciju, te psihoanaliza nije mogla zadovoljiti potrebe tadašnjeg modernog kapitalističkog čovjeka suočenog s egzistencijalnim problemima. Drugi pravac koji je izazvao reakcionarni razvoj konstruktivističke teorije je biheviorizam. Kelly nije mogao prihvatiti banaliziranu biheviorističku formulu S (stimulus) → R (reakcija) i čak je ironizirao psihološka predavanja zasnovana na biheviorizmu. Iz tog se razloga za Kellyja metaforički govorilo kako “*maršira prema ritmu drukčijeg bubnjara*“ (Allen, 2003, str. 250), što je u izvorniku idiomatski opis za nekoga ko nekonformistički slijedi svoj put. Kako opisuje Allen (2020), Kelly se uz skepticizam osvrnuo na poznatu biheviorističku jednadžbu i naveo da “S postoji da bi objasnilo R, da R u formuli stoji da bi S imalo šta da objasni, a da značenje strelice između njih nikada nije uspio dokučiti” (Allen, 2003, str. 251). Primijetno je ovdje da se Kelly osvrće na nedostatnost, neobjašnjivost i cirkularnost izvorne biheviorističke jednadžbe, čije su središnje mjesto u njegovoj vlastitoj teoriji kasnije

zauzele konstrukcije. Dakle, Kellyjevu reakciju na dominantne psihološke pravce obilježio je *zdravi skepticizam* zaslužan i za razvoj njegove vlastite teorije.

Osim toga, Kellyjeva teorija je i *klinička* teorija ličnosti, jer je prevashodno nastala iz njegove dugogodišnje kliničke prakse. Međutim, potrebno je razlikovati sistemske konstrukte od aplikativnih aspekata psihologije personalnih konstrukata (Benjafield, 2008). To posebno dolazi do izražaja u aplikativnoj domeni, gdje je Kelly, umjesto primjene predeterminiranog sistema konstrukata, više bio zagovornik njegovog individualiziranja za svakog pojedinačnog klijenta.

Uz ostale odrednice, Kellyjeva teorija ličnosti često je označavana i kao *kognitivna*, jer su osnovne jedinice njezine analize personalni konstrukti nastali iz jedinstvenog načina na koji svaki pojedinac konstruira vlastiti svijet, što jednako odgovara i području socijalne kognicije u socijalnoj psihologiji (Aronson i sur., 2005). Unatoč tomu, Kelly osobno nije želio biti kategoriziran kao kognitivni psiholog zato što je smatrao da njegova psihologija nije psihologija nijedne pojedinačne sposobnosti kakve bi bile kognicija, emocija, učenje, motivacija, nagon i sl. (Benjafield, 2008). Štaviše, zauzeo je *holistički* pristup pojedincu, a klasičnu trostruku podjelu psihologije na kognitivno, afektivno i konativno je smatrao prevaziđenom (Kelly, 1955a). S druge strane, Kellyjeva teorija jednako nije prihvaćena u kognitivnoj psihologiji zasnovanoj na procesima predočavanja, čime se Kelly suštinski nije bavio. Uz to, konstruktivistički i kognitivistički procesi konstruiranja zapravo i nisu isti (Blowers i O'Connor, 1995). Međutim, poznato je da se Kellyjeva teorija osobnih konstrukata i dalje izučava u okviru kognitivno-doživljajne domene (npr. Larsen i Buss, 2008), iako se sam Kelly nije direktno bavio emocijama, odnosno reducirao ih je na kognitivne izvedenice, tj. nuspojave raznih kognicija. Također, Hjelle (1992) navodi da je Kelly prvi teoretičar ličnosti koji je razvio kognitivnu teoriju ličnosti. Značaj njegovog doprinosa kognitivnoj psihologiji ogleda se u tome što je, kroz termin osobnih konstrukcija, po prvi put pažnja usmjerena na pojedinca u terminima njegovih misli i uvjerenja o svijetu. U tom smislu, Kelly se može čak smatrati i prethodnikom modernih kognitivnih teorija (Hjelle, 1992). Iako moderna kognitivna istraživanja ne odražavaju Kellyjevu teoriju ličnosti, sama teorija inicirala je veliki broj nezavisnih kognitivnih istraživanja.

Iako se možda na prvi pogled takvom ne čini, psihologija personalnih konstrukata je i *matematička* teorija. Kelly je bio pod utjecajem Johanna F. Herbarta, u području psihologije jednog od najistaknutijih matematičara i obrazovnih psihologa. Od Herbarta je preuzeo ideju da sve što postoji mora biti brojivo kao odvojeni entitet, a da bi to bilo moguće, između dva objekta mora postojati konceptualna sličnost koja ne garantira njihovu istovjetnost. Drugim riječima, da bi dva objekta bila podvedena pod istu kategoriju ili koncept (npr. životinja), oni istovremeno po nekim karakteristikama trebaju biti slični, a po drugima različiti (npr. krava i konj; Benjafield, 2008). Ali konceptualna sličnost ne znači nužno da se radi o dva istovjetna objekta, inače bi matematičkim pretpostavkama bili brojivi kao jedan objekt. Ovakvo konceptualiziranje će biti preteča razvoja Kellyjeve rešetke repertoara konstrukata, koja je služila individualiziranoj faktorizaciji psihološkog prostora pojedinca. Moglo bi se reći da je brojivost po osnovu konceptualne sličnosti i preteča jednog od ključnih pojmova Kellyjeve teorije – *konstrukta*, koji će biti opisan u nastavku. Kelly je Herbartovom matematičkom postulatu dao vlastitu autorsku slobodu u tvrdnji da je “način na koji će se izvršiti grupiranje objekata ustvari pitanje *ličnog izbora* pojedinca“ (Benjafield, 2008, str. 248). Ovakva pretpostavka će biti ključna za uvođenje konstrukta kao osnovne strukturne jedinice ličnosti pojedinca.

Uzimajući u obzir ovo osnovno obilježje Kellyjeve teorije, moglo bi se reći da je njeno trenutno zvanično prihvaćeno kategoriziranje zapravo *konstruktivističko*, pri čemu se danas Kelly i J. Piaget smatraju začetnicima konstruktivizma (Raskin, 2002, prema Winter, 2012).

Uz odbijanje poistovjećivanja s kognitivnom teorijom ličnosti, Kelly je odbijao i mogućnost preklapanja njegove teorije s fenomenologijom prevalentnom u humanističkim pravicima (npr. teorijama ličnosti Abrahama Maslowa ili Carla Rogersa). Takva fenomenologija je opisana kao pretjerano partikularistička (zainteresirana samo za pojedinca) i solipsistička (self-centrična i u filozofskom smislu zasnovana na neupitnosti egzistencije samo vlastitog uma). Poznato je da je Maslow samoaktualizaciju prikazao kao vrlo individualiziran, pa ponekad i banalizirani put do samorealizacije (postajanja sobom), što je istovremeno u kontradikciji s njegovih 15 preporučenih izvanrednih obilježja samoaktualiziranih pojedinaca. Ako se na ovaj način posmatra Maslowljeva teorija, čini se nemogućim iz nje vršiti gene-

ralizacije, ili Kellyjevim terminima, konstruirati samoaktualizaciju jednako primjenjivu na različita iskustva mnogih pojedinaca. Međutim, kako pojedini autori smatraju, egzistencijalistička fenomenologija njemačkog filozofa Edmunda Husserla, ne čini se toliko beskompromisnom i neuporedivom s Kellyjevom teorijom personalnih konstrukata, posebno jer je takva fenomenologija zasnovana na iskustvu svjesnosti koja ishodišno neizostavno konstruira iskustvo (Armezzani i Chiari, 2014). Sama interpretacija svijeta koju pojedinac konstruira živeći u tom istom svijetu je neminovno, barem dijelom, fenomenološka. Armezzani i Chiari (2014) su Kellyju dodijeljeno fenomenologiju najviše poistovijetili s hermeneutičkom fenomenologijom, objašnjenom kao fenomenologija koja se bavi interpretativnim stvaranjem iskustva, te načinima na koje pojedinac uključuje sebe i druge (objekte) u takve interpretacije. Bez obzira na to što se sam Kelly nije smatrao fenomenologom, kritizirajući isključivost ličnog iskustva od vanjskoga svijeta, sama personološka priroda interpretativnih konstrukcijskih procesa je fenomenološka. Međutim, kao što će biti navedeno u nastavku poglavlja, Kelly je ponudio niz aksioma (poučaka) kojima je objasnio konstrukcijsku interpretativnost, štiteći je na taj način od humanističkog fenomenološkog ekskluziviteta maslovljevskog ili rodžerijanskog tipa.

Kellyjeva teorija je toliko puta (nekada i pogrešno) bila kategorizirana u najrazličitije pravce, ali se čini da je konstruktivni alternativizam teorije, termin koji će detaljnije biti objašnjen, pridonio dobroj teorijskoj adaptiranosti na različita etiketiranja (Winter, 2012). Iz tog razloga, Kellyjeva teorija personalnih konstrukata djeluje pomalo nadređena svakom pokušaju njenog “stavljanja u niše“, što je u određenom smislu čini i *metateorijom* ličnosti.

Dva glavna principa Kellyjeve teorije počivaju na dva ključna termina: konstruktivni alternativizam i osoba kao znanstvenik (Blowers i O’Connor, 1995).

Konstruktivni alternativizam

Konstruktivni alternativizam je načelo prema kojem je cijeli univerzum otvoreno područje za stalnu promjenu (Blowers i O’Connor, 1995). Drugim riječima, iako osoba može imati sustav konstrukata kojima objašnjava svijet, sustav je fleksibilan i relativno podložan promjenama. U osnovi ovog načela je subjektivni realizam, odnosno interpretacija

stvarnosti iz pojedinačne lične perspektive. Kelly je konstruktivni alternativizam posmatrao kao filozofsku pretpostavku, prema kojoj, bez obzira na objektivnu stvarnost, konstrukcijā svijeta može da bude onoliko koliko ih sam ljudski um može pojmiti (Kelly, 2017). Međutim, kako sam naglašava, Kelly pri tome nije imao ideju da su svi konstrukti jednako dobri ili da u jednoj vremenskoj tački, realnost postojanja neće moći do kraja biti spoznata. Naprotiv, on izbjegava svaku svrstu ekstremizma i dogmatizma u tvrdnji da su svi konstrukti koji postoje trenutno otvoreni za promjenu. Ovo implicira da bi svaki konstrukt vezan za svakodnevno življenje mogao biti transformiran u drugačiji konstrukt ili perspektivu, ako bi ljudi bili dovoljno inventivni da ga tako konceptualiziraju. Naprimjer, pojedinac može imati konstrukciju da su svi ljudi inherentno dobri i u svakoj osobi tražiti crtu pozitivnosti, dok drugi pojedinac može biti vođen vlastitom konstrukcijom da je svijet opasno i prijeteće mjesto. I jedan i drugi pojedinac su svoje konstrukcije izgradili tijekom vremena, uvažavajući prethodno iskustvo, Herbartovim rječnikom, aperceptivnu masu, i trenutne životne okolnosti (Benjafield, 2008). Aperceptivnu masu ne čine samo percepcije osobe, već njezine apercepcije, odnosno iskustva s kojima su sintetizirana sva prijašnja iskustva i objekat od trenutnog značaja (Fransella, 1995, prema Benjafield, 2008). Da li je svaki od zamišljenih pojedinaca s vlastitim opozitnim konstrukcijama u pravu, za Kellyja je od manjeg interesa. Međutim, izneseno ne znači da među različitim konstruktorima stvarnosti ne postoji jedna zajednička crta – potreba za preciznošću i tačnošću. Stoga je Kelly pojedinca opisao kao znanstvenika *sa pozvanjem* za provjerom svojih vlastitih konstrukcija kao hipoteza.

Osoba kao znanstvenik

Prethodno rečeno opisuje zašto je svakog laika u konstruiranju moguće posmatrati kao znanstvenika u nastajanju. Kelly je smatrao da se svaka osoba prirodno ponaša kao znanstvenik, formira konstrukte, postavlja hipoteze, te ih iskustveno testira. Ukoliko se hipoteze pokažu neoborivim, testirani konstrukt se prihvata kao realan, a desi li se suprotno, takav konstrukt bi potrebno bilo, ili odbaciti, ili revidirati. Nije iznenađujuće da je Kelly znanstvenika pronašao, ne u akademskoj psihologiji, nego u običnom praktičnom čovjeku, koji svakodnevno živi, ono što znanost propovijeda. Na to se Kelly osvrće riječima: “*Umjesto što toliko paze da ne učine nešto što znanstvenik nikada ne bi, psiholozima bi mnogo bolje bilo da se prihvate*

posla razumijevanja čovjekove prirode. Koliko u tome uspiju, "Znanost" će biti presretna da ih sustigne i za sebe prisvoji njihove metode" (Kelly, 1977, str. 357). I u ovom citatu prisutan je britak i pomalo ironizirajući Kellyjev stil obraćanja psihološkoj javnosti. I tako, od psihoterapijskog bavljenja razumijevanjem ljudske prirode, Kelly dolazi do premise da *"se sve što postoji može rekonstruirati"* (Kelly, 1977, str. 358). Pri tome misli da konstrukcije čine čovjekovu realnost i kao takve nisu s(a)vršene, te, *"kako povijest to potvrđuje, nijedna od njih nije konačna"* (str. 358). U psihoterapiji s klijentima, Kelly je aktivno primjenjivao različite metode promjene konstrukata i zapravo je smatrao da je rekonstrukcija svijeta jedna od osnovnih klijentovih spoznaja, što opisuje u jednom klijentovu osvrtu: *"U mnogome su stvari iste kao što su bile, ali ja ih vidim drugačije"* (str. 358). Na ovaj način, Kelly ističe i odgovornost osobe za konstrukciju stvarnosti, odnosno pretpostavka da se sve može rekonstruirati ne umanjuje značaj načina na koji se nešto konstruira, ističući da neke konstrukcije vode novom produktivnom životu, dok druge mogu voditi suicidu (Kelly, 1977). U tom smislu, osoba kao znanstvenik ima slobodu konstruirati svoju stvarnost, ali na određeni način, ima i obavezu prema odgovornom konstruiranju, jer hipoteze postavljaju set ograničenja konstrukcije. Ako osoba ne potvrdi postavljenu hipotezu, onda je promišljenost takve hipoteze dovedena u pitanje. Po sebi, to nije problematično, ali je za osobu zastrašujuće, jer od promjene konstrukata ovisi njena percepcija budućnosti i osjećaj predvidivosti i sigurnosti. Trenutno urušavanje konstrukata, može izazvati privremeni kaos, ali Kelly je pretpostavio da za svaku takvu promjenu postoji alternativa, a za pojedince koje takve alternative ne prepoznaju, psihoterapija (Kelly, 1977). Pod promjenom alternativa, Kelly nije podrazumijevao automatsku zamjenu jedne neuspjele i nepredviđene alternative, bez postojanja druge rezervne alternative za testiranje. Odnosno, hipoteze ne mogu biti odbačene, ukoliko se ne prihvati njihov okvir referencije. Ta ograničenja upućuju na to da svaka hipoteza ne mora isključivo biti odbačena, već da loše postavljene pretpostavke mogu poslužiti kao polazište za postavljanje novih, a da ne prolazimo naporni put odbacivanja pretpostavke. Recimo, ako smo sigurni da su naše šanse za prolazak na teškom ispitu male, nije nužno postavljati, ni odbacivati hipotezu da je za položeni ispit potrebno i malo sreće, već je redefinirati na takav način da je potrebno više učiti da bi težak ispit bio položen. Izlazak na ispit *"samo da vidimo pitanja"* bio bi način testiranja prve loše postavljene

pretpostavke, ali bi sam put do ishoda (ulaganje truda da se pristupi ispitu i pristupanje ispitu radi reda) mogao biti iscrpljujući i suvišan u dokazivanju prve hipoteze koju uopće i nije trebalo dokazivati.

Međutim, da bi bilo jasno zbog čega promjena može izazvati određeni stupanj anksioznosti (npr. promjena stava prema prijateljstvu, promjena mjesta boravka, promjena uvjerenja o stabilnosti ljepote i sl.) kod skoro svakog pojedinca, potrebno je u obzir uzeti značenje konstrukta za osobu. Moglo bi se reći da su konstrukti osnovne gradivne jedinice ličnosti, a mijenjanje takvih jedinica, značilo bi promjenu ličnosti, što često i nije moguće postići spontano, bez psihoterapijske intervencije.

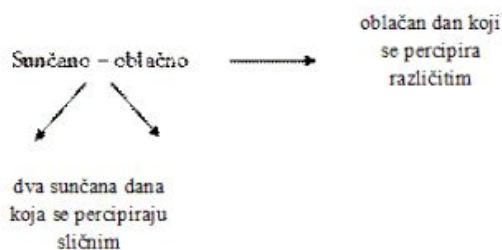
Znanost u konstruktima: (p)održava li konstruktivni alternativizam znanost?

Kelly nije bio zagovornik ideje o sistematičnom i metodičnom sakupljanju činjenica i informacija, jer je smatrao da će to neminovno dovesti do onoga što bismo danas drugačije zvali pristranošću potvrđivanja, odnosno pojave da će sakupljeni dokazi ili činjenice služiti nužnom opravdanju znanstvenikovih hipoteza. S druge strane, pretpostavka da bi daljnja rekonstrukcija prikupljenih nalaza dovela do potpuno drugačijih argumenata od postojećih, pa time i izvedenih zaključaka, za znanstvenika bi mogla značiti prijetnju njegovoj znanstvenoj poziciji i kredibilitetu (Kelly, 2017). Stoga bi konstruktivni alternativizam, kako je Kelly vidio, mogao djelovati subverzivno na cijelo znanstveno ustrojenje. U sličnom kontekstu, Kelly (2017) navodi da nove ideje mogu biti shvaćene kao interferirajuće za druge, zbog čega smo skloni izbjegavati ih ili ih se konformistički odreći za dobrobit zajedničkog interesa. Upravo zbog toga, spremni smo prihvatiti ideje autoriteta, izbjegavajući vlastitu odgovornost za ishode (Kelly, 2017). S obzirom na to, vjerujemo da je moguće da je paradigmatški konsenzus unutar različitih područja psihologije postavio dogovorene granice rekonstrukcijskog raspona. Danas je općepoznato da recentnija znanost podržava novitete u procesu istraživanja, te bismo mogli reći da je takva znanost zasnovana na *rekonstrukcijskom pozvanju*.

Personalni konstrukti

Personalni konstrukti su osnovne strukturne jedinice ličnosti. Konstrukti se mogu definirati kao obrasci ili kalupi na osnovu kojih pojedinac interpretira svijet oko njega i stvarnost (Kelly, 1955a). Da bi stvarnost bila

interpretirana, potrebno je da postoji konzistentan način njenog poimanja koji je za Kellyja predstavljao opisivanje svijeta kroz niz dimenzija predstavljenih kao dihotomije. Šta bi to podrazumijevalo? Ovakvo poimanje podrazumijeva da konstruktor realnosti vidi barem dvije pojave kao slične i pripadajuće polu konstrukta, da bi bilo moguće razlikovati ih od suprotnog pola kontrasta. Naprimjer, Kelly (1977) navodi da ljudi pokazuju kontinuitet u dnevnoj percepciji, odnosno da imaju tendenciju da svaki svoj dan opisuju sličnim prethodnom i da očekuju da svaki naredni dan bude sličan. Međutim, ako bi se na taj način posmatrala svakodnevnicu, svaki dan bi bio izgubljen u nizu drugih dana. Stoga, ljudi su skloni pripisivati svojstva danima koje percipiraju međusobno sličnim (npr. dani kada je sunčano) naspram dana koji izgledaju od njih različiti (npr. oblačni dani). Dakle, svaki konstrukt ima *pol konstrukta* (npr. dobar) i *pol kontrasta* (npr. loš), koji se mogu prikazati i kao lingvističke dihotomije. Postojanje konstrukata omogućuje organizaciju vlastitog realiteta i svrshodne radnje koje se sastoje od testiranja hipoteza koje se mogu replicirati, odnosno potvrditi, kao i opovrgnuti ili revidirati. Stoga je sistem konstrukata sadržajno fleksibilan. Međutim, neke formalne karakteristike svakog konstrukta su zajedničke. Jedna od već spomenutih je pol konstrukta i pol kontrasta (dobar – loš).

Slika 12. 1. Ilustracija nastanka konstrukta na primjeru

Osim toga, bitna formalna karakteristika je i *područje primjene konstrukta* ovisno o održivosti hipoteza. Konstrukti koji su široko primjenjivi na interpretaciju svijeta su održivi. Naprimjer, crno-bijela slika svijeta i njegovo konstruiranje kroz dimenziju dobrog i lošeg, bijelog i crnog je održivo u različitim kulturama i oblastima (npr. književnosti kroz dobre i

zle likove ili sile, ili filozofiji kroz manihejsku sliku svijeta). Posjedovanje na ovaj način široko postavljenog konstrukta omogućuje njegovu održivost i primjenjivost na objašnjenje širokog raspona situacija.

Dalje, konstrukti su i *hijerarhijski organizirani*, što znači da neki konstrukti imaju prednost u interpretaciji stvarnosti naspram drugih. Nekome, recimo, može biti više važno da li su drugi ljudi inteligentni ili neinteligentni naspram toga da li su dobri ili zli i obrnuto. Ako je veoma važan u hijerarhiji, određeni konstrukt (npr. inteligentan-neinteligentan) bit će primjenjivan na niz različitih situacija – da li je neka osoba inteligentna, da li je konverzacija s ljudima inteligentna, da li je neko rješenje “pametno“, da li je svaka radnja koju pojedinac obavlja smisljena i sl.

Iako se konstrukti u svijesti pojedinaca mogu poimati i kao najčešće *jezičke dihotomije*, bitno je naglasiti da ne postoji znak jednakosti između termina koncept i konstrukt (Blowers i O'Connor, 1995). Dok koncept obuhvata jasnu logičku kategorizaciju, npr. crveno (sve što je crvene boje) i “necrveno“ (sve što je druge boje osim crvene), gdje postoji formalno logički tačno rješenje, za Kellyja je konstrukt većim dijelom produkt ljudskih misli koje mogu biti i organizirane suprotno formalno-logičkim pravilima. To znači da prilikom diskriminacije kontrasta od konstrukta, kontrast ne obuhvata nužno sve objekte koji ne pripadaju konstruktu, nego nešto što je relevantno za konstrukt i u području primjene konstrukta. Ako uzmemo primjer za koncept crvenog, onda bi u kontrastnu kategoriju mogle da pripadaju crne cipele, jednako kao i snijeg ili bilo šta druge boje (Blowers i O'Connor, 1995). Kod konstrukta, u pol kontrasta neće pripadati bilo šta što ne čini konstrukt. Naprimjer, više bi bilo očekivano da pol kontrasta za konstrukt “sto“ budu “stolice“, nego “zalazak sunca“ (Blowers i O'Connor, 1995). Ali isto tako, iako postoji izvjesna podudarnost u području primjene između pola konstrukta i pola kontrasta, kontrast ne mora biti jasno definiran jezički antonim. U prethodnom primjeru konstrukta dobar-loš, umjesto kontrasta “loš“ koji je najčešća jezička asocijacija po sličnosti, kontrast bi mogao biti i zao, zloban, ljigav, bešćutan i sl. Tome u prilog ide i to da su mnogi konstrukti neverbalni (Boeree, 2006). U nekim slučajevima je teško opisati sam proces događaja, kao npr. emocionalne promjene koje osoba doživljava prilikom zaljublivanja. Konstrukti koji su verbalni su lakše dostupni, ali neverbalni su obično podsvjesni, posebno ako osoba negira određeni aspekt stvarnosti, naprimjer uvjerenje da su neki ljudi loši

(Boeree, 2006). U tom slučaju, “loš“ može postati potisnuti pol dimenzije “dobar“. Čak i ako se konstrukt ne koristi u jezičkoj upotrebi pojedinca, on je i dalje prisutan.

Osim dihotomije, konstrukti imaju i mogućnost proširivanja i sužavanja, što je u nastavku detaljnije objašnjeno pod aksiomom o promjeni (modularnosti). Kako Boeree (2006) navodi, proširivanje (dilatacija) konstrukta je proces povećavanja područja primjene konstrukta i pri tome spominje primjer osobe koja ne vjeruje u ekstrasenzornu percepciju (ESP), a onda na nekoj zabavi prisustvuje prizivanju duhova što je uvjeri u postojanje onostranih entiteta. Ili, na primjeru depresije se može demonstrirati sužavanje (konstrukcija) područja primjene konstrukta kada osoba svoj život ograniči na izolaciju i sjedenje u mraku (Boeree, 2006).

Osnovni postulat teorije

Konstrukti se formiraju na osnovu načela koje je Kelly nazvao Osnovni postulat i 11 aksioma. Osnovni postulat glasi: “*Procesi osobe su psihološki kanalizirani načinima na koje osoba anticipira svijet.*“ (Kelly, 1955a, str. 46). Prema Kellyjevom Osnovnom postulatu, osnovno dinamičko načelo bila bi anticipacija događaja, odnosno, ponašanje pojedinca je uvjetovano načinom na koji pojedinac očekuje ili pretpostavlja da će događaji biti manifestirani. Termin “osoba“ u temeljnom načelu ukazuje na idiosinkratičnost teorije i na individualnost svakog pojedinog konstrukta. Procesi konstrukcije operiraju kroz mrežu kanala ili puteva koje Kelly nije smatrao neurofiziološkim ili neuroanatomskim, nego psihološkim procesima. Anticipacija u ovom postulatu odnosi se na predviđanje budućnosti kako bi se ponašajno mogli odabrati svrsishodni postupci. Svijet ili realitet u temeljnom postulatu ukazuju na to da konstruiranje nije nezavisno od realnosti, već za nju vezano, a anticipacija se sprovodi kako bi se bolje reprezentirala buduća realnost (Kelland, 2022).

Kellyjevih 11 aksioma

Kellyjevih 11 aksioma ili poučaka bit će prikazano tabelarno u Tabeli 12.1. Prva kolona tabele sadrži naziv aksioma, druga njegovu definiciju i značenje, a treća primjere koji ga opisuju. Navedenih 11 aksioma dopunjuju Osnovni postulat o konstruiranju, prema kojem se ponašanje pojedinaca može objasniti njihovim budućim očekivanjima.

Tabela 12.1 Prikaz 11 aksioma o procesu konstruiranja (prema Kelland, 2022)

Aksiom o...	Definicija	Primjer
konstruiranju	<i>Osoba anticipira događaje konstruirajući njihove replikacije.</i>	Danas nije isto što i jučer, sutra neće biti isto što i danas, ali svaki dan donekle ima sličan obrazac.
individualnosti	<i>Osobe se međusobno razlikuju u njihovoj konstrukciji događaja.</i>	Dva posmatrača saobraćajne nesreće mogu različito interpretirati odgovornost pješaka.
organizaciji	<i>Svaka osoba, prilikom anticipiranja događaja, za sebe razvija konstrukcijski sustav s ordinalnim odnosima među konstruktima.</i>	Osoba može preferirati konstrukt glupog naspram pametnog, ali u situaciji kada je potrebno koristiti razum (npr. kada je potrebno ručno umjesto automatski otvoriti garažu u slučaju nestanka struje), tada će konstrukt inteligentnog postati nadređen.
dihotomiji	<i>Konstrukcijski sustav osobe se sastoji od konačnog broja dihotomnih konstrukata.</i>	<i>“Nedostaje ti sunce kada snijeg počne da pada”, tekst pjesme Let Her Go grupe Passenger⁴</i>
izboru	<i>Osoba za sebe bira onu alternativu u dihotomiziranom konstruktu putem koje anticipira veću mogućnost za elaboraciju vlastitog sustava.</i>	Pored mogućnosti da se odabere jedan od polova konstrukta crno-bijelo, kada odluka nije tako jasna, moguće je odabrati nijanse više ili manje sive.
rasponu	<i>Konstrukt je pogodan za anticipaciju samo konačnog broja događaja.</i>	Svaki konstrukt ima područje primjene i iako se može primijeniti na široki raspon situacija, ne može na svaki: npr. dok se konstrukt visok ili nizak može primijeniti na veći broj pojava, nije ga moguće primijeniti na vrijeme (visoko ili nisko vrijeme).
iskustvu	<i>Konstrukcijski sustav osobe se mijenja kako osoba konstruira replikacije događaja.</i>	Ako se ispostavi da autoritarni stil komuniciranja ne održava disciplinu u razredu, nastavnik će trebati promijeniti konstrukt o najboljem komunikacijskom stilu.
promjeni	<i>Varijacija u konstrukcijskom sustavu osobe ograničena je permeabilnošću konstrukata u okviru čijeg područja primjene te varijante leže.</i>	Primjenjiv na stalno testiranje i revidiranje hipoteza. Naprimjer, stereotipi kao konstrukti su primjenjivi samo na opće kategorije u koje se pojedinačni predstavnici obično ne uklapaju.

⁴ Engleski izvornik teksta putem kojeg se dobro može demonstrirati dihotomija konstrukata: *“Well, you only need the light when it’s burning low, only miss the sun when it starts to snow, only know you love her when you let her go, only know you’ve been high when you’re feeling low, only hate the road, when you’re missing home...”*

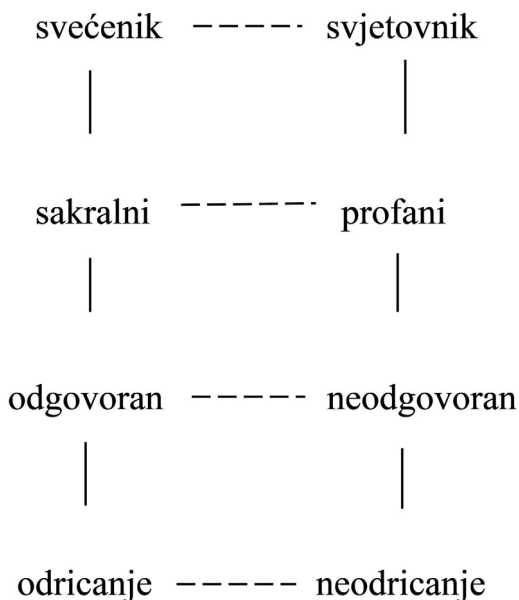
fragmentiranju	<i>Osoba može sukcesivno upotrebljavati različite konstrukcijske podsustave koji su međusobno inkompatibilni.</i>	Nagle promjene u ponašanju i korištenje dijametralno suprotnog konstrukta u slučaju da prethodni ne može da objasni pojavu. Ako osoba u komunikaciji shvati da je suradnja neisplativa, može početi primjenjivati taktiku ignoriranja. Fragmentiranje postoji i kod konflikta uloga.
zajedništvu	<i>Psihološki procesi osobe su slični procesima druge osobe u mjeri u kojoj osoba upotrebljava konstrukciju iskustva sličnu onoj koju upotrebljava druga osoba.</i>	Ovaj konstrukt se može primijeniti na odnos terapeut – klijent, gdje je potrebno razumijevanje klijenta, kako bi se mogao uspostaviti odnos.
socijalnosti	<i>Osoba može igrati ulogu u socijalnom procesu druge osobe u mjeri u kojoj konstruira interpretativne procese druge osobe.</i>	Naprimjer, poznato je da osobe koje su prijatelji i imaju blizak odnos, dijele slične stavove. U ovaj domen spada i igranje uloga.

12.3 Struktura ličnosti

Formiranje konstrukata

Kako je prethodno spomenuto, konstrukti nastaju kao dihotomije na osnovu sličnosti dva objekta i njihove različitosti u odnosu na treći, o čemu govori Kellyjev istoimeni aksiom. Pored toga, strukturnu organizaciju ličnosti može objasniti i aksiom o organizaciji koji postulira promjenjive ordinalne (hijerarhijske) odnose među konstruktima. Strukturu ličnosti svakog pojedinca čine personalni konstrukti koji su mu svojstveni i teško uporedivi s konstruktima drugih pojedinaca, iako aksiomi o fragmentiranju, zajedništvu i socijalnosti ukazuju na određenu sličnost među konstruktima dva različita pojedinca. U tome se ogledaju individualne razlike između pojedinaca, jer ne postoji dvoje ljudi sa istim sustavom konstrukata. Čak i ako ih jednako označavaju, svaki konstrukt za pojedinca ima individualno značenje (Carducci i Nave, 2020). Kelly nije govorio o univerzalnoj strukturi ličnosti, a i njegov način procjene konstrukata putem rešetke konstruktnih repertoara je jedinstven i ne uključuje standardnu metodu samoiskaza. Stoga, kod utvrđivanja strukture ličnosti nekog pojedinca, najbliža metoda procjene bi bila analiza njegovog personalnog sustava konstrukata, te njihove hijerarhijske organizacije. Osim prethodno opisane klasifikacije, Kelly je govorio i o dva tipa konstrukata s obzirom na njihovu važnost za pojedinca: perifernim i sržnim konstruktima (Boeree, 2006).

svećenstva, koji smo razradili za potrebe prikaza po uzoru na prethodne primjere:

U navedenoj studiji slučaja, opisan je Philip, rimokatolički svećenik s dugogodišnjim iskustvom koji konstruira svećenstvo, tako što pravi dvije vrste usporedbi. S jedne strane, kontrastira dva rimokatolička svećenika po sličnosti, spram nekoga ko je svjetovni čovjek, kako je prikazano u primjeru. U tom smislu, Philip smatra da su ljudi koji su svećenička lica sakralni naspram svjetovnih ljudi, odgovorni na način da samo oni koji se bave ovim pozivom znaju koji stupanj odgovornosti on sa sobom nosi. S druge strane, svjetovni ljudi se ne suočavaju sa istom vrstom odgovornosti prema zajednici koliko svećenička lica. Pored toga, Philip smatra da se rimokatolički svećenici podvrgavaju posebnoj asketskoj i celibatskoj vrsti odricanja, što nije slučaj sa svjetovnim ljudima. U ovom slučaju, da bi konstruirao pol kontrasta koji odgovara neodricanju, Philip poredi dva rimokatolička svećenika koji su po odricanju od svjetovnih seksualnih užitaka slični, naspram reformacijskog svećenika koji ne apstinira od tjelesnih strasti i ima pravo da se oženi, a koji je u odnosu na njih različite predstavlja pol kontrasta. Dakle, može se uočiti da su referentne tačke za stvaranje dihotomija u konstruktivnom svećenstvu, kako svjetovni ljudi, tako

i svećenici druge orijentacije. Uz to je bitno osvrnuti se na formulacije konstrukata koji nisu izraženi isključivo kao opozitni pridjevi, te mogu biti dati i u formi glagolskih imenica (npr. odricanje-neodricanje).

Promjena ličnosti i propustljivost konstrukata

Većina teoretičara ličnosti je suglasna da je ličnost relativno trajna, što ostavlja mogućnost i da se ona vremenom mijenja. Kelly nije teoretičar koji je govorio o osobinama ličnosti, ali za razliku od crta, strukturu ličnosti u Kellyjevoj teoriji čine konstrukti. Prema tome, promjena ličnosti podrazumijevala bi promjenu konstrukata pojedinca. Da li to znači da je promjena ličnosti prirodna i nužna pojava? Sukladno Kellyjevoj teoriji reklo bi se da jeste, odnosno da sustav konstrukata može biti relativno stabilan i trajan, ali da bi trebao imati svojstvo podložnosti promjeni kada je potrebno adaptirati ga konstantnim promjenama u okolini. Nekada je neophodno da sustav konstrukata koji više nije funkcionalan bude promijenjen, kako bi ličnost ispunila funkciju adaptibilnosti sadržanu u svakoj definiciji ličnosti.

Da li će doći do promjene konstrukata zavisi od vrste dominantnih konstrukata koji izgrađuju sustav i njihovog područja primjene. Kako navodi Fulgosi (1997), moguće je izdvojiti tri vrste konstrukata: *preventivni*, *konstelatorni* i *propozicionalni*.

Preventivni konstrukti su rigidni konstrukti s ograničenim područjem primjene koje se ne može proširiti ili uključiti druge pojave. Ovakva vrsta konstrukta je teško podložna promjeni i objašnjava samo uzak niz pojava. Naprimjer, ako spol pojмимо kao isključivo binarnu kategoriju kako je dugo vremena doživljavana, takav konstrukt ne može da objasni sve pojave na spektru spola između ekskluzivno osobe muškog i ekskluzivno osobe ženskog spola. Takav konstrukt ne bi bio primjenjiv na transrodnost i transeksualnost, ne bi mogao objasniti razliku između spola i roda, kao i pojave koje podrazumijevaju muški rodni identitet u osobi ženskog spola ili obrnuto, ženski rodni identitet u osobi muškog spola.

Konstelatorni konstrukti su prošireniji od preventivnih, s fleksibilnijim područjem primjene konstrukta, tako da mogu objasniti više pojava, ali ako jedna pojava pripada konstelatornom konstrukt, fiksirane su i ostale pojave koje mogu pripadati tom konstrukt. U ove primjere mogu se svrstati stereotipna mišljenja, kroz objašnjenje koje osobine zajedno

čine konstelaciju, npr. ako je neko crnac, onda je i muzikalan, dobar košarkaš, visok, siromašan, slabijeg obrazovanja i sl. Jednom kada se usvoje ovakvi pretjerano pojednostavljeni generalizirajući kalupi, teže su podložni promjeni, jer se svakom pojedinačnom predstavniku neke grupe pokušavaju pripisati sva stereotipna svojstva njegove socijalne kategorije. Pri tome, jedna osobina ne mora uvijek da podrazumijeva i drugu osobinu kategorije, ali razmišljanje u terminima unaprijed postavljene konstelacije isključuje fleksibilnost razmatranja i drugih opcija.

Propozicionalni konstrukt je tip fleksibilnog konstrukta, podložnog promjenama, uslijed kojih ga je stalno moguće mijenjati i dodavati nove interpretacije. Kod takvih konstrukata gdje je jedina konstanta promjena ne bi bilo isplativo uvoditi stereotipno mišljenje ili unaprijed definirani sustav mišljenja, s obzirom na njegovu stalnu promjenjivost. Ukoliko bi pojedinac imao samo ovakve konstrukte, pretpostavlja se da bi njegova ličnost bila promjenjiva do te mjere da bi bila izgubljena svaka konzistentnost i mogućnost donošenja zaključaka, što je jedan od razloga zašto se pretpostavlja da je potrebno da osoba raspolaže sa sve tri vrste konstrukata.

12.4 Dinamika ličnosti

Iako dinamika ličnosti nije u tolikoj mjeri bila u fokusu Kellyjeve teorije i rijetko je govorio o motivima na način na koji su ih obrađivale druge teorije ličnosti, npr. Maslowljeva, konstruktivistička teorija je izvorom dinamike smatrala tranzicije koje su neophodne da se dese između konstrukata da bi pojedinac mogao rekonstruirati neefikasne konstrukte i primijeniti ih na nove događaje. Nemogućnost izvršenja takvih rekonstrukcija dovodila bi do razvijanja emocija koje je Kelly podijelio u nekoliko kategorija: *prijetnju, strah, krivnju i anksioznost* (Kelland, 2022).

Ciklične tranzicije

Postoje dva tipa cikličnih tranzicija: C-S-K ciklus i ciklus kreativnosti. C-S-K ciklus obuhvata tri segmenta: cirkumspekciju (C), sužavanje (S) i kontrolu (K) koji su uključeni u proces donošenja odluka. Cirkumspekcija se odnosi na ispitivanje svih mogućih alternativa na koje se konstrukt može odnositi da bi, nakon faze eksploracije, veći broj alternativa bio sužen na one koje konstrukt najbolje podržava, odnosno koje se najbolje

uklapaju u područje primjene konstrukta. U cirkumspektivnoj fazi situacija se promatra kroz ideju propozicionalnog konstrukta, što znači da ako je situacija kategorizirana u jednu određenu kategoriju, takav čin ne podrazumijeva automatsko isključivanje situacije iz neke druge kategorije, što bi bilo slučaj u primjeni preventivnih konstrukata (Kelly, 1955a). Kada se događaji konstruiraju, osoba nastoji biti što preciznija u njihovom konstruiranju. Tako će nakon eksplorativne faze cirkumspekcije koja obuhvata multidimenzionalno opserviranje situacije ili događaja u nekoliko različitih alternativa, doći do sužavanja na jedan nadređeni konstrukt koji je najadekvatniji u području primjene (Kelly, 1955a). Nakon sužavanja, slijedi kontrola događaja kao prirodni proces prethodna dva segmenta, iza čega slijedi izbor kao ishod donošenja odluke. Neki pojedinci mogu previše vremena provesti u cirkumspektivnoj eksploraciji, dok neki mogu brzo suziti izbor alternativa. Bilo koji proces odlučivanja može se opisati preko ova tri segmenta. Naprimjer, osoba želi kupiti stan i vrši cirkumspekciju svih alternativa koje se uklapaju u konstrukciju namještenog stana i prihvatljive cijene u zavisnosti kako je prihvatljivost osoba konstruirala. Osoba može provesti više vremena u fazi cirkumspekcije, odbacujući alternative koje zahtijevaju djelomično renoviranje i sužavajući izbor samo na isključivo renovirane stanove u određenom rasponu cijene. Nakon pravljenja finalnog izbora, osoba vrši kontrolu nad procesom odlučivanja. Ako bi osoba prerano suzila izbor, isključujući u potpunosti stambene jedinice koje nisu renovirane, možda bi cijeli proces potražnje trajao duže ili bi bile isključene dostupnije alternative izvan raspona cijene.

Ciklus kreativnosti počinje slabim i fleksibilnim konstrukcijama, a završava čvršćim i dobro validiranim konstruktima. Kreativnost se ogleda u sposobnosti da se brzo eksperimentira s različitim konstruktima i da se posegne za najviše odgovarajućim, koji se zatim testiraju, pri čemu se veliki dio kreativnog procesa odvija na predverbalnoj razini (Kelland, 2022). Kreativni akt može nastati tijekom procesa sanjanja, kada su konstrukcije sasvim fleksibilne ili u budnom stanju, tijekom sanjarenja. U takvoj konstelaciji dolazi do povezivanja ideja i eksperimentiranja s njima na takav način na koji ih osoba do sada nije razmatrala, što za sobom nosi efekat iznenađenja: "Kakva ideja!". Naprimjer, prilikom pisanja romana, pisac odluči da sporednom liku dodijeli ključnu ulogu u razrješenju radnje, što prethodno nije razmatrano. Nekoliko takvih eksperimenata uparivanja sporednog lika s radnjom može učvrstiti novu konstrukciju i uvjeriti pisca

da je takav tok radnje ispravan. Na sličan način, i psihoterapija se promatra kao niz kreativnih ciklusa u kojima klijent vrši eksploraciju novog načina života (Leitner i Faidley, 1999).

Objašnjenje emocija

Nije svaki proces kreativno ispitivanje alternativa, i neki od procesa konstruiranja ili nemogućnosti rekonstruiranja dovode do *negativnih emocija*. Kelly nije priznavao emocije kao nezavisne entitete, nego ih je smatrao posljedicom relacija nastalih između konstrukata (Benjafield, 2008). *Prijatnim iskustvima* će se smatrati ona koja su konzistentna s mnogim drugim iskustvima i kao takva dostupna su svijesti. *Neugodna iskustva* nastaju kada određena ideja pod pritiskom ulazi u svijest, ali joj se svijest opire. Na taj način nastaju strah, anksioznost, krivnja, depresija i hostilnost (Benjafield, 2008).

Prijetnja

Prijetnja je svjesnost o trenutnoj temeljitoj promjeni u sržnim konstruktima osobe. Da bi se prijetnja percipirala kao značajna, neophodno je da prospektivna promjena u budućnosti bude velika. Kelly (1955a) je takvom prijetnjom smatrao smrt, jer većina ljudi osjeća da ih može pogoditi i da bi to dovelo do temeljnih promjena u konstruktima, posebno trenutna smrt. S druge strane, čini se da smrt nije prijeteća ljudima koji imaju sržne konstrukte duše odvojene i nezavisne od njihovog fizičkog tijela i čini se da takvi ljudi nisu u tolikoj mjeri pogođeni poimanjem smrti. Kelly (1955a) dalje smatra da se prijetnja događa onda kada ono što je osoba cijelo vrijeme zamišljala da će se desiti, konačno se događa. Kao primjer navodi zatvorenika osuđenog na dvadesetogodišnju kaznu zatvora koji osjeća prijetnju neposredno pred puštanje na slobodu. Također, klijent koji ide na terapiju može biti pod prijetnjom prospekta stvarne promjene koju će proći u procesu terapije, što je jedan od razloga zašto klijenti osjećaju najveći otpor prema terapeutu, prije nego što naprave značajan pomak u terapiji. Ovaj proces je objašnjen i terapijom fiksnih uloga, koja će kasnije biti predstavljena, a koja uvodi postepenu transformaciju koja je predstavljena samo kao vremenski ograničeno pretvaranje, tj. igranje uloga, bez uvođenja sržnih promjena kod pojedinca. S druge strane, i okolina klijenta na terapiji može osjećati prijetnju od prejudicirane transformacije koju će klijent doživjeti u terapiji.

Kelly se poziva na dvije Landfieldove hipoteze koje objašnjavaju nastanak prijetnje (Kelly, 1955a). Jedna hipoteza se naziva egzemplifikacijska hipoteza, prema kojoj, prijetnja nastaje kada se pojavi osoba koja je primjer onoga što je pojedinac ranije bio, ali to više nije. Prijetnja ima nostalgичnu konotaciju jer vodi pojedinca regresiji ka starim obrascima ponašanja. Druga hipoteza se zove hipoteza očekivanja i objašnjava prijetnju koja nastaje kao rezultat očekivanja koje promatrač ima spram pojedinca. Ova hipoteza objašnjava prijetnju koja nastaje kada pojedinac percipira da ga drugi vide istim kakav je bio, iako se on u međuvremenu promijenio. Zanimljiv primjer za demonstraciju hipoteze očekivanja koji Kelly (1955a) navodi odnosi se na nemogućnost pojedinaca da se vrate u prošlost, naprimjer da posjete roditeljsku kuću koja ih podsjeća na njihov stari identitet ili da odu na naturalnu večer i sl.

Prijetnja ne mora uvijek biti izražena kroz interpretacije ili očekivanja druge osobe, odnosno ne mora biti relacijska, može obuhvatiti i alternative interpretacije svog vlastitog identiteta.

Strah

Strah je sličan prijetnji, s tim da se, za razliku od prijetnje, ne odnosi na temeljitu promjenu u postojećim, nego percepciju novog konstrukta koji preuzima sustav postojećih konstrukata. Novi konstrukt, kao i u slučaju prijetnje, ima funkciju sržnog konstrukta. Naprimjer, pojedinac koji vozi automobil može da se plaši da njegovo vozilo ne završi u jarku, što je iznenadni i izolirani incident. Kelly (1955a) upravo smatra da su ljudi pod prijetnjom od dobro elaboriranih i poznatih situacija, a pod strahom od neočekivanih incidenata.

Anksioznost

Anksioznost je prepoznavanje da događaji s kojima se osoba suočava leže izvan područja primjene njenog sustava konstrukata. To je svijest o neophodnosti promjene konstrukata da bismo adekvatno razumjeli događaje s kojima se suočavamo. Invalidacija samog konstrukta ne doprinosi toliko nastanku anksioznosti koliko svijest o tome da ne postoje alternativni konstrukti koji bi mogli zamijeniti postojeći konstrukt ili nemogućnost konstruiranja događaja na smislen način za pojedinca. Ovakav slučaj može nastati kod nepermeabilnih konstrukata koji ne mogu propustiti varijante događaja u područje primjene konstrukta, osoba može

početi osjećati anksioznost (Kelly, 1955a). Načini odbrane od anksioznosti mogu se manifestirati kroz dilataciju ili konstrikciju konstrukata. U prvom slučaju dolazi do proširivanja područja primjene konstrukata. Konstrikcija podrazumijeva najčešće sužavanje strukture konstrukta. Naprimjer, pojedinac koji ima vrlo poremećene konstrukte u području obiteljskog života, može izvršiti sužavanje konstrukata u radnom kontekstu uvodeći vrlo striktnu poslovnu rutinu koja mu omogućava strukturu. Nemogućnost primjene konstrukata na događaje ili neočekivani ishod ne moraju uvijek prouzročiti anksioznost. Naprimjer, ako student koji provodi istraživanje ne potvrdi postavljenu hipotezu, njegova konstrukcija događaja ne mora biti da je hipoteza pogrešna, što bi moglo dovesti do anksioznosti, već da se radi o manjem propustu koji se može kompenzirati, bez napuštanja konstrukata. Možda hipoteza nije pogrešna i možda bi istraživanje trebalo ponoviti na većem uzorku sudionika. Stoga, za razumijevanje anksioznosti važno je identificirati šta je to za šta osoba percipira da nema adekvatne konstrukte.

Krivnja

Emocija krivnje nastaje kao rezultat percepcije pomjerenja iz vlastite sržne uloge. Uloga se odnosi na tijek radnji zasnovan na interpretaciji očekivanja drugih od uloge (Kelly, 1955a). Ovaj proces podrazumijeva uvažavanje aksioma o socijalnosti, odnosno konstruiranju socijalnih procesa drugih ljudi. Za Kellyja (2017) svaka uloga se održava kao referentni okvir za sam život. Osjećanje krivnje nastaje kada osoba odigra ulogu na takav način da izda drugu osobu, odnosno ne izvede radnju sukladnu očekivanjima ili je izvede slijedeći pogrešne smjernice. Drugim riječima, sržna uloga je povezana s aksiomom o socijalnosti, preko kojeg je moguće konstruirati interpretativne procese druge osobe. Ako se osoba ne ponaša sukladno ovom aksiomu, gubi reputaciju sržne uloge. Slijedi nekoliko primjera kršenja uloge.

Ako je uloga zasnovana na konstrukciji Boga ili partije, pojedincu je dovoljno da percipira da je pogrešno interpretirao smjernice uloge da bi doživio krivnju u religijskom smislu. Krivnju prati osjećaj otuđenosti od Boga, od ljudi, ili od oboje. Ugovorenim socijalnim normama koje su vrlo često sukladne biblijskim, kakve su “Ne laži“, ili “Ne kradi“, osoba može osjećati krivnju svaki put kada se ne ponaša sukladno dodijeljenoj ulozi, a s tim u vezi, može naići i na osudu okoline ako krši ponašanja koja se pripisuju datoj ulozi (npr. radna uloga).

U jednom primjeru, Kelly (1955a) opisuje djevojčicu koja konstruira svoj identitet preko sržne uloge “njegujuće majke“. Mašta o tome da stvori obitelj na velikom imanju i ima djecu. Kada to uspije postići, njena sržna uloga je ostvarena. Međutim, kako vrijeme prolazi, djeca odlaze iz doma, žena odlazi u mirovinu, troškovi imanja su veliki, te je primorana prodati ga i sa suprugom se preseliti u manji stan. Iako je ovdje prikazan i primjer fizičkog dislociranja iz svoje prethodne okoline, Kelly opisuje i dislociranje iz vlastite sržne uloge “sretne kućanice“, zbog čega žena može početi osjećati krivnju i pitati se šta je krivo napravila u životu. Na sličan način, Kelly (1955a) navodi primjer pripadnika plemena koji prekrši plemenski tabu i bude odbačen iz plemena, što kod njega izaziva osjećaj krivnje. Iako je kazna povezana s krivnjom, u osnovi emocije krivnje nije neophodno inducirati vanjsku kaznu. Kazna služi samo tome da se izvršitelj kazne distancira od počinitelja, koji je simbolična prijetnja, jer ga podsjeća kakav bi on sam mogao biti. Kažnjavanjem se izvršitelj brani od počinitelja koji nije jedan od “nas ili naše grupe“.

U ekstremnom slučaju, kada je percepcija dislociranosti sržne uloge prevelika, prati je percepcija nemogućnosti nastavljanja samog života, što kod modernog čovjeka može dovesti do suicida. Prema Kellyju (2017), osoba koja nikada nije razvila nijednu ulogu ili koja nije dozvolila da njen život ovisi o ulozi, neće razviti osjećaj krivnje, što je Kelly pretpostavljao da je slučaj kod psihopata koji mogu osjećati anksioznost ako dožive diskonfirmacijska iskustva za svoje konstrukte, ali takvo iskustvo je klinički moguće razlikovati od iskustva krivnje.

Agresija

Agresija se definira kao pokušaj aktivne elaboracije vlastitog perceptivnog polja tako da se nameću odluke koje idu u prilog osobi, odnosno proširivanje vlastitog sustava konstrukata bez njegovog ugrožavanja (Kelly, 1955a). Elaboracija polja percepcije podrazumijeva akciju i Kelly je opisao interesna područja u kojima elaboracija posebno može doći do izražaja kao što su poslovno ili proizvodno okruženje u kojima se agresija nekada smatra i pozitivnim obilježjem. Međutim, područja koja mogu postati posebnim okidačima agresije pojedinca su njegova anksioznost i prijetnja.

Anksioznost se manifestira kada se sustav konstrukata raspada jer pojedinac nije u mogućnosti integrirati nove događaje u područje

primjenjivosti postojećih konstrukata. Agresija može biti jedna od reakcija na anksioznost zato što nemogućnost primjene sustava konstrukata izaziva zbunjenost kod pojedinca i pokušaj prevazilaženja takvog stanja aktivnom elaboracijom konstrukata. U slučaju agresije, pojedinac nastoji brzo i sukcesivno testirati različite konstrukcijske alternative, koje brzo odbacuje ako se pokažu nepodobnim. Stoga, u poslovnom kontekstu, Kelly (1955a) smatra da je dobar radnik onaj koji je umjereno anksiozan i spreman na agresivnu elaboraciju konstrukata. Agresija može biti i reakcija na prijetnju koju predstavlja druga osoba ako njeno ponašanje prijeti da ugrozi dobro ustanovljen postojeći konstrukcijski sustav. Primjer koji upravo to dobro može ilustrirati je reintegracija počinitelja zločina u društvo koje njegov zločin smatra prijetnjom i koje bi se, njegovim prihvatanjem, moglo početi osjećati poistovijećenim sa zločincem. Za razliku od standardne usvojene definicije agresije kao namjere da se povrijedi drugo biće, pri čemu namjera indicira hostilnost, Kelly pravi razliku između agresije i hostilnosti, jer agresiju doživljava kao *reakciju* na anksioznost ili prijetnju kojima prethodi promjena sustava konstrukata.

Hostilnost

S druge strane, hostilnost je kontinuirani napor da se validira socijalna konstrukcija koja se prethodno u više navrata pokazala pogrešnom, ili drugačije rečeno, da se podaci prilagode postavljenim hipotezama (Maher, 1969). U psihologiji personalnih konstrukata, ni hostilnost se ne može definirati u terminima klasične agresije, jer hostilnu agresiju Kelly smatra instrumentalnom u ostvarivanju drugih ciljeva (Kelly, 1955a). Uzimajući u obzir proces, hostilnost je moguće razložiti u dvije faze (Soffer, 2020). Prvo, postoji jasan indikator invalidacije prethodnog konstrukta, odnosno socijalna konstrukcija nije dobila potporu dokazima. Drugo, nakon invalidiranja, javlja se iznuda validacijskog dokaza. Postoji nekoliko takvih primjera. Roditelj koji je došao do zaključka da ga dijete ne voli onim intenzitetom koji očekuje, može tražiti različite načine afektivne iznude, ili dijete koje nije voljno da prizna ispravnost rasuđivanja svojih roditelja, može posegnuti za prvom prilikom u kojoj će izraziti prkosnu poslušnost slijedeći savjet roditelja u situaciji na koju se on očigledno ne može primijeniti (Kelly, 2017). Na osnovu navedenih primjera jasno je da se hostilnost manifestira i kao aktivna i kao pasivna agresija (Maher, 1969). Kelly je hostilnost poredio s mitološkom Prokrustovom posteljom

(Benjafield, 2008; Maher, 1969), zbog toga što bi Prokrust odsijecao noge visokim gostima, a pokušavao istegnuti niske goste kako bi odgovarali postelji. Na sličan način, hostilnost se manifestira kao pokušaj prilagodbe stvarnosti vlastitim konstruktima, umjesto obratno, iako osoba jednako na raspolaganju ima mogućnost i odbaciti ili revidirati konstrukt (Kelly, 1955a). Zbog unaprijed konstruiranih interpretacija, Kelly je psihoanalitičku terapiju poredio s Prokrustovom posteljom, te smatrao da bi najbolji klinički pristup klijentu, umjesto nametanja konstrukata, bio pitati klijenta šta su njegovi konstrukti (Benjafield, 2008). Također je smatrao da terapeut ne bi smio hostilnog klijenta prerano suočiti s interpretacijom da su ljudi suštinski dobri, jer bi to kod hostilnog klijenta moglo izazvati krivnju, zbog gubitka svoje sržne uloge kao osvetnika prema ljudima i u konačnici moglo dovesti do usmjeravanja agresije prema samome sebi u formi suicida zbog inducirane prijetnje (Kelly, 1955a). Kada je hostilnost u pitanju, Kelly je smatrao da je doživljaj tragedije u nepotvrđivanju konstrukata, umjesto sigurnosti, izvor sve nade za čovjeka i da je sukladan humanističkom odnosu prema pojedincu (Maher, 1969).

U svakoj od navedenih emocija osnovni izazov je u nemogućnosti postojećih konstrukata da omoguće tijek djelovanja sustava konstrukata. S obzirom na to da sustav konstrukata izgrađuje self, onda je njegovo dovođenje u pitanje povezano s poljuljanim osjećajem samog selfa (Kelland, 2022).

12.5 Razvoj ličnosti: može li se razvijati konstruktna ličnost?

Poznato je da Kellyjeva teorija personalnih konstrukata nije bila usmjerena na razvoj ličnosti, već samo na promjenu unutar sustava konstrukata, te su neka od legitimnih pitanja u kontekstu razvoja: šta predstavlja promjenu unutar sustava konstrukata, da li se promjena dešava na razini stadija i da li dolazi do promjene u sadržaju konstrukata u funkciji dobi.

Jedan od načina na koji se promjena u sustavu konstrukata može dogoditi jeste kroz modificiranje konstrukta, prihvatanje novog konstrukta i odbacivanje starog, te zadržavanje postojećeg konstrukta. Moguće je da se promjena desi i tijekom agresivne elaboracije konstrukta ili kreativnog ciklusa dilatacije i konstrikcije (Viney, 1992). Iako je prihvaćeno da se Kellyjeva teorija primarno ne bavi razvojem ličnosti, Jablonski i Lester (2008) pružaju argumente koji bi išli u prilog razvojnoj komponenti

Kellyjeve teorije. Prvo, autori integriraju opću razvojnu teoriju Herberta Wenera u Kellyjevu teoriju personalnih konstrukata. Drugo, stavljen je fokus na izvore konstrukata u općim razvojnim teorijama stadija kao što su teorije S. Freuda, E. Eriksona i M. Ainsworth. Naposljetku, izloženi su konstruktivni prigovori teoriji osobnih konstrukata iz razvojne perspektive.

Werner (1957) je izložio da se razvoj na razini konstrukata dešava većom diferencijacijom jedinica konstrukata, kao i većim stupnjem integracije između dvije ili više razina nekog konstrukta. Danas je ovaj pojam izučavan pod nazivom integrativna kompleksnost (Suedfeld i sur., 1992) i bit će detaljnije objašnjen u poglavlju o primjeni teorije personalnih konstrukata. Jablonski i Lester (2008) navode da konstrukti mogu biti hijerarhijski organizirani prema aksiomu o dihotomiji, pri čemu konstrukt inteligentan-neinteligentan može biti podređen konstrukt atraktivna-neatraktivna osoba. Kada se govori o usložnjavanju konstrukata u funkciji dobi, navode se tri tipa (Honest, 1979, prema Jablonski i Lester, 2008): konkretni konstrukti (zasnovani na izgledu), apstraktni konstrukti (zasnovani na osobinama ličnosti) i ispitani (posredstvom rešetke konstrukata, objašnjene u primjeni), pri čemu bi bilo očekivano da osoba više koristi apstraktne konstrukte u funkciji dobi. Neki nalazi govore u prilog ovoj pretpostavci. Naprimjer, konstrukti zasnovani na izgledu bili su manje zastupljeni u kasnijoj dobi, konstrukti zasnovani na ponašanju javili su se u dobi od 10 godina, dok su konstrukti zasnovani na socijalnim ulogama i ličnosti postali prominentni s porastom dobi (Klion i Leitner, 1985, prema Jablonski i Lester, 2008). Na sličan način, ispitivanje kognitivne kompleksnosti na uzorku odraslih pokazalo je da ova osobina dostiže svoj vrhunac u srednjim godinama (25–60 godina), nakon čega dolazi do opadanja (Brook, 1981, prema Jablonski i Lester, 2008).

Efekti razvojnih stadija na nastanak konstrukata mogu biti koristan izvor objašnjenja porijekla određenih konstrukata. Kako navode Jablonski i Lester (2008), stanje fiksacije na nekom razvojnom stadiju prema Freudovoj teoriji psihoseksualnog razvoja moglo bi dovesti do konstrukcija povezanih s područjem fiksacije. Tako bi se konstrukti oralno fiksiranih mogli više orijentirati na povjerenje i ovisnost o drugima. Ili, konstrukti koji se odnose na ranije razvojne krize u Eriksonovoj teoriji psihoseksualnog razvoja mogli bi biti povezani s povjerenjem, autonomijom ili inicijativom u ranijoj dobi, a s identitetom, bliskošću i generativnošću u kasnijoj dobi. Na različitim

kohortama koje su obuhvatile hronološki dobni raspon od 6 do 65 godina, pokazalo se da su starije dobne grupe u rasponu od 36. do 65. godine života pokazale najviši stupanj integriteta i očaja, što je korespondentno pozitivnom, odnosno negativnom razrješenju krize u zadnjem razvojnom stadiju prema psihosocijalnoj teoriji razvoja, dok im je jednako važan bio i konstrukt marljivosti i inferiornosti s nižeg stadija, kao i konstrukt povjerenja (Viney, 1987). Iako je u ovoj studiji korišten sociofenomenološki pristup zasnovan na iskustvima nepovezanim s hronološkom dobi, evidentiran je određeni stupanj preklapanja razvojnih kriza i očekivanih razvojnih stadija. Slično se s izvorom konstrukcije povezuje i teorija objektnih odnosa, pri čemu se slika “dobre“ i “loše“ majke, nastala u odbrambenom procesu razdvajanja (engl. *splitting*), može podvesti pod self “sličan majci“ naspram selfa “suprotan majci“ putem procesa identifikacije. I stilovi vezivanja, kao i roditeljski stilovi, mogu učestvovati u nastanku konstrukata na takav način da osoba očekuje slične obrasce relacija u kasnijoj dobi koji bi predstavljali replikaciju odnosa iz djetinjstva.

Jablonski i Lester (2008) u svojoj kritici razvojnog aspekta teorije personalnih konstrukata navode pitanja na koja teorija nije uspjela ponuditi odgovor. Neka od pitanja odnose se na uzroke permeabilnosti naspram nepermeabilnosti konstrukata ili nastanka emocije anksioznosti u odgovoru na promjenu životnih okolnosti naspram emocije hostilnosti. Također, iako je Kelly odricao mogućnost postojanja zajedničkog sadržaja konstrukata, čini se da razvojni stadiji generiraju obrasce koji bi mogli biti konstrukcijski kalupi većeg broja ljudi (npr. sigurni stil privrženosti). Pored toga, ostaje nejasno da li su genetički, neurofiziološki ili socijalni faktori odgovorni za individualne razlike u sustavima konstrukata.

12.6 Primjena i značaj teorije personalnih konstrukata

Teorija personalnih konstrukata našla je svoju primjenu u različitim područjima uključujući vokacijsku, edukacijsku, forenzičku psihologiju i traumu. Izdvojena područja primjene obuhvataju REP – test (test repertoara uloga), terapiju fiksnih uloga i integrativnu kompleksnost.

Forenzička psihologija je grana psihologije usmjerena na primjenu psiholoških spoznaja na područje zakona. Obuhvata tri široke oblasti: rehabilitaciju prekršitelja zakona, suradnju s policijom i istraživanja s

implikacijama po zakonske odredbe (Horley, 2003). U oblastima forenzičke psihologije biomedicinski model je dugo vremena opstao kao dominantan. U osnovi tog modela je pretpostavka o biološkoj ili konstitucijskoj uvjetovanosti ponašanja, pa i njegovih devijacija. Ovakvo stajalište odgovaralo bi tumačenju dispozicija ili crta ličnosti prekršitelja zakona konstantnim ili relativno nepromjenjivim. Prihvati li se ovakvo tumačenje devijacija, potencijalne implikacije za prekršitelje su smanjena odgovornost i odsustvo rehabilitacijskih intervencija. Kellyjeva teorija personalnih konstrukata čini se vrijednom alternativom tradicionalnom biomedicinskom modelu, posebno zbog naglašavanja osobnih iskustava, izbora ponašanja i promjene perspektive prekršitelja. Kako navodi Horley (2003), iako se sam Kelly ne služi terminom motivacija, što je u forenzičkoj psihologiji upravo često područje proučavanja, u svojoj teoriji spominje „proširivanje sustava konstrukata“, te govori o području primjene konstrukata. Primijenjeno na prekršitelje zakona, određeno ponašanje bi se moglo interpretirati kao biranje one alternative, u ovom slučaju socijalno neprihvatljive, kojom se može proširiti sustav pojedinačnih konstrukata i dati novo definiranje selfa (npr. percepcija sebe kao seksualnog predatora što ima konotaciju moći naspram percepcije sebe kao perverznojaka, što implicira patologiju). Osim toga što može doprinijeti potvrđivanju selfa, teorija konstrukata je primjenjiva i na objašnjenje etiketiranja prijestupnika. Atribuiranje socijalno nepoželjnih oznaka (npr. psihopat) prijestupniku, može imati negativne posljedice po njegovo ponašanje, jer je etiketiranje povezano s osobnim atribucijama ličnosti, što isključuje mogućnost promjene. Sukladno teoriji osobnih konstrukata, pokazalo se da konstrukcije, odnosno kognitivne distorzije ili devijantne misli, igraju ulogu u seksualnom prijestupništvu (Jenkins-Hall, 1989, prema Horley, 2003). Ovakvo tumačenje je izvedeno iz kognitivno-bihevioralnog pristupa, Meichenbaumove škole koja se u velikoj mjeri oslanjala na Kellyjevu teoriju ličnosti (Kelly, 1955, prema Horley, 2003). Iako se na prvi pogled ne čini da je Kellyjeva teorija osobnih konstrukata povezana s forenzičkom psihologijom, ključni termini preklapanja dviju oblasti uključuju slobodu i izbor djelovanja, kognitivne distorzije i (prijestupničke) konstruktivističke dihotomije.

Edukacijska psihologija je još jedno područje u kojem je teorija osobnih konstrukata pronašla svoju praktičnu primjenu. U nastavku slijedi kratak prikaz primjene Kellyjeve teorije na način kako ju je u školskom kontekstu koristio autor Tom Ravenette (1988, prema Ravenette, 2000).

Prema njegovom shvatanju, nekoliko pretpostavki Kellyjeve teorije su primjenjive i na područje edukacijske psihologije, među njima prvenstveno konceptualiziranje ponašanja kao eksperimenta, konstruktivni alternativizam, relativizacija autobiografskog determinizma, te važnost značenja, a ne događaja. Ako se ponašanje shvati kao eksperiment, omogućuje drugačije interpretacije od onih koje bi ga vidjele samo kao problem, konstruktivni alternativizam onemogućuje strogo kauzalno zaključivanje o ponašanju klijenta (najčešće učenika), što je povezano i s relativizacijom klijentove autobiografije koja, iako je važna, ne mora uvijek determinirati njegovo ponašanje. Naprimjer, problemi u obitelji nisu uvijek odgovorni za nemogućnost praćenja nastave. Također, na učenika ne moraju utjecati sami događaji, ali mogu interpretacije takvih događaja koje dolaze iz okruženja od vršnjaka, nastavnika ili roditelja. Svaki problem zbog kojeg učenik bude upućen školskom psihologu može biti interpretiran preko značenja koje događaji ostavljaju kao tragove. Tako problem nastaje, ne po sebi, nego kada osoba ne može objasniti neki događaj, a osjeća da bi ga trebala biti u stanju objasniti (Ravenette, 1988). Problem se javlja kod učitelja, koji su ustvari prvi klijenti školskog psihologa, i obuhvata nekoliko kategorija: problem razumijevanja učenika, problem kompetencije u radu s učenicima, problem specijalne brige za učenike i problem vlastitog osiguravanja, pri čemu učitelj upućuje učenika na konsultacije kod psihologa kako bi osigurao da je prepoznao problem i reagirao na vrijeme. Kod svih navedenih problema obično se dešava da ponašanje određenog učenika pobija osnovnu konstrukciju koju učitelj ima o sebi. U jednom primjeru (Ravenette, 2000, str. 179) opisano je kako je učiteljica uputila učenika školskom psihologu zbog njegove nemogućnosti da usvoji čitanje i njegovog distanciranja od kontakta s njom. Kada ju je Ravenette upitao šta je to što je posebno karakterizira kao učiteljicu, odgovorila je da je brižna osoba. Ubrzo je potom shvatila da je više brine distanciranje učenika od nje kao osobe, nego njegovi problemi sa čitanjem. Razlog tolikoj njenoj uznemirenosti bio je u tome što je učenikovo ponašanje opovrgavalo konstrukciju koju je učiteljica imala o sebi kao brižnoj osobi. Bez obzira na to ko je primarni klijent školskog psihologa (učenik, učitelj ili roditelj), osnovni cilj praktičnog rada, uvažavajući Kellyjevu teoriju ličnosti, je promoviranje promjene načina na koji taj pojedinac stvara konstrukcije (detaljan opis pogledati u Ravenette, 2000).

Posttraumatski stresni poremećaj (PTSD), još jedno područje primjene teorije osobnih konstrukata, uveden je u *Statistički i dijagnostički priručnik mentalnih poremećaja* (DSM-III) 80-ih godina prošloga stoljeća. Prema kriterijima dijagnosticiranja, poremećaj karakteriziraju intruzije ili ponovno proživljavanje traumatskog događaja, što je intenzivnije iskustvo od pukog sjećanja i javlja se kroz *flashback* koji može biti iniciran različitim okolinskim okidačima; zatim izbjegavanje situacija asociiranih s događajem, te hiperarousal ili pretjerana pobuđenost koja se manifestira kroz povišenu anksioznost, osjetljivost ili emocionalnost. Zanimljiv je konstruktivistički pristup definiranju traume. Za razliku od zvaničnog tumačenja, prema kojem je za dijagnosticiranje psihološke traume neophodno da joj prethodi prijeteci događaj koji je ozbiljno mogao ugroziti život, sigurnost ili zdravlje pojedinca, prema konstruktivizmu, trauma je pitanje individualnih razlika na način da se traumom označava svaka neuspjela anticipacija događaja na osnovu postojećeg konstrukcijskog sustava (Butt i Parton, 2005). Iz konstruktivističke perspektive, doživljaj traume je gotovo svakodnevno iskustvo. Prema konstruktivističkom modelu traume (Sewell i sur., 1996, prema Butt i Parton, 2005, str. 801), traumatsko iskustvo je „konstrukcijski bankrot“ ili nesposobnost da se pojmi ono što se desilo i da se integrira u vlastiti konstrukcijski sustav. Reakcije na takav doživljaj mogu biti pretjerano konstruktivne (tj. sa suženim područjem primjene konstrukta) i mogu se manifestirati kroz disocijaciju i ignoriranje događaja, ili suprotno tome, kroz prijetnju, odnosno pretjerano generaliziranje opasnosti i na benigne događaje. Tako se trauma može razumjeti kao fenomenološko iskustvo ponovne izgradnje narušenih konstrukcija (Butt i Parton, 2005).

Status teorije personalnih konstrukata u suvremenoj psihologiji

U kontekstu suvremenih teorija ličnosti, moglo bi se reći da je psihologija osobnih konstrukata prevaziđena i da pripada prošlosti (Butt, 2008). Dva su osnovna razloga za to: s jedne strane, teorija personalnih konstrukata se shvata kao preparadigmatska, odnosno kao preduvjet za novi pravac kognitivizam. S druge strane, teorija se smatra fenomenološkom, zbog idiosinkratičnog identificiranja konstrukcija svakog pojedinca, odnosno načina na koji pojedinac promatra svijet oko sebe. Kritika fenomenološke perspektive unutar teorije odražava se kroz pretpostavku da teorija personalnih konstrukata ne objašnjava stvarnost u terminima kauzalnosti, već tek služi njenom razumijevanju. Za razliku od teorija crta, posebno

pristupa crtama kao internalnim kauzalnim svojstvima (Larsen i Buss, 2008), prema kojem su crte uzrok u osnovi ponašanja, personalni konstrukti nisu posmatrani kao mogući uzročnici ili pokretači ponašanja s dinamičkim značajem.

Međutim, osnovno dinamičko načelo ili postulat koji Kelly ističe, a odnosi se na kanaliziranje procesa osobe njenim konstrukcijama, ne isključuje mogućnost da takvi procesi imaju fiziološku osnovu. Uz to, razumijevanje ne bi trebalo po svaku cijenu odbacivati kao inferiorno, niti podređivati kauzalnosti, jer se često za kauzalnost uzima samo niz vremenski povezanih događaja (Butt, 2008).

Područja primjene

Kellyjev Test repertoara uloga (Role Construct Repertory Test – REP test)

Kellyjev test repertoara uloga je metoda identificiranja sustava konstrukata kod pojedinca na osnovu njegove vlastite usporedbe tri pojma, pri čemu se dva klasificiraju kao međusobno slična, što čini emergentni pol konstrukta, a jedan kao različit u odnosu na njih, što čini pol kontrasta. Naprimjer, pojedinac može da uspoređi svoga brata i sestru koji su atletske građe sa sobom i vlastitom neatletskom građom, formirajući tako dihotomiju koja može biti predstavljena kao atletske-atletski ili u drugom slučaju atletske-intelektualni, ako osoba smatra da je fizičkom selfu suprotstavljen intelektualni self ili ima uvjerenje da oba selfa nisu jednako dominantna kod pojedinca. Bell (2005) pravi usporedbu između Kellyjevog Osnovnog postulata i rešetke konstrukata. Prema Postulatu, psihološki procesi pojedinca su kanalizirani načinima na koji taj pojedinac anticipira događaje. Bell (2005) navodi da se *načini* odnose na generirane konstrukte, a *događaji* na elemente koji se povezuju unutar rešetke. Rešetka konstrukata može se posmatrati kao forma strukturiranog intervjua u kojoj matrica u kojoj se presijecaju redovi dihotomnih konstrukata i kolone elemenata čini strukturu, uz naknadni intervju sa ispitanikom o značenju strukturiranih odnosa (Fransella i sur., 2004).

Rešetka konstrukata se sastoji od elemenata konstrukata koji se međusobno uspoređuju (mogu biti objekti, osobe, predmeti) i konstrukata koji se generiraju na osnovu zadatih elemenata. Elemente rešetke, kao i njene konstrukte, može generirati ili ispitanik ili ispitivač. Elementi unutar rešetke se s konstruktima povezuju procjenom ili rangiranjem (Caputi i Hennessy,

2008). Rešetka konstrukata kao metoda procjene sadrži objedinjene kvalitativnu procjenu, koja obuhvata osobno varijabilne elemente i konstrukte ispitanika, i kvantitativnu procjenu, kojom se ispituje relacija između pojedinih elemenata i konstrukata (Bell, 2005). Svaka rešetka konstrukata može se razložiti na sljedeće komponente: temu, elemente, konstrukte i procjenu (Jankowicz, 2004).

Tema može biti sve ono što neki pojedinac može konceptualizirati, te je stoga neophodno odabrati konkretnu temu na osnovu koje će biti ispitivani konstrukti. Recimo, tema na koju sustav konstrukata može graditi filozof ili psiholog može biti *svijest*, a na osnovu nje mogu biti producirani konstrukti svjesno-nesvjesno, budno-usnulo, doksa-promišljanje, dok bi glazbenik konstrukte mogao graditi na temu *blues* s dihotomijama melanholično-ritmično, tužno-energično ili sinkopa-motoričnost (monotonost). Treba uzeti u obzir da kod određenih, nepoznatih tema, ispitanici neće biti u mogućnosti producirati sustav konstrukata, zbog ograničenosti njegova područja primjene, a ako takav sustav i generiraju, to je samo jedan tematski podskup ukupnog skupa konstrukata koje pojedinac može imati, a koji mjerenjem nije zahvaćen. Naprimjer, element sinkopa, osim glazbeniku može biti poznat i liječniku i lingvističaru, ali ne mora biti poznat inženjeru. Odabir teme usmjerava proces konstruiranja, a u procjeni ličnosti pojedinca najčešća tema je procjena elemenata, pri čemu je jedan od zadatih i *self*, na osobinama ličnosti (npr. *blag-grub*, *otvoren-zatvoren*, *lijen-poletan*).

Elementi su pojedinačni primjerci ili tipični predstavnici teme (egzemplari) koji se međusobno uspoređuju kako bi konstrukt bio generiran. U procjeni ličnosti, bitni usporedbeni elementi su „ja“, „omiljeni roditelj“, „omraženi učitelj“ i sl., pri čemu se prave komparacije među njima. Tako se „ja“ može komparirati s elementom „omiljeni roditelj“ na osobini iskren, a suprotno od elementa „omraženi učitelj“ kojem se pripisuje kontrast neiskren. U različitim istraživanjima varirani su načini elicitacije (ekstrakcije) elemenata, pri čemu se pokazalo da odabir elemenata ima efekat na kvalitet produciranja konstrukata i da poznati elementi daju konzistentnije rezultate (Bell, 2005). Na osnovu datog primjera konstruiranja (iskren-neiskren) dobija se uvid u način na koji pojedinac opisuje relevantne osobe. Jankowicz (2004) navodi primjere različitih tema s pripadajućim elementima. Tako za temu „predavači“, pripadajući elementi mogu biti „imena različitih predavača“, za temu „automobili koje želim kupiti“,

pripadajući elementi mogu obuhvatiti vrste automobila koje osoba razmatra da kupi, ili za temu „parfemi“, elementi mogu uključivati različite brendove parfema ili čak njihove testere koje ispitanik može direktno isprobavati i uspoređivati ih prema sličnim ili različitim karakteristikama. U marketinškim istraživanjima, ovim postupkom može biti provedena degustacija hrane ili pića (Jankowicz, 2004).

Konstrukti, kako je opisano ranije, su dihotomije s idiosinkratičnim značenjima za pojedinca. Funkcija rešetke repertoara uloga ili rešetke konstrukata, kako se češće naziva, je da identificira jedinstvena značenja u osnovi ekstrahiranih dihotomija. Takve dihotomije mogu biti lijep-ružan, ali i lijep-pametan, ili dosadan-uzbudljiv, kao i dosadan-ubrzan. Na ovom primjeru, indikativno je da dvije različite kontrastne dihotomije imaju različita konotativna značenja. U prvom slučaju, lijep se doživljava samo kao fizičko obilježje, čiji je kontrast fizički nelijep ili ružan, dok u drugom slučaju, dihotomija predstavlja odraz stereotipa da lijepo nije pametno, odnosno da lijepo ne može jednako biti i mudro. Također, dosadan može biti shvaćen kroz odsustvo dešavanja, npr. dosadan film, čiji je kontrast uzbudljiv, dok može biti shvaćen i kao usporen i ustaljen, čiji je kontrast brz i dinamičan. Najčešća metoda elicitacije konstrukata odnosi se na usporedbu trijada elemenata, koje svaki put mogu, ali i ne moraju, uključivati i self. Odabir trijada za poređenje može vršiti sam ispitanik, a u izuzetnim slučajevima više ispitanika može biti uspoređeno na istim trijadama u svrhu obrade podataka na grupnoj razini (Bell, 2005).

Procjena konstrukata u rešetki je značajna jer omogućuje vlastito generiranje opisa i njihovo atribuiranje određenim elementima. Pored toga, nakon što se generiraju dihotomije, kao što će biti prikazano, ispitanik vrši procjenu svakog pojedinačnog elementa (npr. svaku osobu) na datim dimenzijama konstrukata. Ako je ispitanik u poređenju trijada elemenata koje čine relevantne osobe generirao konstrukt povjerljiv-nepovjerljiv, u daljnjoj proceduri ispitanik procjenjuje u kojoj mjeri je svaki postavljeni element (osoba) povjerljiv ili nepovjerljiv. Tako ispitivač može dobiti uvid u način na koji ispitanik konstruira svijet oko sebe, analizirajući elemente konstrukta, generirane konstrukte, te relaciju koja postoji između elemenata i konstrukata (Jankowicz, 2004).

Prikazat ćemo jedan hipotetski primjer generiranja konstrukata prema fazama analize. U prvoj fazi, kada se koristi rešetka sa zadatim elementima,

ispitaniku se predočava lista značajnih drugih za koje je potrebno da imenuje ili naznači osobu koja je egzemplar svake kategorije (npr. „omiljeni učitelj“, „omraženi učitelj“ ili „ja“). Za potrebe ovog primjera prikazat ćemo matricu formata 10x10, iako broj elemenata (uloga) može biti mnogo veći. Radi lakšeg slijeđenja uputa, ispitaniku se prethodno može zadati i definicija svakog elementa kako je opisano u tabeli:

Tabela 12.2. *Prikaz elemenata i njihovog značenja*

Element	Definicija	Primjer (navesti ime osobe koja odgovara opisu)
1. Ja	Ti sam/a	
2. Majka	Biološka majka ili osoba koja je imala ulogu staratelja	
3. Otac	Biološki otac ili osoba koja je imala ulogu staratelja	
4. Brat/Sestra	Biološki brat/sestra ili osoba koju osjećaš kao brata/sestru	
5. Prijatelj/ica	Najbolji prijatelj/ica ili osoba s kojom osjećaš prijateljsku povezanost	
6. Partner	Intimni partner s kojim si u vezi ili bi htio/htjela biti	
7. Omiljeni učitelj	Osoba koja te je podučavala i postala uzor svojim primjerom	
8. Omraženi učitelj	Osoba koja te je podučavala i koja je sve ono što ti se ne sviđa	
9. Inteligentna osoba	Najinteligentnija osoba koju poznaješ	
10. Uspješna osoba	Najuspješnija osoba koju poznaješ	

Na osnovu zadate liste ispitanik bi trebao za svaku ulogu napisati ime osobe iz svog osobnog života koja najbolje odražava zadati opis. Imena navedenih osoba, uključujući i ime samog ispitanika će u matrici konstrukata biti zadati u kolonama i činit će elemente rešetke na osnovu kojih će konstrukti biti generirani. Iako bi i sam ispitanik mogao sastaviti listu elemenata od značajnih drugih osoba, uobičajeno je da se definirana lista postavi unaprijed radi lakše orijentacije ispitanika. Dešava se da ispitanik nominira istu osobu za različite uloge, npr. da je partner istovremeno i inteligentna osoba. Iako je to dopušteno u proceduri, može smanjiti broj poređenja

trijada na osnovu kojih će konstrukt biti izveden, ili predeterminirati da partner i inteligentna osoba uvijek predstavljaju emergentni pol konstrukta po sličnosti.

U narednoj fazi ispitanik bi trebao izvršiti usporedbu po tri zadata egzemplara (osobe) tako da upari dvije osobe iz trijade po sličnosti i kontrastira trećoj osobi koja je različita. Na taj način će za svaku usporedbu ispitanik sam generirati pol konstrukta i pol kontrasta kako je prikazano u zamišljenom primjeru u nastavku. U datom primjeru, prvu trijadu čine „ja“, „majka“ i „otac“. U svrhu generiranja konstrukta, ispitanik treba za svaku trijadu označiti znakom X koje dvije osobe iz trijade su slične, a da ne označava onu osobu koja se od njih razlikuje. Zatim treba navesti osobinu po kojoj su označene osobe slične, čime se formira pol konstrukta, a zatim navesti i pol kontrasta, odnosno osobinu po kojoj se treća osoba u trijadi razlikuje. S obzirom na to da je generiranje konstrukata fleksibilno i subjektivno, od ispitanika se ne očekuje da pol kontrasta bude uvijek semantički antonim pola konstrukta. Također, ispitanik može sintagmatski označavati polove kao u primjeru „povjerljiv-voli da ogovara“.

Tabela 12.3. Rešetka konstrukata

Uloga	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Konstrukt	Kontrast
1. Ja	⊗	⊗	○								ozbiljan	humorističan
2. Majka	⊗			⊗					○		ovisan	samostalan
3. Otac				○			○	○			pristupačan	arogantan
4. Brat/Sestra			○			○				○		
5. Prijatelj/ica	○					○	○					
6. Partner		○	○	○								
7. Omiljeni učitelj							○		○	○		
8. Omraženi učitelj				○	○	○						
9. Inteligentna osoba	○					○				○		
10. Uspješna osoba		○			○			○				

Za konstrukt ozbiljan-humorističan, ispitanik u primjeru je znakom X obilježio sebe i majku kao slične po ozbiljnosti, a oca kao različitog i humorističnog. Dalje je ispitanik označio svoju majku i brata ili sestru kao međusobno slične i ovisne, a inteligentnu osobu kao različitu od njih i samostalnu. Sljedeća trijada obuhvata poređenje prijatelja/ice (5), omiljenog učitelja (7) i omraženog učitelja (8), pri čemu ispitanik treba

odabrati i označiti dvije osobe po sličnosti, upisati karakteristiku po kojoj su slične u kolonu Konstrukt, a zatim definirati po čemu se izostavljena (neoznačena) osoba razlikuje i tu karakteristiku upisati u kolonu Kontrast. Ovaj postupak poređenja označenih trijada bi trebalo ponavljati dok se ne izvrši generiranje 10 konstrukata do kraja matrice. Na osnovu hipotetskog primjera i prikazanog demonstracionog poređenja, možemo vidjeti da ispitanik sebe i majku smatra sličnijim, te da i sebi i majci atribuirao karakteristike ozbiljne i ovisne osobe. Zanimljivo je i da je kontrastirana inteligentna osoba prema sebi i majci i da ispitanik inteligenciju dovodi u vezu sa samostalnošću, na osnovu čega se može pretpostaviti da ni sebe, ni majku ne percipira samostalnim. Dalje bi vrijedilo ispitati da li kod ispitanika generalno prevladava negativna samopercepcija i da li je takva percepcija povezana s negativnim samopoštovanjem, što su podaci do kojih se može doći kombiniranjem strukture rešetke i intervju.

Nakon što ispitanik generira sve konstrukte u matrici, sljedeća faza je procjena svake uloge ili elementa koji se postavljaju u kolonu matrice na različitim polovima dobivenih konstrukata. Ispod je prikazan hipotetski primjer izveden na osnovu prethodno date rešetke konstrukata:

Tabela 12.4. Procjena elemenata na polovima konstrukata

Konstrukt	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Kontrast
ozbiljan	1	1	5	2	4	3	1	2	2	3	humorističan
ovisan	1	1	3	3	2	5	1	3	5	2	samostalan
pristupačan	2	3	1	4	3	5	1	5	3	3	arogantan
zadovoljan	5	4	1	2	4	5	2	4	4	1	melanholičan
bojažljiv	1	5	4	1	5	1	5	1	5	4	neustrašiv
rigidan	3	1	1	5	5	2	4	5	2	1	slobodan
veseo	3	1	1	3	1	1	1	3	5	1	mudar
materijalističan	4	2	3	1	1	5	5	3	5	2	produhovljen
tradicionalan	1	1	2	4	3	1	1	2	4	5	avanturističan
sklon pomaganju	2	1	5	5	1	4	3	5	3	2	nipodaštavajući

U redu rešetke od 1 do 10 označene su prethodno zadate uloge (ja – 1, majka – 2, otac – 3, i tako redom do 10 – uspješna osoba), slijeva je naveden generirani pol konstrukta, a zdesna pol kontrasta. Uočite da je u ovom prikazu dovršena prethodno započeta lista konstrukata. Zatim je svaka uloga od 1 do 10 na svakom konstrukturu procijenjena na skali Likertovog tipa u rasponu od 1 do 5, pri čemu je 1 indikator pola konstrukta, a 5

indikator pola kontrasta. Vrijednosti 2, 3, 4 označavaju pozicioniranost uloge između dva pola. Tako možemo uočiti da ispitanik sebe procjenjuje kao ozbiljnog, ovisnog, bojažljivog, tradicionalnog i nezadovoljnog, dok uspješnu osobu procjenjuje zadovoljnom, veselom i avanturističnom.

Zadatak:

U matrici procjene data je ispitanikova procjena njegovih značajnih drugih na polu konstrukta-kontrasta na generiranim konstruktima. Primijetite ćete da su u ovoj matrici boldirano označene trijade na osnovu kojih je konstrukt generiran. Vaš zadatak je da identificirate koje dvije uloge u svakoj trijadi pripadaju polu konstrukta, a koje polu kontrasta.

Prednosti i nedostaci metode repertoara konstrukata

Prednost ove metode je u mogućnostima detaljnog identificiranja interpersonalnih relacija pojedinca s njegovim okruženjem. Na ovaj način može se dobiti uvid u sadržaj konstrukata koje osoba koristi, područje primjene ekstrahiranih konstrukata, te konstrukt koji je za relacije pojedinca najviše diskriminatoran (npr. osoba češće koristi konstrukt „povjerljiv-odaje tajne“ za većinu poredbenih relacija). Rešetka repertoara uloga može se primjenjivati u terapijskom radu ili rehabilitacijskim programima (Blowers i O'Connor, 1995). Elementi rešetke su prilagodljivi, pri čemu se za elemente kod osobnih problema mogu koristiti značajni drugi, a u rehabilitacijskim programima elementi mogu biti okolinski (npr. posao, fakultet ili dom).

Druga prednost je identificiranje pozicioniranja pojedinca u odnosu na značajne druge. Tako je moguće uspoređivati self pojedinca u terminima onoga „kakav jesam“ i toga „šta želim biti“ prema trijadama značajnih drugih. Iako je nedostatak rešetke u tome što se deskripcija ne vrši iz pozicije prvog lica, kakav je standardni slučaj kod samoiskaza, indirektno je moguće dobiti uvid u samopercepciju osobe. Recimo, ako osoba za pol konstrukta bira elemente self „kakav jesam“ i „intimni partner“ na polu dominantan naspram kontrasta bojažljiv, gdje je pozicionirani element „blizak prijatelj“, indikativno je da osoba cijeni dominaciju i da se nastoji istaći u vlastitom društvu, što može biti odraz visokog samocijenjenja, ali i precjenjivanja prema značajnim drugima.

Nadalje, bez obzira na idiografski pristup, na pojedinačne matrice generiranih konstrukata je moguće jednako primjenjivati metode inferencijalne stati-

stike da bi se otkrio mogući sistematski obrazac u relaciji između elemenata i konstrukata. Neke od korištenih statističkih metoda su klaster analiza, analiza glavnih komponenata, t-test između grupa, konzistentnost korelacija, značajnost korelacija, te koeficijenti konkordance (Fransella i sur., 2004).

Nedostaci upotrebe ove metode leže u njenoj pouzdanosti i valjanosti (Blowers i O'Connor, 1995). Uzimajući u obzir sadržajnu osjetljivost rešetke, upitna je stabilnost konstrukata u vremenu. Generalno se potvrđuje da su u kraćem vremenskom rasponu između dva mjerenja ekstrahirani konstrukti sadržajno stabilni, iako stabilnost počinje opadati u funkciji vremena, osim kod sržnih konstrukata koji zadržavaju stabilnost. Važan formalni kriterij je održavanje stabilnim sustava konstrukata, što znači da, iako sadržaj konstrukata može biti promijenjen, potrebno je da konstrukti unutar sustava koreliraju na sličan način, odnosno da se karakteristike sustava ne mijenjaju. Valjanost konstrukata je također kriterijska, što znači da bi se na osnovu datog konstrukta trebalo moći predvidjeti ponašanje, novi konstrukt ili revidirani konstrukt. S obzirom na psihometrijski zahtjev vremenske stabilnosti, pouzdanost i valjanost djeluju kao međusobno isključujući konstrukti unutar rešetke. Valjanost se može ispitivati terapeutovim predviđanjem klijentovog ponašanja na osnovu novog ili revidiranog konstrukta ili ispitivanjem preklapanja između terapeutove i klijentove procjene (Blowers i O'Connor, 1995).

Još jedan nedostatak primjene je u slabijoj mogućnosti verbalizacije konstrukata. Neki klijenti nemaju mogućnost verbalno izraziti odnos između elemenata, a neki konstrukti su preverbalni, što onemogućuje njihovu jasnu identifikaciju. U usporedbenom postupku elemenata, moguće bi bilo neke trijade ostaviti bez konstrukata ako ne pripadaju području primjene konstrukata, ali ovakav pristup bi mogao narušiti kvantitativnu analizu. U tom smislu, još uvijek je postojana rasprava o tome da li bi rešetku konstrukata trebalo koristiti u idiografskom pristupu u kombinaciji s intervjuom i drugim metodama prikupljanja podataka ili u nomotetskom pristupu, gdje bi uniformizacija procesa kod zadavanja elemenata rešetke ili trijada za usporedbu mogla narušiti jedinstvenost konstrukcijskog sustava ispitanika. Mnoge kvantitativne metode obrade matrica konstrukata koriste se za prevenciju navedenih metodoloških problema, ali njihovo elaboriranje prevazilazi opseg ovog udžbenika (vidjeti Fransella i sur., 2004).

Empirijske potvrde za rešetku konstrukata

Test repertoara uloga pokazao se komplementarnim klasičnim upitničkim metodama samoiskaza i posebno je značajan za razumijevanje pojedinih uloga. Naprimjer, korišten je za identificiranje konstrukata kod direktora škola s dužim i kraćim upraviteljskim iskustvom, pri čemu su izdvojena četiri konstrukta povezana s rukovođenjem, a odnose se na moralno postupanje, komunikaciju, osobne atribute i racionalno-emocionalno funkcioniranje (Shirbagi i sur., 2021).

U drugoj studiji (Paszowska-Rogacz i Kabzińska, 2012) uspoređeni su rezultati dobiveni primjenom standardnog samoiskaza za ispitivanje vokacijskog interesa (poljska adaptacija Upitnika vokacijske preferencije, Retowski, 2007) prema Hollandovoj tipologiji (Holland, 1997) sa Sustavom vokacijskih konstrukata (visoka plaća – niska plaća, zanimljiv posao – dosadan posao i sl.). Na osnovu Upitnika vokacijske preferencije, ispitanici su kategorizirani u šest tipova Hollandovog heksagona: realističan, istraživački, društveni, artistički, konvencionalan i poduzetnički. Odabrani ispitanici svake kategorije su, na osnovu 12 vokacijskih elemenata konstrukata, predstavljenih preko dva zanimanja po kategoriji, dalje producirali konstrukte na kontinuumu polova “nije posao za mene” – “posao za mene”, kako bi se usporedilo konceptualiziranje zanimanja na osnovu dominantnog vokacijskog tipa. Nalazi pokazuju da slaganja između vokacijskog REP-testa i samoiskaza nisu potpuna, a zanimanja su, suprotno Hollandovoj tipologiji, konceptualizirana preko dvije osnovne dimenzije: humanističke (nastavnik, univerzitetski profesor, pravnik, novinar) i znanstvene (mikrobiolog, laborant, programer, mašinski inženjer). Ni ispitanici iste kategorije po Hollandovoj tipologiji nisu jednako kategorizirali različita zanimanja, što je sukladno Kellyjevoj pretpostavci o jedinstvenosti vokacijskih konstrukata prema individualnim interesima svakog pojedinca.

Rešetka konstrukata korištena je i kao prilagođena tehnika formativne evaluacije učenja (Kreber i sur., 2003). U provedenoj studiji ispitano je 1080 studenata i njihova 43 nastavnika o konceptualizaciji gradiva iz oblasti znanosti. Obuhvaćeno je nekoliko znanstvenih područja: geografija, fizika, biologija, hemija, informatika i psihologija. Rešetka je prilagođena ispitivanju efikasnosti učenja tako što su profesori elicitali konstrukte kategorizirajući područje poučavanja u nekoliko interesnih oblasti, a zatim su navodili koncepte koje su smatrali značajnim, te u matrici procjenjivali

koliko svaki koncept smatraju povezanim s područjem na Likertovoj skali od pet stupnjeva, pri čemu je 1 označavalo slabu, a 5 snažnu povezanost. Za razliku od klasične bipolarne metode elicitacije konstrukata, pristup je bio unipolarni, podrazumijevajući navođenje samo koncepata datih oblasti, ne i dihotomnih konstrukata. Značaj ove studije je i u tome što je tehnika generiranja konstrukata primijenjena kod profesora bila elicitacijska, a metoda zadanih koncepata je korištena u ispitivanju studenata. Matrice interesnih područja i pripadajućih koncepata koje su generirali nastavnici također su date i studentima za procjenu, te je računata diskrepanca između matričnih procjena profesora i studenata izražena kao procenat slaganja. Rezultati su pokazali umjereno preklapanje za neke koncepte u rasponu od 55 do 74%, iako su zabilježena i ekstremno mala (31%) i ekstremno velika (98%) preklapanja.

Kako se može vidjeti u prikazu nalaza, studije koje koriste rešetku konstrukata su važne iz najmanje tri razloga. Prvo, postupak procjene korištenjem rešetke komplementaran je metodi samoiskaza. Drugo, metoda rešetke upućuje na kvalitativnu perspektivu ispitanika, koju nije bilo moguće dobiti nomotetskim pristupom. I treće, rešetke konstrukata mogu biti korištene i kao određene indirektno mjere ispitivanja stavova spram relevantnih područja.

Terapija fiksnih (fiktivnih) uloga

George Kelly nije vjerovao u psihoanalizu kao sveobuhvatan terapijski modalitet jednako primjenjiv na stvarne životne probleme kakvi su elementarne nepogode, suša, inflacija, posljedice Velike depresije i sl. Po svojoj prirodi, to nisu problemi koji se mogu objasniti eskalacijom potisnutog libida prema vanjskom svijetu. Kelly je također bio pod utjecajem Jacoba Levyja Morena i psihodramskog odigravanja različitih uloga (Kelly, 1955a). Uvidio je da ulaženje u ulogu ima višestruke terapijske efekte kao što su učenje novih vještina ponašanja u ulogama, samoizražaj, klinička eksploracija u psihodramskom kontekstu, uspostavljanje socijalne funkcije, te promijenjeno samoimenovanje, čime se facilitira ulaženje u ulogu. Kelly (1955a) se zapitao da li bi učenje nove uloge moglo biti zamjena za klasični terapijski uvid?

Vođen takvim pitanjem Kelly je započeo terapijski pravac pod nazivom terapija fiksnih (fiktivnih) uloga. Prva faza terapije obuhvata skiciranje

fiksne ili fiktivne uloge. Da bi se to postiglo, klijent vrši Q-sort tehniku u grupi, pri čemu raspoređuje kartice s osobnim obilježjima u kategorije koje se najmanje ili najviše odnose na njega. Na osnovu datog samoopisa, grupa zajedno s terapeutom skicira fiktivnu ulogu koju bi klijent trebao odigravati u ograničenom fiksnom periodu.

U drugoj fazi postavlja se glavna tema koju bi klijent trebao odigrati kako bi izvršio adaptaciju na novu ulogu koja je dijametralno suprotna od prethodno samoopisane. Razlog za prilagodbu na „sve-ili-ništa“ poziciju nove uloge je u tome što je u terapijskom procesu primijećeno da je klijentima lakše zauzeti pozicije koje su sasvim suprotne od njihovih standardnih, nego vršiti samo neznatnu prilagodbu osnovne uloge. Granice prilagodbe u suprotnom smjeru određene su područjem primjenjivosti konstrukata, što znači da će svaki klijent biti u mogućnosti igrati suprotnu ulogu utoliko koliko je njegov osnovni sustav konstrukata održan.

Nakon postavljanja nove uloge i teme, ulogu je potrebno testirati kao provjerljivu hipotezu u ograničenom vremenskom rasponu od najčešće dva tjedna. Važnost faze testiranja uloge manifestira se i u percepciji uloge od okoline, odnosno mogućnosti „socijalizacije“ uloge, kroz preklapanje konstrukata s konstruktima drugih, što bi bilo u skladu s aksiomima o zajedništvu i socijalnosti. S obzirom na to da klijent istupa iz svoje osnovne uloge i popularno rečeno „zone komfora“, bitno je da klijent bude svjestan „kao da“ konteksta, što mu daje sigurnost povratka u osnovni identitet. Kako Kelly (1955a) navodi, „kao da“ situacija je protektivna maska koja dozvoljava istupanje u nepoznato. Terapijski proces igranja fiktivnih uloga zahtijeva od terapeuta fleksibilnost da prihvati klijentovu interpretaciju uloge i da razumije klijentov sustav konstrukata s kojima ovaj operira i ulazi u prilagodbu na novu ulogu.

Nakon što se klijentu izloži scenarij fiktivne uloge, s klijentom se obavljaju intervjui putem kojih se on uigrava u ulogu. Terapeut mu pomaže da bude dosljedan ulozi, iako takva dosljednost ne mora biti doslovna, u različitim socijalnim situacijama kao što su posao, interakcije s osobama istog spola, interakcije s partnerom ili osobama suprotnog spola, interakcije s roditeljima i životna orijentacija i plan.

Kelly (1955a) je na primjeru opisao kako bi se trebao ponašati Kenneth Norton, koji je fiktivna uloga za klijenta (Ronalda Barretta). Ronald

Barrett je okupiran samosvjesnošću i socijalnom nekompetentnošću u konverzaciji s drugima, a Kenneth Norton je portretiran baš kao prikladan socijalni slušatelj koji je toliko zaokupljen svjetovima drugih da nema kada razmišljati o vlastitoj nekompetentnosti. U nastavku je prikazan samo isječak opisa uloge koju Ronald Barrett treba igrati:

„Kenneth Norton je tip osobe koja, nakon nekoliko minuta razgovora, odaje osjećaj kao da vas intimno poznaje. Ovaj utisak ne proistječe toliko iz pitanja koja postavlja, već iz manira kojim sluša. Gotovo kao da svijet može vidjeti vašim očima. Stvari koje su vam bitne vrlo brzo i on počinje na sličan način smatrati bitnima. On ne upija samo vaše riječi, već i prijelomne tačke osjećaja koji su ih formulirali, kao i mala naglašavanja značenja kojima su odabrane. Izgleda kao da Nortonova potpuna zadubljenost u misli ljudi s kojima razgovara ne ostavlja nimalo prostora za bilo kakve osjećaje samosvjesnosti. Ako bi i imao takve osjećaje, nestali bi iste sekunde pred njegovom radoznalošću da svijet promatra očima ljudi oko sebe. Niti bi to značilo da se srami; to bi prije značilo da je previše zaokupljen fascinantnim svjetovima ljudi koji ga okružuju da bi se puno bavio vlastitim kritikizmom. Neki ljudi bi, naravno, to mogli smatrati određenim nedostatkom. Kako bilo, Kenneth Norton je takva osoba i ovo ponašanje predstavlja njegovu autentičnost.“ (Kelly, 1955a, str. 278).

Kako je Ronald prikazan kao neko ko ljepotu može pronaći samo u neživim objektima, opisana uloga je konstruirana s ciljem da se pažnja usmjeri na tople odnose s drugim ljudima. S obzirom na to da je Ronald student, često je izložen interpersonalnoj interakciji koja može prerasti u povjerljivo slušanje, tako da napisani scenarij ostavlja mogućnost postupnog validiranja nove uloge i svakodnevnog testiranja hipoteza u odnosima s drugima. Kako bi se zadržao osjećaj autentičnosti vlastite osobe, u opisu uloge je korišteno drugo ime koje indicira jednaki socio-ekonomski status s kojim se klijent može poistovijetiti, ali također i vratiti sebi. Da se dijametralno suprotna uloga ne bi smatrala suviše prijetećom, uvedena je isključujuća rečenica da „bi neki ljudi takvo (dijametralno suprotno) ponašanje mogli smatrati nedostatkom“.

Nakon što se uloga izloži klijentu, provodi se test prihvatanja, pri čemu se klijenta intervjuira o tome kako je doživio ulogu, da li opisani lik doživljava kao stvarnu osobu ili bi promijenio predočeni opis. Iako je uloga fleksibilna, uz poštovanje klijentove autentičnosti, terapija fiksnih

uloga ima jasno strukturiran plan definiran odabranom temom, smjerom u kojem se uloga igra, te anticipacijama koje uloga potvrđuje ili opovrgava. Prvi indikatori napretka u terapiji fiksnih uloga uočavaju se u ponašanju, jer se ponašanje smatra znakom internalne promjene konstrukata, posebno kada klijent izvijesti da se dešava nešto što je za njega neuobičajeno i što nije obuhvaćeno repertoarom predterapijskog samoopisa. Značajan indikator promjene je trenutak kada klijent počinje izvještavati o tome da su drugi primijetili promjenu u njegovom ponašanju i kada se zaboravi da novu ulogu ustvari glumi. U tom trenutku se dešava značajniji stupanj identificiranja s novim obrascima ponašanja.

Igranje fiktivnih uloga nosi i potencijalne rizike. Prvi od njih je *artificijelnost konteksta* odigravanja uloge, što klijenta može udaljiti od postavljenog cilja. Drugi potencijalni rizik može uključivati *pretjerane zahtjeve terapeuta*, što klijenta može vratiti starome konstrukcijskom sustavu, uzimajući u obzir izostanak postupnosti promjene. Dalju teškoću u dosljednosti igranja uloge može predstavljati klijentov *osjećaj da se uloga samo glumi*, bez stvarne i trajne promjene. Iako je takva reakcija u početku prihvatljiva, važno je da u osnovi dugoročne promjene bude koherentan sustav deduciranih hipoteza koje klijent testira uz podršku terapeuta. Pored toga, klijent može percipirati *promjenu u vanjskoj situaciji ili okolnostima*, ali ne i u samome sebi, što se obično očituje u izvješćima da je situacija sada manje teška. Treba uzeti u obzir i mogućnost da terapija fiksnih uloga *nije pogodna* za sve tipove klijenata i da neki klijenti neće u njoj vidjeti smisao. Također, *izostanak percipiranja kontrasta ili percepcija pretjeranog kontrasta* nove uloge naspram početnog samoopisa onemogućuje efikasnost terapije.

Najbolji indikator promjene u odnosu na sve opisane bi bio trenutak kada klijent izjavi da je igranje fiksne uloge njegovo „pravo ja“, a da je stara uloga bila samo njegova očekivana uloga kojoj se počinje odnositi iz pozicije prošlog vremena. Ako klijent novu ulogu počne percipirati spontanom i autentičnom, to je dobar prediktor njegove samoinicijativne promjene u i drugim relevantnim područjima njegova života.

Integrativna kompleksnost

Zanimljivo područje primjene teorije osobnih konstrukata je i integrativna kompleksnost, što je koncept izveden iz kognitivne kompleksnosti.

Potonji je predložio Bieri (1955) po uzoru na teoriju osobnih konstrukata, odnosno aksiome organizacije i sličnosti. Kako je prethodno navedeno, prema pretpostavci o organizaciji, svaki pojedinac konstruira događaje u nadređenim i podređenim kategorijama, čineći osobnu hijerarhijsku organizaciju socijalnog svijeta. Iako je svaki pojedinac u takvom konstruiranju jedinstven, prema aksiomu o sličnosti, psihološki procesi dvije osobe mogu biti slični u tolikoj mjeri koliko jedna osoba koristi konstrukte koji su slični konstruktima druge osobe. Uzimajući to u obzir, integrativnom kompleksnošću se ispituje način na koji osoba razmišlja o različitim temama ili konstruira različite teme, te je korištenjem ove mjere moguće ispitivati da li postoje preklapanja u konstrukcijama svijeta dvije različite osobe posredstvom međusobnog zauzimanja perspektiva drugoga. Sukladno prethodnim napomenama o razvoju ličnosti pojedinca, integrativna kompleksnost (Suedfeld i sur., 1992) je i indikator stupnja razvijenosti sustava konstrukata u nekom području.

Integrativna kompleksnost je operacionalizirana kroz diferencijaciju i integraciju konstrukata prema nekoj temi. Diferencijacija se ispituje stupnjem dimenzionalnosti u kojem pojedinac pristupa određenom problemu, dok se integracija operacionalizira kao stupanj povezanosti između različitih dimenzija razmatranja problema. Integrativna kompleksnost je prisutna kada se u stilu mišljenja pojedinca može identificirati i diferencijacija teme, kao i njena integracija. Naprimjer, ako se ispituje integrativna kompleksnost na temu napuštanja Bosne i Hercegovine, integrativno kompleksno promišljanje bi podrazumijevalo iznošenje barem dvije perspektive, npr. za odlazak i ostanak i njihove elaboracije, ali također i nadređeni kontekst koji ih integrira a može obuhvatati bosanskohercegovačko tržište rada, inostrano tržište rada, percepciju budućnosti i sl. Prema uputama kodiranja, kao integrativno kompleksni se boduju odgovori koji pružaju uvid u specifične interakcije između različitih perspektiva i ograničenja generaliziranja njihove integracije (Baker-Brown i sur., 2009). Iskazano terminima teorije osobnih konstrukata, integrativna kompleksnost bi obuhvatala propozicionalne konstrukte sa širokim područjem primjene, ali uz uvođenje granica njihove primjenjivosti. Ispitivanje integrativne kompleksnosti se pokazalo značajnim u međugrupnim odnosima u detekciji percepcije vanjske grupe u relacijama „crno-bijelo“, što odgovara preventivnim konstrukcijskim dihotomijama. Također su primjenjivani i programi unapređenja integrativne kompleksnosti sa svrhom prihvatanja

različitosti, usložnjavanja repertoara odgovora u odnosima s pripadnicima vanjskih grupa, primjene kompleksnijih ponašajnih odgovora uslijed neslaganja, poboljšanja međugrupnih odnosa, te reduciranja ekstremnog međugrupnog nasilja (Boyd-MacMillan, 2016).

Ovim konceptom i njegovom povezanošću sa socijalno-relevantnim varijablama bavio se i tim s Odsjeka za psihologiju na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu u suradnji s Međunarodnom organizacijom za migracije (IOM) u Bosni i Hercegovini (BiH). Istraživači su tijekom 2018. godine ispitivali efikasnost radionica za unapređivanje integrativne kompleksnosti (MoviEQ; Pellew i sur., 2017) na učenicima srednjih škola u Federaciji BiH (Bugojno, Cazin, Tuzla) i Brčko distriktu. Mjerenja su provedena u tri vremenske tačke: osnovni uvjet prije primjene radionice (septembar, 2018), kratkoročni efekti primjene radionice (kraj septembra, 2018) i dugoročni efekti primjene radionice uz vremenski razmak od dva mjeseca (decembar, 2018). Učenici su slučajnim odabirom raspoređeni u eksperimentalnu grupu (intervencija-radionica) i kontrolnu grupu (bez intervencije). U 3(vrijeme) x 2(intervencija) mješovitom ANOVA nacrtu testirana je efikasnost radionica na zauzimanje perspektive drugoga (integrativnu kompleksnost), empatiju i rezilijenciju. Efekti nisu bili značajni na razini rezilijencije i empatije, iako je zabilježen značajan porast empatije u kratkoročnim efektima između 1. i 2. vremenske tačke u eksperimentalnoj u odnosu na kontrolnu grupu. Međutim, u vremenskoj tački testiranja dugoročnih efekata, i eksperimentalna i kontrolna grupa su imale jednaku pretestnu razinu empatije. U slučaju zauzimanja perspektiva, dobiveni su značajni glavni efekti vremena, uvjeta, te njihove interakcije. Učenici su u 2. vremenskoj tački pokazali veći stupanj zauzimanja perspektive drugoga u odnosu na 1. vremensku tačku. Također, učenici u eksperimentalnom uvjetu koji je uključivao intervenciju radionicama pokazali su veću razinu zauzimanja perspektive u poređenju s kontrolnom grupom. Interakcija uvjet x vrijeme pokazala je porast u zauzimanju perspektive drugoga u kratkoročnim efektima (u 2. u odnosu na 1. vremensku tačku) u eksperimentalnoj naspram kontrolne grupe.

Interpretacija dobivenih nalaza iz perspektive Kellyjeve teorije osobnih konstrukata je važna iz dva razloga. Prvo, integrativna kompleksnost je, pored klasičnih testova dovršavanja paragrafa, mjerena alternativnom metodom zauzimanja perspektive drugoga, što obuhvata prepoznavanje

perspektive (identificiranje aktera u socijalnoj interakciji), artikulaciju perspektive (opisivanje misli, osjećanja i ponašanja prema akterima u socijalnom scenariju), pozicioniranje perspektive (davanje odgovora jezički usklađenih s pozicijom drugog aktera u interakciji) i kompleksno pozicioniranje perspektive (identificiranje uloga, okolnosti i karakteristika pozicije aktera u socijalnom scenariju). Da bi bilo moguće zauzeti drugačiju perspektivu, potrebno je primjenjivati aksiome zajedništva i socijalnosti, ali i organizacije (npr. restrukturacija hijerarhije), dihotomije (izmjena u polu konstrukta ili kontrasta), kao i elaboracije (pri čemu se područje primjenjivosti sužava ili proširuje prema vanjskoj perspektivi). Kvalitativna analiza pojedinačnih odgovora, koja nije primijenjena u istraživanju, mogla bi dati bolji uvid u promjenu konstrukata sukladan teorijski pretpostavljenim aksiomima. Drugo, zanimljiv nalaz istraživanja je da je stupanj integrativne kompleksnosti bio uvjetovan sadržajem. Tako se pokazalo da je kompleksnost bila veća za temu preferencije javnih naspram privatnih škola na alternativnoj mjeri integrativne kompleksnosti (AMIC-D) nego za temu odlaska mladih iz BiH (AMIC-B). Kako su sudionici istraživanja bili učenici srednjih škola, tema o sustavu srednjeg obrazovanja čini se za uzorak relevantnijom od teme odlaska iz BiH, iako je 89.33% uzorka ($N=179$) neovisno o uvjetu izjavilo da želi napustiti Bosnu i Hercegovinu⁵. S druge strane, na uzorku studenata psihologije ($N=125$) utvrđena je značajna pozitivna korelacija između alternativnih mjera integrativne kompleksnosti za temu odlaska mladih iz BiH i za temu sistemske korupcije s aktivnim otvorenim mišljenjem, dok mjera integrativne kompleksnosti za temu kolektivne krivice nije korelirala ni s jednom očekivanom mjerom (Misirlić, 2018). Iako nije testirana relevantnost teme za uzorak, moguće je pretpostaviti da je tema napuštanja BiH ili korupcije relevantnija za poslijeratnu studentsku populaciju od teme kolektivne krivnje. Ovakvi rezultati mogu indicirati da je za efikasnost testiranja integrativne kompleksnosti važna relevantnost teme, ili u

⁵ Rezultati neobjavljene studije *Integrativna kompleksnost u Bosni i Hercegovini. Ispitivanje kratkoročnih i dugoročnih efekata MoviEQ radionica na učenicima drugih razreda srednjih škola*, koju su proveli članovi Centra za psihološka istraživanja, edukaciju i savjetovanje (CPIES) ispred Odsjeka za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu pod pokroviteljstvom Međunarodne organizacije za migracije (IOM), prezentirani su na sastanku učesnika projekta u organizaciji IOM-a 06. 02. 2019.

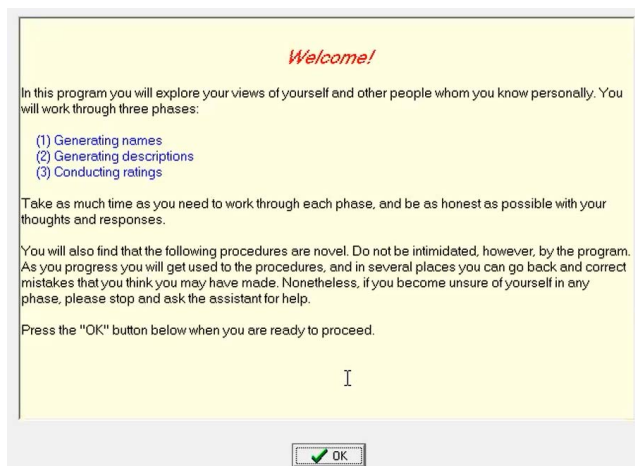
terminima teorije osobnih konstrukata, područje primjenjivosti konstrukta.

Upotreba softvera IDIOGRID

Softver IDIOGRID (*IDIOgraphic Analysis and Repertory GRIDs*; Grice, 2002, <https://www.idiogrid.com/>) je program namijenjen analizi različitih podataka dobivenih samoiskazom. Prvobitna namjena mu je bila analiza rešetki repertoara uloga u skladu s Kellyjevom teorijom osobnih konstrukata, ali je u međuvremenu njegovo područje primjene prošireno na upitničke i metode usmjerene na osobu u različitim oblastima (psihologiji ličnosti, kliničkoj psihologiji, marketingu, sociologiji). Najčešće je u upotrebi za dizajniranje i primjenu upitnika, repertornih rešetki i skala stavova.

U primjeru koji slijedi, bit će prikazana korak-po-korak upotreba IDIOGRID-a za idiografsku analizu sustava konstrukata na jednom ispitaniku, uz prikaz postupka izračunavanja koeficijenta integrativne kompleksnosti deriviranog iz mreže generiranih konstrukata.

U ovom primjeru, formirana je mreža konstrukata korištenjem klasičnog postupka konstrukcije slijeđenjem putanje **Elicit** → **Classic Repertory Grid** → **Short Version**, nakon čega se na ekranu prikazuje uvodni prozor dobrodošlice:

Kako je prikazano, proces generiranja konstrukata prolazi kroz tri faze: (1) generiranje imena – potrebno je da ispitanik na zadate generičke figure generira imena značajnih drugih koji najbolje reprezentiraju navedene figure, (2) generiranje opisa – u ovoj fazi ispitanik koristi trijade kako bi proveo proces konstruiranja dihotomija i (3) provođenje rangiranja – na osnovu prethodno generiranih konstrukata, ispitanik provodi procjenu svake figure na svakoj konstrukcijskoj dihotomiji. Potrebno je napomenuti da je rad u softveru dovoljno fleksibilan da je moguće svaku uputu prevesti na odgovarajući jezik. Za potrebe demonstracije, navedene su originalne instrukcije na engleskom jeziku.

U fazi imenovanja, zadate su figure ili elementi rešetke za koje ispitanik treba da unese imena. Figure obuhvataju značajne druge ljude iz ispitanikovog okruženja: majka, otac, sestra/brat, partner, bivši partner, prijateljica, bivša prijateljica, osoba koja vas je razočarala, osoba kojoj biste pomogli/osoba koja u vama izaziva suosjećanje, osoba koju biste željeli bolje upoznati:

Instructions:

Please examine the two long boxes below. One is labeled "Role" and the other is labeled "Title or Name I use to refer to this person."

Now consider A person with whom you usually feel most uncomfortable (or a person whom you find to be threatening). Think of a person who closely fits this role. Once you have that person in mind, type his or her name (for example, "Bob", "James") in the second box below. If you refer to this person by some title (for example, "mom", "dad", or "Dr. Wilson) then type the title instead.

Press the "Next" button when you are done typing.

If you cannot think of a person who fits the role exactly, then think of someone who comes to mind when you think of the listed role.

Continue working through each title until you are asked to stop.

Role:

A person with whom you usually feel most uncomfortable (or a person whom you find to be threatening)

Title or Name I use to refer to this person:

Prijeteća osoba

Previous Next

U fazi imenovanja potrebno je za svaku ulogu navesti ime osobe. U datom primjeru navedena je neutralna generička oznaka „prijeteća osoba“ za figuru „osoba uz koju se obično osjećate neugodno (ili osoba koju smatrate prijetećom)“. Ovaj postupak je potrebno ponoviti za svaku figuru posebno. Za potrebe demonstracije, prikazan je primjer za samo jednu figuru.

Dalje, u fazi opisivanja ili konstruiranja, vrši se uparivanje dvije figure koje su po nečemu slične u odnosu na treću koja je različita, uz ekspliciranje polova dimenzije prema kojoj se obavlja konstruiranje:

Instructions:

Now, in what way are **Moj partner** and **Moj bivši partner** similar to one another yet different from **Moja majka**?
 Type the word or short phrase that you are thinking of in the first long box provided below.
 Then fill in the second long box below with a word or short phrase that is **opposite** of what you typed in the first box.
 Press the "Next" button when you are finished.

Three People

Moja majka

Two who are similar

Moj partner
Moj bivši partner

OK

Moj partner and Moj bivši partner are

neoprezni

Whereas Moja majka is (opposite word or phrase)

oprezna

U ovom primjeru, figure Moj partner i Moj bivši partner su izdvojene kao slične i međusobno različite od figure Moja majka, a konstrukt po kojem se razlikuju je neoprezni-oprezna, pri čemu se partnerima pripisuje pol konstrukta (neoprezan), a majci pol kontrasta (oprezna). Dok je ovdje prikazano samo jedno uparivanje za demonstraciju, ovaj postupak konstruiranja potrebno je provesti za sve trijadne kombinacije.

Dalje je zadatak ispitanika da izvrši prisilno rangiranje, odnosno procjenu svake figure na svakom prethodno generiranom konstrukt odabirom samo jednog od ponuđenih polova, kao u primjeru:

Instructions:

Examine the two descriptions below: **nepouzdan** and **pouzdan**.
 Notice also that you are asked to choose which of the two descriptions applies to **Your self**.
 When you are ready, select the description that most accurately reflects what you think about **Your self**.
 Once you have made your choice, select the "Next" button.
 Continue through all of the descriptions until you are asked to stop.

Which phrase or word below best describes Your self?

nepouzdan pouzdani

Previous Next

U ovom slučaju, ispitanik pored ostalih figura treba na datim konstruktima da izvrši i procjenu samoga sebe i kao što je prikazano, bira „pouzdan“, što je ovdje zadato kao pol kontrasta. Nakon što je završeno rangiranje, softver producira rešetku repertoara loga (konstrukata):

	Your self	Moja ma	Moj otac	Moja ses	Moj part	Moj bivš	Nabolja	Bivša pri	Osoba s	Prijeteća	Osoba o
pustolovni	1	1	1	1	1	1	0	0	0	0	1
bizne	1	1	0	1	1	0	1	0	1	0	0
izdajice	0	0	0	0	0	1	0	1	1	1	0
neoprezni	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	1
pouzdana	1	1	0	1	1	0	1	0	0	0	1
humoristične	1	1	1	1	1	1	1	0	0	0	1
dobronamjerni	1	1	1	1	1	1	1	0	0	0	1
kognitivno radoznali	1	1	1	1	1	1	1	0	0	0	1
opušteni	1	1	1	1	1	1	0	1	0	1	1
iskompleksirani	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0
prijetvorne	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1	0

U redovima rešetke su navedeni generirani konstrukti, a u njenim kolonama elementi koji izgrađuju konstrukte, prikazani kao matrica binarnih procjena. Sa 1 su označena biranja određenog opisa, a sa 0 izostanak tog biranja. Tako se može uočiti da ispitanik u prvoj koloni sebe opisuje kao pustolovnog, brižnog, pouzdanog, humorističnog, dobronamjernog, kognitivno radoznalog i opuštenog, a većina ovih opisa se preklapa s dodijeljenim opisom bliskih osoba (kolone 2–5), a bivša prijateljica i prijeteća osoba su opisane kao izdajice, iskompleksirane i prijetvorne (kolone 8 i 10).

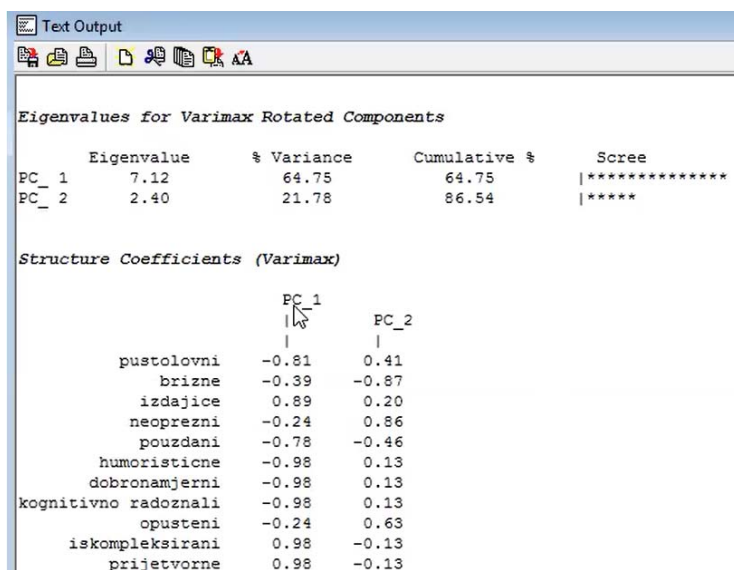
Dalje je na osnovu producirane matrice moguće izračunati indeks integrativne kompleksnosti slijedećem putanje **Analyses** → **Summary Indices** → **Matching Score (Bieri Complexity)**:

Summary Indices for Elicited Repertory Grid	
Matching Score	
Total Number of Matches in Grid	: 293
Maximum Number of Matches in Grid	: 605
Proportion of Matches in Grid	: 0.48

Indeks integrativne kompleksnosti (skor uparivanja) se izražava kao proporcija uparivanja u rešetki, što je količnik ukupnog broja uparivanja (293), odnosno potpunih poklapanja u procjenama elemenata na svakom paru konstrukata i ukupno mogućeg broja uparivanja (605). Manje poklapanja, odnosno identičnih procjena datih elementima u parovima konstrukta se smatra indikatorom veće diferencijacije i veće kompleksnosti. S obzirom na to da je niži skor indikator veće kompleksnosti, u navedenom primjeru je uočljivo prisustvo veće razine kompleksnosti, odnosno korištenja manje istovrsnih procjena različitih elemenata na konstruktima.

Uz računanje kompleksnosti, moguće je također i producirati matricu glavnih komponenata, kako bi se ispitala latentna struktura sustava konstrukata ispitanika. To se postiže odabirom opcija **Analyses** → **Principal Components Analyses**, nakon čega se označavaju standardni testovni izbori za analizu glavnih komponenata. U nastavku je dat prikaz faktorske strukture sustava konstrukata ispitanika u varimax rotaciji, što podrazumijeva pretpostavku da su faktori sustava nekorelirani nakon ekstrakcije.

Kako se može vidjeti, sustav konstrukata ispitanika se može interpretirati pomoću dva latentna faktora koji kumulativno objašnjavaju 86.54% varijance. Prvi faktor objašnjava veći postotak varijance 64.75%, dok drugi faktor objašnjava znatno manje varijance 21.78%.

The screenshot shows the 'Text Output' window in SPSS. The main content is the output for 'Eigenvalues for Varimax Rotated Components' and 'Structure Coefficients (Varimax)'. The eigenvalue table shows two principal components: PC_1 with an eigenvalue of 7.12 (64.75% variance) and PC_2 with an eigenvalue of 2.40 (21.78% variance). The structure coefficients table shows loadings for 13 variables on these two components.

Eigenvalues for Varimax Rotated Components				
	Eigenvalue	% Variance	Cumulative %	Screen
PC_1	7.12	64.75	64.75	*****
PC_2	2.40	21.78	86.54	****

Structure Coefficients (Varimax)		
	PC_1	PC_2
pustolovni	-0.81	0.41
brizne	-0.39	-0.87
izdajice	0.89	0.20
neoprezni	-0.24	0.86
pouzdana	-0.78	-0.46
humoristicne	-0.98	0.13
dobronamjerni	-0.98	0.13
kognitivno radoznali	-0.98	0.13
opusteni	-0.24	0.63
iskompleksirani	0.98	-0.13
prijetvorne	0.98	-0.13

Uvidom u faktorska zasićenja, prvi faktor se može opisati konstrukcijama kao što su iskompleksirani, prijetvorne, kognitivno rigidni, nedobronamjerni, bez smisla za humor, izdajice, nepustolovni i nepouzđani. Prvi faktor je nositelj polova konstrukcija deriviranih na nepoželjnim osobama iz ispitanikova okruženja. Uzimajući u obzir da je prvi faktor sastavljen od obilježja koja uključuju prijetvornost i karakteristike pripisane prijetećoj osobi, ovaj faktor bismo mogli označiti kao Prijeteća neautentičnost. Drugi faktor je zasićen obilježjima kakva su bezbrižan, neoprezan i opušten. U kombinaciji s pustolovnošću i nepouzđanošću, čija zasićenja prelaze vrijednost 0.30, ovaj faktor bismo mogli označiti kao Sklonost riziku. Na osnovu navedenog, evidentno je da se sustav konstrukata ispitanika može svesti na davanje važnosti autentičnosti i dinamičnosti u repertoaru ponašanja. Primjenom softvera IDIOGRID na fiktivni primjer u svrhu demonstracije, prikazane su mogućnosti kvantitativnih analiza provedenih na jednom ispitaniku, ali softver ima i mnogo veću obuhvatnost primjene i na analizu niza rešetki ili kombiniranih rešetki više ispitanika.

Na svakoj od dimenzija ličnosti označite gdje biste pozicionirali Kellyjevu teoriju ličnosti

Idiografičnost	_____	nomotetičnost
holizam	_____	elementarizam
sloboda	_____	determinizam
reaktivnost	_____	proaktivnost
homeostaza	_____	heterostaza
subjektivnost	_____	objektivnost
racionalnost	_____	iracionalnost
spoznatljivost	_____	nespoznatljivost

Tabela 12. 5. *Evaluacija psihologije personalnih konstrukata*

Deskripcija	Teorija je obuhvatna i deskriptivna.
Objašnjenja	Teorija je data kao zatvoreni sustav koji je internalno duboko elaborativan, ali su određena originalna Kellyjeva objašnjenja filozofsko-literarna i idiosinkratična.
Testabilnost koncepata i validacija	Umjereno testabilna, moguće je empirijski provjeravati postojanje sustava konstrukata na pojedincu i grupi, te testirati razinu integrativne kompleksnosti i njenu povezanost sa srodnim konstruktima
(Sve)obuhvatnost	Nesveobuhvatna, usmjerena na kognitivne aspekte ličnosti, uz zanemarivanje afektivnih ili motivacijskih aspekata koji se posmatraju samo kao nus-produkti konstrukcijske elaboracije
Parsimonija	Parsimonična oko osnovnih pojmova konstrukata, s tim da su aksiomi/poučci s Osnovnim postulatom, koji su temelj konstrukcijskog objašnjenja, dvosmisleni s mnogo međusobnih preklapanja
Heuristička vrijednost	Slaba, koncepti Kellyjeve teorije ličnosti su nedovoljno empirijski ispitivani i podržani i teorija je u manjoj mjeri zastupljena u udžbenicima psihologije ličnosti, osim kao počasni personološki klasik
Praktična vrijednost	Praktična i aplikativna u specifičnim područjima socijalnog rada, edukacijske i vokacijske psihologije, forenzičke psihologije i djelomično kliničke psihologije
Kompatibilnost s ostalim domenama ličnosti	Kompatibilna s kognitivno-doživljajnom domenom (npr. teorija ovisnosti o polju) i s intrapsihičkom domenom (fenomenološki pristup)

Preporuke za dalje proučavanje:

- <https://kellysociety.org/kelly.html>
- <https://www.idiogrid.com/>
- Ohranović-Katerji, A. (2018). *Povezanost između integrativne kompleksnosti i zauzimanja socijalne perspektive*. Sarajevo: Filozofski fakultet. Neobjavljen magistarski rad. https://www.ff.unsa.ba/files/zavDipl/18_19/psi/maj/Amila-Ohranovic-Katerji.pdf

13

Zaključak

Na kraju našeg propitivanja i analiziranja ličnosti, osvrnut ćemo se na pregled prikazanih tema i ključnih pojmova u udžbeniku koji ste imali priliku čitati. U prethodnim poglavljima prikazali smo velikane klasične psihološke misli u domeni psihologije ličnosti, kakvi su Freud, Adler, Jung, Horneyeva, Maslow, Rogers i Kelly.

Za promišljanja o ličnosti i njeno empirijsko proučavanje važno je podsjetiti se osnova ličnosti, njenog definiranja, te načina njenog operacionaliziranja i mjerenja. U tom kontekstu, dat je pregled osnovnih pojmova i definicija ličnosti u terminima sklopa i kombiniranja crta ličnosti, unutarnjih procesa i mehanizama odbrane ili dinamike ličnosti, te njenog razvoja i adaptiranosti na okolinske uvjete. Dat je i pregled kriterija za evaluaciju teorija ličnosti na osnovu kojih je teorije ličnosti moguće pozicionirati prema obuhvatnosti, heurističkoj valjanosti, parsimoniji, provjerljivosti, kompatibilnosti i integriranosti kroz različita područja, te aplikativnoj valjanosti. Pored ovih kriterija, koji su većinom orijentirani na empirijsku provjeru, o teorijama ličnosti je moguće razmišljati i s obzirom na različitu konceptualizaciju iz perspektive idiografičnosti-nomotetičnosti, holizma-elementarizma, slobode-determinizma, reaktivnosti-proaktivnosti, homeostaze-heterostaze, subjektivnosti-objektivnosti, racionalnosti-iracionalnosti, kao i spoznatljivosti-nespoznatljivosti. Kako smo spoznali, rijetke su teorije ličnosti koje se mogu pozicionirati isključivo na ekstremne krajeve datih kontinuuma, prije možemo reći da je svaka teorija smještena na nekoj tački kontinuuma i da svaka teorija ima svoj karakterističan vizualni potpis ili profil prema dimenzionalnoj raspodjeli.

Kada je u pitanju operacionalizacija ličnosti, elaborirani su načini procjene akronima STOŽ koji obuhvataju podatke samoiskaza, testovne podatke, podatke opažanja drugih i životne podatke. Kako je prikazano, neke od ovih mjera ličnosti mogu biti nametljive, a neke nenametljive,

a u konačnici je prikazan i implicitni pristup ispitivanju ličnosti koji je krajem 90-ih godina prošlog stoljeća i početkom 2000. godine dostigao vrhunac svoje empirijske ekspanzije. Nijedan od prikazanih pristupa nije sam dostatan da pobliže opiše ličnost, što je razlog korištenja triangulacije i kombiniranja različitih mjera procjene ličnosti kako bi se dobila cjelovita slika o nekom pojedincu. Pored pažljivog odabira adekvatnih mjernih instrumenata na osnovu kojih se može zaključivati o ličnosti, važno je i da mjerni instrumenti imaju dobre metrijske karakteristike pouzdanosti, valjanosti, diskriminativnosti i osjetljivosti. U kontekstu empirijskih istraživanja u oblasti psihologije ličnosti, metrijska obilježja instrumenata se mogu provjeriti u korelacijskim nacrtima u kojima se ispituje pouzdanost kao koncept stabilnosti i interne konzistencije, te sadržajna, konvergentna/divergentna i kriterijska valjanost. Pored toga, u metodama istraživanja ličnosti koriste se i eksperimentalni nacrt i studija slučaja. Eksperimentalnim nacrtima se nastoje kombinirati subjekt varijabla koja potječe iz individualnih razlika s eksperimentalnim varijablama kako bi se ispitali interakcijski ili nezavisni efekti ličnosti i situacije na vanjske ponašajne ishode. Studija slučaja zasniva se na deskripciji pojedinosti iz života javne ili privatne osobe prema unaprijed utvrđenim kriterijima vrednovanja ili radnim hipotezama koje se mogu argumentirati ili revidirati pretraživanjem dostupnih podataka o pojedincu.

Nadalje je prikazana psihoanalitička teorija Sigmunda Freuda kao osnova kasnijih teorija ličnosti. Fokus psihoanalize je na topografiji svijesti, pri čemu je Freud najviše pažnje posvetio nesvjesnom, kroz elaboraciju instinkata ili urođenih poticaja da se reagira na predvidiv način u prisutnosti vanjskog objekta. Topografija svijesti preklapa se sa strukturom ličnosti u idu, egu i superegu i iako je superego u najvećem stupnju svjesna komponenta ličnosti, jedan njegov dio također je smješten u nesvjesno. Dinamika ličnosti opisana je kroz usmjerenost na primarne i sekundarne procese zadovoljenja zahtjeva ida, ali i preko odbrambenih mehanizama koji su aktivirani prilikom osujećenja zadovoljenja instinkata i nastanka napetosti. Ličnost se razvija kroz pet stupnjeva koji obuhvataju kateksu libida u izmjenjujuće erogene zone, pa je tako moguće diferencirati oralni, analni, falusni i genitalni stadij razvoja, uz fazu latencije kada je energija investirana u socijalno prihvatljive oblike aktivnosti i produktivnost pojedinca.

Iz psihoanalitičke teorije proizašli su (neo)analitički pravci Alfreda Adlera, Carla Gustava Junga i Karen Horney. Jung je uveo do tada neartikuliran pojam kolektivnog nesvjesnog kao primordijalne dispozicije da se misli i osjeća na način korespondentan reakcijama ljudskih predaka. Na ovaj način je ontogenetski razvoj samo sukcesija filogenetskog razvoja iz kojeg potječu arhetipovi, odnosno u poređenju s ostalim pojavama frekventniji obrasci ponašanja koji su dobili posebne nazive: persona, sjenka, anima i animus i jastvo. Prema Jungu, razvoj ličnosti dešava se u poznim godinama kada se putem procesa individuacije nastoji postići homeostaza ili izbalansiranost ključnih arhetipova tako da nijedan više ne bude dominirajući i ne zadržava energiju. Energija u organizmu se distribuira po načelu homeostaze i ekvivalencije. Jungova analitička teorija je najviše evaluirana u domeni arhetipova i tipova ličnosti (Myers-Briggs indikator tipova – MBTI), ali, bez obzira na određene empirijske provjere ni jedan ni drugi koncept još uvijek nemaju status znanstvenih. Individualna psihologija Alfreda Adlera se može predstaviti kroz nekoliko ključnih koncepata kao što su fikcionalni finalizam, osjećaj inferiornosti i (nad)kompenzacija, stil života, osjećaj zajedništva, zainteresiranost za socijalno okruženje, stvaralačko samstvo, redosljed rođenja i rana sjećanja. Ciklus razvoja pojedinca u Adlerovoj teoriji može se pratiti kroz procjenu važnih tema u njegovim ranim sjećanjima i obiteljsku pozicioniranost prema redosljedu rođenja, što može stvoriti preduvjete za identificiranje njegove inferiornosti. Ključna inferiornost može biti pokretač jedinstvenog životnog stila koji je osnov individualnog razlikovanja u ličnosti. Pri tome, osobe imaju i određene fiksirane ideje o tome kako bi okruženje trebalo funkcionirati, te je finalni cilj vlastitog razvoja i kompenzacije, koja je u ovom slučaju zdravi odbrambeni mehanizam, činiti socijalno prihvatljivo na društvo orijentirano kolektivno dobro. Sličnu predstavu ličnosti dala je Horneyeva u svojoj sociopsihološkoj teoriji, ističući važnost ranog okruženja i bazične anksioznosti za njen daljnji razvoj. Tako određeni prenaplašeni odgojni stilovi mogu voditi ekstremizaciji inače izvornih potreba pojedinca, čineći ih tako neurotičnim. Neke od tih potreba su neurotična potreba za snažnim partnerom, neurotična potreba za eksploatacijom, neurotična potreba za moći, neurotična potreba za organičavanjem života na uske okvire, neurotična potreba za ugledom... Ove potrebe se dalje kategoriziraju u nadređenu relaciju sa socijalnim okruženjem kao orijentiranost prema ljudima, orijentiranost od ljudi i orijentiranost protiv ljudi.

Zasebnu grupu opozitnih teorija neoanalitičkim čine humanistička teorija Abrahama Maslowa i fenomenološka teorija Carla Rogersa. Ove teorije u fokus proučavanja ličnosti stavljaju njen rast i razvoj naspram neoanalitičkim pravcima koji su naglašavali determiniranost ličnosti ranim iskustvom kroz libidinalnu katekstu, zaglavljenu objektni odnos, ranu inferiornost, filogenetski konfiguriran arhetip ili bazičnu anksioznost. Maslow je ustanovio često citiranu hijerarhiju potreba, pri čemu je diferencirao D-potrebe ili potrebe deficijencije (fiziološke potrebe, potrebe sigurnosti, potreba za ljubavlju, potreba za (samo)poštovanjem) od B-potreba ili potreba bića, (estetske i kognitivne potrebe, potrebe za samoaktualizacijom i samotranscendencijom). Uvažavajući hijerarhijsku organizaciju, niže potrebe trebaju biti zadovoljene da bi više potrebe postale istaknute. Od svih privlačnih koncepata ove teorije, najviše pažnje zaokupila je samoaktualizacija kao interni potencijal svakog pojedinca da postane ono što postati može, a to je jedino što postati treba – svoja osoba. Ovakvo poimanje postalo je privlačno zato što je individualiziralo vanjske kriterije uspjeha i oslobodilo pojedinca pritiska za univerzalnim uspjehom. Prema Maslowu, samoaktualizacija se može postići u bilo kojem domenu djelatnosti u kojem pojedinac ima potencijal da ostvari sebe. Međutim, dovoljno kontroverzan ovoj postavci je pokušaj identificiranja 15 karakteristika samoaktualiziranih osoba na osnovu uspješnosti po vanjskim kriterijima. Naime, Maslowljev uzorak činili su uspješni pojedinci nositelji javnih priznanja. Samoaktualizacija je konstrukt koji je tako postao aktualan između popularnog uvažavanja i empirijskog provjeravanja. Novije empirijske provjere idu u prilog pretpostavci o nekoliko sržnih karakteristika samoaktualizacije, prema Maslowljevima pretpostavkama. S druge strane, Rogersova teorija je više usmjerena na razvoj pojedinca s obzirom na njegov internalni, fenomenološki okvir unutar kojeg je moguće definirati self-koncept, odnosno kako sebe pojedinac vidi, kao i samopoštovanje (percepciju pojedinca o tome šta može učiniti). O self-konceptu se može govoriti na razinama realnog (trenutno prisutnog) i idealnog (željenog selfa), kao i očekivanog (introjekcija percepcija drugih o tome kakav bi pojedinac trebao biti), ili neželjenog (self kakvog pojedinac izbjegava ili kojeg se plaši). Self se može diferencirati i prema sadržajnom fokusu na tjelesni, socijalni, intelektualni, akademski, spiritualni i moralni self. Rogers je smatrao da svaka osoba može postati zdrava, odnosno potpuno funkcionirajuća, uz bezuvjetno pozitivno roditeljsko prihvatanje.

Empirijska istraživanja idu u prilog potvrđivanju diferencijacije selfa, korelata samopoštovanja i samokonzistencije.

I na kraju, prikazana je i teorija iz domene kognitivno-doživljajnih – teorija personalnih konstrukata Georgea Kellyja. Ova teorija je usmjerena na proučavanje osobnih konstrukcija pojedinca, njihov nastanak i održavanje, te je malo posvećena postavljanju unificirane strukture i dinamike ličnosti. Sam Kelly postavlja Osnovni postulat teorije kojim je obuhvaćeno njegovo poimanje strukture i dinamike ličnosti, pri čemu su psihološki procesi kanalizirani načinima na koji pojedinac anticipira događaje. Anticipacije događaja vođene konstrukcijama kod različitih pojedinaca osnov su diferencijalne psihologije, a kanaliziranje procesa upućuje na dinamske mehanizme ličnosti. Kelly je generalne zakonitosti kanaliziranja ponašanja definirao putem 11 poučaka ili aksioma, npr. aksiom o dihotomiji, organizaciji, konstruiranju, zajedništvu, socijalnosti. Interesantno je da se, u odnosu na ostale prikazane teorije, Kelly više bavio elaboracijom pojedinačnih emocija straha, anksioznosti, krivnje, hostilnosti u njihovoj direktnoj relaciji s konstrukcijama. Iako je Kellyjeva teorija manje prisutna u empirijskim istraživanjima, neki njeni konstrukti su našli primjenu u socijalnoj, kliničkoj, edukacijskoj i forenzičkoj psihologiji.

Teorije obrađene u udžbeniku *Odabrane teorije ličnosti* pripadaju klasicima personologije i odabrane su iz razloga što su u suvremenoj literaturi i p(r)oučavanju ličnosti svrstane u povijest psihologije sa ograničenim empirijskim i praktičnim značajem. Međutim, u procesu spoznavanja pojma ličnosti i dalje ih je važno upoznavati zbog njihovog univerzalnog i aplikativnog značaja koji je konzistentno prisutan i u suvremenim pristupima ličnosti, te zbog onih elemenata teorija ličnosti koji su preživjeli empirijsku provjeru.

Literatura

- Adler, A. (1927). *Understanding human nature*. New York: Greenberg.
- Adler, A. (1929/1969). *The science of living*. New York: Anchor Books.
- Adler, A. (1929/1977). *O nervoznom karakteru*. Prijevod Božana Miletić. Beograd: Prosveta.
- Adler, A. (1929/1984). *Smisao života*. Prijevod Tomislav Bekić. Beograd: Prosveta.
- Adler, A. (1930/1989). *Individualna psihologija*. Prijevod: Ksenija Atanasijević. Novi Sad: Matica Srpska.
- Adler, A. (1934/1984). *Psihologija deteta*. Novi Sad: Matica Srpska.
- Adler, A. (1963/1984). *Poznavanje čovjeka*. Novi Sad: Matica srpska i Beograd: Prosveta.
- Adler, A. (1956). *The Individual Psychology of Alfred Adler: A Systematic Presentation from his writings*. Ansbacher, H.L., Ansbacher, R. R. (Eds.). New York: Basic Books.
- Adler, A. (1964). *Superiority and social interest: Collection of late writings*. H. L. Ansbacher, R. R. Ansbacher (Eds.). Evanston, IL: Northwestern University Press.
- Adler, A. (1969). *The science of living*. New York: Doubleday.
- Adler, A. (1970). Fundamentals of Individual Psychology. *The Journal of Individual Psychology*, 26, 36–49.
- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2016, Juni). *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013. Rezultati popisa*. https://www.popis.gov.ba/popis2013/doc/RezultatiPopisa_BS.pdf
- Ahmad, F. (2020). Personality traits as predictor of cognitive biases: moderating role of risk-attitude. *Qualitative Research in Financial Markets*, 12(4), 465–484. <https://doi.org/10.1108/qrfm-10-2019-0123>
- Allen, B. P. (2003). *Marching to a Different Drummer: George Kelly. Chapter 11 from Personality Theories: Development, Growth, and Diversity*. 4th ed. Boston: Allyn and Bacon. 250–275.
- Allen, C. (2020). (February 01). Carl Jung. Retrieved October 30, 2022, from <https://pdx.pressbooks.pub/thebalanceofpersonality/chapter/chapter-5-carl-jung/>

- Allport, G. (1961/1991). *Sklop i razvoj ličnosti* (prijevod D. Stevanović). Bugojno: Katarina.
- Andersen, S.M., Glassman, N.S., Chen, S., Cole, S.W. (1995). Transference in social perception: The roll of chronic accessibility in significant other representations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 41–57.
- Armezzani, M., Chiari, G. (2014). Ideas for a phenomenological interpretation and elaboration of personal construct theory. Part 1. Kelly between constructivism and phenomenology. *Costruttivismi*, 1, 136–149. <http://paduaresearch.cab.unipd.it/8802/>
- Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.
- Ashby, J.S, Lo Cicero K.A, Kenny, M.C. (2003). The Relationship of Multidimensional Perfectionism to Psychological Birth Order. *Journal of Individual Psychology*, 59(1):42–51.
- Ashcraft, D. (1999). *Personality Theories Workbook*. UK: International Thomson Publishing.
- Ashton, M. C., Lee, K. (2009). An investigation of personality types within the HEXACO personality framework. *Journal of Individual Differences*, 30(4), 181–187. <https://doi.org/10.1027/1614-0001.30.4.181>
- Atkinson, R.L., Aktinson, R.C., Hilgard, E.R. (1983). *Introduction to Psychology*. HBJ- Harcourt Brace Jovanovic.
- Axtell, A., Newlon, B. (1993). An analysis of Adlerian life themes of bulimic women. *Individual Psychology*, 49, 58–67.
- Baker-Brown, G., Ballard, E. J., Bluck, S., de Vries, B., Suedfeld, P, Tetlock, P. E. (2009). The conceptual/integrative complexity scoring manual. In C. P. Smith (Ed.) *Motivation and Personality Handbook of Thematic Content Analysis* (pp. 401–418). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511527937.029>
- Bargh, J. A., Morsella, E. (2008). The unconscious mind. *Perspectives on Psychological Science*, 3, 73–79.
- Barlett, C. P., Vowels, C. L., Saucier, D.A. (2008). Meta-Analyses of the Effects of Media Images on Men's Body-image Concerns. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 27, 279-310.
- Barrett, D. (1981). Early recollections of anorexia nervosa patients: Reflections of life style. *The Journal of Individual Psychology*, 37, 5–14.
- Baumeister, R.F. (2005). *Self-concept, Self-esteem and Identity*. In Derlega, V., J., Winstead, B.A., Warren, H.J. (ed) *Personality Contemporary Theory and Research*. 247–277.

- Baumeister, R.F., Dale, K., Sommer, K.L. (1998). Freudian Defense Mechanisms and Empirical Findings in Modern Social Psychology: Reaction formation, Projection, Displacement, Undoing, Isolation, Sublimation and Denial. *Journal of Personality*, 66:6, 1082-1095.
- Belangee, S. E., Sherman, M. F., Kern, R. M. (2003). Exploring the relationships between lifestyle personality attributes and eating disorder symptoms and behaviors in a nonclinical population. *Journal of Individual Psychology*, 59(4), 461–474.
- Bell, R. C. (2005). The Repertory Grid Technique. In F. Fransella (Ed.) *The Essential Practitioner's Handbook of Personal Construct Psychology* (pp. 67–77). England: John Wiley & Sons, Ltd.
- Beloff, H., Beloff, J. (1959). Unconscious self-evaluation using a stereoscope. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 59, 257–258.
- Benjafield, J. G. (2008). GEORGE KELLY: Cognitive Psychologist, Humanistic Psychologist, or Something Else Entirely? *History of Psychology*, 11(4), 239–262. DOI: 10.1037/a0014108
- Berger, J. (1978). *Psihodijagnostika*. Beograd: Nolit.
- Bieri, J. (1955) Cognitive complexity-simplicity and predictive behavior. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 51, 263–268. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/h0043308>
- Blanck, G., Blanck, R. (1985). *Ego-psihologija: teorija i praksa*. Zagreb: ITRO Naprijed.
- Blatt, S. J., Levy, K. N. (2003). Attachment theory, psychoanalysis, personality development, and psychopathology. *Psychoanalytic Inquiry*, 23, 104 –152.
- Blowers, G. H., O'Connor, K. P. (1995). Construing contexts: problems and prospects of George Kelly's personal construct psychology. *British Journal of Clinical Psychology*, 34(1), 1–16. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8260.1995.tb01433.x>
- Boeree, G. (2020). *Personality Theories*. <http://webpace.ship.edu/cgboer/Kelly.pdf>
- Bond, M. (2004). Empirical studies of defense style: Relationships with Psychopathology and Change. *Harvard Review of Psychiatry*, 12, 263–278.
- Bornstein, M. H. (2002). Parenting infants. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting: Children and parenting* (pp. 3–43). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

- Bornstein, R. F. (2001). The impending death of psychoanalysis, *Psychoanalytic Psychology*, 18: 3–20.
- Bornstein, R. F. (2005). Reconnecting psychoanalysis to mainstream psychology: Challenges and opportunities. *Psychoanalytic Psychology*, 22, 323–340.
- Bornstein, R. F. (2006). A Freudian construct lost and reclaimed: The Psychodynamics of Personality Pathology. *Psychoanalytic Psychology*, 23, 339–353.
- Bornstein, R. F. (2007). Nomothetic Psychoanalysis. *Psychoanalytic Psychology*, 24. 4, 590–602.
- Bornstein, R. F. (2009). Heisenberg, Kandinsky, and the heteromethod convergence problem: Lessons from within and beyond psychology. *Journal of Personality Assessment*, 91, 1–8.
- Bornstein, R. F. (2010). Psychoanalytic theory as a unifying framework for 21st century personality assessment. *Psychoanalytic Psychology*, 27, 133–152.
- Bourdage, J. S., Wiltshire, J., Lee, K. (2015). Personality and workplace impression management: Correlates and implications. *Journal of Applied Psychology*, 100(2), 537–546. <https://doi.org/10.1037/a0037942>
- Boyd-MacMillan, E. M. (2016). Increasing Cognitive Complexity and Collaboration Across Communities: Being Muslim Being Scottish. *Journal of Strategic Security*, 9(4), 1–32. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26471084>
- Branden, N. (2001). *The Psychology of Self-Esteem*. New York: William Morrow.
- Brentano, F. (1973). *Psychology from an empirical standpoint* (L.L. McAlister, Ed.). New York: Humanites Press. (Originalno publicirano 1895).
- Buljić, J. (2019). *Uloga arhetipova u procesu individuacije: studija slučaja*. Sarajevo: Filozofski fakultet. *Neobjavljen magistarski rad*. https://www.ff.unsa.ba/files/zavDipl/19_20/psi/Jasmina-Buljic.pdf
- Butler-Bowdon, T. (2011). *50 klasika psihologije*. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Butt, T. W. (2008). Kelly's Legacy in Personality Theory: Reasons to Be Cheerful. *Personal Construct Theory & Practice*, 5, 51–59. <http://www.pcp-net.org/journal/pctp08/butt08.pdf>
- Butt, T. W. Parton, N. (2005). Constructive Social Work and Personal Construct Theory: The Case of Psychological Trauma. *The British Journal of Social Work*, 35(6), 793–806. <http://www.jstor.org/stable/23720630>

- Cambray, J. (2010). Collective Unconscious. In I. B. Weiner & W. E. Craighead (Eds.). *The Corsini Encyclopedia of Psychology* (4ed.). John Wiley and Sons, Inc.
- Campbell, D. T., Fiske, D. W. (1959). Convergent and discriminant validation by the multitrait-multimethod matrix. *Psychological Bulletin*, 56(2), 81–105. <https://doi.org/10.1037/h0046016>
- Campbell, L, White, J., Stewart, A. (2006). The Relationship of Psychological Birth Order to Actual Birth Order. Ed. Ed. Slavik, S., Carloson, J. *Readings in The Theory of Individual Psychology*. Routledge, Taylor & Francis Group, New York - London.
- Caprara, V., G., Cervone, D. (2003). *Ličnost: determinante, dinamika i potencijali*. Beograd: Dereta.
- Caputi, P., Hennessy, D. (2008). Using Formal Concept Analysis to Analyze Repertory Grid Data. *Personal Construct Theory & Practice*, 5, 165–173. <http://www.pcp-net.org/journal/pctp08/caputi08.pdf>
- Carducci, B. J., Nave, C. S. (2020). *The Wiley Encyclopedia of Personality and Individual Differences, Vol. 1*. John Wiley & Sons, Inc.
- Carver, C.S., Scheier, M.F. (1994). Situational coping and coping dispositions in a stressful transaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 184–195.
- Carver, C. S., White, T. L. (1994). Behavioral inhibition, behavioral activation, and affective responses to impending reward and punishment: The BIS/BAS Scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67(2), 319–333. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.67.2.319>
- Cattell, R.B. (1950). *Personality: A systematic, theoretical, and factual study*: New York: McGraw-Hill.
- Cattell, R.B. (1978). *Naučna analiza ličnosti*. Beograd:BIGZ.
- Chamorro-Premuzic, T., Winsborough, D., Sherman, R. A., Hogan, R. C. (2016). New talent signals: shiny new objects or a brave new world? *Industrial and Organizational Psychology*, 9(3), 621–640. <https://doi.org/10.1017/iop.2016.6>.
- Cherry, K. (2022, July 28). Myers-Briggs Type indicator: The 16 personality types. Retrieved October 31, 2022, from <https://www.verywellmind.com/the-myers-briggs-type-indicator-2795583>
- Cho, W. (2019, August 8). Carl Jung — Short Excerpt of Complexes and What They Mean For The Individual. Retrieved October 21, 2022, from Medium

- website: <https://ohcwilliam.medium.com/carl-jung-short-excerpt-of-complexes-and-what-they-mean-for-the-individual-aca1c0a384d4>
- Clark, R.W. (1980). *Freud: The man and the cause-a biography*. New York: Random House.
- Cloninger, S. C. (2004). *Theories of Personality: Understanding Persons* (4th ed.). Pearson Prentice Hall.
- Cloninger, S. (2009). Conceptual issues in Personality Theory. The Cambridge Handbook of Personality Psychology. Edited by Corr, P.J., Matthews, G. (2009). CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS.
- Collins, S.E. Gathercole, M.A. Conway & P.E. Morris (Eds.). Theories of Memory. (pp. 103–137). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Colman, A.M. (2003). *Oxford Dictionary of Psychology*. Oxford University Press.
- Conway, M.A. Rubin, D.C. (1996). The Structure of Autobiographical Memory. In: A.F.
- Coopersmith, S. (1967). *The antecedents of self-esteem*. San Francisco: William Freeman.
- Corr, P. J., Matthews, G. (2009). *The Cambridge Handbook of Personality Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press. <http://dx.doi.org/10.1017/CBO9780511596544>
- Costa, P. T., McCrae, R. R. (1992). The five-factor model of personality and its relevance to personality disorders. *Journal of Personality Disorders*, 6(4), 343–359. <https://doi.org/10.1521/pedi.1992.6.4.343>
- Cramer, P. (1991). *The development of defense mechanisms: Theory, reasearch, and assessment*. New York: Springer-Verlag.
- Cramer, P. (1997). Evidence for change in childrens use defense mechanisms. *Journal of Personality*, 65, 233–247.
- Cramer, P. (1998a). Coping and defense mechanism. What s the difference? *Journal of Personality*, 32, 156–172.
- Cramer, P. (2000). Defense Mechanisms in Psychology Today: Further Processes for Adaptation. *American Psychologist*, 55, 637–646.
- Cramer, P. (2006). Longitudinal Study of Defense Mechanisms: Late Childhood to Late Adolescence. *Journal of Personality*, 75:1.
- Crockenberg, S., Litman, C. (1990). Autonomy as competence in 2-year-olds: Maternal correlates of child defiance, compliance, and self-assertion. *Developmental Psychology*, 26(6), 961–971. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.26.6.961>

- Cronbach, L. J., Meehl, P. E. (1955). Construct validity in psychological tests. *Psychological Bulletin*, 52, 281-302.
- Csikszentmihalyi, M., Figurski, T.J. (1982). Self-awareness and aversive experience in everyday life. *Journal of Personality*, 50, 15–28. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1982.tb00742.x>
- Damian, R. I., Roberts, B. W. (2015a). The associations of birth order with personality and intelligence in a representative sample of U.S. High School students. *Journal of Research in Personality*, 58, 96–105. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2015.05.005>
- Damian, R. I., Roberts, B. W. (2015b). Settling the debate on birth order and personality. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112(46), 14119–14120. <https://doi.org/10.1073/pnas.1519064112>
- Danielian, J. (1988). Karen Horney and Heinz Kohut: Theory and the repeat of history. *The American Journal of Psychoanalysis*, 48(1), 6–24. <https://doi.org/10.1007/BF01252918>
- Davis, P. J., Schwartz, G.E. (1987). Repression and the inaccessibility of affective memories. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 155–162.
- Diener, E (1979). Deindividuation, self-awareness, and disinhibition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37(7), 1160–1171. doi:10.1037/0022-3514.37.7.1160
- Dijagnostički i statistički priručnik za duševne poremećaje (DSM-IV) (1996). *Američka psihijatrijska udruga*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Dixon, P. N., Strano, D. A. (1989). The measurement of inferiority: A review and directions for scale development. *Individual Psychology*, 45 (3), 313–323.
- De Oliveira Miraldi, E., Fernandes, F. (2018). Carl Jung (Biography). In *Psi Encyclopedia*, https://www.researchgate.net/publication/330026069_Carl_Jung_Biography
- Dogan, N., Šola, I. (2014). *Razmeđa religije i kulture*, Osijek: Odjel za kulturologiju, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku.
- Dreikurs, R. (1971). *Social equality: The challenge of today*. Chicago: Regnery.
- D'Souza, J.F., Gurin, M (2016) Self-Actualization. The universal significance of Maslow's concept of self-actualization. *The Humanistic Psychologist*, 44 (2): 210–214.
- Džukić, I. (2021). Samoaktualizacija. *Neobjavljeni pregledni rad*. Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.

- Ekman, P., Davidson, R.J., Friesen, W.V. (1990). The Duchenne smile: Emotional expression and brain physiology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 342–353.
- Ellenberger, H. F. (1970). *The discovery of the unconscious*. New York: Basic Books.
- Elliott, A. (2002). *Psychoanalytic theory: An introduction*. Durham, NC: Duke University Press.
- Elms, A. C. (2007). Psychobiography and Case Study Methods. In R. W. Robins, C. R. Fraley, R. F. Krueger (Eds.), *Handbook of research methods in personality psychology* (pp. 97–114). The Guilford Press.
- Erdelyi, M.H. (1993). Repression: The mechanism and the Defense. In Wegner, D.M, Pennebaker, J.W. (Ed). *Handbook of Mental Control*. (pp. 126–148). A Pearson Education Company.
- Erikson, E. (1959/2008). *Identitet i životni ciklus*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Ernst, C., Angst, J. (1983). Birth Order: Its Influence on Personality. New York: Springer-Verlag. https://doi.org/10.1007/978-3-642-68399-2_4
- Etzold, E. (2003). Wie zuverlässig sind die Ergebnisdaten des Global Consciousness Project? [Koliko su pouzdani rezultati Projekta globalne svijesti?] *Zeitschrift für Anomalistik*, 3, 83–98.
- Ewen, R. B. (2003). *An Introduction to Theories of Personality: 6th Edition* (6th ed.). Lawrence Erlbaum Associates.
- Eysenck, H.J. (1972). *Foreword* (McGhee, Goldsetein: Psychology of humor. Academic press. New York).
- Eysenck, H.J. (1986). *Know your own personality*. Pengu books.
- Eysenck, H.J., Eysenck, S.B.G. (1975). *Manual of the Eysenck Personality Questionnaire*. London. Hodder and Stoughton.
- FallenAngel. (2013, January 18). The dangerous serpent – a Jungian view. Retrieved October 23, 2022, from stOtilien website: <https://stottilien.com/2013/01/18/the-dangerous-serpent-an-jungian-view/>
- Farah, S. (2015, February 4). The Archetypes of the Anima and Animus - Appliedjung. Retrieved from Appliedjung website: <https://appliedjung.com/the-archetypes-of-the-anima-and-animus/>
- Feist, J. (1994). *Theories of Personality* (4th ed.). Brown & Benchmark.
- Feist, J., Feist, G. (2008). *Theorise of Personality*. McGraw-Hill Eduaction.
- Feist, J., Feist, G., Roberts, T. (2018). *Theories of Personality* (9th ed.). McGraw Hill.

- Ferris, N. D. (2020). George Kelly. In B. J. Carducci, C. S. Nave, & C. S. Nave (Eds.) *The Wiley Encyclopedia of Personality and Individual Differences: Models and Theories* (pp. 101–104). UK: John Wiley & Sons, Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781118970843.ch18>
- Filipović, V. (1989). *Filozofijski rječnik*. Zagreb: NIŠPRO VJESNIK.
- Franchina; V, Lo Coco; G. (2018). The Influence of Social Media Use on Body Concern. *International Journal of Psychoanalysis and Education*, Vol. X, No. 1, 6-14 <https://www.researchgate.net/publication/331114176> (pristupljeno: 19.8.2022).
- Frankl, V. (1981). *Nečujan vapaj za smislom*. Zagreb: Naprijed.
- Free personality test. (n.d.). Retrieved October 31, 2022, from <https://www.16personalities.com/free-personality-test>
- Freud, A. (1936). *The Ego and the Mechanisms of Defense*. International Universities Press. N.Y. (izdanje Psihološki bilten: za internu upotrebu. Beograd, 1962).
- Freud, S. (1900/2008). *Tumačenje snova*. Nova knjiga: Podgorica.
- Freud, S. (1901/2018). *Psihopatologija svakodnevnog života*. Prijevod Olivera Minić Stikić. Beograd: Nova.
- Freud, S. (1905/1981). *Dosjetke i njihov odnos prema nesvjesnom*. Beograd: Matica Srpska.
- Freud, S. (1910/1973). *Iz kulture i umetnosti*. Prijevod: Matić, V., Jerotić, V. i Bogičević, Đ. Novi Sad: Matice Srpske.
- Freud, S. (1917/2000). *Predavanja za uvod u psihoanalizu*. Zagreb: Stari grad.
- Freud, S. (1919/ 2009). *O seksualnoj teoriji Totem i tabu*. Novi Sad: Nova knjiga.
- Freud, S. (1920/1955a). *Beyond the pleasure principle*. In *Standard edition* (Vol.18).
- Freud, S. (1923/1961a). The ego and the id. In *Standard edition (Vol 19)*.
- Freud, S. (1924/1961). *The dissolution of the Oedipus complex*. In *Standard edition (Vol 19)*.
- Freud, S.(1926/1959a). *Inhibitions, symptoms and anxiety*. In *Standard edition* (Vol.20).
- Freud, S. (1927/1986). *Budućnost jedne iluzije*. Zagreb: Naprijed.
- Freud, S. (1933/1973). *Autobiografija, Nova predavanja za uvođenje psihoanalize*. Beograd: Matica Srpska.
- Freud, S. (1990/1953). *Psihoanaliza i telepatija*. Beograd: Grafos.

- Fransella, F., Bell, R., Bannister, D. (2004). *A Manual for Repertory Grid Technique, 2nd ed.* England: John Wiley & Sons, Ltd.
- Fromm, E. (1984). *Bekstvo od slobode.* Beograd: Nolit.
- Fulgosi, A. (1990). *Psihologija ličnosti. Teorija i istraživanja.* Zagreb: Školska knjiga.
- Gailliot, M. T., Schmeichel, B. J., Baumeister, R. F. (2006). Self-regulatory processes defend against the threat of death: effects of self-control depletion and trait self-control on thoughts and fears of dying. *Journal of Personality and Social Psychology, 91*: 49–62.
- Galanti G-A. (2003). The Hispanic Family and Male-Female Relationships: An Overview. *Journal of Transcultural Nursing, 14*(3):180–185.
- Garner, D. (1991). Eating Disorder Inventory-2 professional manual. Odesa, FL: *Psychological Assessment Resources.*
- Gay, P. (1988). *Freud: A life for our time.* New York: Norton.
- Gerber, A. (2007). Whose unconscious is it anyway? *The American Psychoanalyst, 41*, 11–28.
- Gfroerer, K. P., Gfroerer, C.A., Curlette, W.L., White, J, Kern, R.M (2003). Psychological Birth Order and the BASIS-A Inventory. *Journal of Individual Psychology, 59*(1):30.
- Goldberg, L. R., Johnson, J. E., Eber, H. W., Hogan, R., Ashton, M. C., Cloninger, C. R., Gough, H. G. (2006). The international personality item pool and the future of public-domain personality measures. *Journal of Research in Personality, 40*(1), 84–96. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2005.08.007>
- Goldfried, M. R. (1963). Feelings of inferiority and the deprecation of others: A research review and theoretical reformulation. *The Journal of Individual Psychology, 19*, 96–109.
- Goldstein. K. (1940). Human nature. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Gray, J. A. (1982). The neuropsychology of anxiety: an inquiry into the functions of the septo-hippocampal system. *Behavioral & Brain Sciences, 5*, 469–484. <https://doi.org/10.1017/S0140525X00013066>
- Gorgoni, M., Scarpelli, S., Alfonsi, V., Annarumma, L., Cordone, S., Stravolo, S., De Gennaro, L. (2021). Pandemic dreams: quantitative and qualitative features of the oneiric activity during the lockdown due to COVID-19 in Italy. *Sleep Medicine, 81*, 20–32. <https://doi.org/10.1016/j.sleep.2021.02.006>

- Gough, H.G. (1960). The adjective check list as a personality assessment research technique. *Psychological Report*, 6, 107–122.
- Graf-Nold, A. (2015). Jung, Carl Gustav (1875–1961). *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 902–906. <https://doi.org/10.1016/b978-0-08-097086-8.61063-2>
- Greenwald, A.G. (1980). The totalitarian ego: Fabrication and revision of personal history. *American Psychologist*, 35, 603–618.
- Greenwald, A. G., McGhee, D. E, Schwartz, J. L. K. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: The Implicit Association Test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74(6), 1464–1480. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.74.6.1464>
- Grice, J. W. (2002). Idiogrid: Software for the management and analysis of repertory grids. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*, 34(3), 338–341. <https://doi.org/10.3758/BF03195461>
- Grumm, M., Von Collani, G. (2007). Measuring Big-Five personality dimensions with the implicit association test – Implicit personality traits or self-esteem? *Personality and Individual Differences*, 43, 8, 2205–2217.
- Hadžiahmetović, N. (2018). Uticaj nekognitivnih faktora na rezonovanje: Može li kvazikognitivni test biti test ličnosti? Filozofski fakultet u Beogradu, *Neobjavljena doktorska disertacija*.
- Hadžiahmetović, N., Kolenović-Đapo, J., Đapo, N., Hasanbegović-Anić, E., Komnenić-Kahlert, N. (2011). Povezanost između Velikih pet i self-diskrepance. *Psihijatrija danas*, 43(2), 155-166.
- Hadžiahmetović, N., Opačić, G. (2013). *Arhetipske relacije u šestofaktorskom prostoru ličnosti HEXACO-PI-R*. Neobjavljen rad.
- Hadžiahmetović, N., Opačić, G., Teovanović, P., Kolenović-Đapo, J. (2019). Facilitatory and Inhibitory Effects of Personality Traits on Syllogistic Reasoning. In K. Damjanović & S. Marković (Eds.), *Proceedings of the XXV Scientific conference Empirical studies in psychology, March 29th-31st, 2019, Faculty of psychology, University of Belgrade*, 47–49. ISBN 978-86-6427-130-1.
- Hadžić, B. (2021). *Ko se boji smrti još: efekat priminga edipalne situacije na kastracioni strah*: završni magistarski rad. Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Hadžić, B., Hadžiahmetović, N. (2022). Efekat priminga primalne scene na kastracioni strah i moralnost//Zbornik sažetaka Sedmi sarajevski dani psihologije: Filozofski fakultet, Univerzitet u Sarajevu, Centar za psihološka istraživanja, edukaciju i savjetovanje, Centar za

- naučnoistraživački rad i stručne aktivnosti Filozofskog fakulteta u Sarajevu (NIRSA): 28.
- Hall, K. S., Lindzey, G. (1983). *Teorije ličnosti*. Beograd: Nolit.
- Halpern, P. (2020, November 18). The Synchronicity of Wolfgang Pauli and Carl Jung. Retrieved January 8, 2023, from Nautilus website: <https://nautil.us/the-synchronicity-of-wolfgang-pauli-and-carl-jung-238037/>
- Hansen, R.D., Hansen, C.H. (1988). Repression of emotionally tagged memories: The architecture of less complex emotions. *Journal of Personality and Social Psychological*, 55, 811-818.
- Harappa. (2021, July 18). Carl Jung Theory Of Archetypes. Retrieved from Harappa website: <https://harappa.education/harappa-diaries/carl-jung-theory-of-archetypes/>
- Hardin, E. E., Lakin, J.L. (2009). The Integrated Self-Discrepancy Index: A reliable and valid measure of self-discrepancies. *Journal of Personality Assessment*, 91(3), 245–253. <https://doi.org/10.1080/00223890902794291>
- Hardin, H. T. (1994). Sudbina Freudova ranog odnosa prema majci. *Psyche*, 48.
- Harris, J. R. (1998). *The nurture assumption: Why children turn out the way they do*. Free Press.
- Harris, M. A., Brett, C. E., Johnson, W., Deary, I. J. (2016). Personality stability from age 14 to age 77 years. *Psychology and Aging*, 31(8), 862–874. <https://doi.org/10.1037/pag0000133>
- Hartmann, H. (1939). Psycho-analysis and the concept of health. *The International Journal of Psychoanalysis*, 20, 308–321.
- Hartshorne, J.K, Salem-Hartshorne, N, Hartshorne, T.S. (2009). Birth order effects in the formation of long-term relationships. *Journal of Individual Psychology*, 65(2).
- Haubrich; J., Nader, K. (2016). Memory Reconsolidation. *Current Topics in Behavioral Neurosciences*, 37. In book: *Behavioral Neuroscience of Learning and Memory*, 1-26. DOI:[10.1007/7854_2016_463](https://doi.org/10.1007/7854_2016_463)
- Hautala, T., Routamaa, V. (2008). *Archetypes and Types*. Psychological Type and Culture—East & West: A Multicultural Research Conference Honolulu, Hawaii, January 46, 2008.
- Heidbreder, E. F. (1927). The normal inferiority complex. *The Journal of Abnormal Social Psychology*, 22, 243–258.
- Hesse, H. (1955). *Sidarta*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.

- Hewitt, P. L., Flett, G. L. (1991). Perfectionism in the self and social contexts: Conceptualization, assessment, and association with psychopathology. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(3), 456–470. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.60.3.456>
- Hewstone, M., Stroebe, W. (2001). *Socijalna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Higgins, T. E. (1987). Self-discrepancy: a theory relating self and affect. *Psychology view*, 94(3): 319–340.
- Higgins, T.E. (1996). Knowledge activation: Aecessibility, applicability, and salience. U: E.T. Higgins, A.W. Kruglanski (ur.), *Social psychology: Handbook of baxis principles* (str.133–168.). New York: Guilford.
- Hjelle, L. A. (1992). *Current Research and Applications in Personality Theories*. McGraw-Hill, Inc.
- Hoffman, E. (1994). *The drive for self: Alfred Adler and the founding of individual psychology*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Hoffman, R. (2020). Alfred Adler's theories of individual psychology and Adlerian therapy. *Simply Psychology*. <https://www.simplypsychology.org/alfred-adler.html>, pristupljeno 11.4.2021.
- Holland, A.C., Kensingler, E.A. (2010). Emotion and Autobiographical Memory. *Physics of Life Reviews*, 7(1), 88–131.
- Holland, J. L. (1997). *Making vocational choices*. Odessa, Florida: Psychological Assessment Resources, Inc.
- Hollander, E.P. (1971). *Principles and Methods of Social Psychology*, 3 ed ed. New York: Oxford University.
- Hollender, M.H., Luborsky, L., Harvey, R.B. (1970). Correlates of the desire to be held in women. *Journal of Psychomatic Research*. 14, 4. 387–390.
- Horley, J. (2003). Forensic psychology and personal construct theory. In J. Horley (Ed.) *Personal Construct Perspectives on Forensic Psychology* (pp. 1–15), Brunner-Routledge.
- Horner, P, Andrade, F., Delva, J., Grogan-Kaylor, A., Castillo, M. (2012). The Relationship of Birth Order and Gender with Academic Standing and Substance Use Among Youth in Latin America.
- Horney, K. (1917/1968). The technique of psychoanalytic therapy. *American Journal of Psychoanalysis*, 28, 3–12.
- Horney, K. (1937/1973). *Neurotična ličnost naše dobi*. Titograd: Grafički zavod.
- Horney, K. (1939). *New ways in psychoanalitysis*. New York: Norton.

- Horney, K. (1942). *Self-analysis*. New York: Norton.
- Horney, K. (1945). *Our inner conflicts: A constructive theory of neurosis*. New York: Norton.
- Horney, K. (1945/1966). *Naši unutrašnji konflikti*. Prijevod Dušan Kosovac. Titograd: Grafički zavod.
- Horney, K. (1950). *Neurosis and Human Growth: The Struggle towards Self-Realization*. New York: W. W. Norton & Co., Inc.
- Horney, K. (1976). *Neuroza i razvoj ličnosti*. Titograd: Pobjeda.
- Hothersall, D. (2001). *Povijest psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Howe, A. J., Demjaha, A. (2022). An Analytical Psychology Conceptualisation of Psychosis in Modern Psychiatry. *International Journal of Jungian Studies*, 1–20. doi: 10.1163/19409060-bja10027.
- Hudnall, A. (2020, April 23). Archetypes: The Anima and Animus. Retrieved October 23, 2022, from Textual Discourse website: <https://medium.com/textual-discourse/archetypes-the-anima-and-animus-3f287fe5e557>
- Hudolin, V. (1968). *Psihijatrijsko-psihološki leksikon*. Zagreb: Panorama.
- Hunyady, O., Josephs, L., Jost, J. (2008). Priming the primal scene: Betrayal trauma, narcissism, and attitudes towards infidelity. *Self and Identity*, 7, 278–294. <https://doi.org/10.1080/15298860701620227>
- Huprich, S. K. (2009). *Psychodynamic therapy: Conceptual and empirical foundations*. New York, NY: Taylor & Francis.
- Imamović, M. (2022). Psihološke odrednice estetskog doživljaja. *Magistarski rad*. Univerzitet u Sarajevu-Filozofski fakultet.
- Isaacson, C. (2004). *The birth order effect for couples: How birth order affects your relationships and what you can do about it*. Gloucester, MA: Fair Winds Press.
- Ismail, H.A.N. Tekke, M. (2015). Rediscovering Rogers's Self Theory and Personality. *Journal of Educational, Health and Community Psychology*, 14, 3, ISSN: 2088-3129.
- Jablonski, J. F., Lester, D. (2008). Incorporating development into personal construct theory. *Personal Construct Theory and Practice*, 5, 41–49. <http://www.pcp-net.org/journal/pctp08/jablonski08.pdf>
- Jaiswal, V. (2023). The effect of inferiority and insecurity on adjustment among students. *International Journal of Creative Research Thoughts*. 11.
- Jankowicz, D. (2004). *The Easy Guide to Repertory Grids*. England: John Wiley & Sons.

- Jennings, J. L. (2007). Dreams without disguise: the self-evident nature of dreams. *Humanist Psychol.* 35, 253–274. doi: 10.1080/08873260701415413, pristupljeno, 1.5.2023.
- Jerotić, V. (1989). Čovjek i njegov identitet: psihološki problem savremenog čoveka. Beograd: Medicinska knjiga.
- Jerotić, V. (2021). *O Jungu*. Zadužbina Vladete Jerotića.
- Jones, A., Crandall, R. (1986). Validation of a short index of self-actualization. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 12, 63–73. <https://doi.org/10.1177/0146167286121007>
- Jones, E. (1953). *Life and Work of Sigmund Freud*. Basic Books Inc, New York.
- Jordan, E. W., Whiteside, M. M., Manaster, G. J. (1982). A practical and effective research measure of birth order. *Individual Psychology*, 38(3), 253–260.
- Jourard, S., Secord, P. (1955). Body-cathexis and Personality. *British Journal Psychology*, 46, 130-138.
- Jung, C. G. (1921). *Psychologische Typen [Psihološki tipovi]*. Rascher & Cie Verlag.
- Jung, C. G. (1938). *Psychologie und Religion*. In: *Zur Psychologie westlicher und östlicher Religion, Gesammelte Werke, 1-20 Broschur, Band 11* [Psihologija i religija. U: Ka psihologiji zapadne i istočne religije, Sabrana djela, 1-20, Svezak 11]. Patmos Verlag.
- Jung, C. G. (1944). *Psychologie und Alchemie*. In: *Gesammelte Werke 1-20 Broschur, Band 12* [Psihologija i alhemija. U: Sabrana djela 1-20, Svezak 12]. Walter Verlag.
- Jung, C. G. (1952). *Synchronizität Als Ein Prinzip Akausaler Zusammenhänge: Der Einfluss Archetypischer Vorstellungen Auf Die Bildung Naturwissenschaftlicher Theorien Bei Kepler* [Sinkronicitet kao princip akauzalnih veza: Utjecaj arhetipskih predstava na stvaranje prirodnoznanstvenih teorija kod Keplera]. Rascher Verlag.
- Jung, C. G. (1955). *Versuch einer Darstellung der psychoanalytischen Theorie*. [Pokušaj predstavljanja psihoanalitičke teorije]. Rascher Verlag.
- Jung, C. G. (1959). *Collected works. Vol. 9, Pt. I. The archetypes and the collective unconscious*. Patheon.
- Jung, C. G. (1961). *Erinnerungen, Träume, Gedanken* [Sjećanja, snovi, razmišljanja]. Rascher Verlag.
- Jung, C. G. (1961/1995). *Sećanja, snovi, razmišljanja*. Prijevod: Opačić-Kostić-D. Beograd: Atos.

- Jung, C. G. (1964). *Man and His Symbols*. Random House Publishing Group.
- Jung, C. G. (1990). *Dinamika nesvesnog*. Novi Sad: Matica Srpska.
- Jung, C. G. (2009). *Das rote Buch – Liber novus* [Crvena knjiga – Nova knjiga]. Patmos Verlag.
- Jung, C. G. (2011). *Experimentelle Untersuchungen, Gesammelte Werke, Bd. 2, 2. Aufl.* [Eksperimentalna istraživanja, Sabrana djela, Sveska 2, II izdanje] Patmos-Verlag.
- Juni, S., Masling, J., Brannon, R. (2010). Interpersonal Touching and Orality. *Journal of Personality Assessment*. 43, 1979. https://doi.org/10.1207/s15327752jpa4303_2
- Kandel, E.R. (1998). Biology and the future of psychoanalysis: A new intellectual framework for psychiatry revisited. *American Journal of Psychiatry*, 156, 505–534.
- Kardum, I., Smojver, I. (1993). Petofaktorski model strukture ličnosti: izbor deskriptora u hrvatskom jeziku. *Godišnjak Zavoda za psihologiju*, 2, 91–100.
- Kaufman, B. S. (2018). Self-Actualizing People in the 21st Century: Integration With Contemporary Theory and Research on Personality and Well-Being. *Journal of Humanistic Psychology*, 63(1), 1–33. <https://doi.org/10.1177/0022167818809187>
- Kavanagh, G. (1994). The patient's dreams of the analyst. *Contemporary Psychoanalysis*, 30(3), 500–509. <https://doi.org/10.1080/00107530.1994.10746869>
- Kelland, M. D. (2022). *Personal Construct Theory*. <https://socialsci.libretexts.org/@go/page/12300?pdf>
- Kelly, G. A. (1955a). *The psychology of personal constructs. Vol. 1. A theory of personality*. W. W. Norton.
- Kelly, G. A. (1955b). *The psychology of personal constructs. Vol. 2. Clinical diagnosis and psychotherapy*. W. W. Norton.
- Kelly, G. A. (1977). Personal construct theory and the psychotherapeutic interview. *Cognitive Therapy and Research*, 1(4), 355–362. <https://doi.org/10.1007/bf01663999>
- Kelly, G.A. (2017) A brief introduction to personal construct theory. *Costruttivismi*, 4, 3-25. doi: 10.23826/2017.01.003.025.
- Kelly, T., Wiener, J. (2023). Cultural Otherness. Implications for the Analytic Attitude. In G. Guadité & T. Kelly (Eds.). *Exploring core competencies in*

- Jungian psychoanalysis*. (pp. 179-193). London and New York: Routledge, Taylor and Francis Group. <http://doi.org/10.4324/9781003219910-18>
- Kenchappanavar, R., (2012) Relationship between Inferiority complex and Frustration in Adolescent. *IOSR Journal of Humanities and Social Science* 2(2):1-5DOI:[10.9790/0837-0220105](https://doi.org/10.9790/0837-0220105)
- Kern, R. M., Wheeler, M. S., Curlette, W. L. (1997). *BASIS-A Inventory interpretive manual: A psychological theory*. Highlands, NC: TRT Associates.
- Kirchhoffer, S. (2023, juni 21). *Misterij: Dan kada je nestala Agatha Christie*. povijest.HR <https://povijest.hr/istaknuto/misterija-dan-kada-je-nestala-agatha-christie/>
- Klaić, B. (1988). *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod MH.
- Kluger, J. (2011). *The sibling effect: What the bonds among brothers and sisters reveal about us*. New York, NY: Penguin Group.
- Kohut, H. (1971). *The analysis of the self: A systematic approach to the psychoanalytic treatment of narcissistic personality disorders*. University of Chicago Press.
- Kohut, H. (1972/1990). *Analiza sebstva*. Zagreb: Naprijed.
- Kohut, H. (1999). *Psihoanaliza između krivice i tragizma*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kolenović-Đapo, J. (2012). *Psihologija humora: teorije, metode i istraživanja*. Sarajevo: Svjetlost.
- Kolenović-Đapo, J., Drače, S., Hadžiahmetović, N. (2015). *Psihološki mehanizmi odbrane: Teorijski pristupi, klasifikacija i vodič za vježbe*. Filozofski fakultet u Sarajevu (e-izdavaštvo).
- Kondić, K. (uredila 1987). *Psihologija Ja: psihoanalitička razvojna psihologija*. Nolit: Beograd.
- Kondić-Beloš, K., Levkov, Lj. (1989). Psihički razvoj deteta. Ur. Kecmanović, D. *Psihijatrija Tom I* (str. 319-375). Medicinska knjiga Beograd-Zagreb: Svjetlost.
- Kreber, C., Castleden, H., Erfani, N., Lim, J., Wright, T. (2003). Exploring the Usefulness of Kelly's Personal Construct Theory in Assessing Student Learning in Science Courses. *Teaching in Higher Education*, 8(3), 431–445. <https://doi.org/10.1080/13562510309394>
- Krech, D., Crutchfield, R.S. (1958). *Elementi psihologije*. Beograd: Naučna knjiga.
- Krstić, D. (1988). *Psihološki rečnik*. „Vuk Karadžić“. Beograd.

- Kulenović, M. (1989). Psihoanaliza. Ur. Kecmanović, D. *Psihijatrija* Tom I (poglavlje 18). Medicinska knjiga Beograd-Zagreb: Svjetlost.
- Kurzweil, E. (1989). *The Freudians: A comparative perspective*. NewHaven, CT: Yale University Press.
- Lacković-Grgin, K. (1994). *Samopoimanje mladih*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Laird T.G, Shelton A.J. (2006). From an Adlerian Perspective Birth Order, Dependency, and Bing Drinking on a Historically Black University Campus. *The Journal of Individual Psychology*, 62(1):18–35.
- Laplanche, J., Pontalis, J.B. (1984). *Rječnik psihoanalize* (prijevod Zdjelar, R., Buden, B., 1992). Zagreb: AC IZDAVAČ d.o.o i NAPRIJED.
- Larsen, R. J., Buss, D. M. (2008). *Psihologija ličnosti*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Laser, E. (1984). The relationship between obesity, early recollections, and adult life-style. *Individual Psychology*, 40, 29–35.
- Lavon, I., Shifron. R. (2018). *Adler's use of early recollections: Evidence in neuroscience research*. In P. Prina, C. Shelley, K. John, & A. Millar (Eds.), UK Adlerian year book (pp. 119–132). London: The Adlerian Society UK and Institute of Individual Psychology (ASIIP).
- Leary, M. R., Meredith, L. T., Allen, A.B., Tate, E.B. (2009). The Concept of Ego Threat in Social and Personality Psychology: Is Ego Threat a Viable Scientific Construct? *Personality and Social Psychology Review*.
- Leclerc, G., Lefrancois, R., Dubé, M., Hebert, R., Gaulin, P. (1998). The self-actualization concept: A content validation. *Journal of Social Behavior and Personality*, 13(1), 69.
- Lee, K., Ashton, M. C. (2004). Psychometric properties of the HEXACO personality inventory. *Multivariate Behavioral Research*, 39, 329-358.
- Leitner, L. M., Faidley, A. J. (1999). Creativity in experiential personal construct psychotherapy. *Journal of Constructivist Psychology*, 12(4), <https://doi.org/10.1080/107205399266019>.
- Levin, R., Nielsen, T.A. (2007). Disturbed dreaming, posttraumatic stress disorder, and affect distress: A Review and Neurocognitive model. *Psychological Bulletin*, 133, 482–528.
- Loevinger, J., Ossorio, A. G. (1958). Evolution of therapy by self-report: A paradox. *The American Psychologist*, 13, 366.
- Lohman, J.F., Lohman, T. G., Christensen, O. (1985). Psychological position and perceived sibling differences. *Individual Psychology: Journal of Adlerian Theory, Research & Practice*, 41(3), 313–327.

- Luborsky, L., Barrett, M. S. (2006). The History and empirical status of key psychoanalytic concepts. *Annual Review of Clinical Psychology*, 2, 1–19. <https://doi.org/10.1146/annurev.clinpsy.2.022305.095328>
- Maher, B. (1969). *Clinical Psychology and Personality: The Selected Papers of George Kelly*. John Wiley & Sons, Inc.
- Malone, J. C., Cohen, S, Liu, S.R., Vaillant, G, E., Waldinger, R.J. (2013). Adaptive midlife defense mechanisms and late-life health. *Personality and Individual Differences*. 55(2): 85–89. doi: 10.1016/j.paid.2013.01.025
- Maltaby, J., Day, L.D., Macaskill, A. (2010). *Personality, Individual and Intelligence*. Pearson Education Limited. Edinburgh Gate.
- Mamat, Z., Anderson, M. (2023). Improving Mental Health by Training the Suppression of Unwanted Thoughts. *Science Advances*. <https://doi.org/10.31234/osf.io/5cn7g>
- Martin, R.A., Lefcourt, H.M. (1984). Situational Humor Response Questionnaire: Quantitative Measure of Sense of Humor. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47(1), 144–155.
- Martin, R.A., Puchlick-Doris, P., Larsen, G., Gray, J., Weir, K. (2003). Individual differences in uses of humor and their relation to Psychological Well-being: Development of the Humor Styles Questionnaire. *Journal of Research in Personality*, 37(1), 48–75.
- Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50, 370–396.
- Maslow, A.H. (1950). Self-actualizing people: A study of psychological health. *Personality Symposia*.
- Maslow, A. (1976). *The Farther Reaches of Human Nature*, London: Penguin.
- Maslow, A. (1976/1982). *Motivacija i ličnost*. Beograd: Kultura.
- Maslow, A. (2001). *O životnim vrednostima. Izabrani eseji o psihologiji vrijednosti*. Priredio i preveo Dimitrijević, A. (2001). Beograd: IP “Žarko Albulj”.
- Matson, F.W. (1969). What ever became of the Third Force? *American Association of Humanistic Psychology, Newsletter*, 6, 1 & 14–15.
- McAdams, D. P. (1996). Personality, modernity, and the storied self: a contemporary framework for studying persons, *Psychological Inquiry*, 7: 295–321.
- McGuire, W. (1974). *The Freud/Jung letters: The correspondence between Sigmund Freud and C. G. Jung*. (R. Manheim & R.F.C. Hull Trans). Princeton, NJ: Princeton University Press.

- McLeod, S. A. (2007). Carl Rogers – Simply Psychology. Retrieved, 15.8.2022., from:<http://www.simplypsychology.org/carl-rogers.htm>
- McLeod, S. (2023, July 31). *Validity In Research: Definitions, Types, & Examples*. SymplyPsychology. <https://www.simplypsychology.org/validity.html>
- McPeck, R. W. (2008). The Pearson-Marr Archetype Indicator and Psychological Type. *Journal of Psychological Type*, 68(7), 52–67.
- McWilliams, N. (2009). *Psychoanalytic diagnosis* (2nd ed.). New York, NY: Guilford Press.
- Merenda, P.F., Fava, J. (1994). Role of Behaviorally Descriptive Adjectives in Descriptive of Personality. *Psychological Reports*. <https://doi.org/10.2466/pr0.1994.74.1.259>
- Milas, G. (2005). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Milliren, A., Clemmer, F. (2006). Introduction to Adlerian Psychology: basic principles and methodology. Ed. Slavik, S., Carloson, J. *Readings in The Theory of Individual Psychology*. Routhedge, Taylor & Francis Groupu, New York - London.
- Mischel, W. (1968). *Personality and assessment*. John Wiley & Sons Inc.
- Misirlić, A. (2018). Validacija Skale za mjerenje integrativne kompleksnosti. Sarajevo: Filozofski fakultet. *Neobjavljen magistarski rad*. https://www.ff.unsa.ba/files/zavDipl/18_19/psi/maj/Anela-Misirlic.pdf
- Molnar, M. (1996). *Dnevnik (1929 – 1939)*. Najkraća kronika, str. 136. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Moore, K., McElroy, J. C. (2012). The influence of personality on Facebook usage, wall postings, and regret. *Computers in Human Behavior*, 28(1), 267–274. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.09.009>.
- Moore-Wilson. (n.d.). Complexes and Archetypes. Retrieved from Society of Analytical Psychology website: <https://www.thesap.org.uk/articles-on-jungian-psychology-2/about-analysis-and-therapy/complexes-and-archetypes/>.
- Moran, J.M, Wif, G.S., Adams, R.B., Janata, O., Kelley, W.M. (2004). Neural correlates of humor detection and appreciations. *Neuroimage*, 21(3):1055–60.
- Musek, J. (1993). *Znanstvena podoba osebnosti*. Ljubljana: Educy d.o.o.
- Myers, I. B. (1962). *The Myers-Briggs Type Indicator: Manual* (1962). Consulting Psychologists Press. <https://doi.org/10.1037/14404-000>

- Myers, I. B., McCaulley, M. H. (1985). *Manual: A Guide to the Development and Use of the Myers-Briggs Type Indicator*. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.
- Nelson, R. (1998). *The global consciousness project*. Retrieved December 26, 2022, from <https://noosphere.princeton.edu/>.
- Newman, L.S., Duff, K.J., Baumeister, R.F. (1997). A new look at defensive projection: Thought suppression, accessibility, and biased person perception. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72, 980–1001.
- Nießen, D., Danner, D., Spengler, M., Lechner, C. M. (2020). Big Five Personality Traits Predict Successful Transitions From School to Vocational Education and Training: A Large-Scale Study. *Frontiers in Psychology*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01827>
- Noltmeyer, A. Bush, K. Patton, J. Bergen, D. (2012), Maslow: The relationship among deficiency needs and growth needs: An empirical investigation of Maslow's theory, *Children and Youth Services*.34(9), pp. 1862–1867. <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2012.05.021>
- O'Connell-Rodwell, C. E., Arnason, B. T., Hart, L. A. (2000). Seismic properties of Asian elephant (*Elephas maximus*) vocalizations and locomotion. *The Journal of the Acoustical Society of America*, 108(6), 3066–3072. <https://doi.org/10.1121/1.1323460>
- Olson, H.A. (1979). *Early recollections. Their use in diagnosis and psychotherapy*. Springfield, IL: Charles C. Thomas.
- Orgler, H. (1974). Alfred Adler, The Man and his Work Triumph over the Inferiority Complex. Sidgwick & Jackson. London.
- Osgood, C.E., Suci, G.J., Tannenbaum, P.H. (1957). *The measurement of meaning*. University of Illinois Press, Urbana.
- Paris, B.J. (1994). *Karen Horney: A psychoanalyst's search for self-understanding*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Park, J., Park, E. C. (2019). The Rasch Analysis of Rosenberg Self-Esteem Scale in Individuals With Intellectual Disabilities. *Frontiers in Psychology*, 10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01992>
- Paszowska-Rogacz, A., Kabzińska, Z. (2012). Applications of Kelly's Personal Construct Theory to Vocational Guidance. *Journal of Psychology Research*, 2(7), 408–421. <https://doi.org/10.17265/2159-5542/2012.07.003>

- Paulhus, D. L. (1984). Two-component models of socially desirable responding. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(3), 598–609. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.46.3.598>
- Paulson, S., Aciman, A., LeDoux, J., Schacter, D., Winter, A. (2013). The Mystery of Memory: In Search of the Past. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1303, 36–55.
- Pearson, C. S., Marr, H. K. (2002). *Introduction to Archetypes*. Gainesville, FL: Center of Applications of Psychological Type.
- Pečnik, N., Starc, B. (2010). *Roditeljstvo u najboljem interesu djeteta i podrška roditeljima najmlađe djece*. Ured NICEF-a za Hrvatsku. Zagreb: Denona d.o.o.
- Pellew, S., Savage, S., Fearon, P.A. (2017). Summary Report on MoviEQ courses. Unpublished paper.
- Pennington, D. (2005). *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Pervin, L.A., Cervone, D., John, O.P. (2008). *Psihologija ličnosti: teorije i istraživanja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Petz, B. (1992). *Psihologijski rječnik*. Zagreb: Prosvjeta.
- Philip, T. (2010). Psychosexual Development: Freud Concept. *Psychology*. ID: 4349598.
- Popović, B. (1999). *Bukvar teorije ličnosti*. Centar za primenjenu psihologiju Društva psihologa Srbije. Beograd.
- Popović, V. B. (1981). Teorija o zdravoj ličnosti: Poistovećenje i samoostvarenje Abrahama Maslowa. (Predgovor u knjizi *Motivacija i ličnost*, A. Maslowa). Beograd: Nolit.
- Popović, V. B. (1995). *Psihologija ženskog: Jungovo nasleđe*. Beograd: Nolit.
- Princeton Engineering Anomalies Research. (1979). Retrieved December 28, 2022, from <http://pearlab.icrl.org/>
- Rattner, J. (1983). *Alfred Adler* (H. Zohn, Trans). New York: Frederick Ungar.
- Ravenette, T. (2000). Personal construct psychology in the practice of an educational psychologist (1988). In *Personal Construct Theory in Educational Psychology: A Practitioner's View* (pp. 174–195). England: Whurr Publishers.
- Revelle, W. (2007). Experimental Approaches to the Study of Personality. In R. W. Robins, C. R. Fraley, R. F. Krueger (Eds.), *Handbook of research methods in personality psychology* (pp. 37–62). The Guilford Press.

- Retowski, S. (2007). Vocational preference questionnaire job-6 (Opracowanie Kwestionariusza Preferencji Zawodowych Job-6). Retrieved October 20, 2009, from http://www.doradca-zawodowy.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=85&Itemid=40.
- Riedel, I. (2022). *Vom Entdecken der inneren Welt. Horizonte der Tiefenpsychologie heute. [O otkrivanju unutarnjeg svijeta. Horizonti dubinske psihologije danas.]* Ostfildern: Patmos Verlag.
- Robillard, R., Dion, K., Pennestri, M.-H., Solomonova, E., Lee, E., Saad, M., Kendzerska, T. (2020). Profiles of sleep changes during the COVID-19 pandemic: Demographic, behavioural and psychological factors. *Journal of Sleep Research*, e13231. <https://doi.org/10.1111/jsr.13231>
- Robins, R. W., Fraley, R. C., Krueger, R. F. (Eds.). (2007). *Handbook of Research Methods in Personality Psychology*. The Guilford Press.
- Robinson, M. D., Gordon, K. H. (2011). Personality dynamics: Insights from the personality social cognitive literature. *Journal of Personality Assessment*, 93, 161–176.
- Rogers, C. (1959). *Kako postati ličnost*. Nolit. Beograd.
- Rogers, C.R. (1961). *On becoming a person: A therapist's view of psychotherapy*. Boston: Houghton Mifflin.
- Rogers, C.R. (1964). Toward a modern approach to values: The valuing process in the mature person. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 68, 160–167.
- Rogers, C.R. (1967). *The Therapeutic relationship and its impact: a study of psychotherapy with schizophrenics*. Madison, Univeristy of Wisconsin Press.
- Rogers, C. R. (1980). *A way of being*. Boston: Houghton Mifflin.
- Rohrer, J., Egloff, B., Schmukle, S. (2015). Examining the effects of birth order on personality. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112(46), 14224–14229. <https://doi.org/10.1073/pnas.1506451112>
- Rohrer, J. M., Lucas, R. E. (2018). Only so Many Hours: Correlations between Personality and Daily Time Use in a Representative German Panel. *Collabra*, 4(1). <https://doi.org/10.1525/collabra.112>
- Roos, J. M., Kazemi, A. (2022). The five factor model of personality as predictor of online shopping: Analyzing data from a large representative sample of Swedish internet users. *Cogent Psychology*, 9(1). <https://doi.org/10.1080/23311908.2021.2024640>

- Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied*, 80(1), 1–28. <https://doi.org/10.1037/h0092976>
- Russell, M. T., Karol, D. L. (2000). *16 PF peto izdanje. Priručnik za primjenu*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Ryckman, R. M. (2008). *Theories of Personality (9th ed.)*. Thomson Wadsworth.
- Sandler, J., Sandler, A. M., Davies, R. (Eds.). (2000). Clinical and observational psychoanalytic research: Roots of a controversy. International Universities Press, Inc.
- Sarnoff, I., Corwin, S.M (1959). Castration anxiety and the fear of death. *Journal of Personality*, 27, 374–385. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/j.1467-6494.1959.tb02360.x>
- Saucier, G. (2003). Factor structure of English-language personality type-nouns. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(4), 695–708. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.85.4.695>
- Schiller, D., Raio, C.M., Phelps, E.A. (2012). Extinction training during the reconsolidation window prevents recovery of fear. *Journal of Visualized Experiments*, 66, e3893.
- Schredl, M., Bulkeley, K. (2020). Dreaming and the COVID-19 pandemic: A survey in a U.S. sample. *Dreaming*, 30(3), 189–198. <https://doi.org/10.1037/drm0000146>
- Scott, S.L. (2003). Freud and Adler on Agency and Determinism in the shaping of personality. *Journal of Individual Psychology*, 59, 2, 263.
- Secord, P., Jourard, S. (1953). The appraisal of body-cathexis; body-cathexis and the self. *The Journal of Consulting Psychology*, 17, 343–347.
- Shimmach, U., Hartmann, K. (1997). Individual differences in the memory representation of emotional episodes: Exploring the cognitive processes in repression. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 1064–1079.
- Shirbagi, N., Fathi, S.H., Gholami, P. (2021). A Study and Comparison of the Personal Constructs of Management Among Novice and Veteran School Principals. *Journal of School Administration*, 9(3), 150–163.

- Shoda, Y., Mischel, W., Wright, J. (1994). Intra-individual stability in the organization and patterning of behavior: Incorporating psychological situations into the idiographic analysis of personality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 674–687.
- Shostrom, E. I. (1974). *Manual for the personal orientation inventory*. San Diego: Educational and Industrial Testing Service.
- Silverstein, M. L. (2007). *Disorders of the self: A personality-guided approach*. Washington, DC: APA Books.
- Slavik, S., Carlsson, J., (2006). *Readings in The Theory of Individual Psychology*. Routledge, Taylor & Francis Group, New York - London.
- Slipp, S. (Ed.) (2000). Neuroscience and psychoanalysis (Special Issue). *Journal of the American Academy of Psychoanalysis*, 28, 191–395.
- Smith, W. B. (2007). Karen Horney and Psychotherapy in the 21st Century. *Article in Clinical Social Work Journal*, 35, 57–66.
- Soffer, J. (2020). Personal Construct Theory as Radically Temporal Phenomenology: George Kelly's Challenge to Embodied Intersubjectivity. PhilArchive [Preprint], Jun 07, 2023 [citirano Jun 10, 2023], <https://philarchive.org/rec/SOFPCT>
- Solms, M., & Turnbull, O. H. (2011). What is neuropsychanalysis? *Neuropsychanalysis*, 13, 133–145.
- Stein, H. T., Edwards, M. E. (2002). Adlerian psychotherapy. In Herson, M. & Sledge, M. H. (1st Ed.). *Encyclopedia of Psychotherapy* (Vol. 1, pp. 23–31). Netherlands: Elsevier Science.
- Stewart, A. E, Stewart, E. A, Campbell, L.F. (2001). The Relationship of Psychological Birth Order to the Family Atmosphere and to Personality. *Journal of Individual Psychology*. 57(4):363–387.
- Strachey, J. (1966). Editor's introduction to Freud's *The Interpretations of Dreams*. New York: Science Editions, Inc.
- Strack, S. (1987). *Manual for the Personality Adjective Check List (PACL)*. Draft Psychology Service, 116b. Veterans' Administration Outpatients Clinic.
- Suedfeld, P., Tetlock, P. E., Streufert, S. (1992). Conceptual/Integrative Complexity. In C. P. Smith (Ed.) *Motivation and Personality: Handbook of Thematic Content Analysis* (pp. 393–400). Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Sulloway, F.J. (1996). *Born to Rebel: Birth Order, Family Dynamics, and Creative Lives*. Vintage: New York.

- Sumerlin, J. R., Bundrick, C. M. (1996). Brief Index of Self-Actualization [Database record]. APA PsycTests. <https://doi.org/10.1037/t04700-000>
- Svebak, S. (1996). The development of the Sense of Humor Questionnaire: From SHQ to SHQ.6 in (ed) Willibard Ruch (1998). *The sense of humor: explorations of a personality characteristic*. Mountan de Grueter: Berlin: New York.
- Štefanec, M. (2019). Psihologija religije i Sigmund Freud. *Završni rad*. Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.
- Taber, K. S. (2020). Constructive Alternativism: George Kelly's Personal Construct Theory. In B. Akpan, T. Kennedy (Eds.), *Science Education in Theory and Practice: An introductory guide to learning theory* (pp. 1–19). Springer.
- Taylor, E. (2009). *The Mystery of Personality: A History of Psychodynamic Theories (Library of the History of Psychological Theories)* (2009th ed.). Springer.
- Taylor, S.E., Armor, D.A. (1996). Positive illusions and coping with adversity. *Journal of Personality*, 64, 874–898.
- Taylor, S.E., Brown, J.D. (1994). Positive illusion and well-being: Where two roads meet. *Psychological Bulletin*, 103, 193–210.
- Taylor, S.E., Kemey, M.E., Read, G.M., Bower, J.E., Gruenewald, T.L. (2000). Psychological resources, positive illusions and health. *American Psychologist*, 55,99.–109.
- Terman, L.M. (1925) Mental and Physical Traits of a Thousand Gifted Children. *Genetic Studies of Genius. Volume 1*, Stanford University Press, Stanford.
- The Archive for Research in Archetypal Symbolism. (n.d.). Retrieved December 22, 2012, from <https://aras.org/>
- The global religious landscape. (2012). Retrieved November 30, 2022, from <https://www.pewresearch.org/religion/2012/12/18/global-religious-landscape-exec/>
- The Myers and Briggs Foundation. (n.d.). Retrieved October 31, 2022, from <https://www.myersbriggs.org/my-mbti-personality-type/mbti-basics/the-16-mbti-types.htm>
- Thompson J.K, Heinberg, L.J, Altabe M. (1999). *Exacting Beauty: Theory, Assessment, and Treatment of Body Image Disturbance*. Washington, DC: American Psychological Association.

- Thompson, J.K., Stice, E (2001). Thin-ideal internalization: mounting evidence for a new risk factor for body-image disturbance and eating pathology. *Current Directions in Psychological Science*, 10: 181–183.
- Thorson, J.A., Powell, F. C. (1993). Sense of humor and dimensions of personality. *Journal of Clinical Psychology*, 49(6), 799–809.
- Trebješanin, Ž. (2003). *Leksikon psihoanalize*. Novi Sad: Matica Srpske.
- Tudor, K. (2010). The State of the Ego: Then and Now. *Transactional Analysis Journal*. DOI: 10.1177/036215371004000311 40: 261
- Van den Berg P, Thompson J.K., Obremski-Brandon, K, et al. (2002) The tripartite influence model of body image and eating disturbance: a covariance structure modeling investigation the mediational role of appearance comparison. *Journal of Psychosomatic Research* 53: 1007–1020.
- Vianelo, M., Schnabel, K., Sriram, N., Nosek, B. (2013). Gender differences in implicit and explicit personality traits. *Personality and Individual Differences*, 55, 8, 994–999.
- Viney, L. L. (1987). A Sociophenomenological Approach to Life-Span Development Complementing Erikson's Sociodynamic Approach, *Human Development*, 30, 125-1.
- Viney, L. L. (1992). Can We See Ourselves Changing? Toward a Personal Construct Model to Adult Development, *Human Development*, 35, 65–75.
- Wachtel, P. L. (1997). *Psychoanalysis, behavior therapy, and the relational world*. Washington, DC: APA Books.
- Wahba, M. A., Bridwell, L. G. (1976). Maslow reconsidered: A review of research on the need hierarchy theory. *Organizational Behavior and Human Performance*, 15(2), 212–240.
- Weigner, D.M., Pennebaker, J.W. (1993). *Handbook of Mental Control*. PRENTICE HALL, Upper Saddle River, NJ 07458.
- Werner, H. (1957). The concept of development from a comparative and organismic view. In D. B. Harris (Ed.) *The concept of development* (pp. 125–148). Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Westen, D. (1985). *Self & Society: narcissism, collectivism, and the development of morals*. Cambridge University Press.
- Wheeler, M. S., Acheson, S. K. (1993). Criterion-related validity of the Life-Style Personality Inventory. *Individual Psychology: Journal of Adlerian Theory, Research & Practice*, 49(1), 51–57.
- Wheeler, M., Kern, R., & Curlette, W. (1997). *The BASIS-A Inventory*. Highlands, NC: TRT Associates.

- Wilson, T. D. (2009). Know thyself. *Current Directions in Psychological Science*, 4, 384–389.
- Winter, D. (2012). Still radical after all these years: George Kelly's *The psychology of personal constructs*. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 18(2), 276–283. <https://doi.org/10.1177/1359104512454264>
- Yalom, I. (2005). *Theory and Practice of Group Psychotherapy* (5th ed.). New York: Basic Books.
- Yalom, I. (2008). *Kad je Nietzsche plakao*. Koprivnica: Šareni dućan.
- Zárate-Torres, R. A., Correa, J. C. (2023). How good is the Myers-Briggs Type Indicator for predicting leadership-related behaviors? *Frontiers in Psychology*, 14. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.940961>
- Zhang, W. (2016). A supplement to self-organization theory of dreaming. *Frontese Psychology*. 7:332. doi: 10.3389/fpsyg.2016.00332 (pristupljeno 28.4.2023).
- Zhang, W., Guo, B. (2018). Freud's Dream Interpretation: A Different Perspective Based on the Self- Organization Theory of Dreaming. *Frontese Psychology*, 9:1–4.

Internet izvori:

- https://depts.washington.edu/uwcssc/sites/default/files//hw00/d40/uwcssc/sites/default/files/BIS-BAS_0.pdf
- <https://www.idiogrid.com/>
- <https://ipip.ori.org/>
- <https://personality-project.org/r/simulating-personality.html#simulation>

Kazalo pojmova

Abraham Maslow

estetske potrebe 252
 fiziološke i biotičke potrebe 249
 hijerarhijske organizacije potreba 248
 humanistička teorija 246
 kognitivne potrebe 252
 piramida potreba 247
 potreba za samoaktualizacijom 252
 potreba za sigurnošću 249
 potrebe da volimo i da nas drugi vole 251
 potrebe nedostatka 248
 potrebe rasta 248
 potrebe za poštovanjem i samopoštovanjem 252
 samoaktualizacija 33, 211, 248, 253, 254, 255, 257, 260, 262, 280, 337
 samoostvarena ličnost 247

Alfred Adler

kompensacija 164
 kompleks manje vrijednosti 159
 namjenske emocije 153
 osjećanje manje vrijednosti 149, 152, 157, 159, 161, 164, 165
 primarna inferiornost 159
 sekundarna inferiornost 159
 stil života 33, 152, 153, 154, 168, 169, 171, 172, 181, 275, 336
 urođena potreba za povezanošću 152

Carl Gustav Jung

analitička psihologija 183
 anima i animus 193
 arhetipovi 33, 190, 191, 194, 195, 196, 198, 199, 200, 201, 206, 229, 336
 ekstraverzija 44, 61, 63, 69, 70, 72, 73, 75, 76, 77, 198, 199, 200, 202, 206
 individuacija 211

introverzija 76, 77, 198, 199, 200, 202, 205, 206, 215
 intuicija 203
 jastvo 194, 212, 230
 kolektivno nesvjesno 186, 191, 192
 mandala 196
 mišljenje 162, 203, 205, 206, 236
 Myers-Briggs tipologija ličnosti 206
 osjećanje ili emocija 203
 persona 28, 193
 princip ekvivalencije 207
 princip entropije 208
 princip konstantnosti 208
 psihe 133, 187, 194, 211
 senzacija ili osjet 203
 sinhronicitet 223
 sjenka 193
 tipovi ličnosti 132, 202

Carl Rogers

fenomenološka teorija 264
 fenomenološko polje 267, 268
 idealno ja 269, 276, 277
 očekivano ja 238, 276
 organizam 268
 pojam o sebi 24, 33, 55, 111, 119, 142, 143, 145, 162, 238, 261, 264, 268, 269, 270, 271, 273
 potpuno funkcionalna osoba 274
 realno ja 238, 239, 269, 276, 277
 self-diskrepanca 278
 self kojeg se plašim 276
 self-koncept 141, 143, 276, 337
 self-vodiči 276
 tendencijom oblikovanja 266
 ukupno iskustvo pojedinca 268

ego-psihologija 139
eksperimente 74

George Alexander Kelly

- ciklus kreativnosti 298
- C-S-K ciklus 298
- idiogrid 327, 332
- integrativna kompleksnost 306, 324, 326
- Kellyjevih 11 aksioma ili poučaka 292
- Kellyjev test repertoara uloga 311
- konstelatorni konstrukti 297
- konstrukti 289, 290, 291, 292, 313
- konstruktivni alternativizam 33, 286, 287, 289, 309
- osnovni postulat 292, 338
- personalni konstrukti 33, 289
- područje primjenjivosti 304
- preventivni konstrukti 297
- propozicionalni konstrukt 298
- propustljivost konstrukata 297
- psihologija personalnih konstrukata 281
- rešetka konstrukata 311, 312, 315, 319
- terapija fiksnih (fiktivnih) uloga 321

hipnoza 89, 127**Karen Horney**

- bazična anksioznost 233
- neurotične potrebe 234, 235, 244
- sociopsihodinamska teorija 231

koncept valjanosti 66

- konvergentne i/ili divergentne (diskriminativne) valjanosti 69
- konvergentne valjanosti 69, 70, 71
- kriterijske valjanosti 72
- sadržajna valjanost 67

konfundirajuće varijable 76**korelacija** 60, 61, 62, 63, 64, 71, 73, 200, 201, 260, 278, 318, 326**ličnost** 24

- crta ličnosti 27
- trajna obilježja osobe 28

MTMM multitrait-mutlimethod matrix

69

način spoznavanja ličnosti 39**nesvjesno** 33**pouzdanost**

- internalna konzistencija 65, 66
- stabilnost u vremenu 221

Sigmund Freud

- autoerotizma 109
- Edipov kompleks 150, 232
- ego 91, 93, 94, 99, 100, 101, 108, 110, 113, 114, 125, 126, 131
- Elektrin kompleks 106
- erogena zona 109
- Eros 33, 36, 109
- falus 109
- falusu 109, 231
- histerije 127, 137, 186, 218
- ID 360
- instinkata 140, 142, 335
- kanalizirana 93
- kateksiranju 93
- konflikt između primarnog i sekundarnog procesa 103
- libidinalne energije 93
- libidu 94, 106, 145
- mehanizama odbrane 110, 111, 112, 114, 118, 124, 126, 240, 242, 271, 334
- objekt 109, 143, 144
- odgodu zadovoljenja 94
- primarni cenzor 98
- principu realnosti 94, 99
- psihička energija 92, 93, 95
- psihoanaliza 90, 137, 185, 347
- psihodinamske teorije 91, 129, 133
- psihodinamski 91
- redukcija napetosti 35
- seksualna energija 93, 102, 105
- sekundarni proces 142

strah od kastracije (kastracijska
anksioznost) 105
superego 91, 99, 100, 101, 111, 125
teorija psihoseksualnog razvoja 120
Thanatos 33
treningu odlaska na toalet 104
zavist na penisu 129, 233

Studija slučaja 78, 79, 335

Anna O 78
Čovjek pacov 78
Čovjek vuk 78
Mali Hans 78
psihobiografija 80

teorija ličnosti

kriterija vrednovanja 37

Iz recenzije

Iako već godinama predajem kolegij *Teorije ličnosti* i ja sam čitajući ovu knjigu saznala neke nove informacije, promišljala pojedine teorije potaknuta vježbama i zadacima na drugačiji način i dobila ideje kako približiti studentima postavke ovih odabranih, možda starijih, ali još uvijek zanimljivih teorija ličnosti. Iz tog razloga vjerujem da će ova knjiga biti izrazito korisna čitateljima koji se tek susreću s ovim područjem, a da će im način prikaza teorija ličnosti koje su autorice osmislile i primijenile pomoći u tome da ih te teorije osvoje i da ih oni sami dobro usvoje.

Dr.sc. Ana Butković, izv.prof.

Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Poseban značaj udžbenika ogleda se u metodološko empirijskom pristupu prema svakoj teoriji. Tako autorice daju pregled relevantnih radova, uključujući i najnovija istraživanja u svakoj teoriji ličnosti, uz osvrt na provjerljivost datih koncepata u sadašnjem vremenu. Na ovaj način autorice su pokušale modernizirati izučavanje klasičnih teorija ličnosti i približiti ih suvremenom čitatelju.

Prof. dr. Saša Drače

Odsjek za psihologiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

O autoricama

Jadranka Kolenović-Đapo je redovni profesor na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, gdje predaje Psihologiju ličnosti, Socijalnu psihologiju, Psihologiju sporta i Psihologiju humora. Autorica je knjiga: *Psihologija humora: teorije metode i istraživanja; Psihološki mehanizmi odbrane: Teorijski, pristup, klasifikacija i vodič za vježbe; Klasične teorije emocija u svjetlu novih empirijskih spoznaja*, te dva poglavlja u knjizi *Prikaz rezultata Europske studije vrijednosti*. Objavila je 40 znanstvenih i stručnih radova i 60 sažetaka i priopćenja prezentiranih na međunarodnim konferencijama, kongresima i simpozijima. Nacionalni je program direktor longitudinalne Evropske studije vrijednosti za Bosnu i Hercegovinu. Sudjelovala je u nekoliko važnih evaluacija i procjena efekata programa za različite ciljne skupine. Održala je veliki broj radionica, seminara, predavanja iz područja primijenjene psihologije. Kreirala je niz programa za razvijanje smisla za humor. Mentorirala je više od 130 diplomskih/master radova i četiri doktorske disertacije.

Nina Hadžiahmetović je docent na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Angažovana je kao predavač u oblastima psihologije ličnosti i socijalne psihologije. Područja njenog podučavanja su modeli ličnosti, istraživanja u psihologiji ličnosti, indirektno metode za procjenu ličnosti, (primijenjena) socijalna psihologija, socijalna kognicija i grupni procesi. Njena istraživanja usmjerena su na ispitivanje relacija kognicije i ličnosti, psiholeksičkih modela na tipskim imenicama, te kognitivnih pristrasnosti u deduktivnom i induktivnom rezonovanju. Učestvovala je u nekoliko istraživačkih projekata iz oblasti epistemčke kognicije u kritičkom učenju, integrativne kompleksnosti, i ispitivanja odnosa ličnosti i vigilnosti. Stalni je recenzent u nekoliko domaćih i međunarodnih časopisa. Naučne radove objavljivala je u regionalnim i međunarodnim časopisima, kao i mnoge naučne sažetke na međunarodnim konferencijama. Autorica je dvije knjige i jednog univerzitetskog udžbenika, a magistarski rad u njenom mentorstvu dobitnik je priznanja Ante Raić za najbolji diplomski rad na *7. Sarajevskim danima psihologije 2022*.

